EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Sînt într-adevăr un sceptic, un cinic, un nihilist? Privesc în urmă. Am vrut să înțeleg eu însumi multe, să verific, şi nu o dată am greşit. Dar ştiam ferm că oricît m-ar fi amărît sau m-ar fi indignat unele lucruri, niciodată nu m-aş fi putut dezice de poporul care cel dintîi s-a decis să pună capăt lumii ce o uram, lume venală, lume fățarnică, lume de exclusivism rasial sau național. Cred că un sceptic ar fi rămas toată viața undeva, în vreun colțişor neutru, cu un zîmbet amar pe buze, iar un cinic ar fi scris ceea ce ar fi convenit celor mai cusurgii critici.

Lei 7,50

75

1969

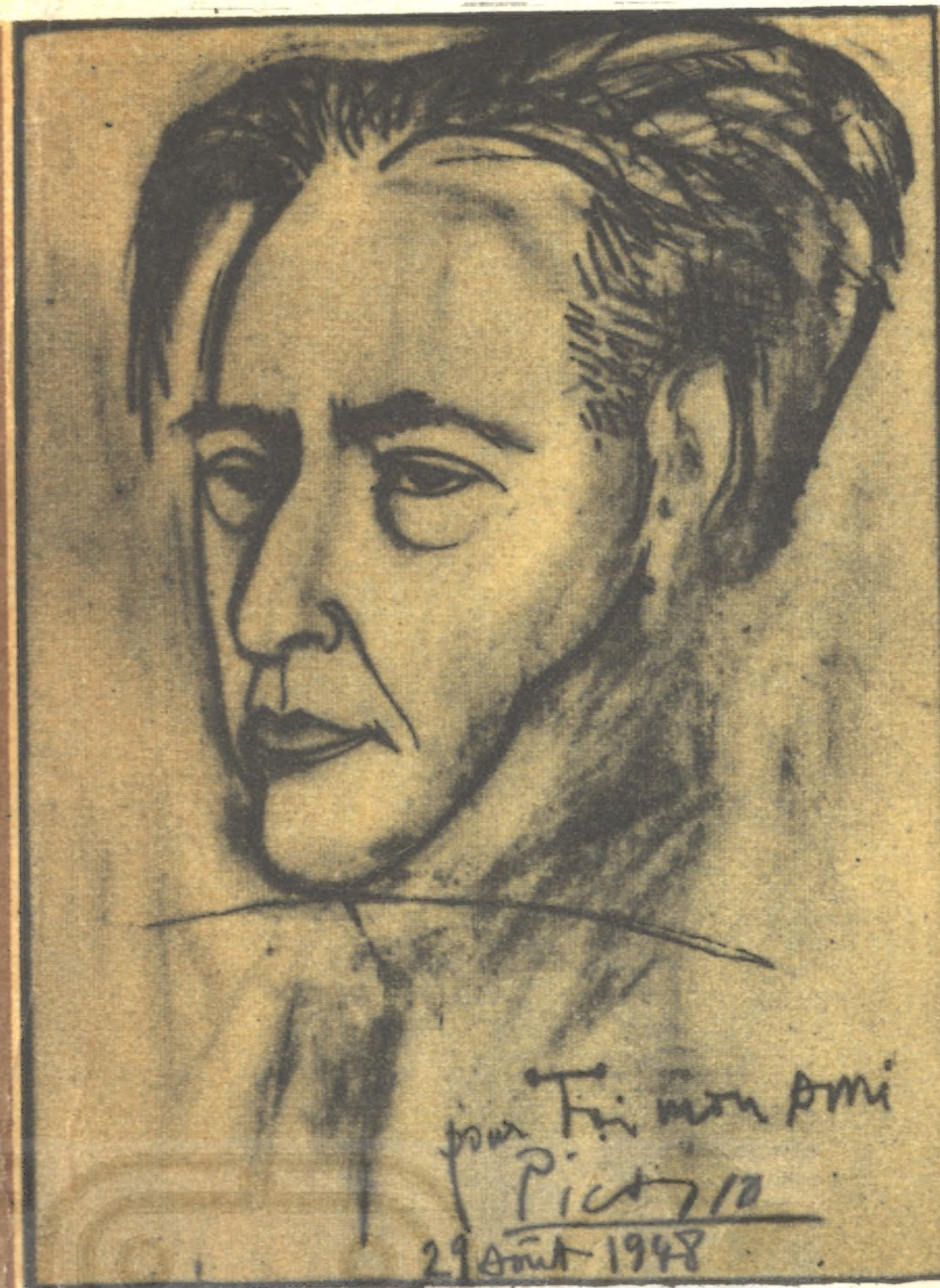
★ ★ ★

ILYA EHRENBURG • OAMENI, ANI, VIAȚĂ

CM

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAȚĂ

COLECȚIA MERIDIANE

CM

Pe copertă:
desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg

Илья Эренбург
ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДЕВЯТИ ТОМАХ
ТОМ ВОСЬМОЙ
Издательство «Художественная литература»
Москва 1966

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

În românește de *Tatiana Nicolescu*

Editura pentru Literatură Universală

București — 1968

Cartea a treia

1

ÎN 1921, toamna tîrziu, părăsii Bruxelles-ul sătul și liniștit, și plecai la Berlin. Locuitorii orașului trăiau ca într-o gară, nimeni nu știa ce se va întîmpla a doua zi. Vînzătorii de ziare strigau : „*Be Zet !* Ultima ediție ! Mișcări comuniste în Saxonia ! Pregătirea unui puci la München !“ Oamenii citeau în tăcere ziarele și-și vedeau mai departe de drum, mergeau la lucru. În fiecare zi proprietarii magazinelor schimbau etichetele cu prețuri : marca era în scădere. Pe Kurfürstendamm hoinăreau cîrduri de străini, care cumpărau pe nimic rămășițele luxului de altădată. În cartierele sărace fură devastate cîteva brutării. Aveai senzația că totul urma să se năruiască dintr-o clipă în alta și totuși coșurile fabricilor continuau să fumege, funcționarii de bancă scriau cu vechea lor pedanterie sume cu multe cifre, prostituatele se fardau tot atît de asiduu, ziariștii vorbeau de foametea din Rusia sau lăudau inima nobilă, de german, a lui Lűdendorf, școlarii toceau pomelnicul victoriilor de altădată ale Germaniei. La fiecare pas erau dancinguri, *diele ;* perechile epuizate de ina-

niție evoluau într-un tremur metodic. Jazul urla. Mi-aduc aminte de două cîntece la modă pe atunci: „Vă plac bananele ?" și „Sonia cea brună" — *(Schwarze Sonya)*. Într-unul din aceste dancinguri un tenor răgușit urla: „Mîine e sfîrșitul lumii..." Totuși sfîrșitul lumii se amîna de pe o zi pe alta...

Kellermann își publicase romanul *9 Noiembrie* în care zugrăvea revoluția din Germania. Nu știu dacă această dată spune ceva cititorilor mai tineri. La 9 noiembrie 1918 Kaiserul părăsise în grabă Germania, refugiindu-se în Olanda, iar social-democrații proclamaseră republica. Totuși în ministere continuau să fie vechii demnitari și funcționari, iar portarii rosteau cu același respect ca și altădată: „Bună ziua, domnule consilier secret". Mă instalai într-o pensiune din Pragerplatz, în vecinătatea largului bulevard Kaiserallee. Hoinărind prin oraș nimerii într-o piață uriașă, care se chema Hohenzollernplatz. În odăile pensiunii atîrnau pe pereți portretele mustăciosului Wilhelm.

Mă împrietenii cu poetul Karl Einstein. Era un romantic, un om vesel, chel, cu un cap uriaș încununat de un cucui. Îmi povesti că fusese soldat pe Frontul de Vest și acolo se îmbolnăvise de nervi. Pasiunea sa pentru sculptura africană, versurile sale ce sunau ca un sacrilegiu, acea îmbinare de disperare și speranță, ce părea a face parte organică din atmosfera epocii apuse, îmi aminteau de prietenii mei de altădată, clienții de fiecare zi ai

„Rotondei". Karl Einstein scrise o piesă despre Hristos. Fu deferit justiției sub acuzarea de blasfemare. Mă înființai și eu la proces. Ședințele se țineau într-o sală mohorîtă, pe jumătate cufundată în întuneric. De obicei ideea de fanatism religios este legată de catolicism, de bule papale, de inchiziție. Totuși medicul Servet n-a fost ars de catolici, ci de calvini, pe care catolicii îi socoteau niște eretici, ars sub învinuirea că nu ar fi văzut legătura dintre funcțiile organismului uman și Providență. La procesul lui Karl Einstein experții au citat din lucrările unor teologi eruditi ai secolului XX.

(În 1945 am văzut Berlinul măcinat de război. Din clădirea unde altădată fusese judecat Karl Einstein mai rămăsese doar un zid, pe care un genist rus scrisese că sectorul a fost deminat.)

În 1921 totul la Berlin părea iluzoriu. Fațadele caselor erau împodobite ca și în vremurile de altădată de walkirii încremenite, cu sînii uriași. Lifturile funcționau, dar în case oamenii erau chinuiți de frig și foame. Politicos, taxatorul ajuta pe cîte o soție de consilier să coboare din tramvai. Tramvaiele circulau pe aceleași rute neschimbate, dar nimeni nu cunoștea ruta istoriei. Catastrofa voia să pară prosperitate. Mă uimiră în vitrinele magazinelor plastroanele roz și bleu care țineau locul cămășilor mult prea scumpe; plastroanele erau o firmă, un certificat, dacă nu de bunăstare, cel puțin de decență. În cafeneaua „Iosti",

unde intram uneori, sub denumirea de „Mocca“ se servea o zeamă tulbure în cafetiere de metal; mînerul lor era prevăzut cu o perniță ca nu cumva clienții să-și frigă degetele. Prăjiturile se făceau din cartofi degerați. Ca și înainte, berlinezii fumau țigări de foi cărora le spuneau „havane“ ori „braziliene“, deși erau confecționate din frunze de varză, impregnate cu nicotină. Totul era cuviincios, decent, aproape ca pe timpul Kaiserului.

Într-o seară mă plimbam împreună cu V. G. Lidin, care sosise de cîteva zile de la Moscova. Cafenelele se închideau devreme: *Polizeistunde* persista ca o rămășiță a anilor de război. Un bărbat se apropie de noi și ne propuse să ne conducă într-o cafenea de noapte — *Nachtlokal*. Am mers cu metroul, apoi am străbătut îndelung niște străzi prost luminate și în sfîrșit ne-am pomenit într-o casă onorabilă. Pe pereți atîrnau portrete de familie, bărbați îmbrăcați în uniformă militară și un tablou, înfățișînd un apus de soare. Ni se servi șampanie — un fel de limonadă amestecată cu puțin alcool. Își făcură apoi apariția, goale, cele două fiice ale gazdei și începură să danseze. Una dintre ele intră în vorbă cu Lidin și aflarăm că-i plac romanele lui Dostoievski. Maică-sa arunca priviri spre oaspeții străini, în speranța că, poate, le vor plăcea fetele ei și îi vor plăti, bineînțeles în dolari, — cu marca e o nenorocire — peste noapte iar va scădea. „Viață e asta? ofta respectabila mamă. E sfîrșitul lumii...“

Cu puțin timp înainte de sosirea mea la Berlin cîțiva naționaliști fanatici uciseseră pe unul din conducătorii partidului de centru, Ertzberger. Adepții uniunii monarhiste *Bismark* aprobau fără jenă crima. Juriștii se prefăceau că studiază paragrafele de lege, social-democrații oftau rușinați, iar viitorii SS-iști se antrenau trăgînd în ținte vii.

Toate acestea nu constituiau o piedică pentru a prezenta catastrofa drept o existență firească, bine orînduită. Protezele invalizilor nu bocăneau, mînecile goale erau prinse în ace de siguranță. Oamenii cu chipurile arse de aruncătoare de flăcări purtau ochelari mari, negri. Umblînd pe străzile capitalei, războiul pierdut nu uita să se camufleze.

Ziarele anunțau că din o sută de nou-născuți, aduși la orfelinate, treizeci mor în primele zile. (Cei rămași în viață au format contingentul 1941, carne de tun pentru Hitler...)

U. F. A. confecționa de zor filme care vorbeau despre orice altceva afară de războiul ce trecuse. Spectatorii vroiau să vadă pe ecran suferințe profunde, cruzime violentă, deznodăminte tragice. Din întîmplare nimerii la turnarea unui film. Tatăl eroinei încerca s-o zidească de vie, amantul o bătea cu cravașa, ea se arunca de la etajul VI, iar eroul se spînzura. Regizorul îmi spuse că finalul va avea și o altă variantă, fericită, destinată exportului. Nu o dată mi-a fost dat să observ extazul cu care adolescenții palizi, plăpînzi, urmăreau

scenele în care șobolanii mîncau oameni sau vreun șarpe veninos mușca o femeie frumoasă.

Am vizitat cîteva expoziții ale grupului *Sturm*. Nu aveam în fața mea pînze, și nici picturi ; era isteria unor oameni care în loc de revolvere sau bombe avuseseră la îndemînă peneluri și tuburi cu culori. Am regăsit în însemnările mele cîteva titluri de tablouri : „Simfonia sîngelui“, „Radiohaosul“ „Gama coloristică a sfîrșitului lumii“. Contradicțiile spiritului cereau o soluționare și ceea ce criticii numeau „neoexpresionism“ sau „dadaism“ era un fenomen cu mult mai puternic legat de amintirea bătăliei de pe Somme, de răscoale și puciuri, de plastroanele îmbrăcate pe pielea goală, decît de pictură. Walden, inspiratorul grupului *Sturm*, avea un chip scofîlcit de pasăre și plete lungi răvășite. Îi plăcea să discute despre alter-ego, despre intuiție, despre apusul civilizației. Se simțea ca acasă în sala de expoziție, ale cărei ziduri păreau a se clătina într-una, mă trata cu cafea și tort cu frișcă, pe care le comanda de la cafeneaua învecinată.

Plecai la Magdeburg. Aici fațadele caselor, tramvaiele, chioșcurile de ziare erau din belșug pictate în aceeași manieră isterică. În fruntea serviciului de arhitectură al orașului se afla Bruno Taut, un arhitect plin de talent. Corbusier se inspirase din geometrie... Ce să-i faci, trăise în Franța... pe cînd Bruno Taut locuia într-o țară unde totul se amestecase, se încurcase : foametea și specula, visurile de ieri

care vizau Bagdadul și campania de mîine în India, „puciurile de berărie“ și răscoalele muncitorești. (După ce Hitler a pus mîna pe putere, Bruno Taut a plecat în Japonia și a fost fericit să găsească acolo arhitectură modernă : casele tradiționale japoneze luminoase și zidurile fără ornamente.)

Deși nu uitasem pînzele suprematiștilor de pe străzile Moscovei, la Magdeburg mă simții dezorientat. Oricît era de neobișnuit, uneori arid, limbajul lui Tatlin, al lui Malevici, al Popovei, al lui Rodcenko, era totuși limbajul artei. În pictura germană mă stingherea izul livresc și absența totală a oricărui simț al măsurii : aveai impresia că pînzele țipă.

Mi-amintesc de coperta unui volum cu versurile lui Hasenclever : un om cu o față disperată zbiară. În poezie bîntuia inflația prorocirilor ; și Werfel și Unruh prevesteau pieirea lumii. Dar pe stradă trecătorii pe care poezia îi lăsa indiferenți, tăceau bănuitori.

Mă întîlnii de cîteva ori cu Leonhard Frank. Avea patruzeci de ani, era un scriitor cu renume, totuși rămăsese un tînăr visător care socotea că e de ajuns ca doi oameni să se privească în ochi, să-și zîmbească pentru ca vraja rea să dispară pe loc. Și în anii ce au urmat el s-a schimbat foarte puțin. Nimic nu-l putea înrăi. În vremea regimului fascist l-am întîlnit la Paris ; după război se stabilise în Germania apuseană, dar venea la Berlin și discuta prietenește cu scriitorii din Republica Democrată Germană. Una din cărțile lui se intitulează

Omul e bun. Aprecierea este foarte subiectivă, Frank știa din proprie experiență ce înseamnă nazismul, dar el, personal, era într-adevăr un om bun.

Arthur Hollizer își scutura pletele cărunte, spunîndu-mi : „Ai să vezi, n-o să treacă nici un an, și Berlinul muncitoresc va întinde mîna Moscovei".

În cartierul preferat de speculanții străini și de noii îmbogățiți cărora li se spunea *Schieber* se afla *Romanisches Kaffee*, locul de întîlnire al scriitorilor, pictorilor, micilor speculanți, al prostituatelor. Acolo puteai găsi italieni care fugiseră de uleiul de ricin al lui Mussolini, unguri care scăpaseră de închisorile lui Horthy. În această cafenea pictorul maghiar Magoly Nagy discuta cu Lisițki despre constructivism, Maiakovski îi povestea lui Piscator despre Meyerhold. Italienii cu imaginația lor vie visau un marș internațional al muncitorilor asupra Romei, iar afaceriștii cumpărau și vindeau dolari. Îndreptîndu-se duminica să asculte serviciul divin, la *Gedächtnisskirche*, *Bürger*-ii respectabili aruncau priviri sperioase spre *Romanisches Kaffee*. Aveau impresia că în fața bisericii se află nici mai mult nici mai puțin decît statul major al revoluției mondiale.

Și pe vremea aceea exista un Berlin „de vest". E vorba nu numai de adierile istoriei, dar și de vînturile obișnuite. La Berlin, Londra și Paris cartierele de apus sînt preferate de oamenii avuți, de obicei vîntul bate dinspre

ocean și uzinele sînt amplasate în suburbiile răsăritene.

Cei ce locuiau Berlinul „de vest" își puneau speranțele în Apus, deși îl și urau în același timp : visul de a scăpa de comuniști se împletea cu visurile *revanșarde*. În vitrinele unor magazine se puteau citi anunțuri ca acesta : „Aici nu se vînd mărfuri franceze", ceea ce corespundea arareori realității și nevasta vreunui *Schieber* nu trebuia să-și bată prea mult capul ca să cumpere un parfum *Guerlain* — patriotismul ceda în fața setei de îmbogățire. Totuși, în timpul turneului său la Berlin, Teatrul de Cameră din Moscova fu nevoit să schimbe titlul francez al operetei „Giroflé-Girofla în „Gemenii", iar titlul piesei „Adrienne Lecouvreur" în „Moritz von Sakhsen".

În Berlinul de est și de nord puteai auzi uneori „Internaționala". Acolo nimeni nu făcea specula cu dolari și nici nu-l plîngea pe Kaiser. Acolo oamenii erau muritori de foame, munceau și așteptau să izbucnească revoluția. Așteptau cu răbdare. Poate chiar cu prea multă răbdare... Am avut prilejul să văd cîteva manifestații. Rînduri, rînduri, treceau figuri posomorîte cu pumnul ridicat... Dar la ora două exact, ora prînzului, manifestațiile luau sfîrșit... Mi-amintesc de o discuție purtată cu un muncitor. Încerca să-mi demonstreze că numărul de membri în sindicatul său crește, ceea ce înseamnă că proletariatul va învinge. Pasiunea organizatorică este o pasiune respectabilă, totuși în Germania ea mi se părea exagerată. (În 1940

am văzut un Berlin fără automobile : mașinile berlineze goneau pe drumurile Europei — cel de-al treilea Reich pornise să cucerească lumea. Dar pietonii încremeneau pe loc, văzînd semaforul roșu, nimeni nu îndrăznea să traverseze strada pustie.) În timp ce în 1922 interlocutorul meu se mai mulțumea cu aritmetica elementară, pe pămînt se instaurase epoca lui Lenin și a lui Einstein.

Am auzit pentru prima oară rostindu-se numele lui Hitler într-o berărie de pe Alexanderplatz. Un client povestea cu entuziasm, ce flăcăi grozavi sînt bavarezii. Vor arăta ei în curînd ce pot. Sînt de-ai noștri, muncitori și nemți cu adevărat. O să-i pună pe toți la respect : pe francezi, pe evrei, pe *Schieber*-i¹ și pe ruși... Vecinii de masă începură să protesteze, dar acest adept al unui oarecare Hitler repeta cu încăpățînare : „Vorbesc ca neamț și ca muncitor...“

Marca era în continuă scădere. Cînd sosisem la Berlin ziarul costa o marcă. Curînd ajunse la treizeci de mărci. Se inaugură o nouă linie de metro. În sălile *diele* perechile dansau pînă la istovire, dansau cu sîrguință, de parcă ar fi executat o muncă grea. Lloyd George declară că nemții vor plăti reparațiile pînă la ultimul *pfennig*. Mortalitatea cauzată de subalimentație cronică creștea. Toți vorbeau despre Stinnes și despre Spengler. Pe Stinnes îl cunoșteau toți : era un fel de Kaiser neîncoronat, stăpînitorul Ruhr-ului, Hefaistos-ul unui nou Olimp. Puțină lume citise operele lui Spengler, dar toți cunoșteau titlul uneia din cărțile sale, „Amurgul lumii occidentale“ în care deplîngea pieirea civilizației scumpe inimii sale. Pe Spengler îl citau toți : și speculanții nerușinați, și asasinii, și gazetarii șmecheri — de vreme ce a venit timpul să murim, nu are nici un rost să mai umblăm cu mănuși. Apăruse chiar un parfum „Amurgul Occidentului“.

Mereu izbucneau greve. Într-o zi în cafeneaua „Iosti“, leșină un client decent îmbrăcat. Un medic, care se afla la masa vecină, îl examină și spuse cu voce tare : „Dați-i cafea naturală... E un caz de inaniție“. Viața era tot mai grea, dar oamenii continuau să muncească tot atît de disciplinat, de sîrguincios.

Într-un tramvai arhiaglomerat, cineva mă înjură, spunîndu-mi „cîine polonez“. Pe zidul unei frumoase case burgheze, unde la intrarea principală se putea citi „Numai pentru domni și doamne“, văzui scris cu cretă : „Moarte evreilor !“

Totul lua proporții colosale : prețurile, injuriile, disperarea.

Poeții grupați în jurul revistei „*Action*“ declarau că NEP-ul i-a făcut să-și piardă încrederea în Rusia, că nemții vor arăta lumii ce înseamnă adevărata revoluție. Unul din acești poeți spusese : „Trebuie să începem prin a ucide, concomitent, în diferite țări, minimum zece milioane de oameni...“ (Herzen scrisese cîndva despre „Sobakievici-ul revoluției germane“ : Heinzen, care proclamase ca un deziderat : „E de ajuns să se extermine două milioane de oameni

pe glob pentru ca revoluţia să meargă ca pe roate".) Unul dintre colaboratorii ziarului „Rote Fahne" îmi spuse: „Romanul dumitale «Julio Jurenito» este o carte revoltătoare! Nu înţeleg cum a putut fi publicată la Moscova. Noi cînd vom ajunge la putere nu vom îngădui una ca asta..."

La putere se afla cancelarul Wirth. Străduindu-se să salveze Republica germană el semnă la Rappallo un acord cu Rusia Sovietică. Englezii şi francezii se indignară. În ce-i priveşte pe nemţi, ei continuau să aştepte: unii revoluţia, alţii puciul fascist.

Pe cancelarul Wirth l-am întîlnit în 1952, la Viena, la Congresul partizanilor păcii. Avea 75 de ani. Într-o zi, după o şedinţă prelungită, schimbarăm cîteva cuvinte. Wirth îmi spuse: „Scriitorul care a terminat de scris un roman trebuie să aibă un sentiment de satisfacţie, el este convins că măcar unele pagini i-au reuşit. Altfel stau lucrurile cu amurgul vieţii unui om politic. În cazul lui au importanţă nu unele sau altele din succesele sale, ci finalul. Aş putea trage cu buretele peste toată viaţa mea. La început a venit Hitler. Ştiam că va izbucni războiul. A trebuit să plec în străinătate. Cînd războiul s-a terminat a venit Adenauer. Făcusem parte din acelaşi partid, el e cu trei ani mai mare ca mine. I-am spus că repetă greşelile predecesorilor săi. Deşi e un om inteligent, totuşi nu mă poate înţelege... Nu vreau să ajung să mai văd al treilea război. Dar ce pot face? Doar să iau cuvîntul la congresele dumneavoastră. Asta însă, iertaţi-mă, e o copilărie..." Îşi închise ochii stinşi, obosiţi...

Într-o zi de vară, pe o stradă din Grünewald, un fascist din organizaţia *Konsul* îl împuşcă pe Rathenau, ministrul de externe. Cînd poliţia dădu de urmele asasinilor, aceştia se sinuciseră. Fasciştii fură înmormîntaţi cu onoruri militare.

Proprietarii magazinelor nu mai prididеau să schimbe preţurile din vitrine; găsiră totuşi pînă la urmă o soluţie: preţurile rămîneau chipurile, neschimbate, dar trebuiau înmulţite cu un coeficient *Schlüsselzahl*. Ieri coeficientul fusese patru sute, astăzi ajungea şase sute. Pe ecranele cinematografelor de periferie doctorul Caligari continua să înnebunească lumea. La Berlin într-o singură zi au fost înregistrate nouă sinucideri. Începu să apară revista „Prietenia", consacrată teoriei şi practicii homosexualismului.

Germania acelor ani şi-a găsit portretistul în persoana lui Georg Gross. El îi înfăţişa pe noii îmbogăţiţi, cu degete scurte ca nişte crenvurşti, pe eroii războiului de ieri şi de mîine, înveninaţi de ură, împopoţonaţi cu cruci de fier. Criticii îl socoteau un expresionist, dar în desenele sale realismul crud se îmbină cu acea intuire a viitorului, pe care oamenii, nu se ştie de ce, o numesc fantezie. Într-adevăr, Gross avusese îndrăzneala să înfăţişeze consilieri secreţi goi la biroul lor, cuconiţe grase şi împopoţonate scotocind în măruntaiele cadavrelor, ucigaşi, spălîn-

du-și cu grijă, în lighean, mîinile pline de sînge. În 1922 părea de domeniul fantasticului, în 1942 erau fapte cotidiene. Desenele lui Gross rămîn pline de poezie cu toată cruzimea lor, ele ne aduc aminte de Ledele de lemn din Hildesheim, de gnomii din abecedarul gotic, de cîrciumioarele din subsolul Ratușelor, de străzile medievale înguste cu izul lor de suferință și malț.

Gross avea ochi luminoși de copil și un zîmbet timid. Era un om bun și blînd, care ura cruzimea și dorea să vadă omenirea fericită. Poate că tocmai aceasta l-a și ajutat să înfățișeze fără cruțare serele bine îngrășate cu gunoi în care prindeau puteri viitorii *Obersturmführer*-i, doamnele amatoare de capturi de război sau cei ce aveau să pună în funcțiune cuptoarele Auschwitz-ului.

În anii aceia ochii lumii întregi erau ațintiți spre Berlin. Unii îl priveau cu teamă, alții cu speranță : în acest oraș se hotăra destinul Europei pentru deceniile ce urmau să vină. Pentru mine unul, totul era străin aici : casele, moravurile, dezmățul disciplinat, fetișismul cifrelor, al șuruburilor, al diagramelor. Cu toate acestea scrisesem la data aceea : „Cuvintele mele de dragoste despre Berlin le-am însoțit cu descrieri atît de puțin atrăgătoare, încît probabil te vei bucura că nu te afli aci... Te rog să ai încredere în ce-ți spun și să îndrăgești Berlinul, orașul monumentelor îngrozitoare și al ochilor în care citești îngrijorarea". Doi ani am trăit în acest oraș cu neliniște și speranță. Aveam im-

presia că mă aflu pe front și că răstimpul scurt în care tancurile tac — s-a prelungit. Adesea mă întrebam : ce anume aștept ? Voiam să cred și nu puteam crede...

Vizitînd prima oară Berlinul în toamna anului 1922, Maiakovski îi făcuse o declarație de dragoste :

Germanie,
te regăsesc ca un amant,
iubirea-mi înflorește
și mai romantizant[1].

„Mai romantizant" sună pentru noi cam ciudat. E vorba probabil de un derivat de la cuvîntul „roman", dar nu în sensul literar, ci în cel vorbit al acestui cuvînt[2]. Uneori poeții văd ceea ce nu observă criticii, și în aceste cazuri poeții sînt învinuiți că au greșit. Alteori poeții greșesc laolaltă cu toți ceilalți și atunci criticii, ca niște examinatori indulgenți, dau din cap a aprobare. Vorbind despre Germania, Maiakovski repeta ceea ce gîndeau în 1922 milioane de oameni. E adevărat că pe răbojul trecutului se înscriau dezastrul Republicii sovietice din Bavaria, asasinarea lui Karl Liebknecht și a Rosei Luxemburg, dar în față se întrezăreau luminile răscoalei din Hamburg. Pentru contemporani nimic nu era încă definitiv decis și, în

---

[1] Versiunea românească a versurilor din acest volum aparține Alexandrei Bărcăcilă.
[2] În limba rusă „roman", în sensul vorbit, se folosește pentru iubire, dragoste.

toamna lui 1922, eu, ca şi mulţi alţii, aşteptam revoluţia.

Pe nedrept li se atribuia nemţilor spiritul de moderaţie, preferinţa pentru calea de mijloc; nu numai arta expresioniştilor, dar şi mult prea multe pagini din istoria germană se înscriu sub semnul exagerărilor.

Maiakovski spusese că „Sub arcul lui Wilhelm, ce Poarta Brandenburg-ului o încunună" vor trece muncitorii berlinezi după ce vor fi repurtat victoria. Istoria a hotărît altfel: unsprezece ani mai tîrziu pe sub această poartă trecură hitleriştii turbaţi, iar în anii 1945 soldaţii sovietici...

2

NU ŞTIU cîţi ruşi anume se aflau în anii aceia la Berlin; probabil că foarte mulţi, la fiecare pas puteai auzi vorbindu-se ruseşte. Se deschiseseră zeci de restaurante ruseşti, cu balalaici, zurna, ţigani, blinele, şaşlîk şi, bineînţeles cu nelipsita atmosferă de zbucium şi nostalgie. Exista un teatru de miniaturi. Apăreau trei ziare cotidiene, cinci hebdomadere. Într-un singur an se înfiinţară şaptesprezece edituri ruseşti: publicau pe Fonvizin şi Pilniak, cărţi de bucate, lucrările sfinţilor părinţi ai bisericii, îndreptare tehnice, memorii, pamflete.

Undeva în Serbia, generalii lui Vranghel mai semnau încă ordine militare. Ziarul „Vulturul Imperial" publica rescriptele „majestăţii sale imperiale". La „Novoe vremea" Suvorin-fiul alcătuia listele viitoarelor guverne: ministerul de externe urma să revină lui Markov al II-lea, ministerul de interne, lui Burţev. Nişte aventurieri recrutau oameni înfometaţi pentru fantasmagoricele „detaşamente ale morţii". Totuşi porucicii şi corneţii de ieri nu mai visau să ia cu asalt oraşele ruseşti, ci să capete viză franceză sau germană. Hatmanul Krasnov renunţă la cravaşă şi scrise dintr-o suflare un roman voluminos: „De la vulturul imperial la steagul roşu".

Unii derbedei pregetau să devină din capul locului şoferi de taxi sau muncitori — încercau să-şi prelungească trecutul. Bolşevicii fiind departe, ei se luau la harţă cu tovarăşii de emigraţie. La o conferinţă a lui Miliukov, nişte monarhişti îl împuşcară pe cadetul Nabokov. Sutele negre îl atacau pe Kerenski, afirmînd că este fiul cunoscutei revoluţionare Hesia Helfman. „Husarul negru" Posajnoi scria:

Tot înşirînd verzi şi uscate,
A întrecut orice măsură!
Miliukov uită, din păcate,
Că-i poţi striga „mai taci din gură!"
O margină răbdarea are,
Mocneşte-o cruntă răzbunare!
Eu îl omor — husarii negri...

Mi-amintesc cît ne-a distrat cartea unui oarecare Bostunici: „Masoneria și revoluția rusă", în care se spunea că socialistul-revoluționar Cernov se chema în realitate Liberman, că Gucikov, liderul partidului octombrist, este mason și evreu, pe adevăratul său nume Vakie, că Rusia a fost dusă la pieire de stilourile Waterman și de șampania Kupferberg, care poartă pentagramele diavolului.

Referindu-se la romanul „Îmblînzitoarea de șerpi", scris încă înainte de 1917, ziaristul Vasilievski — cunoscut în anii dinaintea revoluției sub pseudonimul Ne-Bukva, afirma că „bolșevicii l-au corupt pe Sologub". Burțev îl poreclise pe Esenin „un Rasputin sovietic" pentru articolul său „Ahmatova și Maiakovski", K. Ciukovski fu declarat „slugoi al sovieticilor", iar același Kairanski, care scrisese despre mine versuri iudofobe, făcea spirite: „Instrumentul muzical al lui Maiakovski este conducta de canalizare". Nici scriitorii cu renume nu se lăsau mai prejos de ziariști. Zinaida Hippius îl defăima pe Andrei Belîi. Prozatorul E. Cirikov, care datora mult de tot lui Gorki, scrise un pamflet intitulat „Smerdeakov al revoluției ruse". Bunin îi ponegrea pe toți. Ziarele albilor anunțau în fiecare zi apropiatul sfîrșit al bolșevicilor.

Totul nu era decît furtună într-un pahar cu apă, isteria unor despoți detronați, opera cîtorva servicii de spionaj străine, sau delirul unor fanatici. Printre emigranți erau mulți care nu înțelegeau cum de ajunseseră aici.

Unii fugiseră într-un acces de spaimă, pe alții îi alungase foamea, alții pentru că plecau vecinii lor. Unii rămăseseră locului, alții plecaseră. Un frate la Kostroma se ducea la *subotnice*, celălalt spăla farfuriile în restaurantul berlinez „Ursul", deși aveau aceleași concepții și semănau la fire. O simplă întîmplare hotărîse destinul a milioane de oameni.

Părea că totul se așezase, că pămîntul se despărțise de apă, dar în realitate mai domnea încîlceala caracteristică unei epoci de tranziție. Editorul Ladîjnikov publica scrierile lui Gorki și cărțile lui Merejkovski. Un alt editor, Z. I. Grjebin, menționa pe coperțile interioare ale edițiilor sale: „Moscova — Petersburg — Berlin" și tipărea din autorii cei mai diferiți: Briusov și Pilniak, Gorki și Viktor Cernov.

Editura în care apăruse „Julio Jurenito" purta un nume poetic „Helicon". Dar în locul muntelui unde sălășluiseră altădată muzele, era un mic birou pe Jakobstrasse, unde lucra un tînăr, cu înfățișare poetică, pe care-l chema Abram Grigorievici Veșneak. Omul acesta mă cuceri de îndată prin dragostea sa pentru artă. Abram Grigorievici edita poeziile lui Pasternak și ale Țvetaevei, cărțile lui Andrei Belîi, ale lui V. Șklovski, ale lui Remizov. Criticii emigranți îi spuneau „semibolșevic", iar noi îl poreclisem „Mîrzac". El introdusese în viața berlineză moravurile tinerei boeme a Moscovei. Marina Țvetaeva i-a consacrat în cartea sa „Meșteșug" un ciclu de poezii, în rîndurile ce

urmează poeta scria despre ochii lui Abram Grigorievici :

In ei sînt ani și vulturi, și neamul tău străin,
Cu ochii triști, iar anii sub Lună trec și vin.

Mă împrietenisem cu el și cu soția lui, Vera Lazarevna. Mai tîrziu ei se mutară la Paris. După ce hitleriștii ocupară orașul, ne întîlneam adesea, la masă, la niște vechi prieteni. M-am despărțit de ei cu inima strînsă pentru ca mai tîrziu să aflu că acești oameni atît de buni, atît de cumsecade, au pierit la Auschwitz.

Exista la Berlin un loc care amintea de arca lui Noe, un loc unde se întîlneau în chip pașnic cei prihăniți și cei neprihăniți, „Casa Artelor". Într-o cafenea germană oarecare, o dată pe săptămînă, vinerea se întîlneau scriitori ruși. Își citeau nuvelele Tolstoi, Remizov, Lidin, Pilniak, Sokolov-Mikitov. Uneori venea și Maiakovski. Recitau versuri Esenin, Marina Țvetaeva, Andrei Belîi, Pasternak, Hodasevici. Într-o zi l-am văzut acolo și pe Igor Severianin, care sosise din Estonia ; ca și altădată era încîntat de propria sa persoană, și recita aceleași „poeze". La o conferință ținută de pictorul Puni, se dezlănțui o adevărată furtună : discutau cu înflăcărare, în contradictoriu, Arhipenko, Altman, Șklovski, Maiakovski, Sterenberg, Gabo, Lisițki și cu mine. Dimpotrivă, seara închinată aniversării a treizeci de ani de activitate literară a lui Gorki s-a desfășurat într-o atmosferă calmă. Imagiștii organizară și ei o seară de poezie și stîrniră aceeași zarvă ca și

la „Grajdul lui Pegas" din Moscova. Într-o seară apăru E. Cirikov, se așeză alături de Maiakovski, și-și păstră tot timpul calmul.

Astăzi, mie însumi toate acestea mi se par neverosimile. Doi sau trei ani mai tîrziu poetul Hodasevici (nu mai vorbesc de Cirikov) nu ar fi acceptat pentru nimic în lume să se afle în aceeași încăpere cu Maiakovski. Se vede că la data aceea nu fuseseră încă aruncate toate zarurile. Unii îl socoteau pe Gorki „semiemigrant". Hodasevici, care deveni ulterior colaborator al ziarului monarhist „Vozrojdenie", redacta pe atunci împreună cu Gorki o revistă de literatură și spunea că are de gînd să se întoarcă în Rusia Sovietică. A. N. Tolstoi, înconjurat de „smenovehoviști", ba îi proslăvea pe bolșevici, care „adună pămînturile rusești", ba bombănea bosumflat. Negura nu se risipise încă.

Succesul „Casei Artelor" se datora într-o bună măsură primului ei președinte, poetului simbolist Nikolai Maximovici Minski. Acesta avea pe atunci șaizeci și șapte de ani, era mititel, rotunjor, zîmbea mereu și torcea ca un motănel. Astăzi numele lui este uitat de toți ; dar în tinerețe era binecunoscut : Viaceslav Ivanov polemizase cu el, Blok scrisese despre el. Domnișoarele îi citeau cu nesaț versurile publicate în „Revista de declamație" :

Visuri fugare
Visuri senine
Numai o dată te leagănă

Ca și mulți alți poeți simboliști, Minski cunoscuse în 1905 o perioadă de entuziasm pentru revoluție. Avea autorizația să editeze un ziar, și ironia soartei hotărî ca cel ce propovăduia cultul „individualității absolute“ să devină redactorul oficial al primului ziar legal bolșevic „Novaia Jizn“. Deși Minski nu se amesteca în munca redacțională, el publică în paginile ziarului, versurile ce urmează :

Proletari din toate țările, uniți-vă !
Sîntem forța, voința, puterea —
La luptă ! să ne unim spre marea sărbătoare !
Dușman ne este cine cu noi nu este și va cunoaște căderea !

Era un poet mediocru, dar rolul lui în dezvoltarea culturii estetice de la sfîrșitul veacului trecut rămîne neîndoielnic.

Autoritățile țariste suspendară curînd ziarul „Novaia Jizn“, iar Nikolai Maximovici fu deferit justiției. Plecă în străinătate, unde rămase pînă la moarte (a trăit pînă la vîrsta de optzeci și trei de ani.)

Poate tocmai pentru că nu văzuse nici revoluția, nici războiul civil, discuta cu aceeași seninătate și cu scriitorii sovietici, și cu emigranții cei mai neîmpăcați. Eu unul cred că nu-și dădea suficient de bine seama ce anume îi desparte, deaceea, adeseori, făcea gafe : căuta să-l convingă pe L. Șestov că și colectivitatea își are drepturile sale, cerea lui Maiakovski recunoașterea libertății cuvîntului, invocînd tradi-

țiile lui Korolenko, iar, ori de cîte ori i se adresa lui A. N. Tolstoi, îi ridica în slăvi pe futuriști, pe imagiști și alți novatori. Dar toate acestea le spunea cu blîndețe și nimeni nu se supăra pe el. Zîmbea tuturor, iar femeilor cu deosebită gingășie.

Mie căuta întotdeauna să-mi demonstreze : „Nu e de ajuns ca oamenii muncii fizice să biruie. Este nevoie de unificarea muncitorilor intelectuali. Trebuie să educăm copiii, de ei depinde viitorul. Sarcina tineretului este să creeze centre de educație“. Trăia cu totul rupt de realitate, mai ales de cea rusească. Cu greu mă țineam să nu rîd, cînd îl auzeam numind așezămintele pentru copii pe care le proiecta — *alma* (în limba latină *alma* înseamnă doică, dar în limba rusă acest cuvînt sună ciudat și apoi, tocmai atunci, niște cunoștințe de-ale mele luaseră un cîine ciobănesc, o cățea — Alma). Nikolai Maximovici torcea și zîmbea. La un revelion organizat la „Casa Artelor“, rosti un toast în versuri :

Anului o mie nouă sute douăzeci și trei,
Cu inimi curate de prunci mititei,
Să-i făgăduim, fără vrajbă între noi :
Andrei Belîi, Sașa Ciornîi frați să-și fie amîndoi,
Șklovski să citească Shakespeare, ca bunicul din ceaslov,
Pasternak, din Lermontov.
Minski, președintele, pentru-atîtea strădui̇nți,
Să culeagă aclamații furtunoase și fierbinți !

Mai exista la Berlin încă un petec de „teritoriu neutru", unde se întîlneau scriitorii sovietici și cei emigranți: paginile revistei „Novaia russkaia kniga". Editorul acesteia era profesorul universitar Alexandr Semionovici Iașcenko, jurist și iubitor de literatură. Plecase din Rusia cu pașaport sovietic și, asemenea lui Minski, se străduia să-i strîngă pe toți laolaltă. Cine n-a colaborat la revista lui! Eu proslăveam lucrările lui Tatlin și replicam denigratorilor poeziei sovietice din rîndul emigranților. Alexandr Semionovici ofta: „E tare, prea tare", totuși îmi publica articolele. Iar alături de ele apăreau văicărelile fostului tolstoist, monarhistul I. Najivin: „Străvechea Rusie a devenit repede o împărăție a Mojicului... Tineretul pierea, generalii se bețiveau, furau, săvîrșeau nelegiuiri, cei din spatele frontului speculau cu sîngele celor uciși și trăiau în desfrîu... În emigrație am continuat cu energie activitatea națională și monarhistă, dar în fiecare zi simțeam cum cresc în mine amenințător îndoielile... Toți s-au ticăloșit, toți și-au pierdut puterile. Viitorul nostru este chinuitor și sumbru..." Iar în numărul următor puteai citi declarațiile lui Maiakovski: „Am început să colaborez la *Izvestia*. Organizez editura M.A.F. Strîng laolaltă pe futuriștii comunei..."

În jurul nostru trăia Berlinul cu străzile lui lungi și mohorîte, cu arta lui de prost-gust și cu splendidele lui mașini, cu speranțele în revoluție și focurile de armă ale primilor fasciști.

Poetul Hodasevici a descris noaptea berlineză văzută de ochii unui rus:

> *Perechi înlănțuite — imagini de statui...*
> *Oftezi, aspiri tutunul cu gustu-i amărui...*
> *Aștepți... în noapte vîntul începe să ofteze*
> *Ca dintr-o ocarină prin ziduri berlineze...*
> *În vitrega cetate care-a lovit Rusia,*
> *O zi cu colții negrii-și va înălța solia...*

Nu era ușor să înțelegi ce se petrecea în această „vitregă cetate". În școlile ei învățau băieți cuviincioși cărora le era sortit peste douăzeci de ani să pornească împotriva „Moscovei, maica orașelor rusești". Dar Hodasevici, ca și majoritatea scriitorilor ruși, nu se interesa de viața Germaniei.

Acasă la el, încovoiat deasupra mesei, A.M. Remizov, broda în ligaturi ciudate „Rusia în slove". Andrei Belîi spunea că scrie despre Blok. A.N. Tolstoi lucra împreună cu pictorul Puni la o carte despre arta rusă. Marina Țvetaeva a scris la Berlin una din cele mai bune cărți ale sale, „Meșteșug".

Și eu lucram mult; în doi ani am scris „Viața și moartea lui Nikolai Kurbov", „Trustul D.E.", „Treisprezece pipe", „Șase povestiri despre finaluri ușoare", „Dragostea Jeannei Ney". După „Julio Jurenito" aveam impresia că-mi găsisem drumul, temele și limbajul propriu. În realitate continuam să bîjbîi și aproape fiecare nouă carte o desființa pe precedenta. Dar despre toate acestea voi vorbi în cele ce urmează. Acum vreau să povestesc cum am

scos împreună cu pictorul constructivist El Lisițki revista „Veșci".

Lisițki credea ferm în constructivism. În viața de toate zilele era un om blînd, neobișnuit de bun, uneori naiv și cam bolnăvicios din fire. Se îndrăgostea așa cum se îndrăgosteau oamenii în veacul trecut, orbește, cu toatală uitare de sine. În artă însă părea un matematician neînduplecat, pe care-l inspira precizia, și-l obseda luciditatea. Avea o fantezie excepțional de bogată, știa să monteze cu atîta iscusință un stand de expoziție, încît sărăcia de exponate devenea abundență ; se pricepea să dea o prezentare grafică cu totul nouă unei cărți. Desenele lui vădesc și simțul culorii și măiestria compoziției.

Revista „Veșci" apărea la editura „Sciții". E ușor de presupus că slavofilii revoluționari și narodnicii incorigibili erau cu totul străini de ideile constructiviste pe care le predicam noi. După apariția primului număr, ei nu mai putură suporta și se „deziseră" de noi în presă.

În ce mă privește, cu fiecare nouă carte mă „deziceam" de mine însumi. Din acești ani datează porecla „Pavel Saulovici" pe care mi-a dat-o V.B. Șklovski. În gura lui ea nu putea suna ca o răutate. El însuși făcuse în viață ceea ce făcuseră aproape toți oamenii din generația lui, adică își schimbase nu o dată aprecierile și modul de a privi lucrurile, le schimbase fără amărăciune, chiar cu oarecare sfidare : numai ochii îi rămîneau triști, dar se vede că așa îi avea din naștere. Am impresia că omul

acesta clocotitor suferea adesea de frig. Frig îi era și la Berlin. Acolo a scris el „Călătorie sentimentală", cea mai bună carte a sa — după părerea mea. Arhitectonica ei — trecerile neașteptate de la un subiect la altul, asociațiile prin contiguitate, succesiunea rapidă de scene și intonația subliniat personală — a fost dictată de conținut : Șklovski descria atît anii cumpliți prin care trecuse Rusia, cît și propria sa derută lăuntrică.

La Berlin ochii triști ai lui Șklovski erau de două ori mai triști ; nu se putea acomoda cîtuși de puțin cu viața din străinătate. Lucra pe atunci la cartea sa „Zoo".

Această operă literară a avut o continuare neașteptată în viață : ea contribui la nașterea unei scriitoare, pe care unii cititori tineri o consideră franțuzoaică. Elsa Iurievna Triolet, originară din Moscova, sora Liliei Iurievna Brik, locuia pe atunci la Berlin. O întîlneam adesea.

La începutul revoluției Elsa se căsătorise cu un francez, André Triolet, Andrei Petrovici — căruia noi, urmînd exemplul Elsei, îi spuneam pur și simplu Petrovici — și plecase împreună cu el în Tahiti. (Petrovici era un om original, pasiunea lui principală o formau caii. Într-o zi, la Paris, mi-a spus că pleacă să-și petreacă vacanța în Danemarca : acolo sînt pășuni grozave și caii săi se vor putea odihni bine). După reîntoarcerea din Tahiti André Triolet rămase la Paris, iar Elsa Iurievna plecă la Berlin. Era foarte tînără, fermecătoare, trandafirie ca o

pînză de Renoir, şi tristă. V.B. Şklovski inclusese în cartea sa „Zoo" patru sau cinci scrisori ale Elsei. După apariţia volumului, Gorki îi mărturisi lui Şklovski, că-i plăcuseră aceste scrisori. Doi ani mai tîrziu, editura „Krug" din Moscova publică prima carte a Elsei Triolet, „În insula Tahiti". Mai tîrziu Elsa Iurievna se stabili la Paris ; o întîlneam aproape în fiecare seară în Montparnasse. Aici, în 1928, cunoscu pe Aragon şi curînd începu să scrie în limba franceză.

În cartea sa „Zoo" Şklovski imputa eroinei sale că este prea îndrăgostită de „civilizaţia europeană" şi, în consecinţă, de aceea poate trăi departe de Rusia. Sentimentele lui Viktor Borisovici sînt uşor de înţeles. Nimerise întîmplător la Berlin, ducea dorul patriei şi visa să se întoarcă acasă.

Boris Andreevici Pilniak, sosind la Berlin, cerceta curios viaţa atît de străină a acestei ţări. Era un om talentat, dar în acelaşi timp confuz. Cunoştea foarte bine problemele despre care scria, uimise deopotrivă şi pe cititorii ruşi şi pe cei străini nu numai prin zugrăvirea crudă a amănuntelor traiului cotidian, dar şi prin forma neobişnuită a naraţiunii. Cărţile lui Pilniak, scrise în anii 1920-1930, ca şi cărţile multor scriitori din generaţia sa, poartă amprenta epocii : brutalitatea se îmbină cu afectarea, setea de frumos trăieşte alături de cultul artei, pasiunea pentru Leskov alături de înjurăturile auzite în piaţă. A pierit printre primii, la începutul anului 1937, de aceea e greu

de precizat cum anume ar fi evoluat în literatură. La Berlin, în 1922, Pilniak spunea că revoluţia este „mujică", „naţională", îl ocăra pe Petru care „rupsese Rusia de Rusie". Felul său simplu de a se comporta nu era lipsit de viclenie : adora *iurodstvo* [1], acea veche formă rusească de autoapărare (cuvîntul, se pare, nu există în nici o altă limbă europeană).

Esenin a stat la Berlin cîteva luni, în care timp a tînjit şi, bineînţeles, a făcut scandaluri. Îl însoţea pretutindeni imagistul Kusikov, care cînta la ghitară şi declama :

Umblă vorbe rele despre mine,
Că sînt cerchez afurisit.

Cîntau şi o duceau în beţii neîntrerupte. În zadar încerca Isidora Duncan să-l potolească pe Esenin, scandalurile se ţineau lanţ. Pilniak, după ce se îmbăta, încerca să filozofeze pe ruinele Rusiei, pe cînd Esenin, disperat, spărgea farfurii.

Începu să apară ziarul „Nakanune". Am avut prilejul să discut de vreo două sau trei ori cu ideologii lui. Smenovehoviştii mărturiseau deschis că nu agreează comunismul, dar aprobau faptul că bolşevicii organizaseră armata, alungaseră pe intervenţionişti, şi dăduseră o ripostă Poloniei. „Sîntem partizanii unei puteri

---

[1] Comportamentul fanaticilor religioşi, nebuni vagabonzi, despre care se credea că au darul prorocirii. La adăpostul „nebuniei" lor, adeseori simulate, îşi permiteau a spune lucruri supărătoare la adresa celor atotputernici.

ferme, spuneau ei, restul se va aranja." Într-o scrisoare spuneam poetei M.M. Şkapskaia : „Cei de la ziarul «Nakanune», nu mă iartă că am refuzat să colaborez la ei, dar, ce să-i faci, sînt prea de stînga pentru orientarea lor"... Ziaristul Vasilievski, care semna cu pseudonimul Ne-Bukva, publică în ziarul „Nakanune" un articol vehement la adresa mea, în care, amintind că în «Jurenito» o mulatră loveşte pe eroul romanului cu o bucăţică de rostbif peste obraz, spunea că şi eu aş merita să fiu lovit peste faţă cu o pulpă de porc cu os zdravăn.

Alexei Nikolaevici Tolstoi şedea posomorît, trăgea din pipă, tăcea, apoi, liniştindu-se pe neaşteptate, începea să zîmbească. Într-o zi îmi spuse : „Ai să vezi că în emigraţie n-are să existe nici un fel de literatură. Emigraţia poate să ucidă în doi-trei ani orice scriitor"... La data aceea ştia că se va întoarce curînd acasă.

„Sciţii" erau partizanii lui Razin, ai lui Pugaciov, citau ba din poemul „Cei doisprezece", ba din versurile lui Esenin despre „oaspetele de fier". Smenovehoviştii declarau că bolşevicii sînt moştenitorii lui Ivan cel Groaznic şi ai lui Petru. Toţi jurau pe Rusia, toţi vorbeau într-una despre „rădăcini", „tradiţii", despre „spiritul naţional". Iar emigranţii de rînd, după ce consumau cîteva păhărele la restaurantul „Troika", şi ascultau „Ies în larg luntrile pictate", plîngeau şi înjurau aşa cum plînseseră şi înjuraseră în ultimul vagon rusesc, cînd o şterseseră în străinătate.

Tolstoi avusese dreptate : pentru majoritatea scriitorilor ruşi, emigraţia a însemnat moarte. De ce ? Este oare adevărat că orice emigraţie distruge un scriitor ? Nu cred. Voltaire a trăit în emigraţie patruzeci şi doi de ani, Heine douăzeci şi cinci, Herzen douăzeci şi trei, Hugo nouăsprezece, Mickiewicz douăzeci şi şase ; în emigraţie au fost scrise opere precum „Candide", „Germania, Basm de iarnă", „Amintiri şi cugetări", „Mizerabilii" şi, „Pan Tadeusz." Nu se reduce totul numai la despărţirea de patrie, oricît de dureroasă ar fi aceasta. În emigraţie se pot afla scriitori diferiţi : şi cei ce înţeleg să meargă înainte, ca cercetaşi, şi cei ce rămîn în urmă la trenul regimentar. Danton spusese cîndva că nu poţi duce cu tine patria pe tălpile ghetelor. Observaţia este justă. Totuşi poţi duce cu tine patria, o poţi duce în conştiinţa ta, în sufletul tău. Poţi pleca dincolo de mări şi ţări, purtînd în suflet un ideal măreţ şi nu otrăvit de răutate meschină. Tocmai aici este diferenţa dintre soarta lui Herzen şi cea a lui Bunin.

„Sciţii," „eurasiaţii" şi smenovehoviştii se întîlneau într-un punct : ei opuneau Rusia Apusului putred, muribund. În această blamare a Europei aflăm într-un fel un ecou îndepărtat al ideilor emise cîndva de slavofili.

(Un sfert de veac mai tîrziu unele idei şi chiar expresii înviară pe neaşteptate. Incontestabil, ploconirea oferă un tablou puţin atrăgător care umileşte deopotrivă pe cel ce se ploconeşte şi pe cel căruia îi este adresată ea.

Încă scriitorii satirici din secolul XVIII își bătuseră joc de nobilii ruși care căutau „să facă pe franțujii". Mi se face silă de filistinul sovietic care, după ce vede un banal film american, spune consoartei sale (asemenea individ are neapărat „consoartă" și nu soție) : „Mai avem mult pînă să-i ajungem". Dar sînt gata să mă înclin adînc nu numai în fața lui Shakespeare sau Cervantes, dar și Picasso, Chaplin, Hemingway — și nu cred că aceasta m-ar putea înjosi. Discuțiile interminabile despre superioritatea noastră sînt strîns legate de ploconirea în fața a tot ceea ce vine de peste hotare, fiind vorba de manifestări diferite ale aceluiași complex de inferioritate. Și nu simt o repulsie mai mică față de celălalt gen de filistin, care, sincer sau din fățărnicie, este gata să disprețuiască tot ce este bun, numai pentru că e vorba de ceva străin).

E.G. Lundberg, în „Însemnările unui scriitor", are cîteva cuvinte notate la începutul anului 1922 : „Un grup de scriitori ruși se adunară să bea ceai și lichior într-o cafenea elegantă, deasupra restaurantului «Willy». Începură toasturile. Unii închinară pentru literatură, alții pentru înțelepciune, alții pentru libertate. «Jos violența !» ridică paharul un filozof expatriat, mușcîndu-și buza pentru a-și stăpîni durerea din suflet. Toți amuțiră. Era limpede pe cine viza toastul. Urmă o tăcere prelungită, apoi toți se îmbrățișară, băură. Numai I. Ehrenburg și cu mine rămaserăm deoparte. Nu știu la ce anume se gîndea Ehrenburg. Eu unul mă gîn-

deam la robia în care trăiește omul de rînd, pe jumătate cerșetor, în Europa, acest cimitir atît de drag inimii oamenilor culți". Nu-mi amintesc, nici vorbă, la ce anume mă gîndeam la cafeneaua „Willy". Chiar întîlnirea însăși o țin minte vag. Dar știu foarte bine ce gînduri mă frămîntau în anii aceia.

„Sciții" își trăgeau numele de la binecunoscuta poezie a lui Blok. Oricît ar fi de mare magia cuvîntului la Blok, unele strofe din poezie au fost și mi-au rămas străine.

La capătul lumii,-n păduri am pătruns —
Poftească Europa frumoasă !
Spre voi ne întoarcem
Cu gestul neascuns
Asiatica față — nici nu ne pasă !

Porniți, porniți cu toții la Ural —
E liber locul luptei și pot să se măsoare
Mașini de fier înscrise cu calcul integral
Și hoardele asiatice-barbare !

Nu, nu eram de acord să accept „asiatica față" ! Din punct de vedere istoric aceste cuvinte sună nedrept, pe de altă parte e limpede că India nu are mai puțini filozofi și poeți decît Anglia. Pentru E.G. Lundberg, Europa era în anii aceia „un cimitir drag inimii sale" ; eu unul însă nu intenționam să cînt prohodul Europei. Romanul meu „Trustul D.E.", datînd din anii la care mă refer, istorisește pieirea Europei ca rezultat al activității unui trust american. E o satiră. Aș fi putut-o scrie și astăzi însoțind-o

de următorul subtitlu: „Episoade din timpul celui de-al treilea război mondial". Pentru mine Europa nu era un cimitir, ci cîmp de bătălie, uneori drag, alteori nu. Așa am cunoscut-o în tinerețe la Paris, așa am găsit-o la Berlin în 1922, an plin de neliniște. (Așa o văd și acum. Bineînțeles în problema Europei pot exista fel de fel de opinii — poți „deschide ferestre", dar poți și închide ermetic ușile, poți să-ți amintești între altele că toată cultura noastră de la Rusia kievleană și pînă la Lenin este indisolubil legată de cultura europeană.)

Ce alte gînduri mă mai frămîntau pe atunci? Cum să împac „integralul" cu omenia, dreptatea cu arta. Știam că mă pot mîndri cu eroismul poporului, care primul a cutezat să pășească pe un drum nedesțelenit, dar această cale mi se părea a fi cu mult mai cuprinzătoare decît tradițiile unei singure țări sau sufletul unei singure națiuni.

Nu-mi amintesc cine anume fuseseră cei ce băuseră ceai sau lichior la cafeneaua „Willy". Poate că după aceea vreunul dintre ei plecase la „Troika" și acolo, cu un pahar de vodcă în față, boscorodise ceva despre misiunea Rusiei. Cehov notase cîndva un monolog: „Patriotul: Să știți dumneavoastră că macaroanele noastre rusești sînt mai bune decît cele italiene! Am să v-o dovedesc! Într-o zi la Nisa, cînd ni s-a servit păstrugă, era cît p-aci să izbucnesc în hohote de plîns..."

Patruzeci de ani s-au scurs de la toasturile din cafeneaua „Willy". Vechea emigrație a dispărut. Oamenii au îmbătrînit, au murit. Copiii lor au devenit francezi, nemți, englezi în toată legea. Fiul cadetului Nabokov, ucis cîndva de un ultramonarhist, este astăzi unul dintre cei mai citiți scriitori din America. La început scrisese în limba rusă, apoi în franceză, acum scrie în engleză.

Ziarele au discutat, și nu o dată, despre lipsurile întreprinderilor noastre de pescuit, dar păstruga de care vorbise Cehov n-a dispărut...

3

ÎN 1922, în modesta pensiune burgheză de pe Trautenaustrasse, unde mă stabilisem, mă vizită un necunoscut, care mi se prezentă timid și mîndru totodată: „Sînt Tuwim". Deși pe atunci nu-i citisem încă versurile, m-am simțit de îndată emoționat; aveam în fața mea un poet adevărat. Știm cu toții că pe lume mulți scriu versuri, dar puțini sînt poeți, de aceea întîlnirile cu poeții autentici te cutremură. Pușkin spunea că în afara orelor de inspirație sufletul poetului „gustă somnul liniștit". Nu cumva această aparentă liniște produce o impresie profundă asupra celor din jur? „Somnul liniștit" al lui Tuwim era plin de pasiune, de amărăciune, de frenezie.

Începu să mă descoasă despre poeții ruși, despre Moscova. Tuwim a avut în viața lui

două pasiuni : iubirea de oameni și dragostea amarnică pentru artă. De aceea găsirăm de îndată un limbaj comun.

Aproape toată viața noastră ne-am petrecut-o în lumi diferite, ne întîlneam arareori, întîmplător (altădată se spunea „cum se întîlnesc corăbiile pe mare“, dar eu am să parafrazez zicala „ca niște pasageri într-un aeroport zgomotos, unde megafoanele urlă : „Vă rugăm, poftiți în avion...“) Și totuși puțini au fost oamenii pe care i-am iubit așa cum l-am iubit pe Julian Tuwim, cu aceeași gingășie, tot atît de sincer, aproape cu un fel de superstiție.

Cînd l-am văzut pentru prima oară am rămas uimit de frumusețea lui. Avea pe atunci douăzeci și opt de ani. Frumos a rămas, de altfel, pînă la sfîrșitul vieții. O aluniță mare pe obraz dădea un aer tragic chipului său cu ovalul pur, avea un zîmbet trist, aproape vinovat. Mișcările impetuoase se îmbinau cu o profundă timiditate.

Poeților nu li se cuvine să întîrzie prea mult pe pămînt ; tinerii scriitori îi ziceau lui Tuwin „bătrînul“, deși el n-a apucat să atingă nici măcar vîrsta de șaizeci de ani.

Liniile vieții nu sînt sinuoase numai în palmă. Unii dogmatici îi făceau tot felul de imputări lui Tuwim : în cutare moment n-a înțeles cutare lucru, s-a dezis de ceva, a călcat greșit, a luat-o prea repede înainte, s-a abătut. În anii celui de-al doilea război mondial, Tuwim scrisese : „Politica nu constituie meseria mea. Ea este o funție a conștiinței mele și a temperamentului meu.“ Desigur, drumul vieții lui n-a fost nici drept și nici neted, dar unde și cînd s-a mai văzut ca poeții să meargă în pas de marș pe șosele de beton ?... Tuwim suferea de agorafobie, îi venea greu să traverseze o piață largă. Viața însă l-a forțat să străbată locuri virane și pustiuri, să pășească dintr-o epocă într-alta.

Maiakovski îl caracterizase pe Tuwim ca o fire „anxioasă, frămîntată“ ; și, semnalînd contradicțiile operei sale, le explicase prin condițiile de viață din Polonia anului 1927 : „Lui Tuwim i-ar fi plăcut, desigur, să scrie opere ca «Norul cu pantaloni», dar în Polonia nu te poți descurca nici dacă scrii poezii pe placul oficialităților — darmite cu niște «nori»“. Și Maiakovski scrisese „Norul cu pantaloni“ încă în Rusia țaristă, iar Tuwim tradusese poemul în Polonia reacționară ! Dacă el, la rîndul lui, nu a scris totuși un „Nor cu pantaloni“, e numai pentru că poeții nu seamănă unii cu alții.

În 1939 un specialist sovietic în literatură polonă căuta să demonstreze că trăsătura caracteristică a operei lui Tuwim este „lipsa de conținut ideologic, evadarea din realitate“. Cu cîteva luni înainte de moartea lui Tuwim ascultasem la radio o emisiune a „Congresului pentru libertate și cultură“ (organizație susținută de americani) ; comentatorul îl acuza pe Tuwim că a trădat Polonia și poezia, că și-a pierdut conștiința.

Nu poți înțelege viața unui om, dacă-l judeci după un singur pas. Ca să poți urmări dru-

mul vieţii trebuie să-l priveşti din vîrf de deal şi nu dintr-un gang. Anii modelează în chip nou şi înfăţişarea statelor şi gîndurile oamenilor, dar ceea ce este esenţial trece prin toată creaţia poetului. Maiakovski spusese pe bună dreptate despre Tuwim că este o fire „neliniştită, frămîntată". Aşa a fost şi a rămas pînă la sfîrşitul zilelor sale : şi atunci cînd venea la cafeneaua „Malaia Zemianskaia" împreună cu prietenii săi „scamandriştii" — Slonimski, Iwaszkiewicz, Lechon (un grup de poeţi care doreau să înnoiască poezia polonă se autobotezase „Scamandr"), şi atunci cînd, rupînd cu mulţi din prietenii de altădată, hotărî să se întoarcă în Polonia nouă, şi în anii timpurii ai tinereţii cînd blestema canoanele clasice, era impertinent, făcea năzdrăvănii, şi atunci cînd, cu puţin înainte de moarte, exclamase : „Sînt plin de şabloane ca încredere, speranţă, iubire pentru oamenii cinstiţi, şi ură faţă de ticăloşi..."

În noiembrie 1950 la Varşovia aveau loc lucrările celui de-al Doilea Congres al partizanilor păcii. Un om foarte bine informat, şi la data aceea cu mare influenţă, mi-l arătă pe Tuwim care şedea modest în fundul sălii, şi îmi spuse : „Iată un exemplu de reprofilare, de restructurare totală, de ceea ce noi, ruşii, numim „repotcovire ideologică". Poetul sentimentelor nebuloase participă acum la lupta pentru pace..." Drept răspuns zîmbii ironic. În minte îmi veni o veche poezie a lui Tuwim pentru care acesta fusese ocărît la toate colţu-

rile de stradă : o poezie în care vorbise despre petrol, despre sînge şi îndemnase soldaţii să lepede armele. O scrisese cu un sfert de veac înaintea Primului Congres al partizanilor păcii. Dar unii oameni care circulă în maşini, şi din transportul ecvestru nu mai reţin decît imaginea nelipsitei potcoave, au mîinile lungi şi memoria scurtă.

Marina Ţvetaeva scrisese cîndva că „orice poet trăieşte ca într-un ghetou". Aceste versuri îi plăceau lui Tuwim, mi le repetase nu o dată. El însuşi încă înainte de a fi împlinit treizeci de ani scrisese versuri despre cei ce-i aruncă pe poeţi în ghetou şi despre cei ce nici în ghetou nu renunţă la luptă :

Cu plecăciuni de slugă, servicii preazeloase,
Nu cîştigaţi voi titlul de poet, o, nu !
Nici marea Providenţă pe haine de mătase
N-aprinde-aceste stele ce-s pentru voi tabu.

Polonia n-a fost întotdeauna bună cu Tuwim, el însă a iubit-o totdeauna. Patriotismul polonez este legat de istoria tragică a celor trei împărţiri ; acest lucru nu-l uitam niciodată, ori de cîte ori ascultam confesiunile lui Tuwim (ce-i drept, ele erau totdeauna împrospătate cu acea fărîmă de ironie, pe care o dictează sfiiciunea). Poetul iubea cu înflăcărare oraşul său natal Łódź, oraş care nu era — în nici un caz creat pentru a stîrni admiraţie. În 1928 am vizitat Varşovia, apoi Łódź, unde am citit fragmente din cărţile mele. Tuwim mă conjurase nu cumva să omit a vizita la Łódź strada Pe-

trowsky, și piața, și hotelul „Savoy", și fabricile, și Baluta, cartierul sărăcimii. Am tras la hotelul „Savoy", am vizitat fabricile, Baluta, închisoarea cea mare, am cunoscut scriitori, muncitori, jandarmi, elevi de liceu, pe fabricantul Poznánsky, ilegaliști. Îmi notasem cu acest prilej «Lódź», ce nume scurt. Fraze scurte: „Cinci lăzi", „trei vagoane", „o porție de gîscă", „medic", „poliție", „pompe funebre". Idei și mai scurte. „Un dolar egal opt zloți", „Voi pieri!", „Voi ieși la liman!", „La dracu!", „Arestați-l!" Plăcut oraș, oraș sincer! În toată Europa nu veți găsi nici atîta răutate, nici atîta voință de a trăi, nici atîta tristețe". Întîlnindu-l pe Tuwim, îi spusei: „E un oraș minunat". El zîmbi, probabil că pentru el Lódź-ul avea alt chip. Eu stătusem o săptămînă, pe cînd el crescuse acolo. De altfel, iubirea e puternică, tocmai pentru că poate transfigura multe. Recent am citit versurile lui Tuwim:

Să laude Sorento sau Crimeea
Cei ce iubesc plăcutele splendori,
Eu sînt din Lódź, și fumăraia-aceea
E neagră, dar m-alintă-uneori.

Probabil că Tuwim era o personalitate cu mult mai complexă decît li se părea nu numai felurițilot dogmatici din mănăstiri, dar și prietenilor lui. Asupra acestor lucruri am să mai revin. Reiau acum firul ca să povestesc despre dragostea lui pentru Polonia.

În 1940 Tuwim reuși să ajungă la Paris. Ciudată mai era iarna aceea, sau, cum spuneau francezii: „Ciudat război" — „Cette drôle de guerre". Noaptea orașul era camuflat, dar în restaurante, în cafenele, dincolo de camuflajul de la ferestre era lumină și veselie. Militarii se distrau. Pe front soldații se plictiseau, iar la Paris poliția lucra fără odihnă. Nimeni nu știa exact împotriva cui luptă Franța, împotriva nemților sau a comuniștilor. Geamurile ferestrelor erau acoperite cu arabescuri din fîșii subțiri de hîrtie: parizienii căutau să-și asigure geamurile împotriva unor posibile bombardamente. Pretutindeni domnea însă liniștea, o liniște insuportabilă, și nu cred să fi bănuit cineva că peste cîteva luni se va face țăndări nu numai geamul portăresei prevăzătoare, ci întreaga Franță. În iarna aceea am fost mai tot timpul bolnav și am văzut puțină lume, mulți prieteni nu voiau să se întîlnească cu mine; unii se temeau, alții erau supărați: prietenia e prietenie, dar politica — politică. Tuwim însă reuși să mă găsească. Nu avea decît un singur gînd — Polonia, iar Parisul în iarna aceea îi era străin. Prietenia noastră rezistase la o grea încercare. Ne îmbrățișarăm, înțelegîndu-ne unul pe celălalt.

Ne despărțirăm pentru șase ani. Nu are rost să reamintesc ce ani au fost aceștia. În toamna lui 1941, cînd comunicatele Biroului sovietic de informații anunțau zilnic: „Trupele noastre au părăsit...", iar pe străzile Moscovei treceau în marș greoi voluntari împovărați de ani, cînd în Apus ni se cînta prohodul, primii o telegramă de la New York: Tuwim îmi vorbea

despre prietenie, despre dragoste, despre încredere (n-am putut păstra nimic din vremea aceea decît nişte carnete de însemnări, şi textul telegramei nu-l mai ţin minte). Mai tîrziu Tuwim scrisese: „În perioada celor mai mari «triumfuri» repurtate de Hitler pe frontul de Est, i-am trimis o telegramă lui Ehrenburg; o telegramă plină de încredere în victoria viitoare a Armatei Roşii".

În primăvara lui 1946 mă aflam în apartamentul lui Tuwim, la New York, printre geamantane şi cufere: peste o săptămînă el urma să plece în Franţa, iar de acolo la Varşovia. Era neobişnuit de vesel, plin de însufleţire. Mulţi polonezi care locuiau pe atunci la New York încercară să-i schimbe hotărîrea, numind întoarcerea la Varşovia „o trădare". Bineînţeles lui Tuwim nu i-a fost uşor să rupă legăturile cu unii dintre vechii săi prieteni, dar unicul său gînd, unica ţintă, era întîlnirea apropiată cu Polonia. Se bucura, era emoţionat, ca un adolescent care se duce la prima întîlnire de dragoste.

În toamna anului 1947 mă aflam în Polonia. Ziua, seara, noaptea, Tuwim mă purta printre ruinele Varşoviei: „Priveşte, te rog, priveşte, ce frumuseţe". Oraşul avea o înfăţişare înspăimîntătoare. Minunate pot fi ruinele oraşelor din antichitate: timpul este un arhitect genial, care ştie să dea armonie şi paraginilor, pe cînd priveliştea oraşelor recent distruse de război îţi sfîşie şi ochii, şi inima. Mormane de moloz, case sfîrtecate, cu fîşii de tapet, cu scări

în spirală atîrnînd parcă în cer, oameni care se cuibăresc în subsoluri, în bordeie, în cocioabe. Dar pentru Tuwim Varşovia arsă şi sfîşiată era tot mai frumoasă: nu degeaba era polonez, şi nu degeaba era poet.

Aş vrea să vorbesc despre dragostea lui Tuwim pentru poporul rus şi pentru poezia rusă. S-ar fi zis că trecutul ar fi putut umbri multe : Tuwim ţinea bine minte rînduielile ţariste şi vardiştii umblînd pe străzile Lódźului. Timp de douăzeci de ani cercurile conducătoare din Polonia întreţinuseră o stare de duşmănie, defăimînd tot ce era rusesc. Dar pe Tuwim toate acestea nu l-au atins. Mulţi ani şi-a consacrat el traducerilor din poeţii ruşi. Cînd mi-a citit tălmăcirea sa din „Călăreţul de aramă" mi s-a părut că aud ritmul atît de complicat al lui Puşkin. La una din ultimele noastre întîlniri îmi spusese: „limba rusă parcă-i făcută anume pentru poezie".

Încă de prin 1920 Tuwim visase să viziteze Uniunea Sovietică. A venit la Moscova în primăvara lui 1948. În ziua sosirii sale ne-am dus împreună la un restaurant. Tuwim îmi spuse ce anume ar vrea să viziteze şi, de fapt, voia să vadă totul. Dar în aceeaşi seară se îmbolnăvi şi fu transportat la spitalul Botkin. Medicii bănuiră că e un cancer. Bolnav, însoţit de medic, Tuwim fu transportat la Brest, unde fusese chemat un doctor polonez. Medicul sovietic comunică în latină colegului său diagnosticul. Tuwim cunoştea limba latină mai bine decît medicii tineri. Aştepta un deznodămînt rapid.

Dar medicii polonezi stabiliră că Tuwim are un ulcer stomacal, îl operară și el parcă învie. Cinci ani mai tîrziu muri de infarct. Așa s-a făcut că n-a avut parte să vadă din Moscova decît patul de spital și camera de la hotelul „Național“, despre care mi-a spus că îi amintește în chip uimitor de odăile hotelului „Savoy“ din Lódź.

Am mulți prieteni apropiați printre străini: cînd discut cu ei, am uneori sentimentul că ajung în fața unui hotar care ne desparte... Prea a fost și este deosebită viața pe care am trăit-o și o trăim. Niciodată nu am încercat acest sentiment în relațiile mele cu Tuwim, între noi n-a existat nu numai „cortina de fier“, dar nici măcar o perdea subțire.

Heine scrisese: „Cînd voi muri, ei vor smulge cadavrului meu limba“. Cărțile poetului care aduseșe glorie Germaniei, care îmbogățise lirica germană, după un veac erau arse pe ruguri, în orașul lui natal, Düsseldorf. Rasiștii nu-i puteau ierta celui ce scrisese „Basmul de iarnă“ că fusese evreu. În 1928, pe cînd mă aflam în Polonia, antisemiții porniseră o campanie împotriva lui Tuwim. El îmi arătase un ziar în care se spunea că poezia lui „miroase a usturoi“.

Într-una din poeziile sale Tuwim vorbește despre un mic cerșetor, copil de evreu, care cîntă pe sub ferestre o melodie tristă în speranța că vreun *pan* îi va azvîrli un bănuț de aramă. Poetul ar vrea să-i dea copilului chiar inima sa, să pornească împreună cu el, să cînte

alături de el melodii triste pe sub ferestre străine.

N-au căpătîi nici vatră în sînul omenirii —
Pribegi evrei pe lume, cîntînd doar nălucirii.

În 1944 Tuwim publicase un apel intitulat: „Noi, evreii polonezi“. Voi cita cîteva fragmente: „De îndată aud întrebarea: «De unde acest noi»? O întrebare într-o anumită măsură legitimă. Mi-au pus-o evrei, cărora le spusesem totdeauna că sînt polonez. Acum mi-o vor pune polonezii; pentru marea lor majoritate am fost și rămîn evreu. Iată răspunsul pe care-l dau și unora și altora... Sînt polonez pentru că îmi place să fiu polonez. E o chestiune personală de care nu sînt obligat să dau cuiva socoteală. Eu nu-i împart pe polonezi în cei de rasă pură și impură, las aceasta în seama rasiștilor străini și naționali. Îi împart pe polonezi ca și pe evrei, ca pe oameni de orice naționalitate, în inteligenți și proști, cinstiți și necinstiți, interesanți și plicticoși, asupritori și asupriți, demni și nedemni. Îi împart de asemenea pe polonezi în fasciști și antifasciști... Aș putea adăuga că din punct de vedere politic îi împart pe polonezi în antisemiți și antifasciști, căci antisemitismul este limbajul internațional al fasciștilor... Sînt polonez pentru că m-am născut în Polonia, în Polonia am crescut și am învățat, pentru că în Polonia am cunoscut fericirea și nefericirea, pentru că din exil vreau să mă întorc cu orice preț în Polonia, chiar dacă în altă parte mi s-ar pregăti o

viață de rai... Sînt polonez pentru că în limba polonă am mărturisit înfrigurarea primei iubiri, în limba polonă am murmurat cuvinte despre fericire și furtunile pe care ea le aduce. Sînt polonez pentru că mesteacănul și salcia albă îmi sînt mai dragi decît palmierul și chiparosul, iar Mickiewicz și Chopin mai scumpi decît Shakespeare și Beethoven, mai scumpi din motive pe care de asemenea nu le pot explica prin nici un fel de argumente ale rațiunii. Aud glasuri : Bine. Dar dacă sînteți polonez, de ce scrieți «noi evreii»" ? Am să răspund : «Din cauza sîngelui». «Așadar, rasism ?» «Nu, nici un fel de rasism.» Dimpotrivă. Există două feluri de sînge : cel care curge prin vine și cel care curge afară din vine. Primul este o sevă a trupului, cercetarea lui este sarcina fiziologului. Cel ce atribuie acestui sînge orice alte însușiri în afara celor fiziologice, ajunge, cum vedem, să transforme orașele în ruine, să ucidă milioane de oameni și, în cele din urmă, așa cum vom avea prilejul să vedem, condamnă la pieire propriul său popor. Celălalt sînge este cel pe care căpetenia fascismului internațional îl pompează din omenire pentru a dovedi superioritatea sîngelui său asupra sîngelui meu, asupra sîngelui a milioane de oameni chinuiți... Sîngele evreilor (nu «sînge evreesc») curge în torente adînci și bogate. Torentele înnegrite se contopesc în rîuri furtunoase, înspumate și în acest nou Iordan îmi primesc botezul sfînt, frăția cu evreii, sîngeroasă, arzătoare, de calvar... Noi, Șloimi, Ștruli, Moiși,

toți acești evrei perciunați, care mîncăm usturoi, care purtăm numeroase porecle jignitoare ne-am arătat demni de Achile, de Richard Inimă de Leu și de alți eroi. În catacombele și buncărele Varșoviei, în conductele de canalizare rău mirositoare, i-am uluit pe vecinii noștri, șobolanii. Cu armele în mînă, pe baricade, sub focul avioanelor care ne bombardau casele mizere, am fost soldați ai libertății și ai onoarei. «Aron, de ce nu ești pe front ?» Stimați *pan*-i, el a fost pe front și a căzut pentru Polonia..."

Aceste cuvinte scrise cu sînge, „cu acel sînge ce curge afară din vine" au fost transcrise de mii de oameni. Le-am citit în 1944 și mult timp n-am putut rosti o vorbă : cuvintele lui Tuwim exprimau jurămintele și blestemele care trăiau în multe inimi. El a știut să le dea glas.

Au trecut ani. Hitler s-a otrăvit. Liderii antisemiților polonezi au emigrat în Anglia, în America. Dar în inima lui Tuwim rana nu s-a vindecat... Îmi stăruie în minte ultima noastră întîlnire : într-o perioadă grea, în 1952... Ne-aduserăm aminte de multe, discutarăm mult despre cele ce se petreceau atunci. Julek (să-mi fie îngăduit să-l numesc aici astfel) se ridică pe neașteptate în picioare, se apropie de mine, mă îmbrățișă, apoi spuse de îndată, parcă pentru a-și ascunde emoția : „Iar acum, hai să mergem la «Zolușka», acolo se face cafea după rețetă italienească..."

Pomenisem mai înainte numele lui Heine. Între el și Tuwim există o trăsătură ce-i apropie în afara celei de care se interesează specia-

liștii în problema raselor omenești și anume ironia, născută dintr-o prea mare sensibilitate. Tuwim putea să pară uneori arogant; multe din versurile sale supărau pe cei ce respectau ierarhia; avea obiceiul să trîntească vorbe caustice. „Știi, mi-a spus el o dată, ariciul trebuie să aibă o inimă dintre cele mai gingașe." Cînd era emoționat avea obiceiul să adopte un ton de glumă. În 1950, la Congresul Partizanilor păcii o fată tînără de tot s-a apropiat de Tuwim și plină de entuziasm a început să-i spună cît de mult îi plăcuse cartea lui „A șaptea toamnă". Tuwim se intimidă și, întorcîndu-se spre mine, rosti cu totul pe neașteptate: „Îți mai amintești de agentul de poliție care s-a dovedit a fi un admirator al meu?" Întîmplarea avusese loc în 1928 pe cînd mă aflam la Varșovia. Doi agenți au fost puși să mă supravegheze: unul era voinic, cu fizionomie și apucături de boxer, celălalt slab, negricios, și foarte miop. Acesta din urmă mă pierdea mereu din vedere pe stradă. Mă obișnuisem cu ei, îi rugam uneori să-mi cumpere un ziar sau un pachet de țigări, cu alte cuvinte, îi domesticisem. Într-o zi mergeam pe stradă cu Tuwim și discutam despre poezie. Pe neașteptate văzui că negriciosul, în loc s-o ia în trap mărunt în urma noastră, mergea alături de Tuwim. M-am supărat și i-am amintit de regulile de politețe, la care agentul îmi răspunse: „Asta n-o fac în exercițiul funcțiunii... Cum să nu ascult, cînd vorbește Tuwim!..." Izbucnirăm amîndoi în rîs în fața răspunsului neașteptat.

Tuwim are numeroase versuri veninoase la adresa filistinilor. Mi-amintesc de cafeneaua „Malaia Zemianskaia" din iarna lui 1928. Veneau acolo nu numai poeții din grupul „Scamandr", nu numai Dlugoszowski-Wenyawa, strălucitul aghiotant al lui Pilsudski, care adora lumea artelor — acolo, cu o oră înainte de dejun, locuitorii Varșoviei, care voiau să-și facă reputație de oameni rafinați, beau cafea și consumau prăjituri cu cremă.

Tuwim își bătea joc de ei:

Se-nființează fix la unu,
Zilnic, tipu-n cafenea:
Se rotește ca păunu',
Mare domn cum ar părea?...
Ah, englez ar vrea să fie,
Sportman, și de ce nu lord?
Ghetre, șal și pălărie —
Cum descinde de la bord!
(Lumea însă nu-l remarcă
sau zîmbește — ah, parșiva!)
Spaniol e-acuma parcă —
De Mendòs și de Oliva...
Mare-artist din Alicante,
Ori bancher din Pampelina...
Îl iubesc vreo trei inffante
(englezoaică-a fost doar bona).
Emigrant, nu-i preferabil?
Orișicum, tot don Toledo!
(Publicul imperturbabil.)
Dezgustat, drept spre Closedo

Şi spre Water schimbă prova.
Şi-apoi pleacă frumuşel
În Malaia Kosikova
Şapteşpe... e-acas' la el.

Uneori multora li se părea că în clipele lui de mînie Tuwim era gata să repete cuvintele lui Puşkin : „Plecaţi ! Poetului nu-i pasă dac-aţi plecat sau aţi rămas". În realitate lui Tuwim îi erau dragi cei pe care îi numea „oameni simpli", chiar în vremea cînd aceste cuvinte nu deveniseră încă un şablon de ziar. Nu întîmplător, una dintre poeziile sale cele mai bune „Frizerii", o închinase lui Charlie Chaplin, care ştia să ironizeze cu gingăşie şi în veacul nostru aspru încercase să apere pe omul mic şi caraghios.

Rezemaţi de pereţi, în frizeria pustie,
frizerii moţăie şi cască...
aşteaptă — pică poate vreun client...
Alene se mai scoală să se mişte,
se rad, se tund, îşi potrivesc zulufi,
aşa, de plictis ! numai între ei.
Mai schimbă cîte-o vorbă,
adorm cu sforăit...
Iar se trezesc... afară
ameninţă furtuna,
e vînăt cerul cît cuprinzi cu ochii,
cocoşi neliniştiţi se-aud prin curţi.
Frizerii intră-n panică — iar tună !
Plîng, cîntă, au înnebunit de tot !
Încremeniţi, privesc în gol,
sau iată-i cum aleargă nebuni prin frizerie...

E greu de presupus că în 1926 politicienii din Polonia să fi auzit primele bubuituri ale tunetului — indiferent că şedeau la frizerie, sau se aflau chiar în sala Seimului. Poetul le înregistrase însă.

În 1928 scrisesem despre Tuwim aceste cuvinte : „Este imposibil să porţi cu el o discuţie în contradictoriu. El gîndeşte prin asocieri, argumentează cu asonanţe..." Da, Tuwim era în primul rînd un liric, ceea ce nu l-a împiedicat să înţeleagă epoca mai bine decît au făcut-o unii oameni cu conştiinţa ultra lucidă care gîndesc în scheme şi argumentează cu citate. Tuwim se exprima pe sine în versurile sale. Poate de aceea oamenii aflau în poeziile lui propriile lor sentimente şi gînduri, acel ceva general uman. Un polonez mi-a povestit că în timpul războiului, fiind partizan, repeta ca pe un jurămînt versurile lui Tuwim :

Voi fi trăit acolo doar o zi ?
Voi fi trăit acolo un secol, cine ştie ?
Atîta-mi amintesc : de-un zori-de-zi —
Zăpada albă, albă, în lumina sinilie.

În anii tinereţii Tuwim iubise cu pasiune poezia lui Arthur Rimbaud, răzvrătitul şi procul, adolescentul non conformist cu chip de înger deznădăjduit. Dar la ultima noastră întîlnire îmi spuse pe neaşteptate : „Mi se pare că nimeni n-a grăit mai bine decît Blok despre lucrul cel mai greu în viaţă..." Pe poeţi îi iubea cu uitare de sine, traducea cu egal entuziasm şi „Norul în pantaloni" şi „Cuvînt despre

oastea lui Igor", fără să caute să imite pe vreunul dintre ei. Blok însă era într-adevăr un spirit înrudit cu el... Îmi place foarte mult poezia lui Tuwim „La masa rotundă" care poartă drept epitaf cuvinte din liedul lui Schubert „O, artă minunată, de cîte ori în clipe de tristețe..." :

Cred c-ar fi bine, draga mea,
să ne mai ducem iar la Tomaszuw,
măcar o zi... Știi viscolul de aur... ?
Și septembrina liniște rămasă... ?
În casa albă, în odaia albă,
cu lucruri ce-s străine, dar noi le-am tot mutat,
să continuăm ce-am întrerupt — o lungă
discuție-ntre noi, o convorbire
pe care-aș vrea s-o ducem tihnit pînă la capăt,
draga mea.

Poate că tocmai acesta și este lucrul „cel mai greu", poezia apare aici despuiată de orice artificiu, pare creată din nimic, ca în „Ceasurile nopții" de Blok, sau în cîntecele lui Verlaine.

Cînd spun că uneori pe Tuwim nu-l înțelegeau nici prietenii lui mă gîndesc tocmai la acest lucru : la complexitatea neobișnuită care devine simplitate, la omul care știa multe, era înțelept și în același timp copilăros, făcea farse pline de haz, și scria totodată poezii lirice de mare adîncime. Tuwim compunea versuri pentru copii și într-o poezie înfățișase pe caraghiosul Janek, care făcea totul de-a-ndoaselea. Ascultîndu-i versurile, copiii rîdeau, iar Tuwim

zîmbea cu un aer vinovat. Semăna el însuși cu acel Janek pe care-l ridiculizase.

Cînd am fost ultima dată la el acasă, glumea cu Eva, o fetiță de opt ani. Nu știu de ce, dar amîndoi eram triști. Totuși n-aș fi crezut că era ultima oară cînd îl vedeam.

Tuwim iubea copacii. Mi-amintesc de o poezie a lui : hoinărind în pădure încercase să ghicească din ce copac i se va face sicriul. Prin tristețea ei calmă, senină, ea se înrudește cu poezia lui Pușkin „De trec pe strada zgomotoasă..."

De cîte ori mă aflu în parcurile Varșoviei, sau în afara orașului, în grădina poetului Iwaszkiewicz, privesc copacii și mă gîndesc totdeauna la copacul lui Julian Tuwim. Era cu trei ani mai tînăr decît mine, dar iată că au trecut mulți ani de cînd el nu mai este printre cei vii. Deși sînt obișnuit cu pierderile, cu aceasta nu mă pot împăca : mă doare în suflet.

Oricum, sînt fericit că mi-a fost dat să-l întîlnesc pe acest om !

4

LA CAFENEAUA *Prager-Diele* veneau din cînd în cînd și scriitori ruși. Discutau cu înflăcărare, încîlcit și chelnerii nu se puteau de loc obișnui cu acești clienți misterioși. Într-o zi Andrei Belîi porni o discuție în contradictoriu

cu Șestov. Discutau despre destrămarea personalității și vorbeau într-un limbaj accesibil numai filozofilor de profesie. Sosi fatala *„Polizeistunde"*, luminile fură stinse, dar disputa filozofică nu se încheiase încă.

Cum aș putea uita scena care a urmat? Amîndoi, Andrei Belîi și Șestov stăteau în ușa turnantă și strigau. Fiecare dintre ei, fără să-și dea seama, împingea ușa și nici unul nu putea ieși în stradă. Șestov cu pălărie, bărbos, cu un baston uriaș aducea cu Jidovul rătăcitor. Belîi, dezlănțuit, își agita mîinile, părul rar i se ridicase măciucă în cap. Bătrînul chelner care văzuse multe la viața lui, îmi spuse: „Rusul ăsta trebuie să fie un om celebru..."

În 1902 Andrei Belîi, sau, mai bine zis, Boris Nikolaevici Bugaev, avea douăzeci și doi de ani, și era student la Facultatea de fizico-matematici a Universității din Moscova. Scria la acea dată versuri simboliste mediocre pe care le aduse spre judecată lui Valeri Iakovlevici Briusov, socotit maestrul poeziei noi. Iată ce notase în jurnalul său Valeri Iakovlevici: „A fost pe la mine Bugaev, și-a citit versurile, a discutat despre chimie. Aș putea spune că este unul dintre oamenii cei mai interesanți din Rusia. Maturitate și chiar îmbătrînire inetlectuală, alături de o ciudată tinerețe." A.A. Blok și Andrei Belîi au fost prieteni ani de-a rîndul. Relațiile lor au cunoscut totul: și prietenie strînsă, și rupturi grele, și împăcări. Ne-am fi așteptat ca Blok să se fi putut obișnui cu Belîi, dar, de fapt, cu Boris Nikolaevici era imposibil să te

obișnuiești. În 1920, după o întîlnire cu Belîi, Blok notează: „E același ca totdeauna, genial și straniu".

Un geniu? Un excentric? Un proroc? Un bufon?... Andrei Belîi producea o impresie zguduitoare asupra tuturor oamenilor cu care se întîlnea. În ianuarie 1934, aflînd despre moartea lui Boris Nikolaevici, Mandelstam scrise un nou ciclu de poezii. Poetul vedea toată măreția lui Belîi:

Masivele sonore l-au chemat —
Prin Alpi, prin Caucaz, prin văi adînci
Călcîiul său la drum a răsunat,
Stîrnind îndepărtat ecou de stînci.

și totuși, exprimînd nedumerirea altora, scria:

Adevărat? S-a prăpădit și Gogol?...
Nu Gogol, dragă! — Ia, un Gogolaș:
Al de-a stîrnit atîta gălăgie,
Isteț, dar mai ales poznaș...
Un Gogol mărunțel, fir-ar să fie!
A fost și el, așa și-așa...
Da', ce să mai vorbim — o cacialma!

În anul 1919 creionasem următorul portret al lui Belîi: „Ochi uriași larg deschiși, ca niște flăcări arzătoare pe fața palidă și istovită. O frunte nemăsurat de mare, cu o insuliță de păr care stă măciucă. Recită versurile de parcă ar prooroci Sibila, și, recitindu-le, gesticulează cu mîinile, subliniind ritmul, nu al versurilor, ci al gîndurilor sale tainice. E un spectacol aproape comic, și uneori Belîi pare un clovn minunat.

Dar cînd stai alături de el te cuprinde îngrijorarea şi tristeţea, te stăpîneşte presimţirea unei nenorociri neaşteptate... Belîi este mai presus şi mai plin de semnificaţie decît cărţile sale. E asemenea unui spirit rătăcitor, care nu şi-a găsit trupul, e ca un torent ieşit din maluri... De ce chiar cuvîntul «geniu» plin de foc sună ca un titlu cînd se vorbeşte de Belîi ? Omul acesta ar fi putut deveni proroc, nebunia lui este luminată de înţelepciune divină. Dar «serafimul cu şase aripi» care a pogorît asupra lui nu şi-a terminat creaţia : el a deschis larg ochii poetului, i-a dat puterea să audă ritmuri din alte lumi, i-a dăruit «limba ce-o luase drept de la un şarpe înţelept», dar nu s-a atins de inima lui..."

Cînd scriam aceste rînduri îl cunoşteam pe Andrei Belîi numai din cărţi şi din cîteva întîlniri fugare la Moscova. La Berlin şi la Swinemünde, mică localitate situată pe malul mării, am avut prilejul să-l întîlnesc des pe Boris Nikolaevici şi atunci am înţeles că greşisem vorbind despre serafim şi inimă : ceea ce socotisem a fi insensibilitate a inimii erau nenorociri, aripi sfărîmate, viaţă personală distrusă şi strălucire excesivă a vocabularului.

Astăzi, gîndindu-mă la destinul acestui om cu adevărat neobişnuit, nu pot să-i dezleg misterul. Se vede că drumurile marilor oameni de artă (de altfel, nu numai ale celor mari) sînt necunoscute. Rafael a murit tînăr, dar a apucat să spună tot ce avea de spus. Pe cînd Leonardo da Vinci a trăit o viaţă lungă, a făcut descoperiri, invenţii, dar operele sale ştiinţifice au fost editate după ce toate aceste descoperiri şi invenţii ajunseseră să aibă o valoare istorică ; picta cu culori pe care singur le prepara, dar care-şi pierdeau curînd strălucirea, se spălăceau, se scorojeau, şi, milioane de oameni nu cunosc geniul de pictor al lui Leonardo, ci legenda născocită despre „zîmbetul enigmatic" al Giocondei... Există scriitori care sînt mai prejos decît operele pe care le-au creat : ţi-aduci aminte de respectivul om şi te minunezi cum de-a putut scrie o carte ca aceasta... Există şi altfel de scriitori. Şi astăzi, ca şi în urmă cu patruzeci de ani, cred că Andrei Belîi ca om a fost mai presus decît tot ceea ce a scris.

Nu vreau să spun că operele lui sînt neînsemnate sau neinteresante. Unele versuri din volumul „Cenuşa" mi se par desăvîrşite ; romanul „Petersburg" reprezintă un eveniment uriaş în istoria prozei ruse ; memoriile lui Andrei Belîi sînt captivante. Dar cărţile acestea nu se reeditează, nu se traduc, nu se cunosc nici la noi, nici în străinătate.

Marea Enciclopedie sovietică a cinstit cu un cuvînt bun memoria tatălui lui Belîi, matematicianul N.V. Bugaev, pe cînd Boris Nikolaevici n-a avut noroc : în maniera anului 1950 el figurează categorisit „defăimător" (Iarăşi mă gîndesc la avantajul ştiinţelor exacte : activitatea unui matematician nu o poţi eticheta „activitate de defăimător").

Cititorul contemporan cu greu poate face faţă cărţilor lui Andrei Belîi : se împiedică de

cuvintele formate de autor, de așezarea lor arbitrară în frază, de ritmicitatea voit subliniată a prozei. Chiar în remarcabilele sale memorii scrise cu puțin timp înainte de moarte, Andrei Belîi căuta să încîlcească la fiecare pas firele: „Baltrușaitis, posomorît precum o stîncă, căruia Iurghis îi era numele, era prieten cu Poliakov... Fără să-și lepede hainele, se așeza, își împreuna peste toiag mîinile și, precum o stîncă se învăluie în nori, așa se învăluia în fumul de țigară; cu scălîmbăiala cea mai îngrozitoare, cenușa de țigară o scutura punînd cotul în colț și căutînd pe sub brazda frunții spre propriul lui nas plin de vinișoare sîngerii..." Totul pare scris într-o limbă arhaică, pe care îți vine s-o descifrezi precum „Cuvîntul despre oastea lui Igor". Nu orice tînăr prozator sovietic cunoaște cărțile lui Andrei Belîi. Totuși fără ele (ca și fără cele ale lui Remizov) e greu să concepem istoria prozei ruse. Contribuția lui Andrei Belîi se simte în operele unor autori contemporani care poate că n-au citit niciodată „Petersburg" și „Kotik Letaev".

Căile de dezvoltare ale literaturii sînt și mai enigmatice decît drumul unuia sau altuia dintre scriitori. Uleiurile eterice extrase din rizomul stînjenelului sau al florilor de ilang-ilang, niciodată nu se folosesc în stare pură, deși le întrebuințează toată industria de parfumuri din lume. Esența este întotdeauna diluată cu apă. Puțini oameni sînt capabili să citească din scoarță în scoarță operele lui Velemir Hlebnikov. Dar acest mare poet continuă să influențeze poezia contemporană pe căi ascunse, ocolite: înrîurirea o exercită cei care la rîndul lor s-au format sub semnul lui Hlebnikov. Același lucru se poate spune și despre proza lui Andrei Belîi.

Viața i-a fost încîlcită și greu de înțeles, întocmai ca și sintaxa frazei sale. În 1932, nu departe de Kuznețk, într-un sătuc locuit de niuriți, am întîlnit pe unul din ultimii șamani. Își dădea seama că zilele îi sînt numărate și făcea farmece cu un aer plictisit, poate de foame sau, din obișnuință, pentru ca după cîteva clipe să cadă în extaz și să strige cu înflăcărare cuvinte pe care nimeni nu le înțelegea. Ori de cîte ori mi-l amintesc pe Andrei Belîi vorbind în public, gîndul mă poartă spre acest vrăjitor. Am impresia că adesea Boris Nikolaevici vorbea și scria într-o stare de extaz, aș spune, făcea vrăji, se grăbea, întotdeauna vedea ceva și prevedea, dar nu reușea să găsească pentru cele văzute cuvinte pe înțelesul tuturor.

Îl inspirau Steiner, antroposofia, construise templul de la Dornach și nu o făcuse ca Voloșin. Nu! — în serios, cu frenezie. În 1922 la Berlin erau foarte multe dancinguri, nemțoaicele și nemții dezorientați, pe jumătate flămînzi, dansau ore în șir foxtrotul ce abia intra la modă. Ce vedenii va fi avut Andrei Belîi, cînd a auzit pentru prima oară sunetele jazului? De ce s-a apucat cu frenezie de dans, speriind cu ochii lui de proroc tinerele vînzătoare? Belîi încărunțise de timpuriu, avea chipul ars

de soare, iar ochii se detaşau tot mai mult şi mai mult de faţa lui, trăiau o viaţă a lor.

Toată existenţa i-a fost un şir de nefericiri : şi dramele sentimentale, şi prietenia cu Blok, şi dezamăgirile continue, şi singurătatea literară. Încă în 1907 îşi scrisese un epitaf :

Crezu în aurul strălucitor,
Dar soarele aprins l-a doborît uşor.
A cîntărit lungi veacuri în mintea-i omenească,
Dar viaţa n-a ştiut să şi-o trăiască.

A murit la vîrsta de cincizeci şi patru de ani, dar nu „doborît de soarele aprins", ci istovit : voise să meargă în pas cu veacul, şi tot timpul ba îl depăşise, ba rămăsese în urmă. „N-a ştiut să-şi trăiască viaţa". S-ar zice că omul acesta încercase totul : şi misticismul, şi chimia, pe Kant, pe Soloviov, pe Marx ; după cele de la Dornach fusese conducătorul unui cenaclu literar pe lîngă „Proletkult" ; publicase în ziarele sovietice articole despre creşterea economiei socialiste, scrisese „Glosalalia" absurdă, nu o dată îşi cîntase singur prohodul, pentru ca după aceea să se apuce iar de năzdrăvănii.

Emigranţii neîmpăcaţi îl urau, îl socoteau un transfug pentru că, deşi îşi petrecea serile discutînd cu Şestov, cu Berdeaev, şi era prieten cu Merejkovski, declarase, pe neaşteptate, în 1922, la Berlin, că adevărata cultură este în Rusia Sovietică, iar cei ce au fugit de revoluţie sînt nişte cadavre care au început să se descompună.

„Sciţii" îl socoteau ca fiind de-ai lor. E greu de explicat de ce anume, probabil pentru că admira curajul cetăţenesc al lui Blok. Andrei Belîi nu avea nimic „scitic", el se temea de „panmongolism"-ul de care vorbea Soloviov şi care-l inspirase pe Blok. Andrei Belîi demasca automatismul vieţii burgheze din apusul Europei, dar nu de pe poziţiile unui scit care visa la epoca migraţiunilor, ci ale unui umanist din timpul Renaşterii.

Mi-amintesc de două mărturisiri ale sale. Discutînd cu Maiakovski la Berlin (am mai spus şi altădată cît de mult aprecia Belîi poemul „Omul"), Belîi spuse : „Accept totul în opera dumitale, şi futurismul şi spiritul revoluţionar, un singur lucru mă desparte de dumneata, dragostea dumitale pentru maşină ca atare. Primejdia utilitarismului nu rezidă în pasiunea tineretului pentru latura utilitară a ştiinţei. Lucrul acesta eu nu pot decît să-l salut. Primejdia zace în altă parte, în apologia Americii. America lui Witman nu mai există, iarba s-a uscat. Există o Americă ostilă omului..." Altădată discutînd aprins cu un scriitor de seamă, apropiat în concepţiile sale de smenovehovişti, Belîi strigă : „Dumitale nu-ţi place revoluţia, crezi în N.E.P., eşti un admirator al ordinii, al mîinii ferme. În ce mă priveşte sînt pentru Octombrie ! Mă înţelegi ? Dacă există acolo ceva ce nu-mi place, este tocmai ceea ce îţi place dumitale..."

Scrisesem mai înainte în amintirile mele că în 1909 Andrei Belîi prevestise bomba atomică.

În discuțiile pe care le purtam îmi spunea adesea că matematicienii, inginerii, chimiștii se dezic de datoria lor de a sluji omenirea și lucrează la perfecționarea pieirii, a catastrofei, a morții. (Aceeași idee o găsim și în jurnalul lui „La răscruce", datînd din perioada 1915-1916.)

Un geniu? Indiscutabil. Un geniu neputincios. Cu puțin timp înainte de moarte el însuși încercase să-și lămurească această contradicție. „Treizeci de ani m-au urmărit refrene ca acestea: «Și-a trădat convingerile. S-a lăsat de literatură... A distrus artistul din el, devenind, precum Gogol, un bolnav!... O ființă grozav de superficială, un liric! Un raționalist palid! Un mistic!... A devenit materialist!» Am oferit destule prilejuri ca să se vorbească astfel despre mine, prin: încîlcirea la maximum a ideilor (din cauza complicării premature a temelor), prin tehnicismele contrapunctului în orchestrarea concepției mele de viață, considerate de mine ca o simfonie polifonică. Sînt asemenea unui compozitor lipsit de instrumente care nu poate cînta cu propria lui voce, răgușită, slabă, toate partiturile — a cornului, a flautului, a viorii și a timpanelor". E probabil cea mai exactă explicație: o partitură din cele mai complicate și o voce umană slabă.

De aci și singurătatea. Într-o zi cînd ne aflam pe malul mării, și-l vedeam viguros, aș fi zis chiar, plin de optimism, el îmi mărturisi: „Lucrul cel mai greu e să găsești legătura cu oamenii, cu poporul". Dăruindu-mi un exemplar din romanul „Petersburg", îmi scrise drept

dedicație: „Cu sentimentul unei permanente legături". Nu mă refer la coincidența întîmplătoare de cuvinte, ci la ideea obsedantă. Dorise atît de mult o legătură vie cu oamenii! Dar soarta îl ocolise. Nefericirile lui personale păreau răceală sufletească, „aur în azur". În poezia închinată lui Andrei Belîi, Mandelstam scrisese:

Între patrie și tine
Legătura e de gheață.

Aceste rînduri au fost scrise a doua zi după moartea lui Andrei Belîi.

5

SPUSESEM mai înainte că Andrei Belîi și A. M. Remizov au înrîurit dezvoltarea prozei noastre, deși astăzi cărțile lor sînt aproape uitate de toți. Acești doi scriitori nu semănau unul cu celălalt. Andrei Belîi trăia cu capul în nori, nu concepea o zi fără dispute filozofice, circula mult prin lume, se entuziasma, se înflăcăra, discuta. Lui Alexei Mihailovici Remizov îi plăcea să șadă acasă, trăia cu picioarele pe pămînt, sau poate chiar sub pămînt, semăna cu un vrăjitor, cu o cîrtiță, se inspira din rădăcinile cuvintelor, nu filozofa ca Belîi, dar excela prin ciudățenii.

Prin 1921-1922 intrară în literatură o serie de tineri prozatori sovietici: Boris Pilniak,

Vsevolod Ivanov, Zoșcenko și mulți alții. Aproape toți au trecut printr-o perioadă de admirație pentru Belîi sau Remizov. Într-o zi am răsfoit propriile mele cărți din acea vreme („Istorii neverosimile“, „Viața și moartea lui Nikolai Kurbov“, „Șase povestiri despre finaluri ușoare“) și m-am minunat : fraze încîlcite sau amputate, cuvinte mutate sau inventate; dar la data cînd îmi scrisesem cărțile, asemenea limbaj mi se păruse firesc. Într-o limbă asemănătoare este scris și „Anul gol“ al lui Pilniak și multe opere ale tinerilor din gruparea „Frații Serapion“. Dacă ar fi să socotim acest fenomen drept o boală, ar trebui, folosind un termen publicistic, să-l numim boala creșterii.

Înrîurirea lui Belîi și Remizov asupra tinerilor scriitori era atît de evidentă, încît A.M. Gorki scria lui K.A. Fedin : „Dar să nu crezi că-ți recomand drept dascăli pe Belîi sau pe Remizov. Cîtuși de puțin ! Ei posedă într-adevăr un lexic uimitor de bogat, ceea ce îi face incontestabil demni de atenția noastră, după cum demn de atenție este și un alt scriitor care stăpînește tezaurul limbii ruse pure : N.S. Leskov. Eu îți recomand să cauți să fii dumneata însuți. E de asemenea interesant, important și poate foarte semnificativ.“

Pînă acum am vorbit despre Andrei Belîi. Aici aș vrea să evoc figura lui Alexei Mihailovici Remizov, cu care am făcut cunoștință în 1922, la Berlin. Într-o casă tipic burgheză și germană, într-o odaie ticsită cu lucruri ce nu-i aparțineau, găsii un om mic, gîrbov, cu un nas

mare, curios, cu ochi și privire hîtră. Soția lui, Serafima Pavlovna îmbia grijulie musafirii să bea ceai. Pe masa de lucru zării pagini scrise, mai bine zis, desenate, de un meșter caligraf. Iar pe niște sforicele atîrnau, balansîndu-se, tot soiul de draci tăiați din hîrtie : domestici și răi, vicleni și naivi, ca niște iezi abia născuți Alexei Mihailovici chicotea încetișor. În ziua la care mă refer, în afară de jucăriile lui obișnuite, găsise una nou-nouță : Pilniak, care-i povestea niște istorii fantastice despre viața la Kolomna.

La Berlin Remizov rămăsese același ca și la Moscova sau la Petrograd. Scria aceleași basme, juca aceleași jocuri, ținea aceiași drăcușori — toate acestea le spun, după ce, de curînd, am citit însemnările unor oameni care-l cunoscuseră înainte de plecarea lui în străinătate. Iată ce scria V.G. Lidin în 1921 : „N-au dispărut încă omuleții ruși, ieșiți de sub pămînt ca niște șoricuți. Trăiește sănătos și să-i dea Dumnezeu ani mulți acestui omuleț rus care noaptea scîrțîie cu pana, disprețuind foamea și frigul, țarului maimuțelor, lui Alexei Mihailovici Remizov.“ În 1944, în cartea sa „Gorki printre noi“, K.A. Fedin și-amintea astfel de primii ani de după revoluție : „Adus din umeri, semănînd întrucîtva cu Călușul cocoșat din basm, aleargă pe Nevski, parcă sărind într-un picior, un om cu hăinuță și căciuliță, cu niște ochi care te înțeapă de după ochelari... Își ascunde ceafa mare, prea înțeleaptă, în gulerul ridicat, bărbia și buzele și le scoate înainte, iar nasul mare și

lung și-l mișcă din vîrf, adulmecînd parcă ceea ce emană gura bosumflată". (Lidin scrisese rîndurile citate de mine în anii cînd era o modă generală să-l imiți pe Remizov, Fedin — 20 de ani mai tîrziu. Dar și el, povestind despre Alexei Mihailovici, fără să vrea, folosește limbajul de mult uitat al lui Remizov...)

Printre alte jocuri, Remizov, se juca de-a ordinul misterios creat de el, numit : „Adunarea măreață și liberă a maimuțelor“,[1] sau rusește prescurtat, *Obezvolpal*. Ridica la rangul de cavaleri, prinți, episcopi, pe prietenii săi scriitorii : E.I. Zamiatin, P.E. Șcegolev, pe cei din gruparea „Frații Serapion“. Eu eram cotat drept „cavaler cu trompă de carabidă“.

Sosind în 1946 la Paris, m-am grăbit să-l vizitez pe Alexei Mihailovici. Nu-l mai văzusem de douăzeci de ani. Nu este cazul să mai reamintesc ce fel de ani au fost aceștia. Multe nenorociri îndurase și Alexei Mihailovici. În timpul ocupației nemțești făcuse foame, suferise de sărăcie, de frig. În 1943 murise Serafima Pavlovna. În fața mea se afla un bătrîn gîrbov de tot. Trăia singur, uitat, părăsit, într-o necontenită mizerie. Dar în ochii lui licărea aceeași luminiță șireată, aceiași drăcușori roteau prin cameră și el continua să deseneze ca vechii meșteri caligrafi ; își nota visurile, alcătuia epistole adresate răposatei sale soții, scria cărți pe care nimeni nu voia să le editeze.

---

[1] În limba rusă : Obeziania velikaia i volnaia palafa.

De curînd N. Kodrianskaia mi-a trimis o carte închinată ultimilor ani din viața lui Alexei Mihailovici. Îi privesc fotografiile. Începuse să-și piardă vederea, scria greu, își zicea „scriitorul orb“, dar — lucru ciudat ! — ochii își păstrau vechea expresivitate și de lucrat, a lucrat pînă în ultima zi, scriind mereu despre aceleași lucruri și în aceeași manieră : „Fluierul șoricelului“, „Pană de păun“, „Povestea celor două sălbăticiuni“. A murit în 1957 la vîrsta de optzeci de ani. Cu puțin timp înaintea morții, notase în jurnalul său : „ O avalanșă de idei, dar nu le pot realiza — ochii !... Astăzi am scris toată ziua în minte, dar n-am putut nota nimic.“ Pînă la moarte se ținuse de șotii, pe unele din cărțile editate în ultimii ani de viață găsim următoarea inscripție : „Cenzurat, Consiliul suprem al Adunării mărețe și libere a maimuțelor“.

Asemenea statornicie, consecvență cu tine însuți, asemenea forță spirituală s-ar părea a fi de invidiat. Dar nu e cazul să-l invidiem pe Remizov : el a cunoscut din plin nefericirea omenească. I s-a imputat nu o dată că scrierile sale ar fi o aglomerare de lucruri neverosimile, dar de fapt soarta lui a fost cu mult mai aberantă decît tot ceea ce putu născoci imaginația sa.

Scriitorul caută totdeauna să fundamenteze faptele eroilor săi, chiar dacă acestea vin în contrazicere cu principiile logice unanim acceptate. Poeții își justifică cu ajutorul logicii alogismele. Înțelegem de ce Raskolnikov o

ucide pe bătrînă, sau de ce Julien Sorel o împușcă pe doamna de Renal. Dar viața nu e scriitor, viața poate încîlci totul fără nici o explicație sau, cum spunea Alexei Mihailovici, poate răsturna totul cu capul în jos și cu picioarele în sus. Remizov era cel mai rus dintre toți scriitorii ruși, dar a trăit în străinătate treizeci și șase de ani ; avea obiceiul să spună : „nu știu cum de s-a întîmplat așa..."

Tînăr de tot, student încă, Remizov se pasionă pentru politică, deveni social-democrat, nimeri la închisoare, petrecu șase ani în exil împreună cu Lunacearski, Savinkov și viitorul exeget al lui Pușkin, P. E. Șcegolev. În exil întîlni pe viitoarea sa soție Serafima Pavlovna, la data aceea o socialistă-revoluționară naivă. În discuții Remizov sublinia totdeauna că renunțase la activitatea revoluționară pentru că se socotise un prost organizator și pentru că se pasionase pentru munca literară. Într-o însemnare din jurnalul său, scrisă, cu puțin timp înaintea morții, el povestește cum a îmbrățișat activitatea revoluționară : „Cum se făcea pe vremuri revoluția în Rusia ? Transformarea vieții, adică a felului de viață. Sentimentul meu ia naștere — văd cerșetori în fața bisericii și chichinețele în care stau muncitorii". Trei luni mai tîrziu Remizov notează : „Istoria îmi apare însetată de sînge, război și răfuială. Trebuie torturat și omorît cineva. Omul vrea să mănînce pe săturate, să doarmă liniștit și să gîndească liber. Cînd ești pe jumătate flămînd e mai greu s-o faci. Dacă nu ești sătul, nu poți nici să

dormi. Grijile înăbușă și ucid gîndul. Revoluția pornește de la pîine".

Într-una din ultimele sale cărți, referindu-se la Turgheniev, Remizov reia problema : „În timpul revoluției toți s-au aruncat să citească «Demonii» lui Dostoievski, toți căutau acolo revoluția... și nimeni nu se gîndea la neîmpăcata, înflăcărata Mariana din «Desțelenire» care, știu bine, nu-și va afla niciodată liniște și la sora ei, Elena din romanul „În ajun", care visează libertatea omenească pe pămînt, și cu ocazia aceasta să-i caute pe «demoni» nu acolo — viața omului este grea și năzuința lui este de a ușura această viață, nu de a face pe «demonul»— nu, nu acolo... și dacă ar fi să vorbim despre «demoni», iată lumea înfățișată de Turgheniev, Tolstoi, Pisemski și Leskov, iată hoarde de demoni, numele cărora este trîndăvie și trîndăvie cu de la sine putere".

În cărțile sale „Iazul", „Surori de cruce", Remizov i-a înfățișat pe adevărații demoni din Rusia dinaintea revoluției. În prefața la traducerea franceză a „Surorilor de cruce" Romain Rolland a scris că această carte zugrăvește nedreptatea vechii societăți, explică și justifică furtuna.

Bunin știa de ce trăise și murise în exil, pe cînd Remizov vorbise totdeauna despre emigranții albi cu ostilitate, „ei", spunea și repeta mereu : „Orice ar spune ei, dar viața cea vie este în Rusia". N. Kodrianskaia citează următoarele cuvinte ale lui Alexei Mihailovici : „Din 1947 țin minte trei exprimări ustură-

toare la adresa mea: «retrograd», «ticălos», «lepădătură sovietică». Cînd l-am vizitat în vara lui 1946, Remizov mi-a spus: „Am pașaport sovietic", încerca să se consoleze cu aceasta și zîmbea trist.

Trăise greu în străinătate. Fusese evacuat, expulzat în cîteva rînduri; la Berlin îi luase apărarea Thomas Mann. La Paris fusese învinuit că prăsește șoareci în casă. Era totdeauna plin de datorii, n-avea cu ce plăti nici pentru modesta-i locuință.

K.A. Fedin scria: „Remizov putea fi și a fost în realitate, în felul lui, «un front de dreapta» în literatură". Bineînțeles termenul „de dreapta" nu se referă la politică, ci la estetică. Fedin îl contrapune aici pe Remizov Lef-ului (— Levîi front Iskusstva — Frontul stîng al artei). Mi se pare însă că pasiunea pentru vechile expresii populare, pentru etimologia cuvintelor care-l caracteriza pe Remizov era specifică și lui Hlebnikov fără de care nu ne putem imagina Lef-ul.

Remizov spunea că dintre contemporani, cei mai apropiați îi sînt Andrei Belîi, Hlebnikov, Maiakovski, Pasternak. După cum se vede, gusturile lui Alexei Mihailovici nu prea erau „de dreapta". În pictură îi plăceau Picaso, Matisse. Arhaismele sale nu erau dictate de înclinări conservatoare, ci de dorința de a găsi un limbaj nou.

Remizov își amintea adesea cu drag de M.M. Prișvin. Într-o scrisoare care datează din ajunul morții sale, Remizov își exprima satisfacția că la Moscova memoria lui Prișvin fusese omagiată în chip festiv. În autobiografia sa, vorbind despre natura artei, Prișvin scria: „Și scriitorul Remizov la vremea sa fusese atins de suflul revoluționar și se împrietenise cu Kaleaev. Remizov nu era un dezertor superficial în artă. Kaleaev continua să-l stimeze în aceeași măsură și după ce Remizov începu să scrie în maniera lui specifică, atît de rafinată, în slove grațioase. Într-o zi, cu puțin înainte de a muri, Kaleaev îl întîlni pe Remizov întîmplător într-o gară, îi zîmbi prietenos și-l întrebă din fugă, cu un aer naiv: «Nu cumva tot despre gîngăniile tale scrii»?"

Incontestabil, Remarque este citit mai mult decît Hofmann, iar Apuhtin se bucură de mai mare popularitate decît Tiutcev. Dar statistica nu rezolvă problemele: există aripi de anvergură diferită apte pentru zboruri diferite.

Remizov era poet și creator de basme. Pe una din cărțile pe care mi le-a dăruit, a scris: „Tot ce este aici e pentru pomul de Crăciun". A fost o vreme cînd pomul de Crăciun nu se prea bucura de cinste la noi. Mai tîrziu a fost repus în drepturi. Alexei Mihailovici Remizov era în cărțile sale același ca și în viață: se juca, născocea, uneori te veselea cu fanteziile sale, alteori te întrista. Nu numai copiii iubesc pomul; e greu să găsești un om care măcar o dată în viață să nu fi avut nevoie cu orice preț de un basm. În această necesitate își află dreptul la viață „gîngăniile", create de munca îndelungată a marelui scriitor, A.M. Remizov.

RIDICÎNDU-MĂ la rangul de „cavaler" al „Adunării mărețe și libere a maimuțelor". A. M. Remizov a precizat, nu întîmplător, „cu trompă de carabidă". Carabida, apărîndu-se, secretează un lichid usturător. Criticii mă declarau un sceptic, un cinic plin de venin.

La începutul acestei cărți spusesem că vreau să scriu o confesiune. Probabil că am făgăduit mai mult decît voi putea îndeplini. În bisericile catolice la spovedanie, preotul stă în confesional, după o perdea, ca să nu vadă chipul celui ce-i încredințează tainele sale. Se zice că biografia unui scriitor se află în cărțile lui. Asta-i drept. Totuși, împrumutînd propriile sale trăsături unor eroi imaginari, autorul îmbracă o mască, își șterge urmele; în afară de cărți orice scriitor mai are și viața sa personală, cu iubirile, bucuriile, pierderile ei. Cît timp fusese vorba despre copilărie, despre tinerețea timpurie, am dat nu o dată la o parte perdeaua confesionalului. Ajungînd la anii maturi, trec multe sub tăcere, și cu cît merg mai departe presimt că va trebui tot mai des să trec sub tăcere acele evenimente din viața mea, despre care mi-ar fi greu să vorbesc chiar și prietenului celui mai apropiat.

Și totuși această carte este o confesiune. După cum am mai spus, eram adesea considerat un sceptic. În 1925 apăruse la Leningrad o carte „Un nihilisit al zilelor noastre — I. Ehrenburg" de I. Terescenko. (Turgheniev, care lansase cuvîntul „nihilist" scria: „Am folosit acest cuvînt nu ca o imputare și nici ca o jignire, ci ca un termen precis și potrivit pentru a denumi un fenomen istoric; el a fost transformat într-o armă de delațiune, de condamnare fără apel, aproape într-un stigmat".) Aș vrea să încerc acum să mă lămuresc cît de îndreptățită era eticheta care mi se aplica adesea.

Din copilărie am trăit îndoindu-mă de caracterul absolut al adevărurilor pe care le auzeam rostite de părinți, de profesori, de oameni maturi din jurul meu. Așa s-a întîmplat și mai tîrziu: credința oarbă mi se părea uneori minunată, alteori respingătoare, dar totdeauna străină de mine. În tinerețe, încercasem în cîteva rînduri să mă bizui pe mine însumi, dar cînd am ajuns la vîrsta pe care Dante o numea „amiaza drumului de viață", am înțeles că poți să-ți schimbi opiniile, dar nu și firea. La bătrînețe am scris o poezie în care-mi exprimam părerea despre credința oarbă, contrapunîndu-i gîndirea critică și credința față de idee, față de oameni și față de tine însuți:

N-am fost un ucenic prea bun,
N-am devenit mai bun an după an...
Dintre apostoli, uneori îmi spun,
Necredinciosul Toma-i mai uman,
În marea veste n-a crezut ușor —
De-ai sta să crezi orice povești!
Apostolii-l priveau bănuitor:
Minunea nu-i făcută s-o gîndești.

N-o fi avut el, Toma, prea mult har,
Dar cumpănea cu mintea lui cuminte
Şi era sincer, şi-ăsta e un dar,
Spunea ce crede-n simplele-i cuvinte.
Avea el unitatea de măsură,
O lege sfîntă-a sa, nu de prisos...
Nu, oare-n chinuri a tăcut din gură
Cu o tărie de „necredincios“ ?

Nu o dată am vorbit în paginile acestei cărţi despre caracterul îndoielilor mele. De-aş fi fost sociolog sau fizician, astronom sau om politic de meserie, probabil că aş fi străbătut mai uşor cîmpul vieţii. Nu vreau să spun prin aceasta că drumul oamenilor politici sau al savanţilor este presărat cu trandafiri, dar chiar dacă ei cunosc insuccese sau înfrîngeri temporare, pînă la urmă, văd triumfînd raţiunea. Pe cînd eu am devenit scriitor, adică un om care prin felul muncii sale trebuie să se intereseze nu numai de rînduielile sociale, dar şi de lumea lăuntrică a indivizilor, nu numai de destinul omenirii, dar şi de destinele indivizilor luaţi în parte.

Astăzi ni se întîmplă adesea să ne plîngem că literatura şi arta şi-au pierdut strălucirea, că „fizicienii“ i-au întrecut pe „lirici“. În 1892 A.P. Cehov nota : „Oare Korolenko, Nadson şi toţi dramaturgii de astăzi nu scriu o literatură siropoasă ? Tablourile lui Repin sau ale lui Şişkin vă fac oare să vă pierdeţi capul de entuziasm ? Sînt drăguţe, pictate cu talent. Le admiraţi, dar în acelaşi timp nu puteţi uita că

vă e poftă de o ţigară. Ştiinţa şi tehnica trăiesc astăzi vremuri măreţe, pe cînd pentru de-alde noi scriitorii este o perioadă amorfă, plicticoasă, cenuşie, noi înşine sîntem plicticoşi şi cenuşii şi nu sîntem în stare să creăm decît păpuşi de gutapercă. Numai Stasov nu vede acest lucru, căci pe el natura l-a înzestrat cu darul atît de rar de a se îmbăta şi cu apă chioară“. Uneori, privind trecutul, te linişteşti : cînd Anton Pavlovici Cehov scria scrisoarea mai înainte citată, el nu ştia că propriul lui drum e în ascensiune, că un ziar din Tiflis publicase prima nuvelă a lui Maxim Gorki, că un băieţandru care la data aceea avea numai doisprezece ani, Saşa Blok, va deveni un mare poet şi că poezia rusă e în ajunul unei epoci de avînt. Fluxul alternează totdeauna cu refluxul. Uneori perioada de flux poate dura mai mult decît de obicei. Impresioniştii francezi au intrat în istorie după 1870. Mulţi dintre ei mai erau încă în apogeul creaţiei cînd a apărut schimbul : Cézanne, Gauguin, Van Gogh, Toulouse-Lautrec. La începutul veacului nostru şi-au expus primele pînze Bonnard, Matisse, Marquet, Picasso, Braque, Léger, refluxul a început de abia după un sfert de veac. Literatura americană contemporană este opera unor scriitori născuţi în jurul lui 1900 : Hemingway, Faulkner, Steinbeck, Caldwell, cărora li se spunea „generaţia pierdută“, dar nu ei, ci generaţia următoare rătăcise drumul, se împotmolise prin mlaştini. Între moartea lui Nekrasov şi data apariţiei primului volum de

versuri al lui Alexandr Blok au trecut aproape treizeci de ani.

Mi-a fost dat să văd în viaţă născîndu-se mari scriitori, mari oameni de artă şi n-aş putea să mă plîng că am trăit într-o epocă de decădere a artei. Nu, alta mi-e durerea : am trăit într-o epocă de neobişnuit avînt şi de tot atît de neobişnuită cădere a omului, într-o epocă de discrepanţă dintre progresul rapid al ştiinţelor naturii, dezvoltarea tehnicii, biruinţele ideilor drepte ale socialismului şi pustiirea spirituală a milioane de fiinţe umane. Prea mi s-a întîmplat des să văd maşini neobişnuit de complicate şi oameni neobişnuit de primitivi, cu prejudecăţi, cu sentimente brutale, de parcă ar fi venit din era cavernelor.

Povestisem mai înainte cum arăta Moscova copilăriei mele : un oraş de inculţi, în care apărea „Moskovski listok" („Foaia Moscovei"), în care erau snobi ce trăiau cu ochii ţintă la Paris şi muncitori analfabeţi, în care se făcea negoţ cu mărfuri aduse din străinătate. Pe atunci în Occident se vorbea rar despre Rusia : ţara knutului, a cazacilor viteji, ţara grîului şi a blănurilor, ţara bombelor şi a spînzurătorilor. E de ajuns să-ţi arunci astăzi ochii peste orice ziar din orice continent ca să-ţi dai seama cît de mult se scrie despre noi. Toată lumea priveşte spre Moscova : unii cu speranţă, alţii cu îngrijorare ; oraşul copilăriei mele înecat de verdeaţă, somnoros, a devenit cu adevărat o capitală. S-a născut o nouă Chină. India şi-a cucerit independenţa ; furtuna s-a pornit, una după

alta ţările Asiei şi Africii scutură dominaţia „albilor". Da, totul s-a schimbat ! Mi-aş fi putut eu oare imagina, copil fiind, că numai în cîteva ceasuri voi traversa în zbor oceanul, că vor apare radioul şi televiziunea, că omul va pleca în cosmos ? Minuni, paşi de şapte poşte !

Dar în aceeaşi ani ai adolescenţei mele, mi-aş fi putut oare imagina că ne aşteaptă Auschwitz-ul şi Hiroshima ? Fusesem crescuţi în spiritul cărţilor din veacul trecut şi cunoşteam doi poli opuşi : progresul şi barbaria, lumina şi ignoranţa. Dar secolul XX a încurcat multe. Mi-amintesc de jurnalul unui ofiţer neamţ, ce mi-a fost adus, pe front în 1943. Autorul lui era student, cita pe Hegel şi Nietzsche, pe Goethe şi Stephan Georg, îl pasionau perspectivele fizicii moderne, şi, totodată, iată ce era în stare să noteze : „Astăzi, la Kelţî, am lichidat patru pui de evrei, care se ascunseseră sub podea. Am făcut haz apoi cu toţii, că ştim să stîrpim şobolanii..." De curînd am văzut torturile la care a fost supus Patrice Lumumba. Reporterii l-au fotografiat în acest timp, iar aparatele lor, trebuie să recunoaştem, erau excelente.

Barbaria provenită din ignoranţă, poate afla explicare. Dar este mai greu s-o înţelegi cînd e vorba de oameni culţi, uneori chiar înzestraţi. Viitorii SS-işti au învăţat în şcolile acelei Germanii pe care o cunoscusem şi eu. Din copilărie li se spunea că Immanuel Kant este autorul „Criticii raţiunii pure", că o clipă înainte de moarte Goethe a exclamat : „Mai multă

lumină!“ Toate acestea nu i-au impiedicat însă ca peste zece ani să arunce copiii de ruşi în fîntîni. Mi se va replica — „idei bestiale ale unui maniac“. Incontestabil. Pe mine unul însă nu m-a zguduit apariţia lui Hitler pe arena istoriei, ci repeziciunea cu care şi-a schimbat înfăţişarea societatea germană: oameni cu studii superioare s-au transformat în canibali; frînele civilizaţiei s-au dovedit a fi şubrede şi au cedat la prima încercare.

Dar ce să mai vorbim despre fascişti. Am văzut şi într-o societate cu concepţii înaintate oameni însufleţiţi, chipurile, de idei nobile, făcînd fapte josnice de dragul bunei stări sau pentru a-şi salva pielea: trădîndu-şi tovarăşii, prietenii; soţii dezicîndu-se de soţi; cîte un fiu expeditiv ponegrindu-şi tatăl căzut în nenorocire.

Nu ştiu dacă de vină e faptul că se ducea lupta pentru construirea unei societăţi noi, o luptă adeseori sîngeroasă, în care adversarii nu dispreţuiau nici un mijloc, sau faptul că în decurs de cîţiva ani trebuiau recuperate rămînerile în urmă de veacuri, dar mulţi oameni s-au dezvoltat unilateral. Autorul cărţii „Un nihilist al zilelor noastre“, despre care amintisem mai înainte, mă învinovăţea de „cultul iubirii“, socotind acest lucru filistinism: „În unele cazuri, cînd e vorba de oameni slabi sau cu un nivel scăzut iubirea sexuală mai poate juca rolul de forţă motrice, dar cu condiţia ca această iubire să fie pusă la respect...“ Mi-aminteam de Petrarca, de Lermontov, de Heine,

şi mi se părea că acuzatorul meu este el, „un om slab sau cu nivelul scăzut“ şi că deşi se consideră comunist, felul său de a înţelege iubirea „pusă la respect“ înseamnă apologia filistinismului.

Sînt într-adevăr un sceptic, un cinic, un nihilist? Privesc în urmă. Am vrut să înţeleg eu însumi multe, să verific, şi nu o dată am greşit. Dar ştiam ferm că oricît m-ar fi amărît sau m-ar fi indignat unele lucruri, niciodată nu m-aş fi putut dezice de poporul care cel dintîi s-a decis să pună capăt lumii ce o uram, lume venală, lume făţarnică, lume de exclusivism rasial sau naţional. Cred că un sceptic ar fi rămas toată viaţa undeva, în vreun colţişor neutru, cu un zîmbet amar pe buze, iar un cinic ar fi scris tocmai ceea ce ar fi convenit celor mai cusurgii critici.

Sartre îmi spunea cîndva că este greşit să vorbim despre determinism, că totdeauna avem libertatea de a alege. Gîndindu-mă astăzi la drumul lui de viaţă, îmi dau seama o dată mai mult cît sîntem de încătuşaţi în alegerea noastră de evenimentele istorice, de mediul înconjurător, de sentimentul de răspundere pentru alţii, de atmosfera socială, care amplifică în mod nefiresc glasul omului sau, dimpotrivă, îl domoleşte, care schimbă toate proporţiile.

Sînt unele epoci cînd, alegîndu-şi un loc „deasupra bătăliilor“, omul poate păstra dragostea de semeni, omenia. Sînt şi altele cînd oamenii independenţi pe plan spiritual devin cinici, iar butoiul lui Diogene se transformă

într-o cochilie în care te poţi retrage. Toate ca toate, dar epoca în care trăieşte omul nu şi-o alege.

De fapt, unde anume aveau dreptate criticii ? Aveau dreptate să spună că sînt înclinat să văd nu numai aspectele pozitive, dar şi pe cele negative ale vieţii — aşa mi-e firea. Aveau dreptate şi atunci cînd spuneau că sînt înclinat să ironizez : cu cît sînt mai emoţionat, mai înduioşat cu atît mai mult îmi scot ţepii ; fenomenul ca atare e destul de răspîndit ; pe vremuri exista chiar şi un termen literar pentru a-l denumi : „ironie romantică".

În cărţile mele de debut predomină satira. Pe primul plan apar oameni necinstiţi, filistini înrăiţi, făţarnici. Mai tîrziu mi-am dat seama că cel mai adesea binele şi răul convieţuiesc în acelaşi om. Atunci am scris „Şi a fost ziua a doua". Totuşi eticheta a continuat să persiste. A.N. Afinoghenov, cu care făcusem cunoştinţă după 1930, notase în jurnalul său : „Ehrenburg priveşte tot ce se petrece în jur cu un ochi sceptic..." Rîndurile acestea le-a scris o mînă de prieten, dar în ele se resimte inerţia unui renume stabilit. Dar ce să mai vorbim despre lucruri petrecute cu un sfert de veac în urmă ? În 1953 scrisesem „Dezgheţul" ; însuşi titlul cărţii părea să exprime încrederea autorului în epocă şi în oameni ; dar criticii au fost indignaţi că am înfăţişat pe directorul unei uzine ca un om fără suflet, lipsit de sensibilitate.

Există scriitori care par să nu vadă în jurul lor decît lucruri bune, frumoase. Faptul nu are

nici o legătură cu bunătatea sufletească a respectivului autor. Am impresia că în viaţa de toate zilele Cehov era mai blînd, mai iertător, mai bun decît Tolstoi. Cehov notase însă pe bună dreptate : „În fiecare noapte mă trezesc şi citesc «Război şi pace». Citesc romanul cu atîta curiozitate şi cu atîta mirare naivă, de parcă nu l-aş fi citit înainte. Este o carte excepţională. Dar nu-mi plac pasajele în care apare Napoleon. De îndată ce e vorba despre Napoleon, se simte ceva forţat, apar tot felul de jonglerii pentru a-l prezenta mai prost decît era în realitate. Tot ce fac şi spun Pierre, prinţul Andrei sau Nikolai Rostov, un om cu totul mediocru, este frumos, inteligent, firesc şi emoţionant... Tolstoi a făcut din Nikolai Rostov un om fermecător, dar n-a ştiut să-l descrie pe Napoleon". În ce-l priveşte pe Cehov, el ştia să zugrăvească foarte bine oamenii care-i asupresc pe alţii, dar şi cei asupriţi, în povestirile lui, sînt departe de a fi nişte îngeri.

De ce au mai multă nevoie oamenii : de dezlănţuirea viciilor, a defectelor spirituale, a plăgilor sociale, sau de afirmarea nobleţei, a frumuseţii, a armoniei ? După părerea mea, asemenea întrebare nu-şi are rostul. Oamenii au nevoie de tot. Derjavin şi Fonvizin au trăit în aceeaşi epocă ; au rămas deopotrivă în literatură şi poezia „Glas al vremurilor ! Sunet de metal !" Şi piesa „Neisprăvitul". Niciodată n-a existat, nu există şi e greu de presupus că va exista vreodată o societate fără vicii. Datoria celui care simte în el chemarea scrisului

este să vorbească despre ele, fără a se teme că cineva îl va trage dintr-un condei în categoria scepticilor cau a cinicilor.

Îmi place Belinski pentru înflăcărarea sa cetăţenească, pentru pasiunea sa pentru artă, pentru profunda sa onestitate. Adesea mi-amintesc de cuvintele lui: „Cînd într-un roman sînt reuşite numai tipurile de ticăloşi şi nereuşite cele de oameni cinstiţi, este un indiciu evident că sau autorul s-a apucat de o treabă la care nu se pricepe, a depăşit mijloacele, limitele talentului său şi în consecinţă a încălcat legile fundamentale ale artei, adică a imaginat, a mers pe linia retorismului, a forţat nota acolo unde ar fi trebuit să creeze; sau că, fără nici un fel de necesitate, în ciuda sensului lăuntric al operei, numai în baza necesităţii exterioare a moralei, a introdus în romanul său aceste personaje, şi în consecinţă a încălcat de asemenea legile fundamentale ale artei".

Au fost cazuri cînd am greşit împotriva legilor artei, au fost altele cînd, pur şi simplu, am greşit în aprecierea evenimentelor şi a oamenilor. De un singur lucru nu m-am făcut vinovat, de indiferenţă.

Opiniile mele ar putea aduce a polemică literară. Făgăduisem o confesiune, şi cînd colo citez la fiecare pas pe Belinski, pe Tolstoi, pe Turgheniev, pe Cehov. Dar trebuia să vorbesc despre ochi şi inimă, despre credinţa faţă de epocă, ceea ce se plăteşte cu nopţi de insomnie, şi cu cărţi nereuşite. Fără acest capitol mi-ar fi fost greu să continui firul povestirii.

7

SPUNEAM că generaţia mea ar putea număra pe degete anii de relativă linişte; în rîndul acestora se situează şi cei despre care încep să vorbesc acum.

În toamna anului 1923 toţi aveam impresia că Germania se află în ajunul unui război civil. Se trăgeau focuri de armă la Hamburg, la Berlin, la Dresda, la Erfurt. Se vorbea despre „sutele proletare" comuniste, despre „Reichswehr-ul negru" al fasciştilor. Cancelarul Stresmann făcea apel la sentimentele patriotice. Generalul Seckt controla dacă artileriştii au suficiente obuze. Corespondenţii străini nu se mai dezlipeau de telefon. Furtuna părea iminentă. Se rostogoliră cîteva tunete slabe. Dar nu se petrecu nimic. Muncitorii erau descurajaţi, istoviţi. În capul mic-burghezului toate se învălmăşeau; nu mai aveau încredere în nimeni; ura pe Stinnes şi pe francezi; se temea de apărătorii ordinii publice, dar în acelaşi timp visa o ordine trainică şi de lungă durată. Social-democraţii se lăudau cu organizarea lor exemplară. Sindicatele strîngeau cu grijă cotizaţiile. Dar hotărîrea lipsea... Cancelarul dădu ordin să se dizolve guvernele muncitoreşti din Saxonia şi Turingia. Am văzut un manifest care îndemna la răscoală; oamenii îl citeau şi-şi vedeau de drum în tăcere.

Münchenul era considerat cartierul general al fasciştilor. Generalul Ludendorff, binecunoscut

tuturor, şi Hitler, pe atunci încă puţin cunoscut, încercară să pună mîna pe putere. Repetiţia tragediei intră în istorie sub o denumire, potrivită mai curînd pentru o farsă „puciul de la berărie". Locuitorii Berlinului parcurgeau impasibili telegramele din München : încă un puci, căpitanul Röhm, un oarecare Hitler... Se apropia perioada „Planului Dawes", a diplomaţiei abile a lui Stresemann, a buneistări neaşteptate după zece ani de mizerie neagră. Ziarele se reprofilară pe crime senzaţionale sau pe aventurile starurilor de cinema.

Uzinele nu mai pridideau cu îndeplinirea comenzilor. Magazinele, altădată goale, începură să se umple de cumpărători. Eroii pictorului Gross beau în restaurantele de pe Kurfürstendamm şampanie franţuzească, închinînd pentru „o eră nouă".

Există o amplă bibliografie cu privire la perioada de trecere de la economia de război la cea de pace. Nu e mai puţin greu pentru un om de rînd să treacă de la viaţa ultrasaturată de evenimente istorice la o existenţă cotidiană banală. Doi ani de zile am stat la Berlin, avînd mereu senzaţia că furtuna se apropie şi, pe neaşteptate, am constatat că afară vîntul se potolise. Mărturisesc, m-am simţit deconcertat : nu eram pregătit pentru o viaţă paşnică.

Casa Artelor se închisese de mult. Editurile efemere dăduseră faliment. Scriitorii ruşi plecaseră care încotro : Gorki la Sorrento, Tolstoi şi Andrei Belîi în Rusia Sovietică, Ţvetaeva la Praga, Remizov şi Hodasevici la Paris.

Speculanţii străini părăsiră Berlinul : marca prindea puteri. În ziare se anunţa că noul preşedinte al Americii va obliga pe francezi să plece din Ruhr ; începea refacerea Germaniei. Unii nemţi se desfătau sincer cu liniştea ; alţii spuneau că trebuie să se pregătească pentru revanşă — cotropiţii nu renunţau la visul de a fi din nou cotropitori. Totuşi barometrul urca. Oamenii nu se gîndeau la viitorul război, ci la vacanţa apropiată.

Scriam mult şi probabil că în lunile acelea (ca de altfel nu o dată şi mai tîrziu) meseria a fost cea care mi-a adus salvarea. Nu ştiu de este o meserie „sfîntă" sau pur şi simplu foarte grea ; mă refer în momentul de faţă nu la ideile, nici la imaginaţia artistică, ci numai la sudoare. Mi se întîmpla să notez : cîte cărţi am scris (cu indicarea titlurilor respective), fiecare din ele însemna, în primul rînd, muncă, pagini rupte, rînduri reluate de zece ori, nopţi de nesomn, într-un cuvînt, tot ceea ce cunoaşte orice scriitor. Erau zile cînd mă înfuriam atît de rău pe mine însumi, încît am fost nu o dată gata să renunţ a mai scrie. Şi totuşi, mă aşezam din nou la masă cu coala de hîrtie în faţă ; mă obişnuisem cu această muncă şi era prea tîrziu să-mi mai pun întrebarea dacă sînt dotat sau nu.

Terminasem şi expediasem la Petrograd un roman sentimental, „Dragostea Jeannei Ney", plătind tribut romantismului anilor revoluţiei, lui Dickens, atracţiei pentru subiect şi propriei mele dorinţe (de astă dată nu literară) de a scrie

nu numai despre trustul, ocupat cu distrugerea Europei, dar și despre dragoste.

Hoinărind pe străzile lungi, uimitor de asemănătoare ale Berlinului, compuneam uneori versuri pe care apoi nu le publicam. Iată una dintre poeziile scrise în acea perioadă :

Să pier, să ard ca o făclie,
Să-mi fie fața zgură, fum...
Ca o dădacă aspră, grijulie,
Acceleratul să mă certe-n drum :
„Stai în genunchi, să mi te potolești !"...
Iar tu, tu să nu fii... Să prind mînerul
Ferestrei... nu, nu mîna ta,
Și te-oi ghici în stele, în tot cerul
Și-n pulsul gărilor te-oi asculta !
Să înțeleg, așa, că larma-n unde,
Și tresa pe tunică, și ceaiul, pic cu pic,
Sînt moartea, că nu-ți pot răspunde
La „Nu pleca !" al tău, nimic, nimic.

Forma pare a fi împrumutată de la Pasternak, conținutul însă era al meu : continuam să muncesc, să mă dezlănțui, și, bineînțeles, să ironizez, dar inima-mi plîngea de jale.

(Într-un vechi roman de-al său Mauriac spune : „Chiar și suferințele sînt un lux". Da, prea des am avut noi parte de ani cînd oamenii nu și-au putut permite luxul de a fi triști, de a suferi din cauza unei jigniri, a unei iubiri neîmpărtășite sau a singurătății.)

Pe străzi întîlneam *Bürger*-i simandicoși, femei cochete, funcționari, elevi. La intrarea în

mezelării baseți legați de clanța ușii își așteptau stăpînele și căscau melancolic.

M-am despărțit de Berlin fără părere de rău. Mult mai greu mi-a fost să mă despart de unele iluzii ce trăiau în inima mea de „nihilist"...

Deși rîdeam de romantism, eram în realitate niște romantici. Ne plîngeam că evenimentele se desfășoară cu prea mare repeziciune, că nu avem timp să medităm, să ne concentrăm, să înțelegem cele ce se petrec ; dar era de ajuns ca istoria să-și încetinească pasul ca să ne posomorîm ; nu ne puteam acomoda altui ritm. Scriam romane satirice, treceam drept pesimist, dar în adîncul inimii mele speram că în mai puțin de zece ani se va schimba înfățișarea întregii Europe. În gîndul meu îngropasem de mult lumea veche, cînd colo ea reînvie pe neașteptate, ba chiar crescu în greutate, deveni zîmbitoare.

Începu perioada pe care istoricii noștri o denumesc „stabilizarea temporală a capitalismului". Poate că, parcurgînd această parte a cărții mele, cititorii își vor spune : primele volume au fost cu mult mai interesante, acum se simte un reflux... Ce să-i faci, antractul nu este spectacol, anul 1924 nu era nici 1914, nici 1919.

În anii aceia de răgaz, scriitorii au înțeles că se pot apuca de scris : atunci au fost create minunatele romane ale lui Hemingway, „Armata de cavalerie" a lui Babel, „Despre aceasta" de Maiakovski, „Familia Thibault" de Martin du Gard, poemele Țvetaevei, „Muntele vrăjit" de Thomas Mann, „Țăranul la Paris" de Aragon, „Înfrîngere" de Fadeev și multe alte

opere remarcabile. În schimb este foarte greu să povestești despre ani în care nu au fost nici mobilizări, nici bătălii, nici lagăre de concentrare, cînd oamenii mureau de moarte bună, în patul lor, și s-o faci așa, încît să trezești interes. Flaubert visase să scrie un roman fără subiect, dar nu l-a scris. Se vede că și narațiunea calmă cere niște evenimente. De altfel îi pot liniști pe cititorii mei, răgazul n-a durat mult.

8

PRIN septembrie 1923, după cît mi-amintesc, sosi la Berlin venind din Praga prietenul lui Maiakovski și al Elsei Triolet, Romka cel roșcat, lingvistul Roman Osipovici Jakobson, care lucra la reprezentanța sovietică. Într-o poezie, care figurează în toate antologiile, Maiakovski își amintește de curierul diplomatic Nette, care :

Privind cruciș pecețile de ceară
De Romka Jakobson vorbea într-una
Și nădușea cînd recita pe dinafară.

Romka avea chipul trandafiriu, ochi albaștri, din care unul zbanghiu, bea mult, dar capul nu și-l pierdea. Numai după al zecelea pahar începea să-și încheie haina strîmb. Pe mine omul acesta mă uluia pentru că știa absolut

tot : și structura versului lui Hlebnikov, și literatură cehă veche, și scrierile lui Rimbaud, și uneltirile lui Curzon sau ale lui Mac Donald. Uneori se apuca să fabuleze, iar dacă cineva încerca să-l acuze de inexactitate, răspundea zîmbind : „din partea mea o fost doar o ipoteză de lucru“.

Roman Jakobson căută să mă convingă să întreprind o călătorie la Praga, ispitindu-mă cu casele în stil baroc, cu operele tinerilor poeți, și chiar cu salamul de Moravia (îi plăcea să mănînce mult și, deși era încă foarte tînăr, începuse să se îngrașe).

La sfîrșitul aceluiași an mă și aflam la Praga. Poeții tineri mă primiră cu multă prietenie, se interesară de Maiakovski, Meyerhold, Pasternak, Tatlin — eram primul scriitor sovietic pe care îl vedeau (Nezval descrie aceste întîlniri în cartea sa de amintiri publicată postum).

Povestind întîlnirile sale cu scriitorii și oamenii de artă sovietici, Frantisek Kubka își amintește că m-a văzut deseori la Praga, dar nu mai știe la care anume dintre întrevederi se referă una sau alta dintre discuțiile purtate. Nici eu nu-mi mai pot aduce aminte cînd anume m-am întîlnit pentru prima oară cu mulți dintre prietenii mei din Praga, în 1923 sau mai tîrziu, dar țin minte perfect una dintre cele dintîi seri petrecute la Praga, cînd Roman Jakobson m-a dus la *Narodna Kavarna*, locul preferat pentru reuniuni al membrilor grupului *Devetsil*, cum își spuneau adepții cehi ai artei de stînga. Pe o canapea, în dreptul unei mese

lungi, şedeau poeţii Vitězlav, Nezval, Jaroslav Seifert, prozatorul Vladislav Vančura şi criticul Karel Teige, teoreticianul grupului. Mai erau acolo şi cîţiva pictori tineri, dar nu-mi amintesc cine anume. Nezval bea şliboviţă şi, din cînd în cînd, scotea strigăte de entuziasm. Vančura a plecat la un moment dat, iar noi, ceilalţi, ne-am apucat să colindăm dintr-o cîrciumă în alta, pentru ca în zorii zilei să ne trezim într-o bodegă rece, pustie, unde, după obiceiul locului, trebuia să mănînci ciorbă de potroace.

Cînd Nezval se afla de faţă, era greu să mai remarci pe altcineva: umplea cu prezenţa sa nu numai odaia, dar, s-ar zice, Praga întreagă. Scotea strigăte entuziaste, declama versuri, suit pe masă, ne îmbrăţişa pe fiecare şi tot timpul flutura din mîinile sale scurte, late, aducînd cu nişte lopeţi. Semăna de fapt cu un leu de mare. Avea o înfăţişare atît de plină de pitoresc, încît pictorul Adolf Hoffmeister, îi făcea portretul într-o clipă, fără să-l privească, din cîteva linii — aşa cum fac copiii cînd desenează case sau copaci, şi în toate el semăna perfect. Într-o noapte, pe cînd treceam printr-o străduţă tăcută din *Mala Strana*, Nezval se apucă să declame versuri cu voce tare. Un sergent de stradă îl rugă să nu tulbure somnul cetăţenilor. Nezval continuă să vocifereze. Întrucît nu avea asupra lui nici un act de indentitate, după ce se scotoci prin buzunare, scoase un colţ de ziar mototolit, cu o caricatură de Hoffmeister, pe care o arătă sergentului, recomandîndu-se: „Nezval, poet".

Forţa poeziei lui Nezval rezidă în primul rînd în sinceritate, în naivitatea ei. Există o zicală: „naiv ca un copil". Am mai spus şi altădată că François Villon, considerat un autor naiv de balade şi rondeluri, fusese în realitate un meşter din cei mai iscusiţi, Nezval avea o vastă cultură în materie de poezie, adora pe romanticii cehi, pe Novalis, pe Baudelaire, pe Rimbaud, Guillaume Apollinaire, Maiakovski, Pasternak, Eluard, Breton, Tuwim. Nu a ocolit nici una din speciile poetice, de la sonet la versul bazat numai pe ritm interior, de la poezia clasică la suprarealism; îi plăcea să înfrîngă rezistenţa materialului şi, din bătăliile cu acesta, ieşea totdeauna învingător. Era naiv nu ca un copil, ci ca o privighetoare, ca anemonele, ca ploaia de vară. În fiece clipă descoperea universul; descria natura, sentimentele umane, chiar şi obiectele de uz cotidian, ca şi cînd pînă la el nu ar fi existat o civilizaţie milenară. Era inovator, nu pentru că ar fi dorit să fie, ci pentru că vedea şi simţea totul în chip nou:

Apare-n foi subţiri şi roze
O auroră roz; şi-n roz-carotă,
Milano roz, în roza-i teracotă.
Acoperişuri de cîmpie roze.
Vezi din văzduh în foi cum se desface
Rozastra auroră-n cald de soare...
Grăbeşte-te la masă, dragă Soare,
Să guşti din rozul copt ce-atît îţi place!

. Poezia era pentru el stihie, era apa fără de care nu pot vieţui peştii ; rupt măcar pentru o zi de poezie, s-ar fi sufocat. Nezval iubea poeţii, simţea o înrudire cu ei, o comuniune — de la vechea prietenie cu Breton şi Eluard pînă la întîlnirile tîrzii cu Nazîm Hikmet ; se entuziasma ori de cîte ori descoperea un poet nou. Într-o zi mă rugase să-i citesc cu voce tare versurile lui Leonid Martînov ; se înflăcără pe dată, începu să îmbrăţişeze aerul cu mîinile lui ca nişte lopeţi. Chipul lui exprima numai bunătate şi chipul acesta nu înşela. În ultimii ani ai vieţii sale scrisese o carte de amintiri. Îmi spunea că lucrează greu, îşi dădea seama că în lume multe se schimbaseră, dar nu voia să-şi trădeze prietenii din tinereţe. A scris o carte plină de bărbăţie şi de gingăşie totodată, fără a trăda pe cineva. Am impresia că a reuşit s-o facă, tocmai pentru că era poet. (Mi-amintesc de cuvintele simple şi înţelepte ale lui Pasternak, care spusese că un om rău nu poate fi un poet bun.)

Adesea în versurile sale Nezval vorbea despre poezie :

„Severe, minunate să scînteie
Cometele de lacrimi din ochii de femeie !
Iubirea, legămîntul din piscuri printre stele
Coboară-ntr-aripate pe umerele mele !"...
Adio, însă,-acuma, cuvinte exaltate !
Întorc deşteptătorul la oră, dragă frate :
Cam cîţi locuitori, oare, pe-aici ? Poţi să-mi spui mie ?"
Prietene se pare că asta-i poezie !

Cînd l-am cunoscut, avea douăzeci şi trei de ani. Anii s-au scurs. Criticii — aşa cum le stă bine — i-au făcut tot felul de imputări : că se îndepărtează de revoluţie, că devine formalist, ba, mai rău decît atît, că a îndrăgit suprarealismul, că a renunţat la poezie, că s-a cufundat pînă peste cap în politică ; ba spuneau că e mult prea complicat, ba că e mult prea simplu, că nu a atins cu adevărat măiestria, că a ajuns în impas. Dar Nezval rămînea mereu acelaşi. Niciodată nu mi-a fost dat să întîlnesc un om care să reziste cu atîta îndîrjire la încercările de nivelare, de a-i aduce pe toţi la acelaşi numitor, la corecturile vremii.

În tinereţe scrisese că se consacră revoluţiei. Socotea că dreptatea şi frumosul sînt fraţi buni. Deşi adeseori acest lucru n-au vrut să-l înţeleagă nici poeţii, nici dogmaticii, Nezval a rămas ferm pe poziţia sa. Ne poate mira naivitatea lui : în 1934 se adresase Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia, încercînd să dovedească că suprarealismul, de care se pasionase la data aceea, se împacă perfect cu materialismul istoric. Nici mult mai tîrziu, spre sfîrşitul vieţii nu a ironizat trecutul, nu s-a dezis de vechii prieteni, chiar dacă drumurile li s-au despărţit. În 1929, cînd i s-a propus să rupă cu mişcarea comunistă, a refuzat. Douăzeci de ani mai tîrziu nu a vrut să renunţe la ceea ce considera el a fi artă.

Pentru Nezval revoluţia nu era o noţiune politică abstractă, ci însăşi esenţa vieţii. Şi în artă iubea cu pasiune tot ceea ce însemna o ne-

gare a canoanelor trecutului. Îi cunoşteam prietenii: îndrăzneţul regizor de teatru Emil Burian, pe care-l însufleţea în anii aceia arta lui Meyerhold, pictorii Szim, Filla, tînărul Slavicek, Stirski, Toaien. Cînd, în preajma lui 1950, ei au fost declaraţi cu toţii „formalişti“, Nezval nu a putut fi de acord cu această caracterizare. Într-o zi mi-a spus: „De ce unii oameni n-au cap, alţii n-au inimă, alţii au şi cap şi inimă, dar le lipsesc ochii, nu văd pictura şi totuşi se simt îndatoraţi să judece pe pictori.“ Epoca îi ceruse nu o dată: „Alege, ori-ori...“ Dar Nezval nu era de acord cu această alternativă. Fire mult prea darnică, nu se putea îngrădi în nici un fel de hotare. Asemenea rîurilor revărsate, versurile sale nu cunoşteau maluri, iar bunătatea sa îi dezarma pe toţi.

În preajma lui 1950 Nezval lucra la cinematografie. Şi în această muncă el ştiuse să descopere filonul poetic: filmele lui Trnka. Vizionarăm împreună filmul „Privighetoarea“, realizat după basmul lui Andersen. Jucăria mecanică nu putuse înlocui pasărea vie. Şi Nezval se bucura: „Astăzi stăm prost cu pictura. Şi totuşi, uite-l pe Trnka... Dacă dai arta afară pe uşă, ea dă buzna, oricum, pe fereastră...“

Îi erau dragi copacii Moraviei şi arhitectura nouă a Pragăi, peisajele impresionistului Slavicek, căruia îi consacrase o carte, şi filmele lui Chaplin, mansardele Parisului şi discuţiile sincere, intime. După ce scrise „Cîntarea păcii“, pînă şi cei mai severi critici se înmuiară. Dar

adevărul este că Nezval cîntase totdeauna pacea.

Cu ani în urmă, după 1920, hoinărind împreună pe străzile Pragăi, i-am spus că priveliştea curţilor mari, adînci, ale vechiului oraş, unde se joacă copiii, unde flecăresc bătrînele, unde sînt cîrciumi pe jumătate întunecoase în care Svejk îşi depănase istoriile-i complicate, m-a făcut să înţeleg multe. În 1951 Nezval şi-a adus aminte de discuţia noastră şi a scris într-un articol că eu cunosc la Praga nu numai Hradciani sau cartierul Vaclav, ci pînă şi curţile oraşului. El, unul, cunoştea fiecare curte, fiecare fundac, din Praga. L-am întîlnit mai tîrziu şi la Paris, şi la Moscova, dar, ori de cîte ori mă gîndesc la el, mi-l închipui numai pe malul Vltavei sau în vreo străduţă strîmtă fără aer, de lîngă Staro Mesto. Nezval îşi cîntase oraşul iubit în multe versuri minunate; una dintre cărţile lui chiar se cheamă: „Praga cu degetele ploii“.

Văzuse într-o zi cadavrul unei femei care se înecase în Vltava, mai tîrziu îşi aminti de o mască pe care o zărise la Paris şi aşa se născuse poemul „Necunoscuta de pe Sena“. Îl uimise zîmbetul postum al înecatei:

Oare-şi deschide poarta, necunoscută moartă,
Grădina înstelată-a bătuţilor de soartă?

Prin toată viaţa lui Nezval trecuse un vis iluzoriu şi totodată concret, real. Am citit undeva, într-o carte, spunîndu-se despre el că fusese ultimul romantic, dar, de fapt, nu i se potri-

vește cuvîntul „ultimul“, el întotdeauna și în toate a fost un deschizător de drumuri.

Mi-amintesc de o veche poezie a lui din volumul „Femeie la plural“. Poetul hoinărește printr-un oraș necunoscut, trece prin fața unei case uriașe — probabil un muzeu cu păsări împăiate ; străzile sînt pustii, la un colț el zărește o femeie îmbrăcată mult prea gros pentru o zi de vară, cu fața pe jumătate acoperită de pălărie ; femeia are impresia că-l cunoaște pe Nezval ; poetului i se pare că și el o cunoaște ; orașul este străin, deși cunoscut totodată, un oraș pentru care nu simte nici o afecțiune ; iată-i în dreptul unei case, urcă la etajul doi, femeia se așază fără să-și scoată pălăria și Nezval îi spune : „Nu ești și totuși ești aici. O viață întreagă pentru tine am scris.“ Dar femeia dispare din nou. Iar poetul pornește iarăși pe străzi, în căutarea ei. Iat-o, se pare că a zărit-o... „O simt pe-aici, pe-aproape, o simt, cum presimțim apropierea morții...“

Nu scriu o carte despre poezie, povestesc istoria vieții mele, tocmai de aceea m-am simțit dator să vorbesc despre versurile lui Nezval. Ele fac parte integrantă din existența mea.

L-am întîlnit recent pe Hoffmeister. Ne-amintirăm de trecut. Puțini dintre prietenii noștri comuni, dintre clienții de fiecare zi ai cafenelelor Pragăi — „Metro“, „Slavia“ și altele — au mai rămas în viață. Pe Vančura, un om blînd, dar neîmpăcat, l-au împușcat nemții. Dintre poeți a murit primul Halas, în 1949. În

chip tragic s-a întrerupt viața lui Biebl și a lui Teige. Arhitectul Feuerstein care semnase decorurile la piesele lui Nezval se împușcase încă în 1936. Murise și pictorul Filla.

Nezval cugetase despre moarte ani de-a rîndul. Într-o poezie, datînd din 1935, spunea că cei ce încearcă să se ascundă de moarte „au fața violetă, iar unghiile li se încleștează în palme“. Moartea i se părea un lucru contrar firii omenești.

Mai bine gîrbovit și viu să fiu
Decît întins și țeapăn în sicriu
Mai bine-ți duci a vieții grea povară
Decît să te răpească moartea cea ușoară

Toată viața lui compusese horoscoape, se gîndise serios la moarte. Cîteva versuri scrise în 1955 în sudul Franței repetau ca un refren :

O, mare, cum crești în noian !
O, mare, trece an, după an...
Tu rămîi rece,
Omul prin viață se petrece,
Omul vrea viață și moare,
Ce-ți pasă de el — ești mare !

Pentru mine Nezval era asemenea mării : tot atît de puternic clocotea totdeauna viața în el. Curînd după sfîrșitul războiului el ne invită, pe Halas și pe mine, într-o cramă unde descoperise niște sticle de vin vechi, pitite din timpul ocupației germane. În urma noastră rămăseseră ani, fiecare din ei făcea cît zece. Halas era trist, pe cînd Nezval, vesel, se agita :

fără să vreau îmi zisei în sinea mea : iată pentru cine anii n-au contat.

Cu prilejul uneia din vizitele mele la Praga, îl găsii pe Nezval tăcut. Prietenii îmi spuseră că o duce prost cu inima, medicii îi interziseseră să bea vin, să fumeze. Dar peste două sau trei zile îl regăsii pe furtunosul Nezval din totdeauna, care-şi flutura mîinile, se entuziasma văzînd femeile, bea vin, recita versuri şi, bineînţeles, ca altădată, compunea horoscoape. Într-o zi îmi spuse că horoscopul îi prezice lucruri funeste : prefera să moară după harta fermecată a constelaţiilor, decît după constatările electrocardiogramei.

Ultima noastră întîlnire avu loc în primăvara anului 1958, pe aeroportul din Praga. Mă aflam la bufet şi aşteptam avionul pentru Delhi. Pe neaşteptate îl zării pe Nezval, care se întorsese tocmai atunci din Italia. Plin de entuziasm, ca întotdeauna, îmi spuse : „Italia e o minune". Apoi mă îmbrăţişă şi adăugă, în surdină : „Eu însă o duc rău" şi arătă cu mîna la inimă.

Curînd după aceea muri.

În poemul „Edison", scris în 1931, una din operele sale cele mai reuşite, sînt versuri despre pasiune, despre moarte, despre nemurire :

De-ar trece mai departe un bun nepreţuit !
Atacă moartea laşă necinstit :
La pat, neîntrebat, trîntit să fii.
Să-nghiţi fără folos amare doctorii...

Credeai în viaţa ta, în viitor,
Şi nimeni nu te scapă de vraciul cobitor...
Cum pot sta liniştit în patul meu —
Atîtea lucruri triste duc cu greu !
Şi mă gîndesc la rîul din vadul ce şi-l sapă,
La roţile mîloase-ale morilor de apă...
Iar noi ştim ce e roata vieţii prea incerte —
Cei tineri să-nţeleagă, să ne ierte —
Ne-a sfîşiat războiul cu-atîtea despărţiri —
Prea multe, fluturate, batistele subţiri !
Noroc de frîul artei — ne-a stăpînit simţirea,
Şi poate, cine ştie ?-nfruntînd nefericirea,
Luptînd cu deznădejdea, cu strigătul năuc,
Poate-am scăpat pe alţii, chiar eu, de balamuc...
Ah, oameni, oameni, nu cred, şi e cu neputinţă,
Să nu lăsăm cuvîntul hrănit cu suferinţă !

Nu cred că un viitor istoric va putea înţelege epoca pe care am trăit-o noi numai din ziarele pe care le va consulta, din procesele-verbale ale şedinţelor, arhivele academiilor sau ale tribunalelor ; va trebui să recurgă la poezie, şi una dintre primele cărţi spre care îşi va întinde mîna vor fi versurile vijeliosului Nezval.

9

REVAZÎND Moscova, am rămas uluit. Plecasem din ţară în ultimele săptămîni ale comunismului de război, iar acum totul arăta altfel.

Cartelele dispăruseră, oamenii nu mai erau „repartizați" pe la diferite întreprinderi. Statele de personal ale instituțiilor se reduseseră simțitor, nimeni nu mai alcătuia proiecte grandioase. Poeții „Proletkult"-ului nu mai scriau versuri pe teme cosmice. Poetul M. Gherasimov îmi spuse: „E just, dar plicticos".

Dactilografa Direcției Teatrelor, o fată roșcovană, pe care, nu se știe de ce, o poreclisem cu toții Cleopatra, uitase de mult de „Octombrie în teatru" și de strigătele lui Vesvolod Emilievici Meyerhold. Vindea sutiene pe strada Petrovka, lîngă Pasaj.

Muncitorii bătrîni, inginerii cu experiență lucrau din greu pentru a pune pe picioare producția. În prăvălii apăruseră unele mărfuri. Țăranii începuseră să aducă păsări la piață. Moscoviții se mai îngrășaseră și erau mai veseli. Acest tablou mă bucura, dar mă și întrista totodată. Ziarele scriau despre „Grimasele n.e.p.-ului". Din punctul de vedere al omului politic sau al celor din producție, noua linie era justă. Astăzi știm cu toții că ea a dus acolo unde trebuia să ducă. Dar inima își are rațiunea sa : adesea n.e.p.-ul mi-apărea ca o grimasă lugubră.

Într-o zi, curînd după sosirea mea la Moscova, mă oprii încremenit în fața unui magazin alimentar. Cîte lucruri nu erau acolo ! Dar cel mai convingător suna firma : *Estomac*. Burta era nu numai reabilitată, dar și ridicată pe postament. Într-o cafenea, situată la intersecția străzilor Petrovka și Stoleșnikov, mă amuză următoarea reclamă : „Ne vizitează copiii să mănînce frișcă". Copii n-am prea descoperit în cafenea, dar oricum erau mulți clienți și aveai impresia că se îngrașă văzînd cu ochii.

Se deschiseseră numeroase restaurante : aci „Praga", dincolo „Ermitaj", mai departe „Lisabona", „Bar". Chelnerii purtau fracuri (pînă la urmă n-am reușit să mă lămuresc dacă erau fracuri noi sau dacă le păstraseră prin cufere încă din anii dinainte de revoluție). La fiecare colț de stradă întîlneai cîrciumi zgomotoase : cu foxtrot, cor rusesc, cu țigani și balalaici, sau pur și simplu cu bătăi. Oamenii beau berea amestecată cu vin de porto ca să se îmbete mai repede. Mîncau mazăre sau pește uscat, strigau, se băteau.

Lîngă restaurante staționau birjele în așteptarea chefliilor întîrziați și, ca și în anii îndepărtați ai copilăriei mele, vizitiii spuneau : „Boierule, vrei să te duc ?..."

Tot aici zăreai cerșetoare, copii vagabonzi, care se rugau cu o voce plîngăreață : „Dați-mi o copeică". Copeici nu mai erau, erau milioane, și cervoneți noi[1]. Într-o singură noapte, la cazinou, se pierdeau milioane : cîștigurile samsarilor, ale speculanților, sau ale hoților, pur și simplu.

---

[1] In anii aceia bancnotă de zece ruble.

Pe Suharevka puteai auzi tot felul de cîntece ; ele vor da cititorului o idee mai precisă despre „Grimasele n.e.p.-ului" decît multe din descrierile mele. Unele cîntece aveau iz filozofic :

Pui la frigare, pui rasol
Ar vrea și ei să joace un rol.
Nu-s cu sovieticii, nici de-al cadeților
— Sînt comisarul puilor.
Pistol în aripi n-am ținut
Matrapazlîcuri n-am făcut.
Și ca tot puiul îmi doresc
Atîta doar — să ciugulesc.

Iată cîntecul vînzătoarei de covrigi :

Tăticu-i pilangiu
E tare moftangiu
Își bea și zilele
— De mult ce bea...
Pungaș e frati-meu
Iar sora tîrfă rău
Mămica la tăbac
Pipă mereu.
Asta-i tot neamul meu.

Sau un cîntec de cuțitari, adus, se pare, din Odesa :

Tovarăși de luptă,
rănile mă dor...
Tovarăși de luptă,
de ce-atîta luptă,
de ce-atîta sînge... ?
Burghezul nu plînge,
rîde-nvingător...

Într-o zi întîlnii o țigancă care pînă la revoluție cîntase într-un local. Prin 1920 îl vizita zilnic pe Meyerhold, cerînd să-i găsească un rost. În cele din urmă Vsevolod Emilievici o trimise la Direcția Muzicii. Ea îmi povestea zîmbind : „Patru ani am fost nomadă. Acum m-am stabilit, cînt la «Lisabona»".

Am fost invitat acasă la o actriță pe care o cunoșteam mai de mult. Nu știu prin ce mijloace reușise să-și păstreze apartamentul într-o vilă situată nu departe de strada Kropotkin. Erau mulți oaspeți, se dansa foxtrot, perechile aveau un aer solemn, de parcă ar fi executat un ritual. Pe la miezul nopții apăru un tînăr, îmbrăcat într-o haină strîmtă, de un roșcat strident, care începu să ne explice cu un aer de superioritate că la Moscova nimeni nu știe să deosebească foxtrotul de *one-step ;* fusese de curînd în străinătate în interes de serviciu și văzuse cum se dansează la Leipzig. Toți îl ascultau cu atenție. Patefonul fu din nou pus în acțiune — aceleași cuplete ca și în cabaretu-rile din Paris și Berlin : „Vă plac bananele ?", „O caut pe Titina". Actrița îmi povesti că tînărul care fusese la Leipzig studiase cu ea la Facultatea de teatru, dar acum era funcționar la Comerțul Exterior : „O să-l bage, probabil, curînd la zdup, prea fură fără rușine..."

Din copilărie, burghezia se obișnuise cu bunăstarea ; a cheltui bani era pentru ea o îndeletnicire obișnuită. Vechea burghezie se împrăștiase în toate colțurile lumii ; mulți o duceau prost în străinătate ; trecerea de la bo-

găţie şi trîndăvie la sărăcie şi muncă grea îi ducea pe oameni la disperare, la sinucideri, la crime. Provenienţa socială a nepmanilor era pestriţă. Un fost avocat stagiar, care lucrase timp de doi ani în Comisariatul Poporului pentru Justiţie, se apucă pe neaşteptate să facă negoţ cu bilete pentru vagoanele de dormit. Cunoşteam un poet care prin 1921 recita versuri futuriste la cafeneaua „Domino", iar acum făcea speculă cu parfumuri franţuzeşti şi coniac estonian. Fusese deferit justiţiei un fost muncitor de la uzina Gujon, un om care luase parte la războiul civil : furase un vagon de manufactură şi fusese prins din întîmplare : se îmbătase într-un restaurant, spărsese o oglindă ; asupra lui s-au găsit opt milioane. Bineînţeles, omul acesta nu semăna cu un burghez din tată în fiu, după cum nu semăna a proletar locotenentul ce fusese altădată fiul unei proprietărese bogate şi pe care acum mizeria îl adusese în vreo uzină pariziană. Milioanele îi ameţeau pe nepmani ; făceau trăsnăi, se ţineau de scandaluri şi dispăreau repede de pe firmament. Rare erau cazurile cînd vreunul dintre ei punea bani deoparte : oamenii nu credeau nici în longevitatea n.e.p.-ului, nici în puterea bancnotelor. Hotarul dintre venitul permis şi specula urmărită de lege era imperceptibil. Din timp în timp, G.P.U. aresta vreo zece sau o sută de afacerişti dintre cei mai întreprinzători : asemenea acţiune se chema „a scoate spuma de pe n.e.p." Bucătarul ştie precis cînd anume trebuie să scoată spuma de pe ciorba de peşte ;

dar e greu de presupus că toţi nepmanii îşi dădeau seama ce sînt în fond : peşte sau spumă. Neîncrederea în ziua de mîine dădea distracţiilor acestei noi burghezii un caracter aparte. Moscova „cîrciumărească" — cum o numise Esenin — petrecea ca în ajunul morţii ; „goana după aur" din California veacului trecut se îngemăna cu un fel de dostoievskism la preţ redus.

Iar alături îşi ducea viaţa o altă Moscovă. Fostul hotel „Metropol" continua să fie „Casa Sovietelor nr. 2" ; aici locuiau funcţionari cu munci de răspundere, care mîncau la cantină pîrjoale ieftine. Oamenii aceştia continuau să lucreze cîte paisprezece ore pe zi. Inginerii şi medicii, profesorii şi agronomii munceau, dacă nu cu însufleţirea romantică de altădată, cel puţin cu aceeaşi perseverenţă, la refacerea ţării ruinate de războiul civil, de blocadă, de anii de secetă. Ca şi altădată era greu să pătrunzi la conferinţele ce se ţineau la Muzeul Politehnic ; cărţile nu întîrziau prin librării, asaltul asupra ştiinţei continua.

În 1924 scrisesem : „Nu ştiu ce va da acest tineret ; constructori ai comunismului sau specialişti de tip american ? Cu toate acestea, iubesc generaţia nouă, eroică şi îndrăzneaţă, care învaţă cu luciditate şi care, fără a-şi pierde optimismul, poate face foame, foame cu adevărat, nu ca în piesele lui Leonid Andreev despre studenţi ; care poate trece de la mitralieră la manual şi invers, generaţia care rîde în hohote la circ şi este cruntă la durere, generaţia care

nu plînge, care nu știe de dragoste și de artă, devotată științelor exacte, sportului, cinematografiei. Romantismul ei nu o face să creeze mituri dintr-o altă lume, ci o duce la încercarea îndrăzneață de a făuri mituri în realitate, în serie — la uzină; romantismul ei își află temeiul în Revoluția din Octombrie și este întărit prin sîngele a șapte ani de revoluție." (Desigur că în expresiile folosite se simte vechea pasiune pentru constructivism, totuși am impresia că am remarcat bine unele trăsături specifice tineretului din anii aceia.) În continuare, adăugam: „E bine că acești tineri știu să privească critic faptele. Cînd cineva aprobă orice conferențiar, fără alegere, ceilalți rîd de el, numindu-l „așaist" de la „așa-așa"...

Cei la care mă refeream, studenții facultăților muncitorești, se născuseră în primii ani ai veacului nostru. Eram doar cu zece-doisprezece ani mai în vîrstă decît ei, dar diferența dintre generațiile noastre era mare. Din generația mea făceau parte Maiakovski, Pasternak, Țvetaeva, Fedin, Mandelstam, Paustovski, Babel, Tînianov. Tinerețea noastră se desfășurase în anii dinainte de revoluție. Memoria ne era împovărată de multe amintiri, ceea ce în unele cazuri era o piedică, în altele, un sprijin. Studenții anului 1924, dimpotrivă, priviseră revoluția cu ochi de adolescenți, și se formaseră în anii războiului civil și ai n.e.p.-ului. Era generația lui Fadeev și Svetlov, a lui Kaverin și Zaboloțki, a lui Evgheni Petrov și Lugovskoi. Rîndurile ei începură să se rărească de

timpuriu. Astăzi, cei ce au reușit să supraviețuiască sînt pe cale de a deveni pensionari; au la îndemînă destul timp pentru a studia obiectul pe care Hugo îl numise „arta de a fi bunic"; am observat că tinerii găsesc un limbaj comun mai curînd cu ei decît cu proprii lor părinți.

Zăpada acoperă totul cu giulgiul alb al compasiunii. Dar o dată cu primul dezgheț, pămîntul se dezvelește. În primii ani ai n.e.p.-ului ne zguduia, ne ducea uneori la disperare viabilitatea spiritului mic-burghez; eram naivi pe atunci și nu ne dădeam seama că e mult mai greu să schimbi oamenii decît sistemele de guvernare.

Cum nu aveam locuință la Moscova, mă aciuai la T.E.K.U.B.U. (Comisia Centrală pentru îmbunătățirea Traiului Oamenilor de Știință), pe strada Kropotkin, unde veneau bătrînii savanți să discute sau să ofteze în tăcere; le venea greu să înțeleagă ce se petrece în jurul lor.

Oftau în anii aceia și mulți poeți. Dar întrucît nu o făceau la cantina T.E.K.U.B.U., ci în paginile revistelor, pentru asemenea oftaturi erau criticați: zîmbetul era considerat un certificat de fermitate politică. Apărea revista „Na postu"; titlul suna romantic, dar în realitate, era mai curînd un post de miliție decît o poziție de luptă adevărată. Colaboratorii revistei îi înjurau pe toți: pe Alexei Tolstoi și pe Maiakovski, pe Vsevolod Ivanov și pe Esenin, pe Ahmatova și pe Veresaev. Totuși poeții continuau să ofteze. Aseev scrise un poem

trist despre iubire, „Digresiune lirică“ și cei de la revista „Na postu“, bucuroși, citau versuri rupte de text :

Cum să vă fiu eu oare
poetul declarat,
cînd timpul e roșcat,
nu roșu la culoare ?

Trecui să-l văd pe Maiakovski. Ca întotdeauna în casa soților Brik era lume multă. Se bea ceai, se mîncau pîrjoale reci. Încruntat, Maiakovski, termina de desenat un afiș. Cîteva zile mai tîrziu îl întîlnii la club : îmi demonstra că statul trebuie ajutat să lupte împotriva comerțului particular ; el însuși scria reclame :

Tot ce cere burta, sufletul și trupul
— bunuri de larg consum
Găsiți întotdeauna la G.U.M.

sau

Rezolvați orice probleme de proporții mondiale
Consumînd țigarete „Ambasador“ — ideale !

Pe neașteptate, noaptea, începu să declame fragmente splendide din poemul „Despre aceasta“. În versuri căuta să se convingă pe sine însuși că niciodată nu va renunța de bunăvoie la viață...

Sosi vremea ca literatura să abordeze și proza. Trecutul putea deveni obiect de meditație. Fadaeev scrise „Înfrîngere“, Babel, „Armata de cavalerie“, Tînianov, „Dizgrațiatul“,

Zoșcenko, „Povestirile lui Sinebriuhov“, Fedin, „Orașe și ani“, Leonov, „Bursucii“.

Simțeam o dorință grozavă să călătoresc prin țară, dar nu dispuneam de bani, în consecință mă atrase oferta pe care mi-o făcu unul din numeroșii, pe vremea aceea, organizatori de seri literare. Îmi propuse să mă duc la Petrograd, Harkov, Kiev, Odesa, să țin conferințe despre viața din apusul Europei. Impresarul voia să meargă în pas cu vremea, deci să cîștige bine. Era un om mai în vîrstă și un ghinionist de totdeauna. Planul conceput era ireproșabil : conferințele se țineau sub auspiciile Societății „Crucea Roșie“, căreia îi reveneau o parte din încasări ; se făcură sondaje prealabile în diferite orașe ; printre cei trimiși cu această misiune se afla și fiul impresarului, Leonea, un student tinerel, timid și obraznic totodată, care hotărî, fără a mai pierde vremea, să scrie o carte despre mine, drept care mă uluia cu întrebările pe care mi le punea : „Povestiți-mi cum v-ați îndrăgostit prima oară“, „Pe cine puneți mai presus : pe Voltaire sau pe Anatole France ?“, „Cum arată, după părerea dumneavoastră, Eros, cu aripi sau fără ?“ Cel de-al doilea organizator era un perfect om de afaceri, care mînca cu poftă friptură de gîscă, găsea prin gări fete ce se plictiseau și le ademenea în vagonul de dormit, se tocmea cu instituțiile ce închiriau sălile de conferințe și îmi declara : „Trebuie să cîștig astăzi douăzeci de cervoneți, o să vedeți că am să-i cîștig...“

Trebuiau născocite titluri pentru conferințe. Maiakovski deprinsese publicul cu capete de afiș pe care le-ar fi invidiat orice american : „Poezia este o industrie care prelucrează", „Calculul infinitesimal", „Dirijorul a trei Americi", „Crenvuștii albi ai Lisistratei", „Și totuși Ehrenberg se învîrtește", „Veresaev fumegînd", „Bal în onoarea tinerei regine", „Briusov și bandajul". Impresarul mă implora mereu : „Ceva neinteligibil..." Alesei primul titlu care-mi veni în cap : „Operatorul beat".

La Harkov impresarul închirie localul circului „Missouri". Pe vremea aceea nu existau microfoane ; strigam din răsputeri niște fraze care se refereau la filmelele lui Chaplin, iar publicul urla : „Nu se aude". Eram gata să cobor de pe scenă, dar impresarul mă opri : „Mi se va cere să restitui costul biletelor. Am o familie grea... Mai faceți un efort... Nevasta mea vă și prepară un *chaudeau*".

Vizitai pentru prima oară Odesa. Cunoșteam orașul din anecdotele amuzante care circulau. „Odesa mamă" cum i se spunea, mă uimi însă. Am găsit-o tristă. Portul era pustiu, ici-colo se zăreau mormane negre de dărîmături. Superficialitatea de altădată dispăruse — se vede — viața nu reușise încă să intre pe făgașul normal. Într-o piață publică zării un cap bărbos de cneaz feudal, iar dedesubt, inscripția : „Karl Marx". La teatrul unde ținusem conferința o tînără plasatoare îl ului pe studentul Leonea, trîntindu-i pe neașteptate : „Ce-mi tot faci ochi dulci ?... E o etapă depășită. Invită-mă să cinez la restaurantul „Londra" și atunci o să stăm de vorbă, că acum sînt la locul de muncă — în gospodărie chibzuită."

Hotelul „Londra" era un loc pitoresc. În unele odăi mai locuiau funcționari cu munci de răspundere ; nevestele lor găteau la primus, dădăceau copiii, seara se discuta despre ultimul articol de fond din „Pravda" sau despre ordinea de zi a Congresului al XIII-lea. În alte camere trăgeau speculanți, ziariști, actori de estradă, „negustori roșii", acolo se făceau chefuri urmate uneori de scandal. În piață auzii un cîntecel : „La Sneerson în casă-i zarvă mare..." Dar la Sneerson era liniște adîncă, după cum era liniște și pe străzile care purtau denumiri noi : „Internaționalnaia", „Proletarskaia", „Lassale", „Comuna". La cafeneaua Peceski scpeculanții comandau un pahar de ceai și căutau să vîndă unul altuia dolari vechi, verzi sau portocalii. Samsarii de o clipă căscau nervoși — din cînd în cînd se făceau razii și toți erau ridicați.

Secretarul de redacție al ziarului local mi-a arătă versurile unui tînăr din Odesa care cînta marea, păsările, coliviile. Versurile îmi plăcură și întrebai cum îl cheamă pe poet. Secretarul îmi răspunse : „Eduard Bagrițki".

Îmi spărsesem geamul de la ceas și fui nevoit să mă adresez unui ceasornicar. Acesta se căzni destul de mult pînă ce reuși să potrivească geamul ; în timp ce așteptam în tăcere, ceasornicarul vorbea fără întrerupere : „Astăzi ziarul îl atacă pe Curzon. Dar ce să vă spun,

Curzon nu se teme de ei. Eu mă tem de ei. În primul rînd mă tem de inspectorul financiar, în al doilea rînd, mă tem de G.P.U., în al treilea rînd, mă tem de dumneavoastră — de unde știu eu ce om sînteți și de ce țineți să vă spun pe șleau toate astea..."

Cerșetorii se milogeau: „Tovarășe, ajutați-mă", „Pentru numele lui Dumnezeu, cetățene drag", „O copeică, boierule". Cuvintele se învălmășeau, se învălmășeau și epocile.

Treceam într-o zi cu sania prin Kiev, pe Kreșceatik. Pe neașteptate, sania se desfăcu, calul și vizitiul plecară, iar eu rămăsei în zăpadă. Sania nu rezistase. Dar în piață puteai cumpăra lucruri bune, trainice, dinainte de revoluție: samovare, mașini de cusut Singer, ceasuri Moser, cești pîntecoase, din care altădată beau ceai negustorii.

Trecutul stăruia mai ales în conștiința oamenilor. Într-o gară, o țărancă cu un sac în spinare urcă din greșeală în vagonul de clasa întîi. Însoțitorul vagonului urlă: „Unde te bagi? Ieși afară. Nu mai sîntem în 1917."

La restaurantul gării din Gomel citii următorul afiș: „Cine nu muncește, nu mănîncă". La mese luau dejunul pasageri din vagoanele de dormit. Le dădeau tîrcoale copii vagabonzi cu nădejdea de a primi cîte ceva. Un pasager întinse unei fetițe o farfurie cu resturi de carne și sos: „Halește!" Chelnerul (sau, cum se spunea pe atunci, „cetățeanul care servește") se repezi, smulse farfuria din mîna fetiței, și scutură bucata de carne și resturile de cartofi pe

zdrențele care-i țineau loc de rochie. Mi-am exprimat indignarea, dar nimeni nu mă susținu. Fetița plîngea și înghițea în grabă. La Gomel am vizitat o fabrică de chibrituri. Directorul — un fost muncitor, rănit în luptele cu Denikin — deși bolnav, lucra de dimineață pînă noaptea: — nu exista clei pentru lipit etichetele pe cutii; repeta într-una: „Țara are nevoie de chibrituri". Tinerii din Gomel vorbeau despre luptele din Hamburg, despre versurile lui Maiakovski, despre viitor. Iar în fața ochilor mei mai stăruiau figurile tîmpe, indiferente, din restaurantul gării și copilul batjocorit...

Ajutorul impresarului meu care se ocupa cu afacerile era mulțumit: planul lui fusese depășit. Leonea nu scrise nici o carte despre mine. Le spunea la toți: „Ce rost are să mai scriu despre el? Îl cunosc ca pe un cal breaz"... Deși încasările au fost bune, tatăl lui Leonea a dat faliment: în drum de la Odesa la Leningrad am stat două zile înzăpeziți într-o haltă și impresarul meu a fost nevoit să plătească despăgubiri pentru sală. Ce să-i faci, toată viața lui a fost un ghinionist! În ce mă privește, eram mulțumit, văzusem multe.

După fiecare conferință eram bombardat cu întrebări, dintre care unele le-am notat: „De ce n-a reușit revoluția în Germania?", „Care-i moda la Paris?", «Ce-ați vrut să spuneți cu „Julio Jurenito" — da sau nu?», „Ce e mai rău: social-trădătorii sau fasciștii?", „Explicați-ne pe scurt teoria relativității", „De ce se plătesc din nou taxe școlare?", „De ce dumnea-

voastră, scriitorii, îndemnați fetele la tot felul de confesiuni lirice ?“, „Dacă în India se recrutează luptători străini pentru independență ?“, „E adevărat că sînteți prieten cu Van der Velde ?“ „Se scrie despre dumneavoastră că sînteți un produs al descompunerii morale, spuneți-ne în acest caz cîți bani primiți pentru o conferință ?“, „Maiakovski spune că poezia este producție, dar Pușkin nu este de aceeași părere. După părerea dumneavoastră, cine are dreptate ?“, „Va descoperi oare comunismul posibilitatea de a învinge moartea ?“, „Sînteți pentru fotbal sau admiteți și rugby ?“, „Povestiți-ne despre cercetările lui Rutherford în domeniul transformării atomilor“, „Prin ce diferă *two-step* de *one-step* și ce se dansează mai mult la Berlin ?“. „De ce la noi se traduce «Tarzan», iar romanele lui Marcel Proust nu ?“, „Va influența oare reforma monetară în sensul micșorării diferenței dintre prețuri și venituri ?“, „Îl cunoașteți pe Picasso ? Ce face acum ?“, „Iubirea sexuală este o rămășiță burgheză, de ce nu se spune deschis acest lucru ?“, „De curînd a fost la noi un conferențiar care ne-a spus că arta se menține în perioada de tranziție, dar dispare în comunism, nu sînt de acord, ajutați-mă să mă lămuresc.“

Am citit aceste întrebări în ordinea, mai precis, în dezordinea în care le transcrisesem în carnet. Am impresia că ele ne pot ajuta să înțelegem anii aceia îndepărtați.

Discutam adesea cu tineretul. Printre tineri erau tot felul de oameni : inteligenți și proști,

cinstiți și cariериști. N.e.p.-ul a contribuit la refacerea economiei, dar n-a fost, cred, o școală bună pentru tineret. Pentru toți era încă proaspătă amintirea războiului civil : eroismul, gloria, sălbăticiile, vitejia, jafurile. Tineretul care intrase în universitate, venind de pe front, de la țară, era înflăcărat, plin de energie. Studenții învățau bine și aveau o comportare corectă, oscilînd între utilitarismul naiv și romantismul specific vîrstei lor. Dar erau destui și cei care-și pierduseră capul : ambițioși, fanteziști, lipsiți de un elementar temei moral, oameni fără voință care, sub înrîurirea unei tovărășii rele, se dovedeau a fi capabili de orice. Alături de viața studențească, modestă, era și alta, de chefuri și beții. „Moscova cîrciumărească“, în care agoniza Esenin, îți duhnea în față și-i abătea pe mulți de la drumul drept.

Un tînăr îmi povesti o istorie lungă, încîlcită, dar nu foarte complicată : pînă nu de mult fusese un comsomolist cinstit, învățase bine. Un coleg îl atrase într-o afacere murdară. În aparență totul părea foarte onorabil : i se dăduse misiunea să strîngă bani pentru un fond al aviației, dar, pînă la urmă, se dovedi că această colectă este opera unei bande de escroci. Studentul se indignă, voi să se ducă la G.P.U., dar, căpătînd un pachet de bancnote, se simți ademenit de viața ușoară. Se îndrăgostise de o fată, care-i cerea cadouri, se apucase de speculă, fu exclus din comsomol, aștepta să fie arestat. Avea niște mîini foarte expresive, care parcă voiau să zboare, care amenințau, implorau.

În sufletul meu se născu dorința de a scrie un roman despre acest om, despre alții ca el. Începui să frecventez sălile tribunalelor, căpătai aprobarea de a discuta cu deținuții în izolatoare (așa se chemau pe vremea aceea închisorile). Bineînțeles mă atrăgea nu pitorescul mediului sau crimele, ci istoria înălțării și decăderii umane în anii aceia grei și lunecoși.

Pe atunci intrase în circulație un termen nou „rvaci“[1] ; așa i-am spus și eu eroului meu, fiul unui chelner din Kiev. I-am descris copilăria, setea de glorie, egoismul, entuziasmul din prima perioadă a Revoluției, participarea la războiul civil, anii de studii, decăderea. Mihail Lîkov (așa se chema eroul meu) avea un frate, Artiom, om cinstit care nu se prea descurca în problemele de amor, dar avea un suflet bun, și încercase să-l oprească pe Mihail din căderea lui. Eroul meu nu era un Rastignac ; în sufletul lui trăiau sentimente diferite, uneori contradictorii. Îndrăgostindu-se de o femeie de nimic, venală, se comporta cu ea, de parcă ar fi fost un băiețandru lipsit de experiență. Ceea ce nu-l împiedica să se creadă un om excepțional, superior colegilor săi. Dacă vreți, aducea întrucîtva cu Julien Sorel, născut la o sută de ani distanță, într-o țară care înfăptuise revoluția socialistă. Condamnat, eroul meu sfîrșea prin a se sinucide în închisoare.

Într-una din scrisorile mele notasem : „Termin de scris «Rvaci». M-am atașat de eroul meu, deși este un escroc, un ticălos, înclinat spre romantism, un speculant sentimental“... Și astăzi cred că scriitorul, care zugrăvește lumea lăuntrică a eroilor categorisiți de critică drept „negativi“, sfîrșește prin a se atașa de ei, căci el cunoaște elementele pozitive care existaseră în sufletul omului ajuns la ultima expresie a declasării. Niciodată nu mi-a trecut prin cap să iau apărarea unui profitor, a unui hrăpăreț. Drept epigraf la cartea mea am pus cuvinte dintr-o veche rugăciune, care condamnă individualismul : „Facă-se voia ta, ca anul să fie cu rouă și ploaie, și să nu ajungă la tine rugăciunile drumeților, ce se vor plînge de ploaie, atunci cînd lumea întreagă are nevoie de ea“.

Eram pregătit să aud din nou imputări : de ce m-am apucat să scriu despre un profitor nenorocit, cînd în jurul meu sînt atîția eroi nobili și inspirați ? Părerea mea este că medicul are datoria de a pune diagnosticul și numai unui nebun îi poate trece prin cap că doctorul, constatînd un caz de boală infecțioasă, contribuie prin aceasta la răspîndirea epidemiei. În romanul „Profitorul“ încercarea de a înfățișa lumea lăuntrică a lui Mihail Lîkov, care se abătuse de pe drumul drept, se conjuga cu descrierea satirică a vieții din acei ani. Chiar și grupul „Na postu“ recunoștea în teorie necesitatea satirei, deși fiecare încercare de a înfățișa vreun aspect negativ al vieții noastre era de îndată calificat drept calomnie. („Ne trebuie Șcedrini și Gogoli“ este o formulă pe care am

[1] Profitor, hrăpăreț. (rus).

auzit-o cu mult mai tîrziu. Satira continua să fie socotită necesară în teorie, dar în practică era tratată aproape ca un act de diversiune. Un poet compusese chiar o poezioară :

Ne-ar trebui Şcedrini mai blajini
şi-un soi de Gogol mai de soi,
să nu se lege rău de noi...,

În 1924 scriam : „Dacă în cărţile mele, aşa-numitele «tipuri negative» se disting prin mai multă expresivitate, se cuvine să vedem în aceasta absenţa unui spirit universal, un exemplu de mărginire a firii umane, iar nu nişte «tertipuri». Cît n-aş da ca în locul demascării în cărţile mele să pot citi o epopee minunată închinată omului nou, sănătos, plin de energie ! Din păcate, criticii conformişti nu se grăbesc s-o scrie, ei preferă să mă condamne pe mine. Eu unul însă prefer să mă consacru muncii, pentru care am o vocaţie înnăscută. Fără a mai aştepta clipa cînd va apărea o carte plină de patos, închinată lui Artiom, vreau să povestesc contemporanilor mei istoria fratelui său..."

La 26 ianuarie 1925 notam : „Popov a renunţat la «Rvaci», aşa că e puţin probabil că va putea apărea..." (Nu-mi mai aduc aminte despre ce Popov anume era vorba.)

Unul dintre criticii cei mai de seamă ai grupării „Na postu", calificîndu-mă drept „duşman deschis al revoluţiei" scria : „Patosul cărţii se rezumă la admiraţia pentru mediul rapace al nepmanilor, la afirmarea că aceşti rechini burghezi vor pune stăpînire pe întregul nostru

aparat economic. Iată decăderea definitivă a celui ce fusese mai ieri candidat la postul de Spengler al Rusiei..."

Într-o clipă de profundă tristeţe Eduard Bagriţki scrisese :

Ca frunza ruginită cînd vîntul bate-n ramuri,
Ce drumuri vom aşterne cu sfîşiate flamuri ?
Ce paşi călcînd covorul ruginii vor să vină —
Gornaşii-n goană mare la fluturarea noastră ?
Din cer, ce stea străină va lumina, albastră,
Podoaba risipită, stegarii de rugină ?

Pe Kuzneţki Most am zărit în vitrina unei librării „Arborele literaturii sovietice". Ramurile purtau etichete explicative : „Scriitorii proletari", „Lef", „Poeţi ţărani", „Tovarăşii de drum de stînga", „Tovarăşii de drum de centru", „Tovarăşii de drum de dreapta", „Literatura neoburgheză" etc. Dedesubtul arborelui zăceau cîteva frunze căzute şi pe una din ele scria : „Ehrenburg".

În anii ce au urmat a bătut vînt destul, a fost şi vînt şi ger de miazănoapte. O minune a făcut să nu mă smulgă şi pe mine vîntul, să nu cad asemenea frunzelor toamna.

10

DE CURÎND am găsit în bibliotecă un exemplar pe jumătate putrezit din gazeta literară „Lenin", care a apărut o singură dată, în ziua

funeraliilor lui Vladimir Ilici. Figurează în această gazetă și un articol de-al meu, scris în grabă, într-o stare sufletească în care nu te mai gîndești la stil. Vreau să citez cîteva fragmente din acest articol stîngaci, pentru că ele pot explica unele din capitolele ulterioare ale cărții mele.

Amintindu-mi de Parisul anilor dinainte de război, scriam :

„Ce-am cunoscut noi în acei ani de ajun ? Frămîntări și pribegie, bombe și versuri.

...Oare nu lui îi aparțin aceste cuvinte pătrunzătoare și demne : «Noi am greșit, am greșit de multe ori». Da, într-adevăr, aici puteau fi și greșeli și erori, pentru că aici era viața. Pe cînd acolo, în mijlocul caselor triste, vineții, în țara unde flecarii nu obosesc să vorbească despre libertate, despre măreția personalității umane, acolo nu s-au găsit nici eroi, nici constructori, nici conducători. Acolo nu puteau fi nici greșeli, pentru că acolo nu era viață.

...În urma celor patru ani de război cumplit, Europa s-a ales cu Versailles-ul, iar Rusia a înfăptuit prin suferință Revoluția din Octombrie...

...Pentru a înțelege capacitatea creatoare a lui Lenin, e de ajuns să privim într-acolo unde, în fiecare duminică, deasupra ruinelor și a crucilor, Poincaré strigă furtunos : «Noi ? Nu, noi n-am greșit niciodată !»

...El știa. Noi nu știam. Noi nu știam că revoluția națională a Rusiei țărănești, pe jumătate sălbatice, va înscrie o eră nouă în istoria omenirii. Noi nu știam că lozinca lansată în

februarie «Vrem pămînt» va deveni în Octombrie «Tot Pămîntul !» El știa acest lucru. Știa, stînd la Geneva. Știa, lucrînd nopțile în odăița lui mică, la flacăra unei lămpi de gaz.

Acum cîteva luni la San-Pauli, la Hamburg, după înăbușirea răscoalei, am auzit o convorbire. Discutau doi frați, amîndoi muncitori. Frați. Dușmani. Unul participase la răscoală, celălalt o înăbușise. Cel care participase la răscoală fusese rănit. Îl transportaseră pe ascuns acasă să nu afle «verzii». Cel ce înăbușise răscoala îi spunea : «Ce rost avea să vă răsculați ? N-ai auzit că socialiștii au promis în Senat că vor distribui cîte o jumătate de livră de margarină ?... Asculți ce-ți spun ?» Cel care participase la răscoală îi răspunse : «Noi pe el îl vrem» și, rostind aceste cuvinte, arătă cu mîna spre portretul care se afla în odaie, acel portret care se află în odăile a sute de mii de muncitori din toate orașele, în toate țările lumii.

...Multe lucruri ne stîrneau mirarea. Aveam arta noastră nouă, grijile noastre, pribegia noastră prin lume. Și credeam că toate acestea îi sînt străine. Nu știam că fără munca lui, nu ar fi pentru noi nici viață, nici prosperitate. Chiar dacă, să zicem, casa nu este încă terminată. Să zicem, e greu de trăit în ea, e foarte frig. Dar zidurile se înalță. Pe cînd acolo, în orașul unde toate casele sînt întregi, unde cu zece ani în urmă scriitorii se răzvrăteau și se sufocau, în orașul cu clădiri vineții ? Acolo nu e loc pentru noi. S-a isprăvit mica furtună în

paharul cu apă. Au rămas odele în cinstea academicianului Foch şi un prînz onorabil cu trei feluri. Disperarea măreţei nopţi europene — el a cunoscut-o şi pe aceasta. A fost omul unei singure idei. S-a gîndit la un singur lucru, pentru ca alţii, fericiţi, să se poată gîndi la multe...“

Cînd dispare un om mare, fără să vrea oamenii se uită înapoi şi la ceea ce numim noi istorie, şi la propria lor viaţă măruntă. Aşa s-a întîmplat şi cu mine, cînd scriam despre moartea lui Lenin : mi-am amintit de anii „din ajun“, de „Rotonde“, de răzvrătirea scriitorilor, a oamenilor de artă şi, într-un moment de iritare, am numit toate acestea, desigur pe nedrept, „furtună într-un pahar cu apă“. Autodispreţuirea era dictată de amărăciunea pierderii, de conştiinţa că cel pe care moartea îl răpise omenirii realizase un lucru hotărîtor şi într-adevăr spre binele tuturor.

Cuvintele scrise de mine cu ani în urmă despre importanţa lui Octombrie, opunerea drumului greu parcurs de Rusia, sărăcirii spirituale a Apusului, mi se par juste şi acum.

„Chiar dacă, să zicem, casa nu este încă terminată“... Da, în 1924 nu ştiam cîtă sudoare, cîte lacrimi, cît sînge ne va costa casa ale cărei ziduri începuseră a fi înălţate pe timpul lui Lenin. Nu ştiam că după 1930, după 1940 nimeni nu ne va mai vorbi prieteneşte, tovărăşeşte despre greşeli. Dar astăzi casa este terminată şi poporul nostru şi-a dovedit forţa spirituală tocmai pentru că, în ciuda tuturor greutăţilor, a dus la bun sfîrşit construcţia.

În zilele acelea de ianuarie a fost un ger năpraznic, cum rar cunoaşte pînă şi iarna moscovită. În zadar încercau părinţii să-şi convingă copiii să rămînă acasă. Adulţii purtau copilaşii pe umeri. Ostaşii roşii plîngeau. Noaptea, pretutindeni ardeau rugurile — în Ohotnîi Red, pe Dmitrovka, pe Petrovka, şi oameni încruntaţi, în cojoace, se încălzeau în tăcere la foc. Erau mulţi delegaţi bărboşi : pe vremea aceea Rusia ţărănească mai purta încă barbă.

Mi-era peste putinţă să stau în casă. Întîlnii cortegiul funerar trecînd pe Balciug. Mă dusei şi la Sala Coloanelor, unde hohotele de plîns întrerupeau marşul funebru. Moscova, despre care o zicală spunea că nu dă crezare lacrimilor, plîngea în hohote. Îl vizitai pe Nikolai Ivanovici, tovarăşul meu de ilegalitate, din anii liceului, care locuia în „Casa Sovietelor nr. 2“. De obicei vesel, acum tăcea ; pe neaşteptate, zării lacrimi în ochii săi. Plîngea bătrîna portăreasă de la T.E.K.U.B.U. Durerea poporului era mare, sinceră.

În nopţile acelea crîncene de ianuarie, văzui, ca din depărtare, prin perspectiva veacurilor, toate realizările poporului nostru. Şi oricîte îndoieli aş fi avut în deceniile următoare, cu mult mai grele, în faţa mea se înălţa întotdeauna ideea lui Lenin, mă îmbărbăta, mă reţinea de la fapte condamnabile. Eram pe atunci un tînăr scriitor fără de partid ; pentru unii „tovarăş de drum“, pentru alţii „duşman“, iar în

realitate un intelectual sovietic de rînd, format în anii dinainte de revoluţie şi, oricît eram de înjuraţi cei deopotrivă cu mine, oricît de chiorîş erau privite capetele noastre încărunţite înainte de vreme, ştiam cu toţii că drumul poporului sovietic este şi drumul nostru.

La Paris avusesem de cîteva ori prilejul să discut cu V.I. Lenin. Ştiam că-i place Puşkin. că-i place muzica clasică, că este un om complex, cu sufletul bogat. Dar toată pasiunea sa, toată forţa geniului său creator le închinase unui singur ideal, luptei pentru eliberarea muncitorilor din exploatare, pentru crearea unei societăţi noi, socialiste. Iată de ce scrisesem în 1924 : „S-a gîndit la un singur lucru, pentru ca alţii, fericiţi, să se poată gîndi la multe".

Cuvîntul „fericiţi" poate să supere auzul. Micuţii purtaţi pe umeri de părinţii lor spre Sala Coloanelor au fost orfanii „anilor treizeci", soldaţii Războiului pentru Apărarea Patriei, oamenii cu părul înspicat care au citit dările de seamă ale Congresului XX... Şi totuşi cuvîntul fericire este adevărat. Ori de cîte ori mi se întîmplă să particip la întrunirile tineretului, îmi dau seama că tinerii noştri de astăzi gîndesc mult, au preocupări variate, cunoştinţe numeroase.

Simt dorinţa să mai împărtăşesc din amintirile mele despre Vladimir Ilici, să povestesc cîteva lucruri simple din viaţa cotidiană. Într-o zi, pe cînd discutam cu el la Paris, mă întrerupse pe neaşteptate şi mă întrebă : „Ai găsit

o cameră ? Aici hotelurile sînt foarte scumpe..." Şi pe loc se adresă Nadejdei Konstantinovna : „Cine poate să-l ajute ? Ludmila ? Ea ştie..." Într-o zi N.I.Altman modela în cabinetul lui Vladimir Ilici bustul acestuia şi, la un moment dat, fu nevoit să întrerupă pe neaşteptate lucrul : la Lenin veniseră nişte tovarăşi. Vladimir Ilici nu uită să ude lutul. A.V.Lunacearski îmi povestise că întrebîndu-l pe Lenin dacă poate încredinţa pictorilor „de stînga" pavoazarea Pieţei Roşii cu prilejul sărbătorii de 1 Mai, Vladimir Ilici îi răspunsese : „Nu sînt specialist în aceste probleme şi nu vreau să impun altora gusturile mele..."

Stalin are un articol despre stilul politic al lui Lenin. E scris încă prin 1920 şi probabil că totul în el este just. Dar stilul uman al lui Lenin s-a dovedit unic : îndrăzneala creatoare şi modestia rar întîlnită, forţa, hotărîrea, care se îmbina cu blîndeţea, cu respectul profund faţă de bunurile spirituale, de raţiune, artă ; era o pildă de omenie, de omenie autentică.

11

ÎN MAI 1924 am plecat cu Liuba în Italia. Erau acolo mulţi turişti de diferite naţionalităţi, printre ei nemţi care veniseră cu mărci ferme şi nu mai puţin ferma convingere că au scăpat

de cataclism şi se pot delecta într-o ţară în care cresc lămîi.

(Francezii spun că motanul care s-a fript cu lapte se teme şi de apă rece. Oamenii sînt mai uşuratici decît motanii. Zece mii de locuitori ai noului Pompei privesc Vezuviul ca pe o sursă de întreţinere, căci trăiesc de pe urma turiştilor curioşi. În 1944, Vezuviul, trezindu-se din somn pentru o clipă, a distrus orăşelul San Sebastiano. Totuşi locuitorii oraşelor învecinate nu s-au mutat nicăieri.)

La Veneţia se deschisese o expoziţie internaţională la care participau pentru prima oară şi pictori sovietici. Mi-amintesc cum şedeam în cafeneaua „Floriana" din Piaţa San Marco cu pictoriţa A.A Exter, cu B.N. Ternoveţ. Localul număra pe atunci 163 de ani, astăzi a împlinit 200 şi s-ar putea organiza un jubileu al lui. Probabil că în această cafenea şezuseră la o ceaşcă de ciocolată Longhi, Canaletto, Goldoni, Gozzi. Nu mai ţin minte despre ce anume am discutat, poate despre ultimele spectacole ale lui Meyerhold, poate despre pînzele lui Sarian expuse la Veneţia, poate despre *Commedia dell' arte*.

Nişte englezoaice uscăţive dădeau de mîncare porumbeilor graşi care abia se mai puteau mişca Lustragiii şi vînzătorii de corali făceau piruete ca nişte arlechini clasici. Turiştii îşi exprimau admiraţia oral şi în scris, semnînd cu sîrguinţă teancuri de cărţi poştale ilustrate. Totul semăna cu un decor de la Teatrul de cameră.

În jurul nostru trăia oraşul cu sute de canale misterioase, rău mirositoare, cu cavalcade de pisici mieunînd, cu clădiri din secolul al XVII-lea, în care, ca şi în cele mai obişnuite case, oamenii visau, sufereau de gelozie, se certau, seara citeau ziarul, se îmbolnăveau de gripă sau de apendicită. Viaţa obişnuită se desfăşura pe un fundal divin : cerul de culoarea fisticului, apa trandafirie, poduri, coloane, havuzuri. Mai mult decît oriunde în altă parte, în acest oraş ai nevoie de ochi ! Eu însă priveam „cămăşile negre" care se plimbau prin piaţă sau mîncau îngheţată.

La Murano, văzurăm cei mai iscusiţi suflători în sticlă. Pe zidurile fabricilor se puteau citi inscripţii cu cărbune : „Trăiască Lenin !" Legionarii cu băşti negre făceau zîmbre şi mutau dintr-un buzunar în altul jucării nounouţe : revolverele.

Spusesem mai înainte că pentru oaemenii din generaţia mea perioada de răgaz fusese scurtă şi arareori avurăm posibilitatea să trecem cu vederea ceea ce ziarele numesc „evenimente istorice". De ce nu puteam admira în linişte pînzele lui Tintoretto sau apa canalelor ? Mă îngrijora ceva, probabil noutatea faptului : pentru prima oară vedeam fascişti adevăraţi, în carne şi oase.

Adolescent fiind, admirasem frescele din Campo-Santo. Îi spusei Liubei că trebuie neapărat să vizităm Pisa. Liuba contempla pictura luminoasă a lui Benozzo Gozzoli, care împodobise zidurile cimitirului cu dulceaţa vieţii pă-

mîntene, iar eu mă uitam după cămășile negre. În timpul războiului o bombă germană distrusese o parte din frescele de la Pisa. De curînd, aflîndu-mă din nou în acest oraș, văzui numai resturile picturilor de altădată și-mi păru rău că nu le-am admirat îndeajuns cu ani în urmă. Dar ce să-i faci, nu trăiești așa cum vrei, ci așa cum se trăiește.

Era greu de prevăzut în 1924 că fascismul, mutîndu-se din Italia săracă și semipatriarhală în Germania bine organizată, va ucide cincizeci milioane de oameni și va distruge viața a cîtorva generații. În adîncul sufletului îmi părea rău pentru Italia, și totodată eram și îngrijorat. Cine să fie acești oameni care chiuie, mărșăluiesc, salută cu brațul ridicat? Probabil niște ratați, fii de băcani ruinați, de notari sau avocați de provincie, niște ambițioși ademeniți de fraze sonore. I-aș fi putut lua drept măști dintr-un carnaval ridicol, dar experiența mă învățase că oamenii nu trăiesc după legile lui Descartes.

Nu se știe cum nimerirăm într-un orășel din Italia centrală, Bibiena. Acolo nu există monumente de artă și turiștii îl vizitează rar. Dar ce orășel fermecător! Seara intrai într-o *trattoria* pe jumătate întunecată, unde zării niște damigene uriașe, rotunde, pline cu vin roșu. Un bătrîn istorisea cîrciumarului și altor doi clienți o poveste lungă despre zidarul Giulio, care se întorsese din America. Economisise ceva bani, se gîndea să se însoare. Dar iată că din Arezzo veni cu mașina secretarul organizației

fasciste. Ședeau și beau vin la două mese separate. Pe neașteptate secretarul începu să-i caute pricină lui Giulio; îi ceru să strige: „Trăiască Mussolini!“ Giulio îi răspunse: „N-au decît să strige boii“. Atunci fascistul îl împușcă. De formă, ucigașul fu arestat, dar peste o săptămînă, eliberat. Iată toată istoria... Bătrînul bea vin și fărîma brînză uscată cu degetele lui noduroase. Ieșii din cîrciumă. Dealul părea un cer înstelat din cauza miriadelor de licurici. Broaștele orăcăiau cu gingășie. În întuneric îndrăgostiții schimbau jurăminte și sărutări, iar eu mă gîndeam la soarta necunoscutului Giulio.

Sosirăm la Roma. Aici părea să domnească liniștea. Ne duserăm la ambasadă. Ambasadorul ne spuse că relațiile comerciale cu Italia sînt pe cale de a se aranja, că la Roma se află poetul Viaceslav Ivanovici Ivanov care vine și pe la ambasadă. Turiștii se grăbeau să viziteze Vaticanul sau Coliseul. La cafeneaua „Arania“ de pe Corso, politicienii discutau cît costase Italia expediția din Corfu. Vizitai muzeele, admirai mozaicurile bizantine și pentru cîteva zile uitai de politică. Într-o zi, pe neașteptate, zării în piața Montecitorio o mulțime agitată: oamenii strigau, dădeau foc unor teancuri de ziare. Văzui același spectacol și în alte piețe publice. Auzii strigăte: „Jos fasciștii! Jos ucigașii!“ Mulțimea indignată ardea teancuri de ziare fasciste: *Corriere italiano, Popolo d'Italia, Impero.* Cîteva clipe mai tîrziu aflai că fasciștii îl răpi-

seră pe tînărul deputat socialist, Giacomo Matteotti.

E greu să prevezi cum pot reacționa oamenii la un eveniment sau altul. Uneori trece neobservată nimicirea a mii de victime, alteori uciderea unui singur om zguduie o lume întreagă. Uciderea lui Matteotti aducea prin simplitatea și evidența ei cu o parabolă străveche. Pretutindeni auzeam rostindu-se numele victimei.

(În cartea mea „Zece cai putere" am descris sfîrșitul lui Matteotti, deși el nu avea legătură directă nici cu uzinele Citroën, nici cu lupta pentru petrol. Dar nu puteam tăcea. Ceea ce se petrecuse la 10 iunie 1924 la Roma făcea parte și din viața mea.)

Pe vremea aceea în Italia mai exista încă parlament. Primăvara avuseseră loc alegerile. Cu ajutorul vinului și al uleiului de ricin, al făgăduielilor și bastoanelor, fasciștii își asigurară majoritatea voturilor. Totuși partidele de opoziție reușiră să întrunească aproape 40% din voturi. În ziua de 30 mai, tînărul deputat Matteotti ținuse în parlament un discurs curajos, vorbind despre crime, silnicii, ucideri. Fasciștii îl întrerupeau cu urlete. Cineva strigase chiar : „Cară-te în Rusia !"

Cînd Matteotti coborî de la tribună, deputații de stînga îl felicitară. Răspunse zîmbind unuia dintre ei : „Acum pregătește-mi necrologul..." Unsprezece zile mai tîrziu ieși de acasă să-și cumpere țigări și nu se mai întoarse.

La data aceea Mussolini nu mai suporta critica, dar nici nu se putea hotărî încă să aresteze un deputat. Dădu prietenului său Caesare Rossi sarcina de a-l lichida pe Matteotti. Rossi răspundea de serviciul de presă al Ministerului de Interne. De fapt nu era decît o firmă. În realitate, serviciul de presă se îndeletnicea cu asasinarea adversarilor politici. Rossi îl chemă pe Filippelli, directorul ziarului *Corriere italiano*. Directorul, la rîndul său, convocă pe un oarecare Dumini.

Matteotti fu înconjurat de niște necunoscuți pe cheiul Tibrului, nu departe de casa în care locuia, și împins cu forța într-o mașină. Automobilul porni în goană afară din oraș. Răpitorii îi băgară lui Matteotti un căluș în gură. Dumini își cunoștea meseria (mai tîrziu mărturisi că ucisese doisprezece antifasciști). Matteotti era bolnav de tuberculoză, lupta nu dură mult, și cînd deputatul încercă să deschidă portiera mașinii, Dumini îi înfipse cuțitul în coastă.

Fasciștii îngropară în grabă cadavrul lui Matteotti într-un loc pustiu nu departe de Cuartarella. Mussolini află cu satisfacție că totul s-a petrecut pe tăcute. Nu se aștepta la vreun scandal : dispăruse cineva și era bun dispărut... Dar cîteva femei văzuseră un om înghesuit cu forța într-un automobil roșu. Ziarele de opoziție continuau să mai apară. Începu ancheta. Se găsi mașina lui Filippelli care avea urme de sînge pe banchetă. Fu arestat Dumini. Se deschise o anchetă și împotriva lui Rossi, dar totul se mușamaliză de îndată. Curînd după aceea Rossi

se certă cu Mussolini, fugi la Paris și acolo se apucă să-și demaște prietenul de altădată.

Roma clocotea. Te așteptai ca revoluția să izbucnească de pe o zi pe alta. Deputații din opoziție jurară să lupte împotriva bandei de asasini. Țara întreagă era indignată de cinismul fasciștilor. Ducele se intimidă : declară că este zguduit de asasinarea deputatului, că vinovații vor fi pedepsiți în mod aspru, hotărî chiar să-l demită pe secretarul general al partidului fascist. Probabil și el avea impresia că focul se va întinde...

Italienii nu seamănă la fire cu nemții, totuși deznodămîntul a fost același. Deputații rostiră discursuri pline de indignare. Locuitorii Romei arseră teancuri de ziare fasciste și apoi se împrăștiară pe la casele lor. Mussolini își veni repede în fire. Mai eram încă în Italia, cînd citii într-un număr al ziarului *Impero* cum își băteau joc fasciștii de cei ce protestau : „N-au decît nebunii să facă pe grozavii. Rîde bine, cine rîde la urmă... Nimeni nu-i va împiedica pe fasciști să împuște criminalii în toate piețele Italiei." Citii apoi discursul lui Mussolini în care vorbea despre uciderea lui Matteotti : „Este inutil și naiv să căutăm pe vinovați. Noi avem limbajul nostru, limbajul revoluției..."

Da, italienii nu seamănă cu nemții, italienii iubesc libertatea, sînt veșnic răzvrătiți, au imaginația bogată, nu cunosc spiritul de supunere. Totuși, Mussolini a condus Italia timp de douăzeci și trei de ani ; partizanii l-au executat doar cu cîteva zile înainte de sinuciderea lui

Hitler. Am citit cîndva în cartea unui francez că poporul poate suporta orice crime ale unui dictator, cu condiția ca acesta să-l ducă spre țelul dorit de el. Nu cred că italienii de rînd visau să pună stăpînire pe Etiopia, să-i reprime pe spanioli, să cucerească Voronejul... Dar este oare creat pentru fascism, este oare predestinat unui despotism obtuz, mărginit, poporul care a dat lumii pe Don Quijotte, pe Quevedo, pe Goya ? Și totuși, de aproape un sfert de veac, un general mic de statură și de calibru mic conduce Spania. Nu, nimic nu se poate explica în asemenea împrejurări prin firea poporului. Despre italieni se poate spune un singur lucru : spre cinstea lor, ei și-au jucat prost rolul de „legionari romani".

La început fasciștii încercaseră să demonstreze cu argumente că Ducele călăuzește Italia spre mărire, spre dreptate socială, spre eliberarea de capitalul internațional. După aceea deveniră mai laconici și lansară o lozincă : „Ducele nu greșește", pentru ca mai tîrziu să strige pur și simplu : „Trăiască Ducele !" În 1934 văzui uriașa galerie din Milano, acoperită toată cu afișe, pe care era scris un singur cuvînt : „Duce".

Profesorul S.S.Cehotin fusese elevul lui I.P.Pavlov ; bazîndu-se pe metoda reflexelor condiționate, încercase să analizeze unele fenomene ale vieții sociale, îndeosebi înrîurirea propagandei. I.P.Pavlov făcuse numeroase experiențe cu cîinii. S.S. Cehotin studiase literatura fascistă. Îmi povesti că printre cîinii supuși

experiențelor există exemplare care nu reacționează sau, mai precis, reacționează slab la înrîurirea excitanților. Profesorul Cehotin socotea că un număr de oameni, foarte neînsemnat, este capabil să reziste la metodele propagandei primitive (embleme, saluturi, lozinci lapidare, uniformă etc). Nu sînt fiziolog și nu stau să apreciez în ce măsură S.S. Cehotin are dreptate. Dar prea mi s-a întîmplat des în viață să văd triumfînd prostia mecanică, fanfaronada automată...

Mai admirarăm un timp coconarii Romei, nimfele de marmură care varsă lacrimi, mai privirăm zîmbetele blînde ale săracilor din Transtevere și apoi plecarăm la Paris.

Continuam să scriu cărți, să vizitez cafenelele, mă distram, mă entuziasmam, uneori eram vesel, alteori posomorît, viața continua, destul de liniștită și de plăcută, dar, de fapt, tristă așa cum era viața acelor ani. Mi-aminteam adesea de umbrele nebuloase ale cămășilor negre, de asasinarea lui Matteotti, acest prim eșantion al deceniilor ce urma să le trăiesc.

Într-o zi luai din nou în mînă un volumaș de Pascal și-mi aflai în el mîngîierea. Pentru prima oară cugetai la sensul adînc al cuvintelor : „Omul nu este decît o trestie, este ființa cea mai fragilă din cîte există, dar este o trestie care gîndește. O picătură de apă îl poate ucide. Dar chiar dacă întreg universul s-ar năpusti asupra lui, el tot va fi mai presus de ucigașii săi, căci poate avea conștiința morții, pe cînd forțele oarbe sînt lipsite de conștiință. Așadar, toată puterea noastră rezidă în gîndire..." S-ar fi zis că o serie de evenimente ar fi trebuit să mă facă să mă îndoiesc de justețea cuvintelor lui Pascal. Doar avusesem prilejul să constat cît de repede uită oamenii să raționeze. Primii ani de după revoluție nu trecuseră însă fără urmă. Eram deopotrivă asigurat și împotriva credinței oarbe și a disperării oarbe.

Cred că nici Pascal nu socotea că orice om, în orice condiții, este capabil să gîndească. Mussolini transformase mulți italieni în roboți ; întîlnindu-se, ei ridicau brațul și socoteau că acest gest îi înalță. Dar alături erau alții care gîndeau, ironizau, povesteau anecdote caustice, citeau cărți interzise : trestia nu se lăsa frîntă. Antonio Gramsci zăcu zece ani într-o carceră din închisoarea Turi. În detențiune scrisese articole despre filozofia lui Benedetto Croce, despre operele lui Pirandello, despre Dante, despre Machiavelli și despre multe altele. Trimisese scrisori soției sale Iulia, o rusoaică, surorii acesteia, Tatiana, scrisori pline de dragoste, de sensibilitate, de inteligență, scrisori atît de omenești. Le recitesc adesea și, de fiecare dată, mă simt cuprins de un sentiment de mîndrie : „Iată trestia care gîndește".

Timpul nu se grăbește, se grăbește moartea. Gramsci a murit în 1937. Timpul nu se grăbește, dar, mai devreme sau mai tîrziu, el așază toate la locurile lor. Nu de mult avui prilejul să trec pe o stradă din Florența. Era o seară

albastră de aprilie. Nişte copii se jucau. Un bătrîn plimba un cățel. Îndrăgostiții șușoteau. Fără să vreau privii denumirea străzii: „Strada Matteotti".

12

LA ALEGERILE din Franța în primăvara anului 1924 învinsese „blocul de stînga". În fruntea noului guvern se afla radicalul Edouard Herriot, un om foarte cult, un patriot, străin de orice tendințe șovine, un om binevoitor și cu vederi largi; adora bucătăria lioneză, scrisese o carte despre viața intimă a doamnei Récamier, dar nu uita tradițiile iacobine și era un reprezentant tipic al intelectualității franceze din secolul al XIX-lea. În 1924 englezii și americanii doreau ca Franța să se înțeleagă cît mai repede cu nemții. Herriot condamnă ocuparea Ruhrului și obtuzitatea politicii lui Poincaré, dar fiind în sufletul său francez, voia să aibă garanții — era vorba doar de securitatea Franței! „Dați-ne voie să îndepărtăm pumnalul, continuu îndreptat asupra noastră, în timp ce perorați despre pace." Doamne, cît de ușor își schimbă oamenii politici nu numai cuvintele, dar și principiile. În 1924 englezii răspundeau: „Mai întîi dezarmare, iar apoi garanții de securitate".

Briand era socotit privighetoarea politică nr. 1 a Europei; cînd lua cuvîntul bătrînii cinici se emoționau și vărsau lacrimi. Briand vorbea bineînțeles despre pace, despre solidaritatea europeană, despre mărinimie. Herriot încercă să-i trezească la realitate pe englezi și pe americani: „Atenție! Reichswehrul învie. Armata germană este înzestrată cu armament modern. Noi nu putem uita două invazii. Auzim fraze binecunoscute de amenințare. Eu unul doresc pacea, ca și toți ceilalți oameni, dar poate fi ea apărată dacă neglijăm securitatea Franței?" Herriot fu îndepărtat de la putere și în locul lui apăru Briand. La Locarno, stațiune climaterică elvețiană, fură semnate cunoscutele convenții. Seara, focurile de artificii brăzdară cerul. Iar Stresemann scria în acest timp fostului prinț moștenitor: „Al doilea scop pe care mi-l propun este apărarea germanilor care locuiesc dincolo de granițele țării, adică a celor 10-12 milioane de compatrioți care se află în momentul de față în străinătate, sub jug străin. A treia sarcină importantă este rectificarea frontierelor răsăritene, restituirea către Germania a Danzigului și a coridorului polonez și rectificarea frontierelor în Silezia superioară. În perspectivă, anexarea Austriei germane..."

(Îmi pare rău că în această carte în care-mi povestesc viața trebuie să-mi amintesc nu numai de poeți, de pictori, nu numai de oamenii, care mi-au fost dragi, dar și de Stresemann. Nu e nimic de făcut, am trăit într-o epocă cînd istoria se amesteca în viața noastră

grosolan, fără jenă, ziua sau noaptea, de parcă ar fi fost vardistul din Poltava.)

Mi-amintii de focurile de artificii de la Locarno, cincisprezece ani mai tîrziu, cînd cerul deasupra Parisului se aprinse în flăcări și răsună bubuitul primei bombe incendiare.

Victoria „blocului de stînga“ aduse unele schimbări, dar pentru mine Parisul continua să rămînă interzis. La Roma o rugasem pe Liuba să meargă ea la consulatul francez: înfățișarea mea îi înspăimînta totdeauna pe funcționari, pe cînd Liuba, dimpotrivă, mai curînd îi calma, aș zice. Calculele s-au dovedit a fi exacte. Neștiind că sîntem expulzați din Franța, consulul puse pe pașapoartele noastre vize în toată regula. Era suficient ca să plecăm la Paris, dar de rămas nu puteam rămîne acolo, pentru că exista ordinul de expulzare.

Niște prieteni mă sfătuiră să mă duc la secretarul lojii masonice „Marele Orient“. Astfel mă pomenii în bîrlogul care altădată ațîța imaginația monarhistului Bostunici. Bîrlogul se dovedi a fi un birou obișnuit, iar secretarul lojii un radical în vîrstă, care cunoștea secretele gastronomice ale tuturor restaurantelor din Paris. Franța număra mulți masoni, dar contrar părerilor lui Bostunici ei nu se închinau nici diavolului Bafemet, nici dumnezeului iudeu Iahve, nici lui Karl Marx; lojile erau un fel de societăți de ajutor reciproc. Secretarul îmi spuse că i s-a întîmplat să aranjeze și chestiuni mai grele. Prefectul poliției era mason și prieten cu el.

Am fost nevoit să mă duc la prefect, care nu semăna cîtuși de puțin cu radicalul binevoitor. El mă tratà cu aroganță. „Ce aveți de gînd să faceți la Paris?“ Îi răspunsei că am de gînd să scriu cărți. Prefectul zîmbi ironic: „Cărțile, domnul meu, pot fi de diferite feluri. Vă rog să aveți în vedere că poliția franceză nu-și pierde vremea de pomană.“ (Spusese purul adevăr. În 1940 ministrul De Moncy, interesîndu-se de „dosarul“ meu, îmi spuse: „Dumneata ai scris probabil vreo douăzeci de cărți, dar pot să te asigur că poliția a scris despre dumneata cu mult mai mult de atît...“)

M-am stabilit într-un hotel de pe Avenue de Maine; avea o scară întunecoasă în spirală, coridoare urît mirositoare și odăi murdare. Sub fereastra mea se afla clasica vespasiană circulară și nu mai puțin clasica bancă paradită pe care seara se sărutau îndrăgostiții.

Toamna guvernul francez hotărî să recunoască Uniunea Sovietică. Trecui din nou pragul edificiului de pe strada Grenelle, unde intrasem prima oară după revoluția din Februarie. În fața ambasadei se îngrămădeau polițiști, agenți secreți. Erau vădit îngrijorați: auzi? în plină zi, într-un cartier aristocratic al Parisului, smintiții de ruși să ridice steagul roșu și să cînte Internaționala! L.B. Krasin zîmbea calm. Prin curtea ambasadei se plimba Maiakovski; spunea că s-a plictisit de Paris, iar americanii întîrzie să-i dea viza.

Maiakovski venea zilnic la „Rotonde“. În poeziile sale mărturisește că discuta cu umbrele

lui Verlaine şi Cézanne : „Rotonde" trăia asemenea unui rentier, din dobînzi. Cei cu care petrecusem altădată nopţi agitate nu mai erau : Apollinaire şi Modigliani muriseră, Picasso se mutase pe malul drept al Senei şi Montparnasse nu-l mai interesa. Rivera plecase în Mexic. Puţinii clienţi de altădată se pierdeau în masa de turişti veniţi din toate colţurile lumii. Nimeni nu mai discuta cum s-ar putea arunca în aer societatea, sau cum s-ar putea împăca dreptatea cu frumosul.

E greu de explicat de ce anume mă duceam în fiecare zi la „Rotonde" sau la „Dôme". Se vede că mă îndemna forţa obişnuinţei. Uneori îmi întîlneam vechii prieteni : Léger, Chantal, Ţadkin, Cendrars, Lipschitz, Per Krog, Feder, Fotinski. Discutam bineînţeles despre artă, despre revoluţia rusă, despre Picasso, despre expoziţia internaţională, despre Chaplin. Dar nimic nu mai amintea „Rotonde" dinainte de război. Eram departe de a fi nişte bătrîni (cel mai în vîrstă dintre noi era Léger, împlinise atunci patruzeci şi patru de ani), totuşi înflăcărarea de altădată dispăruse. Semănam cu nişte soldaţi care, trecuţi în rezervă, mai poartă bluze militare decolorate.

Într-una din acele zile scrisesem poetei M.M. Şkapskaia : „Stau la «Rotonde» şi fumez o pipă nouă de formă cubistă... E un soare minunat, trece un motan şi chiar direcţia cozii sale ridicate atestă o zi neobişnuită : Ehrenburg însă, aşa cum se şi cade, de altfel, unui decadent, continuă să-şi fumeze pipa... Sînt

prost dispus. Ba sînt nemulţumit că în jurul meu văd numai artă şi mi-e poftă de o discuţie fără pretenţii sau de nişte stridii grase de pe urma cărora întotdeauna mă doare burta ; ba, asemenea «părinţilor» lui Turgheniev, privesc chiorîş, cu o milă plină de dispreţ, generaţia nouă şi cer restabilirea în drepturi a inspiraţiei poetice... Toată lumea înjură romanul meu «Iubirea Jeannei Ney». Am fost poreclit «Verbiţkaia». Ce să fac ? Să-mi comand o fustă ? Să mă otrăvesc pe mormîntul lui Heine ? Francezii scriu lucruri bune în proză, versurile lor, în schimb, sînt proaste. Dar cine are nevoie de toate acestea ? Fraţi scriitori, la ce bun ne străduim... ?"

Cafenelele Montparnasse-ului erau ticsite de vizitatori : luminile „Rotondei" dinainte de război atrăgeau visători, aventurieri, ambiţioşi. Tineri suedezi, greci, polonezi, brazilieni se grăbeau spre Paris cu gîndul să răstoarne lumea. Dar lumea rămînea trainic pe locul ei.

Pe neaşteptate, de cubism începură să se intereseze patronii caselor de mode, proprietarii unor magazine scumpe. Artiştii tineri pictau pentru sume infime fulare sau executau bibelouri excentrice pentru turistele americane. Apărură mulţi negustori de tablouri, care visau cu toţii să dea peste un nou Modigliani. Încheiau contracte cu pictorii ce aveau perspective, le luau toate pînzele şi le plăteau puţin, socotind probabil că foamea contribuie la creşterea inspiraţiei. Tablourile deveniră acţiuni de

bursă, obiect de speculă. Preţurile erau urcate sau coborîte în mod artificial.

Cîte un pictor venit din Argentina sau vreun poet sîrb scria părinţilor săi că suprarealismul va cuceri în curînd lumea, că el va deveni celebru, dar, pînă una alta, să mai facă bătrînii un efort şi să-i mai trimeată o sută-două de franci.

Caravanele de turişti transformară Montparnasse-ul într-un cartier de distracţii nocturne. La „Cigalle" şi la „Jokey" se dansa pînă dimineaţa, iar frumoasa Kiky cu ochi de bufniţă cînta cu voce melancolică şansonete scabroase.

În vara lui 1925 la Paris se inaugură o expoziţie internaţională de artă decorativă. Sub firma neoclasicismului, fasciştii italieni îşi expuseră aroganţa şi mărginirea. Printre pavilioanele franceze neaşteptat de cenuşii şi de incolore, se evidenţia un mic pavilion al revistei *Esprit Nouveau* — opera lui Corbusier. *Clou*-ul expoziţiei îl forma pavilionul sovietic, autorul lui era tînărul arhitect constructivist K.S. Melnikov. Ca şi multe alte lucruri făcute de constructiviştii noştri sau de adepţii „Lef"-ului, pavilionul nu putea fi în nici un caz calificat ca o afirmare a utilitarismului : scara era greu de urcat, cînd ploua pieziş apa intra în clădire. Construcţia era mai curînd o expresie a spiritului romantic din primii ani de după revoluţie. Obiectele expuse aparţineau în majoritatea lor artiştilor „de stînga" : machete ale pieselor puse în scenă de Meyerhold, de Tairov, construcţii

făcute de Rodcenko, ţesături de L. Popova, afişe de Lisiţki.

La Paris sosiră mulţi moscoviţi : Maiakovski, Iakulov, Melnikov, Sternberg, Rodcenko, Rabinovici, Ternoveţ. Cînd discutam cu ei aveam uneori impresia că mă aflu în Moscova anului 1921.

Parizienii socoteau arta sovietică de avangardă ; în afară de expoziţie, ei văzuseră „Crucişătorul Potemkin", „Fedra" pusă în scenă de Tairov, „Prinţesa Turandot" în montarea lui Vahtangov. Dar de fapt pavilionul expoziţiei, ca şi multe altele, reprezenta mai curînd un epilog. Între timp la Moscova se deschisese o expoziţie a Asociaţiei Pictorilor Rusiei revoluţionare : începu contraofensiva naturalismului, a formelor academice, a bunei-cuviinţe, a simplismului şi acelui convenţionalism fotografic care, invocînd exactitatea detaliilor, încerca să treacă drept reflectarea realistă a vieţii.

Notasem în 1925 : „Oamenii naivi îşi închipuie că înfăţişarea veridică a unor fapte mărețe înseamnă artă în sensul major al cuvîntului. Ei nu-şi dau seama că pe hîrtie fotografică soarele nu poate fi deosebit de un nasture de aramă. Există firi eroice, dar nu poate exista un naturalism eroic. Fotograful rămîne tot fotograf... indiferent dacă fotografiază o nuntă în provincie sau zilele lui Octombrie. Astăzi triumfă naturalismul vulgar. El trăieşte pe seama slăbiciunilor firii omeneşti. Căci dacă picioarele au proprietatea să sară sau cel puţin să umble, există o altă parte a corpului, care

năzuieşte încontinuu să şadă pe moale... Oamenilor le-ar place să-şi bea comod ceaiul, şezînd pe sîrmă..."

La data aceea avusesem vreme să abandonez constructivismul: „Triumful frumuseţii industriale înseamnă moartea artei «industriale»... Să copiezi o maşină e şi mai banal decît să copiezi un trandafir, întrucît, în cazul din urmă, cel puţin plagiezi un autor anonim... Arta «de stînga» care a creat adevărate capodopere şi-a pierdut repede temelia. A vrut să convingă oamenii că pe lume nu au rămas decît macarale, figuri geometrice şi idei goale... N-au apucat încă să se stingă îndemnurile, strigătele de luptă: «arta să intre în viaţă» că arta aceasta a şi început să intre... în muzee."

Nu mai aveam nici un program estetic. Mă zbăteam, alergînd dintr-o parte în alta. Reîntors din America, Maiakovski spunea că maşinile o duc bine acolo, dar oamenii rău. Îl întrebai dacă nu cumva începuse să se îndoiască de programul „Lef"-ului. Îmi răspunse: „Nu, dar multe lucruri trebuie reconsiderate. Printre altele, atitudinea faţă de tehnică".

Voiam să-mi dau seama care sînt preocupările scriitorilor, ale pictorilor din Franţa. Făcui cunoştinţă cu Mac-Orlan, Duhamel, Jules Romains, cu arhitectul Corbusier, mă duceam pe la Barbusse la redacţia *Clarté*. Începuse să mă pasioneze cinematograful, discutam cu regizorii René Clair, Gance, Renoir, Feyder, Epstein.

Aş păcătui dacă aş spune că anii aceia au fost sterili şi, întrucît m-am referit adineauri

la cinematograf, e de ajuns să amintesc că în 1925 am văzut „Goana după aur" şi „Pelerinul" lui Chaplin. Nici de viaţă zgomotoasă nu duceam lipsă. Se năşteau mereu şcoli noi şi mai abitir decît toţi făceau zgomot suprarealiştii. Totuşi lipsea ceva, poate speranţele, poate neliniştea. (Mă gîndesc acum ce soartă au avut mulţi din cei cu care mă întîlneam pe atunci pe Montparnasse. René Crevel şi Pascin s-au sinucis. Pictorul Feyder a fost omorît de hitlerişti. Soutine a murit în anii ocupaţiei, Desnos, prigonit, şi-a sfîrşit zilele într-un „lagăr al morţii". Anii de care vorbesc acum au fost şi ei o „epocă de ajun". Iar oamenii credeau că e o dimineaţă cenuşie, oarecare.)

Nu mai eram, ca altădată, clientul veşnic al „Rotondei", nici un fanatic al artei. De dimineaţă pînă seara hoinăream prin Paris, mă băgam prin cafenele — unde şedeau speculanţi de bursă, avocaţi, negustori de vite, funcţionari, muncitori — discutam cu oamenii. Mă uimea procesul de mecanizare al vieţii, ritmul trepidant, reclamele luminoase, şuvoaiele de maşini. Bineînţeles, pe atunci numărul automobilelor era de o sută de ori mai mic decît astăzi, nu existau televizoare, radioul de abia intra în viaţa curentă şi seara, prin ferestrele deschise, undele nu se revărsau de-a valma pe străzi. Simţeam totuşi că ritmul vieţii, diapazonul ei se schimbă. Seara, deasupra turnului Eiffel, strălucea numele „regelui automobilelor", Citroën. Pitici electrici urcau faţadele caselor cenuşii, încercînd să ademenească pînă şi luna cu

aperitivul „Dubonnet“, sau cu crema „Secretul veşnicei tinereţi“.

Periferiile Parisului îşi schimbau înfăţişarea. Dispăruseră zidurile cetăţii vechi, maidanele, cocioabele. Se construiau primele case în stil nou, industrial. Constructivismul îşi făcea loc în viaţă, nu rămăsese numai la machetele de carton ale lui Rodcenko. Fui invitat într-o zi la pictorul Auxenfants. Locuia într-o casă clădită de Corbusier : lumină, spaţii goale, albeaţa unui salon de spital sau al unui laborator. Mi-am amintii de construcţiile lui Tatlin, de studenţii entuziaşti de la Şcoala superioară de arte şi tehnică. Era şi nu era acelaşi lucru... Noi descopeream o Americă, bineînţeles imaginară. Iar între timp, o Americă, de mult descoperită şi întru totul reală, îşi făcuse apariţia în Europa, dar nu prin declaraţiile romantice ale „Lef“-ului, ci prin dolari, calcul rece, prin aspiratoare şi prin mecanizarea sentimentelor umane.

Puţină lume se interesa de politică : parizienii nu citeau nici discursurile lui Briand, nici ştirile privind refacerea armatei germane. Se considera că cei ce nu se lasă convinşi de propaganda şovină trebuie să creadă ferm în pace, şi lucrul acesta convenea tuturor : oamenii voiau să se bucure în tihnă de viaţă. Deschizînd ziarul, unii căutau buletinul bursei, alţii cronica meciului de fotbal, alţii buletinul meteorologic. Calul de foc şi alte fiare ale Apocalipsului făcură loc „Renault“-urilor şi „Citroën“-urilor. Tranşeele de la Chemin-de-Dames, răzmeriţele soldăţeşti, manifestaţiile aparţineau unui trecut îndepărtat. Pînă noaptea tîrziu urla jazul şi snobii se delectau cu sincope. Femeile purtau rochii foarte scurte, declarau că adoră sportul. Apărură dancinguri, meciuri de box, autocare turistice, aspiratoare, cuvinte încrucişate şi multe alte noutăţi.

Viaţa aşezată pe temeiuri noi cerea „condimente“ exotice. Vînzătoarele din magazine universale şi nevestele de notari citeau cu nesaţ „Atlantida“ de Pierre Benoit. Pentru doamnele mai rafinate existau cărţile scriitorului Paul Morand care era în diplomaţie. În fiecare an acesta publica noi culegeri de nuvele : „Închis noaptea“, „Deschis noaptea“, „Europa galantă“, în care povestea cum se culcase sau nu se culcase cu femei de diferite naţionalităţi. Parizienele care nu voiau să rămînă în urma veacului socoteau iubirea un anacronism provincial : amanţii lui Paul Morand îi dădeau un iz modern, căci discutau în pat ca nişte busenissmeni impecabili : „Semeni acum cu un cec fără acoperire“, „Să nu trăieşti din capitalul nervilor tăi...“

Tot mai rar şi mai rar puteai întîlni un *bourgeois* clasic, din cei care continuau să trăiască în paginile revistei *„Poivre Rouge“* : tată de familie, gras, leneş, lipsit de griji, care taie cupoanele de rentă sau, dimpotrivă, un om de viaţă care colindă bulevardele. În locul lui apăru omul de afaceri, energic, care prefera domnişoarelor şi violetelor cursele de automobil, înclinat spre aventuri şi afaceri dubioase, cu stu-

dii tehnice sau economice, bine iniţiat în noile metode de producţie şi în preţurile pieţii mondiale, în rivalitatea dintre trusturi, în venalitatea miniştrilor şi în toată bucătăria politică. Fiii lui dispreţuiau romantismul studenţesc de altădată : lacrimile lui Verlaine la beţie, scepticismul lui Anatole France, frazeologia anarhistă. Ei făceau gimnastică, aveau cultul forţei ; mulţi dintre ei, nouă ani mai tîrziu, în noaptea puciului fascist, au tăiat cu briciul picioarele cailor poliţiei.

Deşi soldaţii americani plecaseră de mult acasă, tot ce venea din Lumea Nouă era la mare cinste. Jazul înlocui pe violoniştii tuberculoşi şi pe acordeoniştii veseli de altădată. În dancinguri apărură „Taxi-girls", fete care în schimbul unei sume de bani dansau cu clienţii. Snobii, care pînă mai ieri se încăierau la premiera vreunui balet al lui Deaghilev, sau la vernisajul „Salonului Independenţilor", strigau acum cuprinşi de furie la meciuri : „Bravo Joe !" Scriitorii se apucară să scrie romane sportive, ale căror eroi erau boxeri, fotbalişti, biciclişti.

Vara Parisul era inundat de turişti străini. Printre obiectivele obligatorii se vizitau Champs Elysées, Venus din Milo, Turnul Eiffel, mormîntul lui Napoleon, Montmartre, „Rotonde" şi o casă de toleranţă pe strada Chabanais care se numea „Societatea Naţiunilor". Acolo existau camere în stil spaniol, japonez, rusesc şi altele. Turiştii erau însoţiţi de o administratoare bătrînă, cu morgă, care le explica pe un ton academic diferite amănunte indecente.

Pînă la primul război mondial francezii nu călătoreau decît arareori în străinătate. Acum mulţi îşi petreceau vacanţele în Elveţia, Italia, Austria, Anglia. Un succes uriaş avea la cititorul de rînd romanul lui Dékobra, „Madona din sleeping" (denumirea franceză „Wagon-lit" ar fi sunat prea provincial) consacrat aventurilor amoroase ale unei femei.

Dispăruseră ultimele indicii ale veacului trecut : carnavalurile de stradă, confetti, jobenurile, canapelele tapisate cu catifea din cafenelele pe jumătate cufundate în întuneric ; bărbaţii îşi raseră bărbile, femeile purtau părul tuns scurt.

Tot ceea ce spun se referă mai curînd la anul 1925, în genere, decît la Paris ca atare. Astăzi, cînd îmi amintesc de vremea aceea, Parisul mi-apare idilic, provincial, coborît parcă din tablourile lui Utrillo. Epoca era cea care se schimbase şi poate că Parisul rezistase noului spirit chiar mai mult decît Berlin, Bruxelles sau Milano. Dar eu locuiam pe vremea aceea la Paris şi acolo avui prilejul să observ primele rezultate ale tratamentului american de întinerire aplicat bătrînei Europe.

Toţi îşi dădură seama, unii cu amărăciune, alţii cu entuziasm, că ordinea biruise. Politica se făcea în culise şi interesa prea puţin sala de spectacol. Pînă de curînd încă bolşevicii fuseseră prezentaţi ca nişte oameni cu cuţitul în dinţi. Acum ei îşi aveau sediul pe strada Grenelle şi marii industriaşi îi vizitau cu speranţa de a face rost de comenzi. În ziua de 7 Noiembrie, la ambasadă veniră deputaţi, ziarişti de

seamă, oameni de afaceri, mondene. Se uitau cu toţii cam chiorîş la Marcel Cachin, dar se consolară văzînd icre negre pe masă.

În unele saloane era la modă să admiri „misticismul slav", chiar „experimentul rus". Snobii care lăudau tot ce era sovietic, fură botezaţi „bolşevizanţi". Un găgăuţă, mare amator de tenis, îmi spuse : „Am auzit că la dumneavoastră s-au desfiinţat banii. E admirabil ! Nu pot suferi să ţin evidenţa cheltuielilor..." Un altul o întrebă pe Liuba : „E adevărat că Potemkin joacă şi mai bine decît Mosjuhin ?" Auzise de undeva despre succesul filmului lui Eisenstein şi crezuse că e vorba de un actor pe care-l cheamă Potemkin.

Evenimente tragice întrerupeau din cînd în cînd liniştea iluzorie a oraşului. Într-o zi se anunţă executarea unor muncitoare de la fabrica de conserve din oraşul breton Douarnenez. La Paris avu loc un mare miting. Oratorii îndemnau la acţiune, muncitorii aplaudau, şuierau, apoi totul se potoli. Pe neobservate, izbucni războiul în Maroc, apoi în Siria. Împuşcăturile răsunau de la distanţă mare şi Parisul continua să trăiască la fel ca altădată.

În anii aceia în Uniunea Sovietică se bucurau de mare succes operele lui Pierre Hamp. Descria procesele de producţie, de aceea romanele sale aduceau a reportaje, ceea ce multora le plăcea. În tinereţea sa, Pierre Hamp fusese muncitor, dar cînd îl cunoscui văzui în faţa mea un scriitor respectabil, de vreo cincizeci de ani. Nu avea nici cea mai mică idee despre „Lef", dar povestindu-mi cu admiraţie despre noile strunguri, exclamă : „Mişcarea maşinii este cu mult mai armonioasă decît gesturile omului !".

Mă împrietenii cu scriitorul Pierre Mac-Orlan. Avea figura unui buldog trist. Nu uitase războiul, amintirile sale erau ale unui învins şi nu ale unui învingător : „Pe strada Pigalle este o cîrciumă unde în fiecare fereastră vezi o păpuşă. E încă o manifestare a dorinţei ascunse de a sărbători o dată mai mult moartea în mijlocul peisajului înspăimîntător al războiului. În amintirea mea stăruie o imagine atît de înfiorătoare a războiului, pentru că nu pot uita agonia zguduitoare a tuturor soldaţilor, împuşcaţi în numele justiţiei. Simt groaza din mine atingînd apogeul, groaza de a fi om în mijlocul atîtor fiinţe de neînţeles. Mă simt cu mult mai slab decît paiaţele de stofă, umplute cu cîlţi. Mişcările lor mi-amintesc de cadavrele moi ale celor împuşcaţi lîngă stîlpul tradiţional..."

Mac-Orlan vorbea mult despre „fantasticul social" şi aceste cuvinte puteau explica orice. Scrisese un roman despre amazoana Elsa, o comunistă germană, care conduce Armata Roşie în marşul ei spre Franţa. Citindu-i cartea, zîmbeam şi îmi spuneam că aceleaşi sentimente le-ar încerca şi locuitorii din Marte dacă ar citi „Aelita". Dar alte cărţi ale lui Mac-Orlan îmi plăceau, îndeosebi „Spitalul Sf. Magdalena", o istorie fantastică despre un om care, la un moment dat, începe să asude cu sînge ; medicii

sînt cutremuraţi de acest caz neobişnuit. Toate ziarele se ocupă de pacientul senzaţional. Contra unei sume de bani, bolnavul începe a fi arătat unor gură-cască. Cantitatea de sînge creşte, se umplu butoaie, se ajunge la tone. Se organizează un trust pentru exploatarea sîngelui proaspăt. Intervine guvernul, care cere partea leului din venituri. În timpul acesta bolnavul zace şi ascultă susurul picăturilor calde de sînge. Se socoteşte de obicei că „literatura neagră“ a înflorit după cel de-al doilea război mondial, dar cartea la care mă refer a fost scrisă la începutul deceniului al treilea. La data aceea nu auzisem încă de Franz Kafka, evreul din Praga cu urechi clăpăuge, nu ştiam multe lucruri şi vedeam totul într-o lumină misterioasă veşnic schimbătoare.

Pierre Mac-Orlan (adevăratul său nume de familie era cu mult mai prozaic — Pierre Dumarché) era poet. Unele lucruri le intuise, altele le imaginase. Locuia într-o casă idilică, nu departe de Marna, uneori cînta la acordeon şi aproape tot timpul scria, scria mereu. Lui îi aparţine prefaţa la prima traducere franceză a lui „Julio Jurenito“, apărută în 1924. La data aceea, abia ne cunoşteam şi, prezentîndu-mă cititorilor, el zugrăvise un personaj aproape tot atît de fantastic ca şi amazoana Elsa. Judecînd după spusele lui, la sfîrşitul lui 1921 cunoscusem simultan un număr uriaş de nenorociri : creşteam cîini şi iepuri de casă, un ofiţer alb voise să-mi facă vînt în mare, fusesem arestat de Ceka, iar guvernul francez mă expulzase din Franţa. „Jurenito“ îi plăcuse şi el îndemna pe cititorii francezi să se iniţieze în „romantismul hazardului şi al imprevizibilului“.

Îmi spunea : „Scriu numai ca să nu comit vreo crimă banală, să nu ucid vreo bătrînă sau să dau foc la vreo fermă“.

Într-o zi, pe cînd luam împreună prînzul la un restaurant parizian, Mac-Orlan îmi mărturisi, pe neaşteptate : „Ştii ce se va întîmpla dacă omenirea va mai exista cîteva mii de ani ? Iepurii vor începe să muşte, morcovul va sări din straturi şi se va înfige în pulpele omului...“

Mac-Orlan mi-a dedicat una din cărţile sale de amintiri, intitulată „Strada Saint Vincent“. Este povestea vieţii zbuciumate a unui tînăr şi, totodată, istoria bătrînului oraş Rouen cu ulicioarele lui întunecate, distrus în anii ultimului război mondial. Eu îl consideram pe Mac-Orlan un răzvrătit, dar, de fapt, el era un scriitor bun şi un om cumsecade.

Îmi dădeam seama că revoluţia din Octombrie adusese multe schimbări în lume. Vorbind despre devotamentul meu faţă de epoca nouă, spuneam : „Noi o iubim cu o iubire nu mai puţin «ciudată» decît îşi iubeau predecesorii noştri «patria». Sentimentul nostru cere şi el sînge şi tăceri...“ Care era ţinta gîndurilor mele ? După cît mi-aduc aminte, soarta omului, misiunea scriitorului care nu se poate mulţumi să descrie evenimente, care trebuie să înfăţişeze lumea lăuntrică a contemporanilor săi.

În 1925 la Paris s-a jucat piesa lui Čapek „R.U.R." Apăru un termen nou „robot". În anii aceia vorbeam adesea despre maşinile care „gîndesc" şi aveam impresia că pentru „trestia" lui Pascal degenerarea lăuntrică era mai primejdioasă decît orice furtună. Nu-mi era teamă că maşinile care gîndesc vor fi extrem de complicate, mă temeam că aceste maşini vor dezvăţa treptat pe om să gîndească, vor elimina din sufletul lui sentimentele.

„Vara 1925" este poate cea mai tristă dintre toate cărţile pe care le-am scris. Nu cea mai amară, nu cea mai plină de deznădejde, dar, într-adevăr, cea mai tristă. Subiectul ei este simplu. Naraţiunea se poartă la persoana întîi. Eroul romanului ajunge la Paris, decade, hoinăreşte pe străzile feeric luminate, culege mucuri de ţigări, apoi se angajează la abator să mîie berbecii. Un aventurier italian îl îndeamnă pe acest om slab, dezorientat, să ucidă pe capitalistul Piquet. Pînă la urmă planul eşuează, iar eroul se ataşează de o fetiţă străină, părăsită, pe care o îngrijeşte. Fetiţa moare. Intriga mă interesa prea puţin. Voiam să înfăţişez singurătatea omului într-un oraş mare, disperarea multora din cei pe care îi cunoşteam, destinul generaţiei care luptase la Verdun. „Am crezut în multe lucruri, am crezut îndelung şi profund, am crezut chiar şi în dumnezeul păstorilor şi al Inchiziţiei, care făcuse din apă vin şi din sînge apă, am crezut în progres, în artă, în orice fel de ochelari, în orice eprubetă, în orice pietricică de muzeu. Am crezut în dreptate socială şi în simbolurile culorilor. Ne-a emoţionat ba estetica zgîrîie-norilor, ba descoperirea unui ser nou. Eram convinşi că totul merge spre mai bine. Discutam cu înflăcărare pînă răguşeam, luam hotărîri, citeam versuri şi comparam diferite constituţii. Pe vremea aceea purtam gulere tari şi aveam suflete dîrze. Iar mai apoi ? Mai apoi am căzut în tranşee murdare, şi în locul măştilor de carnaval am pus măşti de gaze. Am lovit cu baioneta, ne-am hrănit cu mei, am căzut bolnavi de tifos sau de gripă spaniolă... Am aflat că războiul miroase a fecale şi cerneală de ziar, iar lumea a fenol şi închisoare..."

În anii aceia s-au scris destule cărţi triste : se vede că în antract numeroşi actori suferă mai mult decît pe scenă...

Cineva îmi trimise de la Moscova un articol de ziar, sub titlul „Pe căile vieţii". Criticul scria : „Ilya Ehrenburg ne povesteşte în această carte cum «nemaiputînd suporta libertatea şi foamea», s-a «ataşat pe lîngă o instituţie», a intrat în servici, «Obligaţiile mele erau de a mîna berbeci de la crescătoria de vite Villet la abatoarele învecinate...» Calea aleasă de I. Ehrenburg de a recurge temporar la o sursă de cîştig subsidiară merită, credem noi, o atenţie deosebită... Pilda lui I. Ehrenburg reclamă o analiză atentă. Ehrenburg însuşi vede în această slujbă temporară la abator un exemplu de eroism, un fel de cunună de mucenic pe fruntea sa de scriitor, brăzdată de gînduri profunde : «Număram cu grijă dosurile berbecilor, uneori ber-

becii se încăpățînau și începeau să behăie tragic. Strigam atunci „hei, hei", iar glasul meu care putea fi destul de gingaș cînd era vorba să încînt domnișoarele sau să citesc în public unele capitole din „Jeanne Ney" reușea acum să înspăimînte animalele agonizante». Cît de tragică trebuie să fie ruptura scriitorului de viața vie, dacă un lucru atît de simplu precum o slujbă vremelnică i se pare a fi o tragedie neobișnuită, aproape o tragedie de proporții mondiale... Ce cale justă și sănătoasă !"

Mi se pare că a fost singura dată în vremea aceea cînd critica a găsit în scrierile mele ceva demn de laudă, dar și de data aceasta lauda n-a fost meritată, căci niciodată n-am muncit la abator și n-am mînat berbeci. Văzusem în schimb tranșeele de pe Somme, atmosfera amețitoare, grea din perioada de acalmie, mizeria din Belleville, „cămășile negre" din Italia și multe altele.

13

TRECÎND prin fața „Rotondei" zării pe terasă o figură cunoscută. Era poetul Pereț Makiș pe care-l cunoșteam de la Kiev. Era greu să nu-l remarci. Oriunde s-ar fi aflat, chipul său frumos, cu un aer inspirat, se evidenția din mulțime. B.A. Lavreniov spunea că Markiș aduce cu portretele lui Byron. Posibil. Sau

poate că semăna cu acea imagine a poetului romantic care s-a format în mintea noastră ca o sinteză a sute de pînze și desene, ca o aducere-aminte din poeme, din atmosfera altei epoci. Markiș nu era romantic numai în poezie : romantic era părul lui creț, romantic era capul lui așezat pe un gît zvelt (nu-i plăceau cravatele și umbla totdeauna cu gulerul răsfrînt), romantică era de asemenea înfățișarea tinerească pe care și-o păstrase pînă la moarte.

La aceeași masă cu el ședea un scriitor evreu din Polonia, Varșavski și un pictor al cărui nume nu-l mai rețin. Pe Varșavski îl știam după romanul „Contrabandiștii" tradus în cîteva limbi, era un om timid care vorbea puțin. Pictorul, dimpotrivă, sporovăia fără încetare despre expoziții, despre critici, despre greutățile vieții la Paris, era din felul lui din Basarabia, venise de curînd în Franța, lucra ca zugrav, iar în orele libere picta peisaje. Nu mai țin minte care din ei — Varșavski sau pictorul — mi-au spus povestea fluierului. Era o legendă hasidică (hasidimii sînt o sectă mistică, protestatară, care s-a răzvrătit în secolul XVIII împotriva rabinilor și al bogătașilor fățarnici). Am reținut legenda și am inclus-o apoi în cartea mea, „Viața furtunoasă a lui Lazik Roitschwantz". Cartea este puțin cunoscută, așa că pot nara legenda.

Într-un tîrgușor din Volînia era un *țadic* vestit. Așa le spuneau hasidimii celor drepți. În acest tîrgușor, ca și în oricare altul, existau bogătași care dădeau bani cu camătă, proprie-

tari de case, negustori, erau oameni care visau să se îmbogăţească prin orice mijloc, cinstit sau necinstit; într-un cuvînt, erau destui păcătoşi. A venit Iom Kipur, sărbătoarea Judecăţii cînd, după credinţa evreilor evlavioşi, Dumnezeu judecă pe oameni şi le hotărăşte soarta pentru viitor. În această zi evreii nu mănîncă, nu beau, pînă cînd nu apare luceafărul de seară şi rabinul le dă dezlegare să plece din sinagogă. În ziua aceea o linişte apăsătoare domnea în templu. După chipul *ţadicului*, oamenii îşi dădeau seama că Dumnezeu este mîniat pe locuitorii tîrguşorului pentru faptele rele săvîrşite de ei; luceafărul nu mai răsărea; toţi aşteptau o condamnare aspră. *Ţadicul* se ruga lui Dumnezeu de iertarea păcatelor, dar Dumnezeu se făcea că nu-l aude. Pe neaşteptate, un sunet de fluier întrerupse tăcerea. În mijlocul sărăcimii care stătea în rîndurile din urmă, se afla şi un croitor cu copilaşul lui de cinci ani. Băieţelul se plictisise de rugăciuni şi-şi aminti că are în buzunar un fluier de doi bani pe care i-l cumpărase în ajun tatăl său. Toţi se năpustiră asupra croitorului: pentru asemenea năzbîtii Dumnezeu va pedepsi tîrguşorul!... Dar *ţadicul* văzu că Dumnezeul cel aspru nu se putuse stăpîni şi zîmbise.

Asta e toată legenda. Markiş, tulburat, strigă: „Legenda asta se referă la artă!..." Într-un tîrziu, cînd ne ridicarăm de la masă şi pornirăm spre casele noastre, Markiş mă conduse pînă la colţul străzii şi, pe neaşteptate (discutam cu totul altceva), îmi spuse: „Dar în zilele noastre fluierul nu e de ajuns, în zilele noastre e nevoie de goarna lui Maiakovski..."

Cred că în această frază putem afla explicaţia multor ani grei din viaţa lui Markiş. El nu era creat nici pentru lozinci sonore, nici pentru poeme epice, el era poetul fluierului care scoate sunete pure şi pătrunzătoare. Dar i-a lipsit acel Dumnezeu care ar fi putut să zîmbească, epoca era zgomotoasă şi uneori urechile oamenilor nu distingeau muzica.

Întotdeauna au existat stihuitori, dar numărul lor a crescut foarte mult, cînd producţia de versuri a devenit o profesiune. Markiş se născuse poet. Bineînţeles mi-e greu să-i judec versurile după traduceri, limba evreiască eu nu o cunosc, dar ori de cîte ori discutam cu Markiş mă impresiona firea lui: omul acesta privea cu ochi de poet şi evenimentele furtunoase şi amănuntele de viaţă cotidiană. Nu e vorba de o impresie pur personală. Acelaşi lucru mi-au mărturisit oameni foarte deosebiţi unii de ceilalţi: A.N. Tolstoi, Tuwim, Jean-Richard Block, Zaboloţki, Nezval.

Markiş nu se temea de temele comune, el scria adeseori despre lucruri pe care le cîntaseră toţi poeţii lumii. Pădurea toamna:

Aici nu-s frunze foşnitoare — zac, visează,
Pitite aromind la vînt arid...
Dar una s-a trezit, pe drum se furişează —
Un şoricel de aur spre borta lui din zid.

Lacrima femeii iubite :

N-o scapă geana, ci tremurătoare
Rămîne între pleoape strînsă —
Un univers întreg, făr-de hotare,
Şi-ţi creşte-adînc pupila plînsă.

Era un adevărat artist care muncea fără încetare. L-am putea caracteriza cu cuvintele pe care el însuşi le scrisese despre bătrînul croitor :

Ce-ar mai putea prin sărmanele sate s-ajungă ? —
Ani traşi la maşina cu acul grăbit să împungă.

Markiş n-a întors spatele vieţii. El nu s-a mulţumit doar să accepte epoca, a iubit-o cu pasiune, a scris despre război, a cîntat în poeme epice opera de edificare a lumii noi. Fiind un om de o neobişnuită puritate, apăra cu gelozie ceea ce iubea de orice umbră de îndoială ; era din cap pînă-n picioare un om sovietic şi, deşi aparţineam aceleiaşi generaţii (era cu patru ani mai tînăr decît mine), integritatea lui mă făcea să-l admir. Văzuse pogromuri, trăise în Polonia şi asistase la dezlănţuirea furibundă a antisemitismului, dar în sufletul lui nu era nici urmă de naţionalism, nici chiar din naţionalismul şoarecelui care ştie că sus, pe duşumea, stă tolănită pisica. Dacă ar trebui să cităm un exemplu de internaţionalism, am putea indica fără rezerve numele lui Markiş.

Critica sublinia că din opera lui se degajă uneori tristeţea, amărăciunea, anxietatea. Ar fi putut fi oare altfel ? Unul dintre primele lui

poeme, „Grămada", este închinat pogromului din Gorodişce. De curînd, am citit în traducere un roman inedit al lui Markiş, terminat cu puţin timp înainte de moarte. E un letopiseţ al suferinţelor, a luptei şi al pieirii ghettoului din Varşovia.

N-aş vrea să mă mulţumesc doar cu referirile la epocă. Ar trebui să vorbesc şi despre structura lui ca poet. Pentru aceasta am să amintesc un dialog străvechi purtat de doi poeţi spanioli : Rabi Sem Tob şi marchizul Santillana. Evreii şi arabii introduseseră în poezia spaniolă versurile gnomice formate din scurte aforisme filozofice. Rabi Sem Tob era şi el un poet gnomic. Regele Pedro cel Crunt care suferea de insomnie l-a însărcinat pe Rabi Sem Tob să-i scrie nişte versuri. Poetul şi-a intitulat volumul „Sfaturi", deschizîndu-l cu următoarea consolare :

Nimic pe lumea asta
Nu este să tot crească.
Cînd luna-i lună plină
Incepe să descrească !

Multe decenii mai tîrziu marchizul Santillana, poet de curte, a scris următoarea epigramă :

Nu-ntotdeauna vin de soi în cine ştie ce butoi
A stat să se-nvechească —
La fel şi adevărul spus de gură evreiască.

Rabi Sem Tob parcă prevăzuse :

Cînd s-a creat omenirea,
Aşa s-a făcut împărţirea :
Unii să bea vinul pe-ndelete,
Alţii s-aibă parte doar de sete.

Ca poet Markiş nu făcea parte din categoria celor ce beau vinul pe-ndelete, ci a celor care au parte doar de sete. De aci nuanţa de amărăciune abia perceptibilă ce se simte uneori în versurile sale, chiar în cele ce cîntă bucuria de a trăi.

Ne vedeam arareori — trăiam în lumi diferite. Dar ori de cîte ori îl întîlneam pe Markiş simţeam că în faţa mea se află un om minunat, un poet şi un revoluţionar care nu va nedreptăţi pe nimeni, nu-şi va trăda prietenii, nu va refuza să dea ajutor celui căzut în nenorocire.

Mi-aduc aminte de mitingul care a avut loc la Moscova, în august 1941, transmis prin radio în America. Cu acest prilej au luat cuvîntul Pereţ Markiş, S.M. Eisenstein, S.M. Mihoels, P.L. Kapiţa şi cu mine. Markiş a lansat un apel înflăcărat către evreii din America, îndemnîndu-i să ceară Statelor Unite să ia atitudine împotriva fascismului (la data aceea America era încă neutră).

L-am văzut ultima oară la 23 ianuarie 1949, la Uniunea Scriitorilor, cu prilejul înmormîntării poetului Mihal Golodnîi. Markiş îmi strînse mîna, îndurerat. Ne privirăm îndelung în ochi, întrebîndu-ne, fiecare în sinea lui, al cui va fi rîndul.

Patru zile mai tîrziu, la 27 ianuarie 1949, Pereţ Markiş fu arestat. Data morţii sale este 12 august 1952.

Ca toţi oamenii care l-au cunoscut, mă gîndesc la el cu o dragoste aproape superstiţioasă. Mi-amintesc de versurile sale :

Cad la pămînt două păsări, sînt moarte —
Bine ţintit !... Ce poate fi mai frumos ca pămîntul ?
In ţara asta blagoslovită de soare.
Să cazi nu e de plîns — aşa cred eu.
Mai fac un pas... Hai, repede, să mergem !
Dacă-i să cazi, nimic de regretat.
Iar dacă ţi-ai luat zborul — zboară ! —
Cum străluceşte lumea ! Ce spaţii infinite !

E greu să te obişnuieşti cu gîndul că poetul a fost ucis.

Cînd l-am întîlnit în Montparnasse, tînăr, inspirat, vorbind despre legenda copilului cu fluierul, despre glasul tunător al lui Maiakovski în zilele acelea îndepărtate Markiş îşi încerca soarta. Pentru mine el rămîne o chezăşie că epoca şi poezia nu pot fi despărţite.

Te-am ridicat pe umeri, veacul meu !
Cu tine m-am încins, cum m-aş fi-ncins c-un brîu
de piatră dură.
În faţă se înalţă un drum ca un perete,
şi trebuie să-l urc pînă sus de tot.
Infrunt vijelia, înfrunt zăpezile şi urc,
urc neîntrerupt.
Mulţi vor pieri printre troiene...

Markiş nu a fost nici visător naiv, nici fanatic orb, din fluier cîntau buzele uscate ale unui om matur şi plin de bărbăţie.

14

CÎND AM sosit la Moscova în primăvara anului 1926, am tras la un hotel pe Balciug. Dar odaia costa scump şi cu banii o duceam prost. Atunci s-au oferit să mă găzduiască la ei Katia şi Tihon Ivanovici. Locuiau în ulicioara Protocinîi — între Piaţa Smolenskaia şi rîul Moscova, într-o casă veche, pe jumătate năruită. (La începutul războiului, o bombă incendiară germană nimeri în această casă, care arse.)

Nu ştiu de ce, dar la data aceea ulicioara Protocinîi era locul preferat al hoţilor, al micilor speculanţi, al precupeţilor. La azilul de noapte „Ivanovka“ se adunau tot felul de pungaşi. În căsuţele de culoarea trandafirului, a caisei, a ciocolatei, cu firmele particularilor, cu sonerii smulse, cu ficuşi în geam şi bătăi cu cuţite, se desfăşura o viaţă sufocantă, feroce, caracteristică pentru ultimii ani ai n.e.p.-ului. Toată lumea făcea negoţ. Se făcea negoţ cu orice, oamenii înjurau, se rugau lui Dumnezeu, beau votcă, şi, beţi morţi, zăceau ca nişte cadavre prin ganguri. Curţile erau murdare. Prin subsoluri se adăposteau copii vagabonzi. Miliţienii

şi agenţii miliţiei judiciare îşi aruncau cu teamă ochii în acest fundac.

Aveam în faţa mea spectacolul de culise al epocii; mă hotărîi să-l descriu. Ştiam, bineînţeles, că e mult mai plăcut şi mai comod să zugrăveşti eroi plini de nobleţe, dar autorul nu este totdeauna liber în alegerea personajelor sale. Nu el este cel care-şi caută eroii, ci eroii îl caută pe el. Pictorii cunosc o expresie : „a picta după natură“, ceea ce nu înseamnă cîtuşi de puţin naturalism. Impresioniştii, de pildă, pictau peisajele numai după natură, pe cînd naturaliştii, care se dau de obicei drept realişti, pictează liniştiţi portrete după fotografii. Pe mine m-a inspirat fundacul Protocinîi, impasibil şi dramatic, crud şi pocăit, ignorant şi melancolic, unde evenimentele cele mai de seamă căpătau proporţii meschine ; pentru prima oară încercam să realizez o nuvelă „după natură“.

Subiectul mi l-am luat dintr-o întîmplare reală : proprietarul uneia din căsuţe — de culoarea caisei sau a ciocolatei — un negustor lacom şi fără suflet, înfuriindu-se pe nişte vagabonzi minori, care îi şterpeliseră un jambon, astupă noaptea, cu pietre, ieşirea din subsolul, unde copiii se ascundeau în timpul gerurilor crîncene.

Peisajul se schimbă nu numai în funcţie de lumină, dar şi de starea sufletească a pictorului. Nu mai puteam trăi doar din negare, mă îngheţau zîmbetele satirice. În romanul „Profitorul“ încercasem să fac o analiză socială a

evenimentelor ; acolo sînt multe descrieri cu caracter general. În „Fundacul Protocinîi" e foarte puțină ironie : am încercat să găsesc în sufletul eroilor mei acel început bun care le-ar fi putut îngădui să se smulgă din murdărie, să pună capăt trivialității, pustiului sufletesc. În anii aceia nu scriam versuri, și romanul aducea a confesiune lirică.

Nu numai că-i îndrăgisem pe nearătoșii mei eroi, dar le și împrumutasem ceva din sufletul meu. Lăsînd deoparte pe proprietarul casei, care încearcă să ucidă pe copiii vagabonzi, și pe chiriașul acestuia, un trîntor pricăjit care se însurase înainte de revoluție cu fata unui baron, și acum trăia pe socoteala ei, toate celelalte personaje se frămîntă, caută, suferă. Gîndurile și sentimentele mele din acei ani se pot afla și în sufletul Taniei, o fată sovietică oarecare, cu legăturile ei amoroase întîmplătoare, dar tînjind după o dragoste adevărată, cu cărțile, cu munca ei ; și la poetul ghinionist Prahov, care devenise un scrib de gazetă, ambițios și lipsit de voință, gata de trivialități, chiar de ticăloșii, dar care începe să-și dea seama de zădărnicia, ba chiar de nimicnicia ambițiilor sale ; și în Iuzik, muzicantul gîrbov ce cîntă din vioară la cinematograful „Elektra", acest filozof provincial, îndrăgostit fără speranță de viață ; și la bătrînul ceh, fost profesor de latină, ajuns un cerșetor, dar om cu suflet nobil, care a înțeles sensul vieții și pe care l-au îndrăgit copiii vagabonzi.

Cocoșatul Iuzik întreabă pe bătrînul cerșetor :

— De ce ai fost aruncat în stradă, dumneata, care ai fost profesor de latină ? Una din două : sau dumneata ai dreptate, sau ei.

— Eu am avut dreptate. Asta-i la timpul trecut. Ei au dreptate. Asta-i la prezent. Iar copiii, care acum se joacă cu zdrăngănitori, vor avea dreptate : e timpul viitorului... Cu plăcere am privit steagurile lor, procesiunile lor, entuziasmul lor. Ce minunat e, dragă tinere, cînd sîngele ți se urcă în obraji și focul uitării de sine îți arde în ochi !

Cred că nici una din cărțile mele n-a fost atît de hulită ca romanul „Fundacul Protocinîi". Nu-mi amintesc de toate articolele, dar unul îl am în față. Se intitulează „Rusia sovietică fără comunism" și a fost publicat în „Krasnaia gazeta" din Leningrad. „Rusia sovietică văzută și înfățișată prin putregaiul din Fundacul Protocinîi nu este țara noastră adevărată, ci întruparea vechiului ideal al lui P.N. Miliukov, este o Rusie sovietică fără comuniști... Ehrenburg îndeplinește comanda socială a intelectualității din emigrație atunci cînd zugrăvește acest colțișor din Moscova sovietică, fără construcție socialistă, fără patosul făuririi unei vieți noi... Ehrenburg seamănă cu acel client zbîrlit al gropilor cu gunoi care, nimerind într-o plantație de trandafiri, n-a văzut trandafirii înfloriți, frumos mirositori, ci a observat doar țepii și gunoiul pentru îngrășat rondurile de flori".

În romanul său „Roşu şi negru" Stendhal scrie: „Romanul este asemenea unei oglinzi pe care o porţi de-a lungul drumului mare. Ea reflectă cînd cerul azuriu, cînd noroiul, băltoacele, hîrtoapele. Dumneavoastră acuzaţi de imoralitate pe cel ce poartă această oglindă. Dar ar fi mai bine să acuzaţi drumul cu hîrtoapele sale sau Inspecţia drumurilor..."

În acelaşi an 1926, cînd eu scriam „Fundacul Protocinîi", K. A. Fedin lucra la „Transval", Leonid Leonov la „Hoţul", V.P. Kataev la „Delapidatorii", V.V. Ivanov la „Taina tainelor". Vechea enciclopedie literară califică toate aceste cărţi drept „denaturări ale realităţii sovietice", „apologie a filistinismului", „calomnie".

Se vede, totuşi, că nu era vorba numai de visurile politice ale lui P.N. Miliukov... În primii ani de după revoluţie scriitorii din generaţia mea au încercat să cuprindă tabloul în ansamblul său, să-şi dea seama de importanţa evenimentelor ce se petreceau; a venit apoi o epocă mai liniştită şi, dacă vreţi, mai cenuşie; scriitorii au început să cerceteze mai atent destinele umane individuale. Pe timpul lui Eduard al VII-lea, un mic cerşetor a fost bătut pentru ştrengăriile prinţului. Criticii noştri i-au bătut şi continuă să-i bată pe scriitori pentru că drumul are hîrtoape...

Fundacul Protocinîi nu semăna cîtuşi de puţin cu o grădină de trandafiri. Iar eu, fiind un om zbîrlit, dar, zău, cîtuşi de puţin un porc, nu puteam suferi noroiul. Deseori mi s-a întîmplat să-mi fie frig pe lumea asta şi căutam căldură, afecţiune. Pe malul rîului Moscova, vara, înfloreau tot felul de flori amărîte: păpădii, piciorul-cocoşului, ce cresc de obicei pe maidane, pe care oamenii le calcă în picioare, peste care se aruncă gunoaie. Intenţia mea a fost să înfăţişez tocmai aceste flori.

Nu merită să judeci trecutul, dar merită să cugeţi asupra lui, să verifici de ce de atîtea ori paginile scrise s-au dovedit a fi mai palide, mai puţin consistente decît cele ce fluturaseră în ochii autorului în nopţile de nesomn.

Toată viaţa mea l-am iubit cu pasiune pe Gogol. Aceste rînduri le scriu în odaia întunecoasă a unui hotel din Roma. Între două şedinţe mi-au rămas cîteva zile libere şi am hotărît să reiau capitolul început. Ieri m-am dus din nou la vechea cafenea „Greco", pe care o frecventase altădată scriitorul. Am luat loc la o măsuţă, deasupra căreia atîrna portretul lui, şi m-am lăsat dus de gînduri. Ce lumină puternică a aruncat asupra Rusiei şi a lumii întregi acest om posomorît, bolnăvicios, profund nefericit în viaţă!

În „Fundacul Protocinîi" cocoşatul Iuzik citeşte şi reciteşte într-una o carte. Primele pagini sînt smulse, el nu-i cunoaşte nici titlul şi nici numele autorului. Iuzik îi spune Taniei: „A, Tatiana Alexeevna, ascultă numai ce am citit aseară: «Cîtă adîncime sufletească îţi trebuie ca să poţi da lumină unui tablou împrumutat din viaţa demnă de dispreţ şi să faci din el o

perlă a creației». Tania rîde: «Proaste cărți mai citești dumneata, Iuzik! Cine mai întrebuințează astăzi acest termen «perlă»? Poate doar un bijutier, dar nu un scriitor. Dumneata trebuie să-ți însușești metodologia"...

Cuvintele mai înainte citate sînt ale lui Gogol. Adîncimea lui sufletească i-a zguduit pe contemporanii săi și astăzi încă ne mai zguduie și pe noi. Stînd la masă, îmi spuneam că nici eu, nici mulți dintre contemporanii mei nu am avut suficientă adîncime sufletească și tocmai pentru că nu am știut să înfățișăm viața cotidiană, „demnă de dispreț", prin nimic remarcabilă, în adîncul ei, cu bărbăția, cu îndrăzneala autorului „Sufletelor moarte" și a „Mantalei", am fost mult prea des înfrînți, bineînțeles nici de cum de critica literară, ci de timp.

N-am să vorbesc pentru alții, dar pe mine am dreptul să mă judec. Slăbiciunea romanului nu rezidă în idee, nici în faptul că am zugrăvit declasați, care locuiau în Fundacul Protocinii, fără să le opun pe constructorii viitorului, ci pentru că lumea înfățișată de mine era scăldată numai arareori, prea timid, prea zgîrcit în lumina artei. Nu e vorba de puținătatea talentului ce mi-a fost hărăzit, ci de graba sufletească, trăiam ca orbiți de evenimentele mărețe, parcă asurziți de împușcături, de tunete, de o muzică din cele mai stridente, încît uneori încetam să mai distingem nuanțele, să mai auzim bătăile inimii, uitam

de acele amănunte ale vieții sufletești care dau artei căldură și insuflă viață.

Toate acestea nu le-am înțeles în 1926, ci cu mult mai tîrziu: cît trăiește, omul tot învață.

15

ÎN ANUL acela fusese o vară toridă la Moscova. Mulți dintre prietenii mei locuiau la vilă sau plecaseră în vilegiatură. Hoinăream prin Moscova încinsă. Într-o zi de mare zăpușeală, prevestind furtună, avui o bucurie neașteptată; făcui cunoștință cu un om, care deveni prietenul meu cel mai apropiat și mai devotat, cu un scriitor pe care-l consideram cu respectul cu care calfa își privește meșterul — cu Isaak Emanuilovici Babel.

Babel veni la mine pe neașteptate; am reținut pentru totdeauna primele sale cuvinte: „Așadar, ăsta ești..." Eu îl examinam cu o curiozitate și mai mare: era doar omul care scrisese „Armata de cavalerie", „Povestiri din Odesa", „Istoria porumbarului meu"! De cîteva ori în viață am avut prilejul să fiu recomandat unor scriitori ale căror cărți le veneram: lui Maxim Gorki, Thomas Mann, Bunin, Andrei Belîi, Heinrich Mann, Machado, Joyce. Toți erau cu mult mai în vîrstă decît mine, admirați de o lume întreagă și mă uitam la ei ca la niște piscuri îndepărtate. Dar de două ori

mi-a fost dat să mă emoţionez de parcă aş fi fost un îndrăgostit, care, în sfîrşit, întîlnise fiinţa ce o iubea, fără să o cunoască. Aşa s-a întîmplat cînd l-am cunoscut pe Babel, şi, zece ani mai tîrziu pe Hemingway.

Babel mă duse de îndată într-o berărie. Intrînd în camera întunecoasă, ticsită de lume, mă oprii înmărmurit. Erau strînşi acolo speculanţi mărunţi, hoţi recidivişti, birjari, grădinari-zarzavagii din suburbiile Moscovei, reprezentanţi decăzuţi ai vechii intelectualităţi. Cineva striga că s-a inventat „elixirul vieţii veşnice", ceea ce este o porcărie, pentru că preţul lui e fenomenal de ridicat şi, deci, ticăloşii îi vor depăşi pe toţi ceilalţi ca vîrstă. La început nimeni nu-l băgă în seamă pe cel ce striga, pînă cînd un vecin nu-i trase cu o sticlă în cap. Într-un alt colţ începuse o bătaie din cauza unei fete. Sîngele şiroia pe chipul unui flăcău cu păr cîrlionţat, pe cînd fata zbiera : „Nu te mai omorî cu firea, mie tot Harry Piel îmi place !"... Doi se îmbătaseră şi căzuseră pe jos în neştire, fură traşi afară de picioare. La măsuţa noastră se aşeză un bătrînel, extrem de politicos care începu să-i povestească lui Babel că în ajun, seara, ginerele lui voise să-şi înjunghie nevasta : „Dar Verocika nici n-a clipit. I-a spus doar atît : «Ia-ţi, te rog, tălpăşiţa», ştiţi, ea e femeie delicată..." Nemaiputînd suporta, i-am propus : „Hai să mergem". Babel se miră : „De ce ? aici e atît de interesant..."

La înfăţişare nu semăna cîtuşi de puţin cu un scriitor. În schiţa sa „Începutul" Babel

ne povesteşte că sosind pentru prima oară la Petersburg (avea pe atunci douăzeci şi doi de ani) închiriase o odaie în apartamentul unui inginer. După ce-şi examină cu atenţie noul chiriaş, inginerul porunci să se încuie cu cheia uşa ce comunica din odaia lui Babel în sufragerie, iar din antreu să fie scoase paltoanele şi galoşii. Douăzeci de ani mai tîrziu, Babel se instală în apartamentul unei franţuzoaice bătrîne ce locuia lîngă Paris, la Neuilly. Gazda îl închidea noaptea în odaie, temîndu-se că are s-o înjunghie. Dar, de fapt, înfăţişarea lui Babel nu avea nimic fioros. Pur şi simplu îi punea pe mulţi pe gînduri : Dumnezeu ştie ce fel de om o fi şi cu ce se ocupă...

Michael Gold, care îl cunoscuse la Paris în 1935, scrisese despre el : „Babel nu aduce nici a scriitor, nici a fost cavalerist, înfăţişarea lui seamănă mai curînd cu a unui director de şcoală sătească". Probabil că rolul principal în crearea unei asemenea impresii revenea ochelarilor, care, în „Armata de cavalerie" căpătaseră dimensiuni ameninţătoare. („Vă tot trimite încoace, fără să ne întrebe şi pe noi, şi aici vă omoară din cauza ochelarilor", „Vă doare de-ai noştri pe voi ăştia, ochelariştii, cum o doare pe mîţă de şoarece", „Ai anulat calul, mă ochelaristule...") Era un om de statură mijlocie, vînjos. Într-una din nuvelele ce alcătuiesc ciclul „Armata de cavalerie", vorbind despre evreii din Galiţia, el le opune pe cei din Odesa — joviali, burtoşi, spumoşi, ca vinul ieftin — de meserie hamali, căruţaşi, flecari, bandiţi în genul fai-

mosului Mișka Iaponcik, prototipul lui Benea Krik. În ciuda ochelarilor săi, Babel semăna mai curînd cu un odesit jovial care trecuse prin multe necazuri în viață, decît cu un învățător de țară. Ochelarii nu puteau să-i ascundă ochii neobișnuit de expresivi, cînd vicleni, cînd triști. Un rol mare îl juca și nasul, ce exprima o curiozitate neobosită ; Babel voia să știe totul : ce simțise camaradul lui de regiment, un cazac din Cuban, cînd băuse două zile în șir fără să se trezească și, cuprins de melancolie, dăduse foc casei sale ; de ce Mașenka de la Editura „Pămînt și fabrică", după ce pusese coarne soțului său se apucase de biomecanică ; ce fel de versuri scrisese albgardistul Gorgulov care-l ucisese pe președintele Franței ; cum murise bătrînul contabil pe care-l văzuse o singură dată, la ghișeul editurii „Pravda" ; ce ține în geanta ei pariziana care stă în cafenea la o masă vecină ; dacă Mussolini continuă să facă pe grozavul și cînd rămîne între patru ochi cu Ciano etc. Cu alte cuvinte, îl preocupau cele mai mici amănunte ale vieții.

Totul îl interesa și nu înțelegea cum de pot exista scriitori lipsiți de poftă de viață. Într-o zi îmi spuse despre romanele lui Proust : E un mare scriitor. Dar e plicticos... Poate pentru că și el se plictisea cînd descria toate acestea". Relevînd talentul scriitorului emigrant Nabokov-Sirin, care pe atunci debuta în literatură, Babel remarcase : „Știe să scrie, dar n-are ce spune".

Îi plăcea poezia și avea prieteni printre poeți, oameni care nu semănau cîtuși de puțin cu el : Bagrițki, Esenin, Maiakovski. Dar mediul literar nu-l suporta ; „Cînd trebuie să mă duc la vreo adunare a scriitorilor am senzația că urmează să degust miere cu ulei de ricin". Avea prieteni printre oamenii cu cele mai diferite profesii : ingineri, jochei, foști cavaleriști, arhitecți, apicultori, țambalagii. Ceasuri de-a rîndul putea să asculte povestindu-i-se despre vreo iubire, fericită sau nefericită. Babel predispunea pe interlocutori la mărturisiri. Se vede că oamenii simțeau că el nu se mulțumește doar să asculte, ci și trăiește cele auzite. Unele dintre nuvelele sale sînt scrise la persoana întîi, dar relatează cazuri din viața altor persoane. (De pildă, „Primul meu onorar"), pe cînd altele, dimpotrivă, sub masca unei povestiri despre eroi imaginari dezvăluie pagini din biografia autorului („Petrolul").

În scurta sa autobiografie, Babel povestește că în 1916 A.M. Gorki îl „trimisese" să umble „prin lume". Babel continuă : „Timp de șapte ani, din 1917 pînă în 1924, am umblat prin lume. În acești ani am fost soldat pe frontul românesc, apoi am lucrat la Ceka, la Comisariatul Poporului pentru învățămînt, am făcut parte în 1918 din expedițiile de aprovizionare, am luptat în Armata de Nord împotriva lui Iudenici, în Armata I-a de Cavalerie, am lucrat la Comitetul gubernial din Odesa, la tipografia sovietică nr. 7 din Odesa, am fost reporter la Petersburg și la Tiflis etc."

Într-adevăr, cei șapte ani de care amintește Babel i-au adus mult folos, dar și pînă în 1916

umblase prin lume şi a rămas „în lume“ şi după ce a devenit un scriitor cunoscut. Babel nu putea vieţui fără de societatea oamenilor. „Istoria porumbarului meu“ a fost trăită în copilărie şi povestită cu mult mai tîrziu, cînd ajunsese la maturitate artistică. În anii adolescenţei şi ai tinereţii sale, Babel i-a întîlnit pe viitorii eroi ai povestirilor din Odesa : bandiţi şi geambaşi, visători naivi şi escroci romantici.

Oriunde ar fi nimerit, el se simţea ca acasă, se integra în viaţa celorlalţi. Stătuse puţin la Marsilia, dar povestirile din viaţa acestui oraş nu erau impresii de turist : vorbea despre gangsteri, despre alegerile municipale, despre greva din port, despre o femeie bătrînă, pare-mi-se o spălătoreasă, care, căpătînd pe neaşteptate o moştenire importantă, se otrăvise cu gaz aerian.

Babel iubea Franţa, dar chiar şi acolo ducea dorul patriei. În octombrie 1927 scria din Marsilia : „Viaţa spirituală din Rusia este mai aleasă. Pentru mine Rusia e ca un viciu, îi duc dorul, nu mă gîndesc decît la ea.“ Într-o altă scrisoare, din Paris, adresată unui vechi prieten, I.L. Lifşiţ, spunea : „În ce priveşte libertatea individuală, aici e excelent de trăit, dar noi cei din Rusia ducem dorul marilor idei şi al pasiunilor puternice“. În al treilea deceniu, în ziarele noastre, se putea întîlni adesea termenul „foarfece“. Nu era vorba despre unealta de croitorie, ci despre diferenţa crescîndă între preţul pîinii şi preţul stămbii sau al cizmelor. Astăzi mă gîndesc la alt gen de „foarfece“ : la diferenţa dintre semnificaţia vieţii şi importanţa artei. Cît timp am

trăit le-am cunoscut. Adesea am discutat şi cu Babel problema acestor „foarfeci“. Deşi iubea cu pasiune viaţa, deşi participa în fiecare clipă la făurirea ei, Babel era din copilărie devotat artei.

Se întîmplă cazuri ca acestea : cineva trece prin clipe de mare semnificaţie, simte dorinţa să împărtăşească şi altora cele trăite, se dovedeşte că are talent şi iată că se naşte un nou scriitor. Fadeev mi-a povestit că în anii războiului civil nici nu-i trecea vreodată prin minte că ar putea îndrăgi literatura ; romanul „Înfrîngere“ a fost pentru el rezultatul neaşteptat al celor trăite. Pe cînd Babel şi în timp ce lupta pe front ştia că va trebui să transpună realitatea în opere de artă.

Manuscrisele operelor nepublicate ale lui Babel s-au pierdut. Însemnările lui S.G. Gheht mi-au amintit de existenţa unei nuvele remarcabile a lui Babel „Lîngă Troiţă“, pe care autorul mi-o citise în primăvara lui 1938. Această nuvelă istoriseşte falimentul multor iluzii ; e o poveste plină de amărăciune şi de înţelepciune. S-au pierdut manuscrisele nuvelelor, au dispărut şi capitolele romanului pe care-l începuse. Zadarnic le-a căutat Antonina Nikolaevna, văduva lui Isaak Emanuilovici Babel.

Ca printr-o minune s-a păstrat jurnalul lui Babel, datînd din 1920, adică din perioada cînd lupta în rîndurile Armatei I-a de Cavalerie. O femeie din Kiev păstrase caietul gros cu însemnări ilizibile. Jurnalul este foarte interesant ;

arată cum lucra Babel, și ne ajută să înțelegem psihologia actului de creație.

După cum rezultă și din jurnal, Babel împărtășea viața tovarășilor săi de arme, victoriile și înfrîngerile lor, se interesa de relațiile dintre ostași și populație, de atitudinea populației față de ostași. Totul îl zguduia ; mărinimia, silniciile, prietenia de arme, pogromurile, moartea. Totuși jurnalul este străbătut de la un capăt la altul de o serie de însemnări ce revin cu insistență : „să descriu pe Matiaj, pe Mișa“, „Să descriu oamenii, aerul“.„ Pe ziua de azi principalul e să descriu ostașii și atmosfera“. „A se reține făptura, chipul, bucuria lui Apanasenko, dragostea lui pentru cai, cum conduce caii, cum îi alege pentru Bahturov“. „Trebuie neapărat descris Gubanov cel șchiop, spaima regimentului, un om neînfricat“, „Să nu-l uit pe preotul din Loșkov, prost bărbierit, bun, cult, poate venal, deși despre ce venalitate poate fi vorba : o găină, o rață“, „De descris atacul aerian, țăcănitul îndepărtat și parcă încetinit al mitralierei“, „De descris pădurile — Kriviha, cehii ruinați, cozonacul...“

Babel era poet. Nici naturalismul detaliilor de moravuri, nici ochelarii rotunzi pe fața lui rotundă nu puteau să-i ascundă firea poetică. Îl înflăcăra un vers, o pînză, culoarea cerului, spectacolul frumuseții umane. Jurnalul lui de însemnări nu aduce cu acele jurnale care sînt predestinate a fi publicate. Babel discută sincer cu el însuși. Iată de ce, vorbind despre

firea lui poetică, voi începe prin a cita însemnări din acest jurnal.

„O margine de pădure, cu copaci tăiați, urmele războiului, sîrmă ghimpată, tranșee. Stejari măreți, verzi, carpeni, mulți pini, o salcie, acest copac măreț și smerit totodată, ploaie în pădure, drumuri desfundate, frasini.“

„Boratin, un sat de gospodari, scăldat în soare. Chef, o fată care rîde, un țăran înstărit și tăcut, ochiuri prăjite în unt, lapte, pîine albă, lăcomie, soare, curățenie.“

„Excelentă pictură italiană, niște pateri roz, care leagănă pe Hristos-copil, un Hristos splendid în culori închise, Rembrandt, Madona à la Murillo, sau poate chiar Murillo, niște sfinți iezuiți bine hrăniți, un evreu bărbos, o prăvălioară, o raclă ruptă, chipul sfîntului Valent“.

„Mi-amintesc de ramele sparte, mii de albine, zumzăind și zbuciumîndu-se lîngă un stup distrus“.

„O casă veche, poate de o sută de ani, ce aparținuse altădată unui conte polonez, coarne de cerb, plafonul pictat, o pictură veche luminoasă, odăițe mici pentru slugi, dale, galerii, excremente pe podea, băiețași evrei, un pian Steinway, canapele sfîșiate, cu arcurile scoase, de amintit ușile albe, ușoare, de stejar, scrisorile în limba franceză din 1820“.

Nuvela „Di Grasso“ reflectă atitudinea lui Babel față de artă. La Odesa vine în turneu un actor din Sicilia. Jocul lui e convențional, poate chiar șarjat, dar forța artei este atît de mare, încît cei răi devin buni ; ieșind din teatru,

nevasta unui geambaș face imputări soțului său, rușinat : „Golanule, acum înțelegi și tu ce înseamnă iubire..."

Mi-amintesc de apariția „Armatei de cavalerie". Toți au fost zguduiți de marea forță a fanteziei autorului. Unii vorbeau chiar de fantastic. Dar Babel nu descrisese decît ceea ce văzuse. Ne-o dovedește caietul care l-a însoțit în tot timpul campaniei și care a supraviețuit autorului său.

Iată nuvela „Comandantul rezervei de cai" : „În clipa aceea veni în galop... călare pe un cal ca focul, de rasă angloarabă, Diakov, un fost atlet de circ, iar acum comandant al rezervei de cai, un bărbat roșu la față, cu mustața căruntă, îmbrăcat cu o manta neagră de ploaie și cu lampasuri argintii în lungul șalvarilor săi roșii". Mai departe Diakov îi spune țăranului că îi oferă cincisprezece mii pentru cal, iar dacă acesta s-ar dovedi a fi un cal mai vioi, i-ar da chiar douăzeci : „Dacă un cal cade și se ridică înseamnă că-i cal adevărat, numai cînd, ca să zic așa, nu se mai ridică, atunci nu mai poți spune că e cal".

Iată și însemnarea din jurnal, făcută la 13 iulie 1920 : „Comandantul rezervei de cai Diakov, o apariție feerică, pantaloni roșii cu lampasuri argintii, brîu cu incrustații, originar din Stavropol, trup de Apollo, mustață căruntă, tunsă scurt, patruzeci și cinci de ani... fost atlet. Despre cai". 16 iulie : „Vine Diakov. Discuție scurtă : pentru cutare cal cincisprezece mii,

pentru cutare douăzeci. Dacă se ridică în picioare înseamnă că e un cal adevărat."

Să luăm nuvela „Ghidale". Autorul întîlnește un bătrîn telal evreu care-i expune trist filozofia sa : „Dar leahul trăgea, duiosul meu domn, pentru că el era contrarevoluția. Dumneavoastră trageți pentru că sînteți revoluția. Iar revoluția este o plăcere. Și plăcerea nu îngăduie să vadă orfani în casă. Faptele bune le face omul bun... Și eu vreau o Internațională de oameni buni, vreau ca fiecare suflet să fie luat în evidență și să capete cîte o rație de categoria I." Dugheana lui Ghidale este descrisă în felul următor : „Spune-mi, Dickens, unde a fost umbra ta în seara aceea ? Ai fi văzut în dugheana asta de antichități niște pantofi aurii și odgoane de corăbii, o busolă străveche și un vultur împăiat, un Winchester de vînătoare cu data „1810" gravată pe el și o cratiță spartă."

O însemnare în jurnal datînd din 3 iulie 1920 : „Un evreu mic — un filozof. O dugheană de neînchipuit — Dickens, mături și pantofi aurii. Filozofia lui : toți spun că luptă pentru dreptate și toți pradă."

În jurnal întîlnim pe Prișcepa, orășelul Beresteciko, scrisoarea în limba franceză găsită acolo, descrierea uciderii prizonierilor, lupta pentru Leșniuv, discursul comandantului de divizie despre cel de-al doilea Congres al Cominternului, „slugoiul turbat Levka", casa preotului catolic Tuzinkievici și multe alte personaje, episoade, tablouri ce au intrat apoi în „Armata de cavalerie". Dar nuvelele nu seamănă cu

jurnalul. În caietul său Babel descrisese totul așa cum se petrecuse. E un inventar al evenimentelor : ofensivă, retragere, locuitorii orașelor și satelor, ruinați, înspăimîntați, localități care trec din mînă în mînă, execuții, ogoare călcate în picioare, cruzimile războiului. În jurnalul său, Babel se întreabă : „De ce simt mereu în suflet o tristețe care nu mai trece?" Și răspunde : „Viața se destramă iar eu mă aflu la un parastas lung, care nu se mai termină."

Cartea e altfel : în ciuda grozăviilor războiului, a climatului aspru din acei ani, ea respiră încredere în revoluție și încredere în om. E adevărat că s-au găsit unii care au spus că Babel i-a calomniat pe cavaleriștii roșii. Gorki a luat apărarea „Armatei de cavalerie", declarînd că Babel „i-a înfrumusețat" pe cazacii din Armata de cavalerie „mai bine, mai veridic decît a făcut-o Gogol cu cazacii din Zaporojie". Cuvîntul „înfrumusețat", rupt de mine din context, și chiar comparația cu Taras Bulba pot induce în eroare. Cu atît mai mult cu cît stilul „Armatei de cavalerie" este colorat, hiperbolic. (Încă în 1915, la începutul activității sale de scriitor, Babel spunea că el caută în literatură soare, culori bogate : admira nuvelele lui Gogol despre Ucraina și regreta că „Petersburgul a învins Poltava, Akaki Akakievici l-a împins timid dar cu o voință înspăimîntătoare pe Grițko în planul al doilea...")

Dar Babel nu i-a „înfrumusețat" pe eroii din „Armata de cavalerie", el doar ne-a arătat lumea lor lăuntrică. Scriitorul a trecut cu vederea nu numai viața cotidiană a armatei, dar și multe fapte, care la data respectivă îl exasperaseră ; el și-a îndreptat conul de lumină doar asupra acelui ceas, acelei clipe în care omul își dezvăluie firea. Tocmai de aceea l-am socotit întotdeauna pe Isaak Emmanuilovici Babel un poet.

„Armata de cavalerie" a plăcut unor scriitori foarte diferiți : lui Gorki și Thomas Mann, lui Barbusse și Martin du Gard, lui Maiakovski și Esenin, lui Andrei Belîi și Furmanov, lui Romain Rolland și Brecht.

În 1930 revista „Novîi mir" publicase răspunsurile unor scriitori străini, mai ales germani, la o anchetă în legătură cu literatura sovietică. În majoritatea răspunsurilor la loc de frunte figura numele lui Babel.

Criticîndu-și propria sa operă, Babel manifesta exigența unui mare artist al cuvîntului. Îmi spunea adesea că înainte scrisese prea înflorat, că acum caută simplitatea, vrea să se elibereze de afluența de imagini. O dată, era după 1930, îmi mărturisise că Gogol în „Mantaua" îi este acum mai apropiat decît cel din primele nuvele. Îndrăgise pe Cehov. Erau anii în care scria „Guy de Maupassant", „Judecata", „Di Grasso", „Petrolul".

Lucra încet, chinuitor, și era veșnic nemulțumit de sine. Cînd făcurăm cunoștință, îmi spuse : „Viața omului e făcută pentru plăceri, să te culci cu o femeie, să mănînci înghețată într-o zi caldă". Am venit să-l văd o dată și l-am găsit dezbrăcat, era foarte cald ; dar nu

mînca înghețată, ci scria. În timpul cît a stat la Paris, a lucrat de dimineață pînă noaptea : „Trag la jug, inspirat, nu văd nici măcar lumina zilei (deși în această lumină se scaldă Parisul și nu un Kremenciug oarecare)..." Altă dată l-am găsit într-un sat din apropierea Moscovei, unde închiriase o odaie, într-o izbă ; și aici ședea și scria. Oriunde s-ar fi dus găsea niște vizuini ascunse pentru toți și acolo se retrăgea să lucreze. Acest om „jovial", cum rar găseai altul, muncea ca un schimnic.

La sfîrșitul anului 1932 și la începutul anului 1933 lucram la romanul „Și a fost ziua a doua" ; Babel mă vizita aproape zilnic. Îi citeam capitolele scrise, el aproba sau critica. Cartea mea îi trezise curiozitatea și, pe lîngă aceasta, era un prieten devotat.

Îi plăcea să se ascundă, să nu spună unde pleacă. Existența lui aducea cu ascunzișurile unei cîrtițe. În 1936 scrisesem despre Babel : „Propria lui soartă seamănă cu cea a uneia dintre cărțile pe care le-a scris : el singur nu o poate descurca. Într-o zi se gîndi să treacă pe la mine. Fetița lui îl întrebă : „Unde te duci ?" Babel fu nevoit să-i răspundă. Drept care se răzgîndi și nu mă mai vizită în ziua aceea... Cînd vrea să se salveze, sepia împroașcă cerneală. Dar oamenii o prind totuși și o mănîncă. Mîncarea preferată a spaniolilor este „sepia în cerneală proprie". (Aceste rînduri le-am scris la Paris, la începutul anului 1936. Mi-e groază să le transcriu acum : mi-aș fi

putut oare închipui rezonanța pe care ele o vor căpăta cîțiva ani mai tîrziu ?)

Urmînd sfatul lui Gorki, Babel nu publicase nimic timp de șapte ani, din 1916 pînă în 1923. Apoi începură să apară unele după altele : „Armata de cavalerie", „Povestiri din Odesa", „Istoria porumbarului meu", piesa „Apusul". După care Babel tăcu din nou, aproape cu desăvîrșire ; din cînd în cînd mai publica mici schițe (trebuie să recunosc, admirabile). Una dintre temele preferate ale criticilor din acei ani deveni „tăcerea lui Babel". La primul Congres al scriitorilor sovietici luai atitudine împotriva unor atacuri de acest fel, spunînd că femela elefantului poartă puii un timp mai îndelungat decît iepuroaica. Mă comparam pe mine însumi cu iepuroaica, iar pe Babel cu femela elefantului. Scriitorii se amuzară, iar Babel luînd cuvîntul, se autoironiză și declară că face progrese într-un gen nou, cel al tăcerii.

Dar de fapt lui Babel nu-i ardea de glume. În fiecare zi devenea tot mai exigent față de sine însuși. „M-am apucat să transcriu pentru a treia oară nuvelele mele și mi-am dat seama cu groază că mai au nevoie de încă o prelucrare, a patra..." Într-o scrisoare mărturisea : „Nenorocirea fundamentală a vieții mele este că am o capacitate de muncă de-a dreptul respingătoare..."

Făcînd comparație cu iepuroaica și femela elefantului, nu-mi călcam pe conștiință : apreciam foarte mult talentul lui Babel și, totodată, știam cît e de exigent față de sine însuși. Eram

mîndru de prietenia lui. Deşi era cu trei ani mai tînăr decît mine, îi ceream adesea sfaturi şi în glumă îl poreclisem „rabi cel înţelept".

Numai de două ori mi-a fost dat să discut cu A.M. Gorki despre literatură şi în ambele cazuri el mi-a vorbit cu dragoste, cu încredere despre creaţia lui Babel, ceea ce mi-a făcut plăcere, de parcă m-ar fi lăudat pe mine... M-am bucurat că în scrisoarea în care discuta despre „Şi-a fost ziua a doua", Romain Rolland s-a referit cu admiraţie la „Armata de cavalerie". L-am iubit pe Babel, mi-au fost şi mi-au rămas dragi cărţile lui...

Să mai adaug cîteva cuvinte despre om. Nu numai înfăţişarea lui Babel, dar nici felul lui de viaţă nu semăna cu al unui scriitor. Nu avea nici mobilă de mahon, nici bibliotecă, nici secretari. Renunţase chiar la birou, scria pe o masă de bucătărie, iar la Molodenovo, unde închiria o încăpere în căsuţa unui cizmar din sat, Ivan Karpovici, scria pe un banc de tîmplărie.

Prima soţie a lui Babel, Evghenia Borisovna, crescuse într-o familie burgheză ; greu îi venea să se deprindă cu ciudăţeniile soţului ei. De pildă, el putea să aducă acasă, în odaia în care locuiau, foşti camarazi de regiment, şi să-i declare : „Jenia, ei vor rămîne peste noapte la noi".

Babel ştia să se comporte în chipul cel mai firesc cu oamenii cei mai diferiţi. Îi veneau în ajutor tactul său de scriitor şi bunul simţ de om civilizat. L-am văzut vorbind cu snobi parizieni

pe care ştia să-i pună la punct, cu ţărani ruşi, cu Heinrich Mann sau cu Barbusse.

În 1935, la Paris se întrunise Congresul scriitorilor pentru apărarea culturii. Veni şi o delegaţie din Uniunea Sovietică, dar printre membrii ei nu se afla Babel. Atunci scriitorii francezi, din iniţiativa cărora fusese convocat Congresul, se adresară ambasadei noastre, cu rugămintea de a include pe autorul „Armatei de cavalerie" şi pe Boris Pasternak în componenţa delegaţiei. Babel sosi cu întîrziere, după cîte mi-amintesc, a doua sau a treia zi după deschiderea congresului. Urma să ia cuvîntul de îndată. Zîmbea şi căuta să mă liniştească : „Las' că spun eu ceva". Iată cum am relatat în paginile ziarului „Izvestia" discursul ţinut atunci de el : „Babel nu şi-a citit cuvîntarea, el a vorbit franţuzeşte, spiritual şi cu iscusinţă, timp de cincisprezece minute amuzînd auditoriul, povestindu-i schiţe pe care încă nu le scrisese. Oamenii rîdeau, dar, în acelaşi timp, îşi dădeau seama că aceste istorisiri vesele exprimă lucruri esenţiale despre viaţa oamenilor noştri, despre cultura noastră : „Colhoznicul acesta are pîine, are casă, are şi o decoraţie, dar nu-i ajung. Acum vrea să se scrie şi versuri despre el..."

Babel mi-a spus în repetate rînduri că principalul în viaţă este fericirea oamenilor. Iubea animalele, îndeosebi caii. Despre prietenul său de arme Velemir Hlebnikov, scrisese : „Ne frămîntau aceleaşi pasiuni ; pentru amîndoi viaţa era ca o pajişte de mai, ca o pajişte pe care se plimbau femei şi cai".

Viaţa lui Babel n-a fost cîtuşi de puţin o pajişte de mai... Totuşi el a rămas credincios pînă la capăt idealurilor de dreptate, spiritului internaţionalist, umanismului. Pentru Babel revoluţia era o chezăşie a fericirii viitoare. Una dintre schiţele lui cele mai bune, scrise în deceniul al treilea, intitulată „Karl-Iankel", se încheie cu cuvintele : „Am crescut pe aceste străzi, acum a venit rîndul lui Karl-Iankel, dar pentru mine oamenii nu s-au bătut aşa cum se bat pentru el, căci la puţini le păsa de mine, «Nu se poate, îmi ziceam, ca tu, Karl-Iankel, să nu fii fericit... Nu se poate ca tu să nu fii mai fericit decît mine»..."

Babel a fost unul dintre cei care au plătit cu lupta lor, cu visurile lor, cu cărţile, iar mai apoi şi cu moartea lor pentru fericirea generaţiilor viitoare.

La sfîrşitul anului 1937 m-am întors din Spania. Am descins la Moscova, venind direct de la Teruel. Cînd voi ajunge să relatez istoria acelor zile, cititorul va înţelege de ce era atît de important pentru mine să-l văd de îndată pe Babel. L-am găsit pe „rabi cel înţelept" trist ; totuşi nu-l părăsiseră nici curajul, nici umorul, nici talentul de povestitor. Într-o zi îmi istorisi vizita sa la o fabrică unde se făcea hîrtie din cărţile retrase din vînzare. Era o poveste totodată şi nostimă şi înspăimîntătoare. Altă dată îmi istorisi despre aşezămintele de copii, unde trăiau orfanii unor părinţi în viaţă. Nespus de tristă a fost despărţirea noastră în 1938...

Babel vorbea totdeauna cu gingăşie despre Odesa lui natală. După moartea lui Bagriţki, în 1936, Babel scrisese : „Mi-amintesc de ultima noastră discuţie. E cazul să părăsim oraşele acestea străine, ne ziserăm amîndoi, este timpul să ne întoarcem acasă, la Odesa, să închiriem o căsuţă pe Blijnie Melniţî, să scriem acolo tot felul de istorioare şi să aşteptăm să vină bătrîneţea... Atunci ne închipuirăm amîndoi cum o să arătăm bătrîni, nişte bătrîni hîtri, graşi, încălzindu-ne sub soarele Odesei, stînd pe malul mării, pe bulevard, şi privind lung în urma femeilor care trec... Dorinţei noastre nu i-a fost dat să se împlinească. Bagriţki a murit la treizeci şi opt de ani fără să fi realizat măcar o parte infimă din ceea ce ar fi putut da. În statul nostru a fost înfiinţat un Institut Unional de Medicină Experimentală. Fie ca el să poată împiedica repetarea acestor crime absurde ale naturii".

Uneori, în clipe de mînie, spunem că natura este oarbă. Orbi pot fi şi oamenii...

Cu puţin timp înainte de a fi arestat, Babel scrisese unei prietene care-i închiriase o căsuţă la Odesa : „Această căsuţă de care dispun m-a îmbărbătat foarte tare. Dostoievski spusese cîndva : „Orice om trebuie să aibă un loc unde să se poată retrage." Conştiinţa că pentru mine există un asemenea loc mă face să mă simt mult mai sigur pe acest pămînt, care, precum se ştie, se roteşte".

Babel a fost arestat în primăvara lui 1939. Ştirea mi-a parvenit cu întîrziere, mă aflam pe

atunci în Franța. Pe stradă treceau ostași mobilizați, doamnele se plimbau purtînd în mînă măști de gaze, ferestrele erau lipite cu fîșii de hîrtie. Iar eu îmi spuneam că pierdusem un om care mă ajutase să străbat nu o pajiște de mai, ci drumul foarte greu al vieții.

Ne înfrățise aceeași înțelegere a datoriei scriitorului, același fel de a considera veacul : voiam ca în lumea nouă să se găsească loc și pentru cîteva lucruri foarte vechi : pentru dragoste, pentru frumusețe, pentru artă.

La sfîrșitul anului 1954, poate în aceeași clipă în care omul cu nume atît de caraghios Karl-Iankel și tovarășii săi de generație, toți acești Ivan, Piotr, Mikola, Ovanes, Abdul, ieșeau în grup vesel din amfiteatrele universităților, procurorul mă anunță de reabilitarea postumă a lui Babel.

Îmi amintii de schița lui Babel și un gînd fugar îmi spuse : nu se poate ca acești tineri să nu fie mai fericiți decît am fost noi !...

16

O CITITOARE îmi mărturisise cîndva că citește greu romanul meu „Furtuna" : de abia a terminat Valia să declame din „Hamlet", că o oarecare Hilda și începe să flirteze cu un italian, undeva într-un orășel nemțesc. Iată-l pe Serghei pe malul Niprului și de îndată apoi

Miki cîntă un cîntec de partizani, undeva în munții din *Limousin*. Totul este amestecat. Poate că cititoarea aceea are dreptate. Romanul este asemenea unui parc în care pînă și locul tufișurilor trebuie chibzuit dinainte. Viața însă este asemenea unei păduri și o carte în care se vorbește despre ani trăiți nu poate avea o compoziție armonioasă.

Scrisesem mai adineauri despre Fundacul Protocinîi, iar acum trec dintr-o dată la Penmarch, care se află în departamentul francez Finistère. (După plecarea din Moscova și înainte de a ajunge la Penmarch am mai fost la Leningrad, Kiev, Dnepropetrovsk, Rostov, Tbilisi, Batumi, Istanbul, Atena, Marsilia, Paris, Berlin, dar trec acum peste toate acestea.) Ce să-i faci. Am început să vagabondez de la vîrsta de 17 ani, ani de-a rîndul am dormit prin odăi întîmplătoare în hoteluri îmbîcsite, mi-am schimbat adesea adresele, m-au zdruncinat vagoane ieftine și afumate, m-am odihnit pe punțile vapoarelor, am dormit în avioane, am străbătut pe jos sute de kilometri fără ca vreodată să mă simt turist ; de altfel nu am colindat lumea ca să culeg material pentru o nouă carte ; am călătorit de bună voie, am călătorit și pentru că am fost trimis, cu bani și fără bani ; la început mi se perindau prin fața ochilor pietrele de kilometraj, mai tîrziu am început să privesc troienele norilor. Ghetele mi se rupeau repede, cumpăram geamantane în loc de dulapuri ; așa mi s-a scurs toată viața. Se vede că aceasta ține de firea omului : unii sînt cazanieri, alții „jidovi

rătăcitori". Nu e nici motiv de fală, nici prilej de dezvinovăţire.

Am sosit la Penmarch în 1927 şi dacă descriu acest orăşel nu o fac pentru că aş vrea să înfăţişez frumuseţea mohorîtă a stîncilor biciuite de ocean sau să vorbesc despre originalitatea străvechii sculpturi bretone. La drept vorbind, Acropole este mai desăvîrşit, iar oceanul este frumos tocmai pentru că nu poate fi descris. Dar făgăduisem să povestesc drumul meu în viaţă, iar viaţa nu se compune numai din evenimente istorice; uneori cîte un lucru neînsemnat, un amănunt, o întîlnire întîmplătoare ţi se întipăresc în minte şi hotărăsc multe.

Penmarch este un orăşel situat pe una din peninsulele apusene ale Europei. Locuitorii lui se ocupă cu pescuitul sardelelor. Femeile muncesc la fabricile de conserve. Penmarchul este îmbîcsit de miros de peşte. Totul: oamenii, hainele, paturile, pernele, totul miroase a peşte.

De cum am văzut acest orăşel, m-a impresionat neliniştea naturii şi a oamenilor. Nicăieri n-am mai auzit o mare atît de furioasă, care părea că bate într-una la poarta de piatră a pămîntului. Vîntul te dobora, nici un copac nu îndulcea tabloul, erau numai pietre, pietre, iar printre ele, ca nişte cuburi albe, se ridicau fabricile de conserve. Văzui în piaţă pescari în costume roşii din foaie de cort. În port se înălţau catarge goale, semănînd cu o pădure pe timp de iarnă. Femeile purtau rochii lungi negre şi bonete înalte albe, ca nişte mitre de arhierei. Le distingeai de departe, ca pe nişte

mici faruri. Porţile fabricilor stăteau închise. De mai multe zile pescarii erau în grevă. Revendicările lor nu puteau decît să mire un om nefamiliarizat cu pescuitul sardelelor. Pescarii cereu ca fabricanţii să cumpere întreaga cantitate de peşte prins, fie şi la preţ scăzut. Sardelele se pescuiesc numai în lunile de vară, atunci bancurile de peşte se ridică spre straturile de sus ale apei şi trec prin apropierea ţărmului. Vara pescarii strîng bani pentru iarnă. Fabricanţii de conserve, uniţi într-un concern, nu voiau să cedeze pescarilor, pretextînd că fabricile sînt insuficient utilate. În realitate se temeau să nu scadă preţurile la conserve.

Pescarii pierdură greva deoarece nu aveau bani strînşi pentru zile negre. În viaţa lor toate zilele erau negre. Mă interesai de aproape de traiul acestor oameni: era foarte greu. Peştele mai mare rupea adeseori năvodul albastru, subţire. Deşi sardelele franceze erau cotate drept cele mai bune din lume şi constituiau obiect de export, fabricile erau într-adevăr prost utilate, iar munca se plătea mizerabil. Pictorii care veneau în Bretania pictau de predilecţie femeile din Penmarch atraşi de îmbrăcămintea lor tradiţională, de bonete, de chipurile lor frumoase. Dar muncitoarele aveau mîinile roşii, mîncate de sare.

Un velier intră în port după un pescuit îmbelşugat. Uzi leoarcă, tremurînd de frig, oamenii erau totuşi bucuroşi. Dar fabricanţii refuzară să cumpere sardelele. În zadar încercară pescarii să-i convingă pe patroni, în zadar insistară,

protestară. Într-un alt port, Audierne, era o fabrică ce nu făcea parte din concern; pescarii se hotărîră să-și încerce acolo norocul, deși vîntul se întețea și furtuna se apropia. Cei rămași pe țărm spuneau mohorîți: „Ce le rămîne de făcut? Au familii mari..."

Există pagini de meditații despre „trestia care gîndește", există literatura fantastică a lui Villiers de Lisle Adam, există peisajele bretone ale lui Gauguin. Dar mai există și altceva — copiii flămînzi. Una din tragediile epocii noastre rezidă în această contradicție dintre zborul spre culmi al geniului omenesc și mizeria străveche, feroce.

Femeile rămase pe țărm văzură valul înalt răsturnînd barca. Se porni furtuna printre oameni: muncitorii băteau cu pumnii în porțile ferecate ale fabricii. Dar patronii lipseau, se odihneau, probabil, undeva în vilegiatură. Administratorii speriați alergară la telefon, implorînd să li se trimită un detașament de jandarmi.

O barcă cu motor fu trimisă de la far și oamenii amenințați să se înece fură salvați. Totul se potoli pe loc. Iar a doua zi dimineață valierele ieșiră din nou în larg, în timp ce femeile tăiau, cu aceeași grijă, capetele sardelelor sau așezau peștii în cutii de tablă.

În felul acesta, nu se petrecuse, de fapt, nimic. Și totuși de ce mi-am amintit de această întîmplare? Știam dinainte — nu numai din cărți, dar din propria mea experiență — că sătulul nu crede flămîndului. Nici viața pescarilor din Penmarch nu putea să mă uimească, mă obișnuisem de mult cu spectacolul sărăciei umane. Altceva mă cutremurase.

Zilnic înfruntau pescarii din Penmarch oceanul. La cimitir văzui multe cruci străjuind morminte goale, unde veneau văduvele celor morți pe mare. Totdeauna lupta cu natura îl înalță pe om și aș zice că nu există o legendă mai minunată decît legenda lui Prometeu. Cu puțin timp înainte de sosirea mea la Penmarch, Lindberg, un tînăr aviator american, străbătuse primul Oceanul Atlantic în zbor; portretele lui tăiate din ziar le zării în casele pescarilor. În copilărie mă pasionase cartea lui Nansen „Fram" iar mai apoi, în tot cursul existenței mele, am avut ocazia să fiu contemporanul multor evenimente, mai mari sau mai mici, care au zguduit imaginația omenirii. Blériot a trecut în zbor Canalul Mînecii, marinari ruși au salvat pe locuitorii Messinei în timpul unui cutremur, Calmet a descoperit vaccinul antituberculos, spărgătorul de gheață „Krasin" a salvat expediția polară a lui Nobile, a murit Amundsen, echipajul de pe „Celiuskin" a reușit să se mențină pe un sloi de gheață, aviatorii sovietici au ajuns în America zburînd peste Polul Nord, Fleming a descoperit penicilina, englezii au urcat pe vîrful Everest, niște norvegieni au ajuns cu o plută pînă în Polinezia, sputnicul sovietic a pornit să se rotească în jurul pămîntului și, în sfîrșit, lumea a rămas încremenită de admirație, cînd primul om, Iuri Gagarin a călătorit în Cosmos.

Paralel cu aceste evenimente care zguduie imaginaţia, oamenii obişnuiţi — pescari şi medici, minieri şi aviatori din flota civilă — luptă zi şi noapte împotriva naturii oarbe.

În 1929 am întîlnit în Suedia un inginer şi fizician orb, Dalen. Orbise în timpul unei experienţe privind sistemele de iluminare a farurilor maritime. Îşi sacrificase ochii pentru ca alţii să vadă : căpitanii de nave, piloţii, pescarii. La Penmarch mi-a fost dat să văd un alt tablou... Acte de eroism şi alături de ele afaceri — şi acest lucru e de nesuportat ! Sînt oameni gata să trimită la moarte nu numai trei pescari bretoni, dar şi toate „trestiile care gîndesc“ numai ca să nu scadă preţurile la sardele, la petrol sau la uraniu.

Am făcut o digresiune, poate, dar cum spusesem şi mai înainte, la Penmarch nu se întîmplase nimic. Într-un ziar apăru o notiţă minusculă, relatînd incidentul. Pescarii continuau să arunce năvodul în mare. Acţionarii fabricii de conserve îşi primeau mai departe dividendele...

Perioada de acalmie continua. Anul 1927 nu s-a ilustrat prin multe evenimente de importanţă mondială. Sir Henri Deterding, care nu putea ierta Uniunii Sovietice naţionalizarea exploatărilor petroliere, reuşi să obţină ruperea relaţiilor diplomatice dintre Marea Britanie şi U.R.S.S. Americanii i-au executat pe Sacco şi Vanzetti. La Paris, a fost organizată o manifestaţie furtunoasă de protest, care a încercat să ajungă pînă la ambasada americană. André Citröen a declarat solemn că uzinele sale produc o mie de automobile pe zi. La Varşovia, un emigrant alb l-a împuşcat pe Voikov, ambasadorul sovietic. Pe ecranele Parisului apăru primul film sonor, pare-mi-se „Don Juan“. La Berlin avu loc un miting al adepţilor lui Hitler. Deşi Germania trecea printr-o perioadă de bunăstare oratorii vorbiră despre „spaţiul vital din Răsărit“. La Moscova membrii RAPP-ului repetau : „Trebuie să smulgem toate măştile“. Iar măştile pentru ei se confundau adesea cu chipul scriitorilor (La drept vorbind, însă, la data aceea, totul se limita doar la articole...)

Iarna plecai din nou la Penmarch cu Mogoly Nagy care voia să facă un film despre sardele şi despre afaceriştii fără suflet. Spunea că mizează pe un Mecena cu vederi de stînga. Pescarii ne povestiră despre fabricanţi, despre furtuni. Oceanul se dezlănţuise cu furie. Legănîndu-şi copiii, nevestele pescarilor cîntau melodii triste.

Mogoly Nagy nu reuşi să găsească un Mecena şi nu mai turnă filmul. Iar eu, revenind de la Penmarch, notai : „Groaznică este lumea în care Cain apare în rolul de legiuitor, de jandarm şi de judecător !... Anul acesta se va împlini un deceniu de cînd războiul mondial a luat sfîrşit. Dacă nu se va schimba nimic, peste zece ani vom vedea un noi război, cu mult mai îngrozitor“. Nu ştiu ce mi-a venit să indic această cifră, dar de am greşit, am greşit doar cu un an şi jumătate.

17

PRINTRE manuscrisele lui E.P. Petrov se păstrează planul cărţii pe care el o proiecta şi care urma să se cheme „Prietenul meu Ilf". În capitolul cinci al acestui plan, am găsit următoarele însemnări : „Armata roşie. Singurul om care mi-a trimis o scrisoare a fost Ilf. În genere stilul epocii era acesta : nu ne pasă de nimic, e o prostie să scrii scrisori. M.H.A.T. e un teatru anost, citiţi „Julio Jurenito". Ehrenburg a adus de la Paris fragmente din filmele grupului „Avangarde" — filmare făcută cu încetinitorul. „Parisul doarme". Pasiune pentru cinematograf. „Cabinetul doctorului Caligari", „Două orfeline" cu Mary Pickford. Filme de aventuri cu urmăriri. Filme germane. Primele foxtroturi. Dar de trăit trăiam în sărăcie.

Rîndurile de mai sus datează probabil din anul 1926, cînd adusesem la Moscova fragmente din filme franceze, încredinţate mie de Abel Gance, René Clair, Feyder, Epstein, Rénoir, Kirsanov. Pe vremea aceea nu-i cunoşteam încă pe Ilf şi Petrov, dar ca şi ei, eram un pasionat al cinematografului, scrisesem chiar şi o broşură „Materializarea fantasticului". Totuşi filmele germane de felul „Doctorului Caligari" nu-mi plăceau, eram un admirator al lui Chaplin, Griffith, Eisenstein, René Clair.

Un an mai tîrziu avui prilejul să fac cunoştinţă mai îndeaproape cu „materializarea fantasticului", sau, mai precis spus, cu fantasticul

materializării. Traduceri din cărţile mele apăreau în Germania la *Malik Verlag*. Această editură fusese înfiinţată de prietenul meu, Wieland Herzfeld, comunist german, un poet minunat. Venea totdeauna în ajutorul scriitorilor sovietici, care se aflau în străinătate şi nu aveau bani. (În 1928 Maiakovski scria din Berlin „Toată speranţa mi-e în Malik...") Şi iată că Herzfeld mă anunţă printr-o scrisoare că „UFA" vrea să transpună pe ecran „Iubirea Jeannei Ney" ; filmul urma să fie turnat de Georg Pabst, unul din cei mai buni regizori.

Pabst era austriac. Niciodată nu se simţise atras, ca expresioniştii, de scenele de groază sau, cum spuneam noi pe atunci, de „grozăvii fioroase"[1]. Îi cunoşteam filmul „Strada fără bucurii" care înfăţişa ruina din anii de după război ; filmul îmi plăcuse şi propunerea firmei „UFA" mă bucură. În curînd Pabst mă rugă să vin la Berlin, unde se turna filmul.

Succesul „Crucişătorului Potemkin" pusese pe gînduri pe mulţi producători de filme. Publicul nu mai gusta grimasele sinistre ale diferiţilor „doctori". Se plictisise şi de filmele cu *cow-boy*. Revoluţia rusă atrăgea prin caracterul ei exotic. Cécil de Mille confecţionă la mare repezeală filmul „Edecarii de pe Volga", iar Maurice L'herbier „Ameţeală". Pabst hotărî să înviorează intriga romanului meu cu scene pitoreşti : lupta gărzilor albe cu „verzii", şedinţa Sovietului de deputaţi ai muncitorilor,

[1] În original *strasti-mordasti*.

Tribunalul revoluţionar, o tipografie ilegală. Ştiind că scenariul confecţionat la repezeală de un anonim este plin de absurdităţi, nemţii, cu pedanteria specifică lor, în dorinţa de a reda totuşi veridic detaliile, se adresau ambasadei sovietice şi, în acelaşi timp, foloseau, în calitate de consilier, pe generalul Skuro, care apărea cu o trupă de djighiţi.

În studioul cinematografic văzui străzile Feodosiei, un hotel rusesc murdar, o cîrciumă *à la* Montmartre, cabinetul unui avocat francez la modă, fotoliul unui mare duce, sticle de vodcă, statuia Maicii Domnului, paturile unui azil de noapte şi multe alte recuzite. Moscova se găsea la cincizeci de paşi de Paris şi între aceste două oraşe se înălţa o colină din Crimeea. Spelunca unde petreceau gărzile albe era despărţită de sala tribunalului sovietic printr-un vagon francez.

Filmul era mut, ceea ce îngădui lui Pabst să invite actori de cele mai felurite naţionalităţi. Rolul Jeannei Ney era interpretat de o franţuzoaică drăguţă Edith Geant, cel al lui Andrei, de suedezul Uno Henning, al ticălosului Halîbiev de germanul Fritz Rasp, al lui Zaharkievici de Sokolov, fost actor la Teatrul de Cameră din Moscova.

Mi-amintesc de trei scene din timpul turnării. În primul rînd, lacrimile eroinei. Artista nu reuşea de loc să plîngă firesc. S-a pus atunci la patefon o placă cu o romanţă foarte tristă. Întorcînd capul Edith Geant făcea eforturi să plîngă, poate că-şi amintea de o dragoste nefe-

ricită, poate că se gîndea la angajamentul său nu prea rentabil. Îmbrăcat într-o scurtă de piele, Pabst semăna cu comandantul unei baterii de artilerie: necruţător, el nu accepta lacrimile Jeannei, de parcă ar fi fost nişte obuze care zburau ba prea departe, ba prea aproape. În sfîrşit, reuşi să o aducă pe artistă în asemenea hal, încît ea izbucni în plîns cu adevărat şi atunci, satisfăcut, Pabst scoase din buzunar un sandviş cu şuncă. Apoi mă prezentă vedetei. Edith zîmbi : „Dumneata ai scris această poveste atît de tristă ? Te felicit." Bineînţeles, s-ar fi cuvenit ca eu, la rîndul meu, s-o felicit pentru lacrimile ei atît de reuşite, dar mă zăpăcii şi nu reuşii decît să bolborosesc ceva ininteligibil.

A doua scenă e legată de ploşniţe. Pabst voia ca ploşniţele să se plimbe pe perete, iar Halîbiev să le prindă şi să le strivească. Ploşniţele urmau să fie filmate în prim plan. Serviciul de materiale al firmei „UFA" reuşi să facă rost de un borcan cu ploşniţe grozave. Dar insectele se dovediră a fi tari de cap. Ba fugeau prea repede din cîmpul filmării, ba înmărmureau, paralizate, se vede, de lumina prea puternică. Actorul Rasp care interpreta rolul lui Halîbiev nu reuşea de loc să le strivească. Asistentul de regie îmi spuse că ploşniţele vor reveni cam scump firmei „UFA", căci pentru filmarea lor se cheltuiseră patru ceasuri.

A treia scenă era cheful ofiţerilor albi. Pabst invită ca figuranţi nişte foşti ofiţeri din Armata lui Denikin, care îşi păstraseră uniformele. E

greu de spus pe ce anume contaseră : pe o restaurare a regimului sau pe filmări. Am văzut epoleţi strălucitori, căciuli semeţe, pe mîneci se lăfăiau capete de mort — emblema „batalioanelor morţii". Mi-am amintit de Crimeea anului 1920, şi parcă nu m-am simţit chiar la largul meu.

Optzeci de alb-gardişti chefuiau la restaurantul „Feodosia". Balalaici, romanţe ţigăneşti, vodcă, iar într-un colţ — un telefon de campanie. Auzeam cum discută între ei figuranţii : „De mult nu ne-am mai văzut...", „iartă-mă, te rog, dar dumneata în ce regiment erai ?"

Pabst comanda : „Traduceţi-le ! Să chefuiască cu adevărat ! Vreau să se îmbete criţă. M-ai înţeles ?" Un colonel, un bărbat de toată frumuseţea, trebuia să dezbrace o femeie. Pe neaşteptate aceasta se încăpăţînă. Pabst strigă : „Traduceţi-i să nu facă fasoane ! Să-i lase chiloţii. N-are decît să-şi închipuie că e pe plajă..."

Albii căpătau cîte cincisprezece mărci pe zi şi erau mulţumiţi.

(Într-o pauză auzii pe un locotenent povestind : „Se spune că Cean Tzo-lin recrutează ruşi. Oferă două sute de dolari drept îndemnizaţie de deplasare...")

Pentru ca figuranţii să joace mai bine, Pabst le făgădui să-i mai angajeze peste o săptămînă, cînd urmau să joace rolurile unor ostaşi roşii. De astă dată îmbrăcămintea urma să le fie oferită de „UFA". Nenorociţii se bucurară, era un lucru mult mai real decît China...

Nu ascund că mi-era greu să asist la aceste filmări. Văzusem în cabaretele din Paris ofiţeri albi care, căutînd să-i distreze pe cheflii, cîntau, dansau, se certau, plîngeau. Văzusem prin speluncile Istanbulului sute de prostituate rusoaice. Iar acum aceşti ofiţeri, încredinţaţi că şi-au salvat onoarea de militari, se bucură cînd li se promite că peste o săptămînă vor apărea în rolul unor bolşevici... Mai bine să nu vezi aşa ceva !

Dintre toţi actorii Fritz Rasp îmi plăcu cel mai mult. Arăta ca un ticălos adevărat şi cînd muşcă mîna unei femei de stradă, iar apoi puse pe muşcătură, în loc de plasture, un dolar, uitai că în faţa mea se află un actor.

Curînd după aceea Rasp sosi la Paris. Pabst turna aici scenele de stradă. Dar începu o perioadă de ploi, turnarea se amîna mereu şi Rasp hoinărea cu mine prin oraş, se dădea în căluşei, dansa, pînă îl lăsau puterile, cu nişte modiste vesele, visa pe malurile Senei. Prietenia noastră se înfiripă repede. Omul acesta care interpreta roluri de ticăloşi, avea o inimă gingaşă, chiar sentimentală ; îl poreclisem *Jeanne*.

Ne-am întîlnit şi mai tîrziu la Berlin, la Paris. După ce în Germania a venit la putere Hitler, Rasp a dus-o greu. Îl reîntîlnii după o îndelungă întrerupere în 1945, la Berlin. Îmi povesti că în anii de război trăise într-o suburbie din estul oraşului. Spre sfîrşitul războiului SS-iştii îşi făcuseră acolo un punct de rezistenţă ; trăgeau în soldaţii sovietici din ferestrele caselor. După cum am spus, Rasp avea figura unui

criminal clasic. Cînd unitățile noastre cuceriră suburbia, pe Rasp l-au salvat cărțile mele cu dedicații și fotografiile în care apăream amîndoi. Un maior sovietic îi strînse mîna și aduse niște dulciuri pentru copiii lui.

Să ne întoarcem însă la anul 1927. Încercai să arăt că nu sînt de acord cu scenariul, la care Pabst îmi răspunse că nu înțeleg specificul cinematografului ; trebuie să se țină seama de direcțiune, de gustul achizitorilor de filme, de cel al publicului.

Pe neașteptate în atmosfera fantastică a filmării interveni un episod cu totul realist : studioul „UFA" se pomeni în pragul falimentului, deficitul lui atinsese suma de cincizeci milioane mărci. Din culise apăru domnul Hugenberg, un nou rege al Germaniei, proprietar a sute de ziare. Îl ura pe Stresemann, liberalismul și porumbelul păcii, preferîndu-le vulturul strîmb, prusac.

Noul director propuse lui Pabst să aducă modificări în scenariu. Pabst încercă să se opună, dar cu directorul firmei „UFA" era cu mult mai greu să se înțeleagă decît cu figuranții albi.

Am un prieten, regizorul american Milestone care, a turnat prin 1930 un film după romanul lui Remarque, „Pe frontul de vest nimic nou". Mi-a povestit o dată că în timpul turnării veni la el producătorul de filme Lemmle și îi declară : „Vreau ca filmul să aibă un final fericit". Milestone îi răspunse : „Bine. Am să fac

un final fericit : Germania va cîștiga războiul..."

Lemmle era un om de afaceri fără convingeri ferme, pe cînd Hugenberg își tundea scurt părul aspru și subvenționa organizația „Casca de oțel". Pabst a trebuit să cedeze. În sfîrșit sosi și ziua, în care fui invitat să vizionez filmul.

(Hemingway privise în tăcere filmul turnat după romanul său „Adio, arme !" Și numai după ce pe ecran apărură niște porumbei — regizorul voise să arate că războiul luase sfîrșit — Hemingway se ridică, spuse : „Iată au venit și păsărelele", și părăsi sala de proiecție.

Eram mult mai naiv decît el și nu puteam privi în tăcere ceea ce se petrecea pe ecran. Ba rîdeam înfuriat, ba îi înjuram pe toți : pe Pabst, pe Hugenberg, pe Herzfeld, pe mine însumi).

Nu vreau să iau astăzi apărarea romanului meu, scris în 1923, în care sînt multe situații nefirești, artificiale. Fusesem nu numai inspirat de Dickens, dar îl și imitasem de-a dreptul (bineînțeles la data aceea nu-mi dădeam seama de acest lucru). Epoca era însă cu totul alta și nu puteai scrie despre un bolșevic, care luptă ca ilegalist în 1920, ca despre un erou al lui Dickens, închis pentru datorii și care la pușcărie bea vin de porto și glumește cu temnicerii. Romanul meu era plin de sentimentalisme. Eroul, bolșevicul Andrei, ilegalist, era învinuit de a fi ucis pe bancherul Raymond Ney. Andrei ar fi putut răspunde că petrecuse noaptea în

care se săvîrşise crima cu nepoata bancherului, Jeanne, de care era îndrăgostit. Dar eroul meu n-a făcut-o şi de aceea a pierit. Jeanne, care pînă atunci fusese o fată oarecare, după această întîmplare a înţeles multe ; pentru ea începe o a doua viaţă, viaţa de luptă împotriva lumii minciunilor, a banilor, a făţărniciei ; Jeanne pleacă la Moscova. Aşa scria în carte. Pe ecran totul era altfel, de la amănunte, pînă la esenţial. De pildă, în roman apare un personaj antipatic, agent secret al poliţiei franceze, Gaston, cu nas de sifilitic. Pe ecran acelaşi agent are un nas acvilin şi o inimă nobilă. Dar lucrurile nu se reduceau numai la Gaston. Pabst inventă un *happy-end*. În roman cei doi îndrăgostiţi trec pe o stradă din Paris, prin faţa unei biserici vechi. Jeanne îl aduce pe Andrei în biserică, acolo e întuneric, iar ea are poftă să-l sărute. E poate una din cele mai realiste scene din acest roman, în care, după cum am spus, există multe aberaţii. Pe ecran Jeanne apare ca o ferventă catolică, ea îl aduce pe Andrei la biserică, să se închine lui Dumnezeu, bolşevicul îngenunchează şi Maica Domnului îl salvează de la pieire ; cei doi se vor căsători şi vor avea copii.

Încercai să protestez, să mă adresez în scris unor redacţii. Herzfeld tipări protestul meu în formă de broşură, dar aceasta nu-i deranjă nici pe achizitorii de filme, nici direcţia studioului. Toţi îmi răspundeau invariabil : „Filmul trebuie să aibă un sfîrşit vesel..."

În 1926, pe cînd mă aflam la Tbilisi, la tribunalul popular din localitate se judeca un caz amuzant. O fată împrumutase de la alta cîteva cărţi şi nu i le mai restituise. Judecătorul o întrebă : „De ce nu i-aţi restituit cărţile ?" „Pentru că le-am aruncat în rîu". „Dar cum aţi îndrăznit să aruncaţi nişte cărţi care nu vă aparţineau ?" Fata, o fire expansivă, replică : „Dar cum a putut Ehrenburg să dea romanului „Jeanne Ney" un final atît de crunt ? L-am citit şi m-am indispus atît de tare încît am aruncat în Kura toate cărţile..." Judecătorul o condamnă la amendă. Nu ştiu din ce considerente anume : ori apărînd dreptul de proprietate, ori din respect faţă de cărţi, ori recunoscînd scriitorului dreptul de a da operelor sale un final tragic...

În împrejurările mai sus amintite am înţeles ce înseamnă „fabrică de visuri", unde se produc în serie filme care adorm cunoştiinţele şi prostesc milioane de oameni. Numai în cursul anului 1927 spectatorii putură vedea : „Dragoste pe plajă", „Dragoste în zăpezi", „Dragostea lui Betty Peterson", „Dragoste şi furt", „Dragoste şi moarte", „Dragostea dirijează viaţa", „Dragostea este inventivă", „Dragostea este oarbă", „Dragostea unei artiste", „Dragostea unei indiene", „Misterul dragostei", „Dragostea unui adolescent", „Dragostea unui tîlhar", „Dragoste sîngeroasă", „Dragoste la răspîntie", „Dragoste şi aur", „Dragoste pur şi simplu", „Dragostea unui călău", „Jocul dragostei", „Dragostea lui Rasputin". Spectatorilor

li se mai oferi încă o variantă: „Dragostea Jeannei Ney".

Comentînd filmul, scriam: „În romanul meu viaţa este prost orînduită, în consecinţă ea trebuie schimbată. În film viaţa este bine orînduită, în consecinţă putem să ne culcăm pe o ureche".

Îmi vine să rîd cînd mi-amintesc de tiradele mele mînioase de autor fără experienţă. Totul a dispărut de mult în trecut: şi „Dragostea Jeannei Ney", şi concernul lui Hugenberg. Un singur lucru a rămas viu: teama de deznodăminte tragice.

Se spune că finalurile fericite sînt o dovadă de optimism. După părerea mea sînt o dovadă de bună funcţionare a aparatului digestiv, de somn liniştit, dar nu de concepţii filozofice. Am trăit cu toţii o viaţă, căreia nu-i pot găsi alt nume decît tragedie. E de înţeles că oamenii care doresc să adoarmă conştiinţa a milioane de concetăţeni cer scriitorului sau regizorului de cinema un final fericit. E mai greu de înţeles cînd acest lucru îl cer cei ce se declară partizani ai unei mari cotituri istorice. Poţi să fii frămîntat, să fii trist şi să-ţi păstrezi optimismul! După cum poţi fi un cinic ultravesel.

În cartea aceasta, în care-mi povestesc viaţa, în care scriu despre oamenii pe care i-am întîlnit, sînt multe deznodăminte triste, uneori chiar tragice. Nu e vorba de fantezia bolnăvicioasă a unui amator de „literatură neagră", ci de probitatea minimă a unui martor. Poţi

reface un film, poţi convinge un scriitor să-şi rescrie romanul, dar epoca n-o poţi vopsi în altă culoare. A fost o epocă măreaţă, dar nicidecum trandafirie...

18

ÎNCHIRIARĂM un atelier pe Bulevardul Saint-Marcel. Era o construcţie supraetajată, peste o clădire veche, bineînţeles de culoare cenuşiu-vineţie. În dorinţa de a lua o chirie cît mai mare, proprietarul introdusese în atelier electricitate. Li s-a propus şi chiriaşilor să li se instaleze în mod gratuit lumină electrică, dar aproape toţi refuzară. Nu voiau să le bată la uşă controlorul care venea să verifice contoarele.Dar cu mult mai neplăcut decît controlorul era oaspetele nechemat, care se chema istoria şi parizienii erau bucuroşi a-l vedea plecat. Bineînţeles, citind în ziare că Aristide Briand şi americanul Kellog semnaseră pactul care interzicea pe veci războiul, ei zîmbiră, după obicei, cu ironie — erau totuşi francezi. Dar, în fundul sufletului lor, erau ferm convinşi că, atît timp cît vor trăi, nu va mai fi război. Era imposibil ca în cursul unei vieţi să aibă de două ori loc aşa ceva.

Caricaturiştii îl luară în primire pe noul prim-ministru, Tardieu. Era uşor de desenat, căci ţinea permanent în dinţi un ţigaret foarte

lung. Maurice Chevalier își interpreta ca și înainte cîntecele. Cîteva luni de-a rîndul ziarele se ocupară de crima săvîrșită de bijutierul Mestorino care ucisese pe un misit, iar apoi îi arsese cadavrul. Suprarealistul Bunuel prezentă un film amuzant : pe un pat dublu, în locul unei femei se tolănea o vacă de proporții impresionante. În timp ce parlamentul discuta legea cu privire la importul de petrol, un deputat rosti cu sarcasm : „Altădată, la orice scandal, se spunea „căutați femeia". Acum sîntem îndreptățiți să spunem „căutați petrolul". Un alt deputat îl întrerupse : „Să nu comparați petrolul cu femeia, femeia este o creație divină !" În mijlocul rîsului general, un al treilea adăugă : „Și apoi femeile nu sînt inflamabile..."

Un film foarte vechi al lui René Clair, „Parisul adormit" folosea un procedeu amuzant : pe peliculă apărea o succesiune de fotografii — instantanee comice, dar cu un subtext tragic : picioare ridicate, guri căscate, mîini îndoite. În această ipostază — adormit — țin minte Parisul în preajma lui 1930.

Pentru mine personal anii aceia au fost lungi, grei. Cu banii o duceam prost, trăiam de pe o zi pe alta, nu știam ce se va întîmpla cu mine a doua zi. Pe neașteptate mi-a trimis niște bani editura „Pămînt și fabrică", tot pe neașteptate ziarul danez „Politiken" s-a apucat să traducă „Trustul D.E.", pe neașteptate am primit drepturi de autor din Mexic pentru „Julio Jurenito". Cu toate acestea viața mi se părea o idilă, nu

mai flămînzeam ca în anii dinainte de război și nu mai umblam zdrențuros.

Liuba muncea mult. Zborovski, prietenul lui Modigliani, organiză o expoziție cu lucrări de ale ei în guaș ; Mac-Orlan semnă prefața la catalog.

Irina învăța la școală, începuse să vorbească franțuzește ca o adevărată pariziană, graseind. Cînd se întorcea de la școală în zilele călduroase, nu bea apă, ci vin alb. Într-o zi o zării pe terasa cafenelei „Capulade", împreună cu niște fetișcane și băiețandri, discutînd cu înflăcărare. Am trecut mai departe și mi-am zis : iată o nouă generație, într-o nouă „Rotonde"...

Scrisul meu devenea aproape indescifrabil, nu mai înțelegeam nici ce scrisesem în ajun. De aceea, cînd primii niște bani la care nu mă așteptam, îmi cumpărai o mașină de scris. Locuiam în camera de deasupra atelierului și de dimineață pînă seară băteam la mașină : scriam despre tribunul poporului Grachus Babeuf, despre banda rulantă de la uzinele Citroën, despre viața aventuroasă a unui croitor din Gomel, Lazik Roitschwantz, care colindase de nevoie lumea întreagă.

Într-o zi la restaurantul „La Vincent", care semăna cu un birt muncitoresc, dar era renumit prin bucătăria sa excelentă, îl văzui pe Paul Valéry. Sorbea încetișor vinul de Bordeaux și dăruia parcă în silă comesenilor săi aforisme triste. Sub aspectul unui om de lume se ascundea amărăciunea și o fire închisă. Am impresia că Valéry s-a născut prea tîrziu, talentul său

nu era mai prejos de al lui Mallarmé, dar acustica vremii se schimbase între timp... Soarta lui Valéry nu amintea pe cea „a poeților blestemați" ; la cincizeci de ani el căpătase sceptrul de academician și titlul de „nemuritor", dar în jurul lui nu erau discipolii entuziaști și generoși, care înconjuraseră cîndva pe Mallarmé.

În anii la care mă refer, Paul Valéry socotea că epoca este favorabilă artei : „Ordinea apasă în mod inevitabil omul. Dezordinea îl face să se gîndească la poliție sau la moarte. Sînt doi poli la care omul se simte deopotrivă de incomod. El caută epoca în care să se simtă în gradul cel mai înalt liber și în gradul cel mai înalt apărat. Între ordine și dezordine se întinde un ceas de vrajă : este ceasul la care s-a realizat tot acel complex de stări pozitive ce decurge din organizarea drepturilor și a îndatoririlor. Te poți delecta cu primele semne de slăbire ale sistemului". Remarca este justă. Fructele se coc la sfîrșitul verii și este zadarnic să le căutăm iarna sau primăvara devreme. Dar Paul Valéry greșise calendarul : „ceasul de vrajă" rămăsese în trecut — la sfîrșitul secolului XIX, la începutul secolului XX. Septembrie de aur al Franței fusese înlocuit cu cețurile lui noiembrie. Paul Valéry, care părea născut pentru zile lungi și însorite, pentru cîntecul gingaș al cicadelor, pentru armonie, a trăit pînă la al doilea război mondial ca să constate că și libertatea și ordinea pot dispare.

Cineva mă prezentă lui André Gide. Îmi făcu impresia unei ființe enigmatice : semăna sau cu un pastor din piesele lui Ibsen, sau, poate, cu un bătrîn chirurg chinez. Cu puțin timp înainte îi citisem cărțile în care relata călătoria sa prin Africa și își exprima indignarea față de colonialism. Astăzi aceste lucruri par niște adevăruri elementare, dar pe atunci curajul lui mă entuziasmase. Începui să discut despre Africa. Dar, nu știu de ce, Gide schimbă subiectul și abordă o temă abstractă, explicîndu-mi că frumosul este legat de principii etice. Alături de el ședea un tînăr sportiv, pare-mi-se german sau olandez, cu o expresie obtuză pe față, îmbrăcat cu niște pantalonași scurți, — ultima sa iubire.

În Franța se publicau multe cărți distractive, superficiale. Maurois inaugurase un gen nou : biografiile romanțate ale oamenilor de seamă. Literații se porniră să producă în serie asemenea cărți, bîrfind pe seama aventurilor amoroase ale octogenarului Hugo, povestind că Voltaire făcuse speculă cu zahăr, iar mama lui Saint-Beuve avusese o fire despotică.

François Mauriac, de care-mi vorbise încă în 1913 Francis James, scria romane bune în care zugrăvea viața prost orînduită. Deși este catolic, în cărțile sale am aflat nu atît compasiune creștină, cît mai ales adevăr plin de cruzime. O soție își înșală soțul pe care nu-l iubește și apoi încearcă să-l otrăvească. Acesta scapă și temîndu-se de scandal își zidește soția într-o închisoare meșterită de el, unde aceasta va înnebuni.

O familie numeroasă așteaptă ca un avocat foarte bogat să-și dea sufletul ; dar el trăiește bătrîn, bolnav, făcîndu-le tuturor în ciudă, însuflețit de dorința de a-și lipsi moștenitorii de avere. Analizînd acest roman al lui Mauriac criticul Edmond Jaloux scria : „Moștenirea și testamentele sînt trăsăturile fundamentale și cele mai tradiționale ale vieții franceze".

Îmi ziceam adesea că lumea veche cu măiestria sa, cu bibliotecile și muzeele sale trăiește ca și eroii lui Mauriac cu un singur scop : nu vrea să lase nimic moștenitorilor săi. Iar după ce citeam vreun articol publicat în „Literaturnaia gazeta", sau mă întîlneam cu scriitorii din gruparea R. A. P. P., îmi spuneam că există oameni cărora nu le trebuie moșteniri, oameni asemenea copiilor fără părinți, dar care au fost investiți cu putere de cenzori și procurori.

După o călătorie la Moscova, Duhamel și Durtain publicară cărți inteligente, pașnice, chiar „progresiste", cum se spune astăzi. Uneori îl vizitam pe Durtain. Vorbea despre țara noastră cu amabilitate, cu oarecare condescendență, căutînd să justifice tot ceea ce nu-i plăcuse, nu numai prin specificul istoriei Rusiei, dar și prin misteriosul „suflet slav". La Paris sosi, venind de la Leningrad, Olga Dimitrievna Forș. Într-o zi luarăm masa în trei ; Olga Dimitrievna, Duhamel și cu mine. Duhamel ne explică prietenește că pînă la urmă totul se va aranja, Rusia sovietică se va potoli și va deveni un stat aproape european ; pentru atingerea acestui scop e nevoie de un singur lucru : să se traducă mai

multe cărți franțuzești. Nu știu în ce legătură de idei își aminti de „verstele" pomenite în vechile romane rusești și spuse că Revoluția franceză a dăruit lumii sistemul metric, e bine că acum și rușii l-au acceptat... După ce Duhamel plecă, izbucnirăm amîndoi în rîs. Cărțile lui ne plăceau, dar naivitatea sa producea ilaritate. Era convins, se vede, că poate măsura drumurile noastre cu centimetrul său.

La redacția revistei *Le Monde* mă întîlneam cu Barbusse, care publicase cu puțin înainte o carte despre Hristos. Toți prietenii îl atacau numindu-l „idealist", „mistic". Pentru cei de dreapta el rămăsese însă comunistul incorigibil. Era mereu bolnav, vorbea sacadat, cu o voce voalată, iar mîinile lui fine de aristrocrat parcă schițau un desen în aer.

Mi-amintesc de un dineu organizat de Pen-club în cinstea unor scriitori străini. Președinte era Jules Romains, care în discursul său căuta să spună fiecăruia dintre invitați cîteva cuvinte amabile. Pe mine mă caracteriză ca fiind „pe jumătate parizian" iar lui Babel îi spuse : „Vă felicit : cartea dumneavoastră a fost publicată în limba franceză". Jules Romains nu voia cîtuși de puțin să pară înfumurat, dar pur și simplu își închipuia că epoca lui Ludovic al XIV-lea Richelieu și Corneille nu apusese încă. (În 1946 mă întorceam din America cu vaporul *Île de France*. Pe punte puteai zări refugiați din cele mai diferite țări ale Europei care, după ani îndelungați de emigrație, se

întorceau în patrie. Printre ei se afla şi Jules Romains...

Mi-amintesc cu recunoştinţă de dineul oferit de Pen-club ; acolo am cunoscut pe Joyce şi pe scriitorul italian Italo Svevo. Îi lega o veche prietenie — căci Joyce trăise mulţi ani la Triest, iar Italo Svevo (după adevăratul său nume Ettore Schmitz) era originar din acest oraş. Stăteau alături la masă şi discutau cu însufleţire.

La data aceea Joyce era celebru, „Ulisse" era socotit de mulţi drept o formulă nouă de roman ; unii îl comparau cu Picasso. Mă impresionă simplitatea omului : scriitorii francezi cu renume se comportau altfel. Lui Joyce îi plăcea să glumească, după ce făcurăm cunoştinţă îmi povesti de îndată cum, sosind, tînăr de tot, prima oară la Paris, se duse la un restaurant ; cînd i se aduse nota de plată, constată că nu are cu ce să plătească şi îi spuse chelnerului ; „Am să-ţi dau o chitanţă, la Dublin mă cunoaşte toată lumea". Drept care chelnerul îi răspunse : Las' că te ştiu şi eu ; nu eşti din Dublin cum nu sînt eu ; e a patra oară că vii la noi să haleşti în contul prinţesei prusace..." Cînd povestea rîdea ca un copil.

Era un om tot atît de original ca şi cărţile pe care le scria. Avea vederea slăbită, era bolnav de ochi, dar spunea că în schimb are o bună memorie a vocilor... Îi plăcea să bea, suferea de boala pe care o cunosc de mult scriitorii ruşi. Lucra ca un nebun şi cred că nimic în viaţă nu-l pasionase în afară de munca lui. Cineva îmi

povesti că în ziua în care izbucnise cel de-al doilea război mondial, Joyce ar fi exclamat îngrozit : „Cum am să-mi termin în condiţiile acestea cartea ?" Soţia îi considera cu ironie îndeletnicirile ; nu-i citise nici una dintre cărţi Joyce a părăsit Irlanda tînăr de tot şi n-a mai simţit niciodată dorinţa să se întoarcă în patrie. A locuit la Triest, la Zürich, la Paris. Moartea l-a surprins la Zürich. Dar ori despre ce ar fi scris s-a simţit întotdeauna la Dublin. Mie mi-a făcut totdeauna impresia unui om cinstit, a unui fanatic al muncii, genial şi totodată limitat din cauza spiritului său sofistificat, un Andrei Belîi al Irlandei, lipsit însă de simţul istoriei, fără să aibă un Mesia şi o misiune, un spirit deosebit de ironic, care trecea drept proroc în ochii publicului, un Swift, prin talentul său, dar un Swift într-un pustiu în care nu există nici măcar liliputi.

Spre deosebire de Joyce, Italo Svevo era un nume puţin cunoscut. Nu prea des găseai francezi care să-i preţuiască romanul „Zenon". Svevo era cu douăzeci de ani mai în vîrstă decît Joyce, l-am cunoscut cu un an înaintea morţii sale. În ochii multora trecea drept un diletant ; de fapt era industriaş şi de-a lungul vieţii sale scrisese doar cîteva cărţi. Dar rolul său în distrugerea formulelor tradiţionale ale romanului nu poate fi contestat. Numele lui trebuie să figureze alături de cel a lui James, Marcel Proust, Joyce, Andrei Belîi. Svevo mi-a vorbit mult despre înrîurirea pe care a exercitat-o asupra lui romanul rus din secolul XIX. În romanele pe

care le-a scris, Joyce pornea de la propria sa existență spirituală și de la stihia muzicii. Pe oameni nu-i cunoștea și nici nu voia să-i cunoască. Svevo îmi spuse într-o zi că Stephan Dedal eroul romanului „Ulisse" trebuie să se cheme Telemac. Lui Joyce îi plăceau numele simbolice, iar Telemac în limba greacă înseamnă „străin de luptă". Dimpotrivă, Italo Svevo își căuta inspirația în viață, completa observarea acesteia cu propriile sale frămîntări spirituale, dar niciodată nu reducea totul numai la „eul" său.

Uneori mă întîlneam cu Charles Vildrac, era totdeauna bun și totdeauna trist, uneori din cauza evenimentelor, alteori din cauză că nu erau evenimente. Jean-Richard Bloch se întreba pe sine și-i întreba și pe alții cum să-l împace pe Nietzsche cu Tolstoi, iar Revoluția rusă cu Gandhi.

Făcui cunoștință cu o serie de scriitori tineri : Aragon, Desnos, Malraux, Chamson, Cassoux ; despre unii din ei voi mai vorbi în paginile ce urmează. În anii aceia nu-i cunoșteam însă suficient și mai ales nu-i înțelegeam suficient.

Suprarealiștii nu renunțaseră încă la interpretarea visurilor, la prorociri, la cultul subconștientului. Organizau seri zgomotoase, publicau manifeste ultrarevoluționare, tulburau desfășurarea solemnităților și prin toate acestea îmi aminteau de primii noștri futuriști.

În anii ce au urmat m-am împrietenit cu o seamă de scriitori francezi, dar în epoca la care mă refer aici îmi venea greu să discut cu ei,

căci vorbeam un limbaj diferit. Mulți dintre ei visau furtuna, dar această furtună le apărea ca o noțiune abstractă. Pentru unii ea se confunda cu apocalipsul, pentru alții cu un spectacol de teatru. Pe cînd eu și pe pămînt simțeam o amețeală ca după un tangaj puternic.

La data aceea André Gide avea aproape șaizeci de ani, iar André Malraux aproape treizeci. Dar amîndoi îmi făceau impresia fie a unor adolescenți care nu cunoscuseră încă nenorocirile, fie a unor bătrîni intoxicați, nu cu alcool sau nicotină, ci cu înțelepciunea cărților.

În locuința mică, plăcută a lui André Chamson discutam despre noile romane, despre viața citadină, despre înrîurirea cinematografiei asupra literaturii. Toți scriitorii cu care mă întîlneam admirau Revoluția rusă, dar o admirau ca pe un fenomen al naturii, îndepărtat și neobișnuit.

Mi-amintesc de un episod amuzant. Un scriitor bogat, André Germain, unul din proprietarii Băncii de Credit din Lyon avea obiceiul să organizeze recepții. Era pederast, singurul lucru căruia, se pare, i-a rămas credincios toată viața. În preajma lui 1930 avea faima unui „simpatizant al bolșevicilor". Într-o zi veni cu sufletul la gură la Liuba și începu să sîsîie afectat : „Vă implor, veniți la mine în vizită și aduceți și pe poeții proletari, am să organizez în cinstea lor un ceai... Ce oameni admirabili sînt !..." Pe atunci, se aflau la Paris, într-o vizită, Utkin, Jarov și Bezîmenski. (Cinci ani mai tîrziu André Germain a scris : „Trăsătura cea mai ca-

racteristică a naziştilor este cultul idealurilor. Goebbels are o frumuseţe stranie, o faţă de ascet şi de fanatic, trăieşte însufleţit numai de ideile sale“).

Bineînţeles, André Germain este o caricatură. În ce priveşte pe adevăraţii scriitori, ei admirau „Armata de cavalerie“ dar îl priveau cu oarecare uimire pe Babel : acest „cazac roşu“ inteligent, stăpînind la perfecţie franceza, era în artă un retrograd, îi plăcea, de pildă, Maupassant. La Paris sosi S.M.Eisenstein. Mă dusei la Sorbona unde se organizase o festivitate în cinstea lui şi urma să ruleze filmul „Crucişătorul Potemkin“, dar prefectul poliţiei interzise vizionarea filmului şi, timp de două sau trei ore, Eisenstein discută cu auditoriul, pe cele mai diverse teme, într-o franceză impecabilă, cu multă vervă şi ironie, impresionînd sala prin erudiţia sa.

La Paris apărea un cotidian „La comédie“. Publica puţine ştiri politice, coloane întregi erau consacrate teatrului, cărţilor, expoziţiilor. Totuşi politica se făcea simţită în felul cum se comentau piesele şi romanele. Într-o zi citii în acest ziar un articol iritat la adresa cărţii mele „Viaţa lui Gracchus Babeuf, care apăruse în traducere franceză. Criticul îşi încheia articolul cu cuvintele : „Ar fi mai bine dacă doamna Ilya Ehrenburg în loc să se ocupe de revoluţia franceză, ne-ar comunica reţeta după care se pregăteşte borşul rusesc“. Numele „Ilya“ îl indusese în eroare pe critic, care mă luase drept femeie. Bineînţeles că nu acesta era motivul pentru care îl supărase cartea mea. Neştiind cine sînt eu, ştia în schimb foarte bine cine fusese Babeuf. Am trimis ziarului o dezminţire pe un ton glumeţ : scriam că nu sînt femeie, ci bărbat, dar totuşi pot să-i dau criticului gurmand reţeta care îl interesează. E adevărat că nu ştiam cum se pregăteşte borşul, dar îmi veni în ajutor Elsa Iurievna Triolet. Criticul nu se pierdu cu firea ; nu publică scrisoarea mea, doar într-o notă la următorul articol, îşi anunţă cititorii că Ilya Ehrenburg s-a dovedit a fi bărbat, adăugînd „bolşevicii au încurcat totul pe lume, inclusiv sexul bărbătesc şi femeiesc“. În schimb, la rubrica gastronomică redacţia publică reţeta borşului cu indicaţia : „Pusă la dispoziţia noastră prin amabilitatea domnului Ilya Ehrenburg". Am impresia că m-am plîns mult prea des de supărările pe care mi le pricinuiau criticii, de aceea mi-am şi permis să-mi amintesc de un caz cînd critica m-a făcut să mă distrez.

Serile ni le petreceam pe Montparnasse. „Rotonde“ era ocupată de turiştii americani. Ne ducem la „Dôme“ sau la „Coupole“. Uneori mai venea cîte un pictor din cei de altădată : Derain, Vlaminck ; cu ani în urmă fuseseră fauvişti, ameninţaseră arta clasică, dar pînă în 1930 avuseseră vreme să se potolească şi acum făceau impresia unor pomi uriaşi, bătrîni, care încetaseră să mai rodească. Mă împrietenii cu sculptorul american Calder, un munte de om, totdeauna vesel. Avea un spirit foarte inventiv, lucra în tablă, în sîrmă. Făcuse din sîrmă por-

tretul terierului scoțian Buza, cîinele meu preferat. Uneori mă întîlneam cu Chagall, care nu mai picta acum evrei din Vitebsk zburînd pe deasupra caselor, ci femei frumoase și goale, călare pe cocoși, cu sau fără turnul Eiffel alături. Norvegianul Peer Kroug fuma în tăcere din pipă. Înconjurat de femei frapante, zgomotoase, Paskin bea whisky și desena fără oprire pe bucățele de hîrtie.

La măsuța noastră veneau pictori tineri. Auzeam discutîndu-se despre factură, despre cerul peisajului prea greoi, despre un colț de tablou care rămăsese neterminat...

La cafeneaua „Dôme" îl mai întîlneam pe K. Miklașevski, regizor și critic de artă din Petersburg, autorul cărții „Hipertrofia artei". Nu o dată m-am gîndit la aceste cuvinte. Arta mă înconjura din toate părțile și deși ea a fost și rămîne cea mai mare pasiune a vieții mele, erau clipe în care simțeam că încremenesc. Aveam impresia că mă găsesc într-un muzeu și în jurul meu sînt figuri de ceară.

Nu știu dacă este o trăsătură proprie numai firii mele sau și a altora, dar după cum mă aflam la Paris sau la Moscova judecam multe lucruri din unghiuri diferite. La Moscova îmi ziceam că omul are dreptul la o viață spirituală complexă, că arta nu poate fi turnată toată în același tipar, iar la Paris, în preajma lui 1930 simțem că mă sufoc — erau prea multe complicații verbale, prea multe tragedii căutate, însingurarea devenise un program.

Paul Valéry are dreptate cînd spune că polii nu seamănă nici cu Parnasul nici cu Heliconul, nici cu un deal obișnuit. Dar înaintea ochilor mei se conturau alți poli decît cei la care se gîndea Paul Valéry : libertate fără dreptate sau dreptate fără libertate, revista estetizanților parizieni „Commerce" sau „Na literaturnom postu". (Cîțiva ani mai tîrziu, la Congresul antifascist al scriitorilor, Jean-Richard Bloch a vorbit despre libertatea autentică și cea iluzorie a omului de artă. Libertatea autentică rezidă în respectarea de către societate a individualității omului de artă, a originalității lui, a creației lui, libertatea iluzorie — în năzuința zadarnică de a trăi în afara societății.)

Oamenii secolului trecut au cunoscut aurora boreală, poeții ruși publicaseră și o revistă „Polearnaia zvezda" („Steaua polară"). Polii au fost explorați în secolul XX. Mestecenii, stejarii, măslinii, palmierii cresc în spațiile dintre Arctica și Antarctica, asta o știe fiecare și fiecare trebuie să înțeleagă că poate zbura pînă la pol, poate trece cu avionul peste pol, dar de trăit la pol e foarte greu.

19

L-AM CUNOSCUT pe poetul Robert Desnos prin 1927, dar întîlnirile noastre frecvente se situează mai tîrziu, prin 1929-1930. Niciodată n-am fost prieteni, deși totdeauna m-am simțit

atras de firea lui pasionată și totodată blîndă, plină de omenie. Nu avea cîtuși de puțin aerul unui scriitor de profesie. Pe lîngă aceasta nu semăna de loc cu francezii pe care-i întîlneam, care căutau să complice totul sau, cum se spune în Franța, să despice firul în patru. Cultul poeziei ermetice mai era încă în floare cînd Desnos declară că poetul trebuie să înțeleagă și să fie înțeles.

Desnos a fost unul dintre adepții cei mai tineri și cei mai înflăcărați ai suprarealismului timpuriu. A îmbrățișat de îndată dogma „automatismului" creației, se prosterna în fața principiului oniric. Îl vedeai la un moment închizînd ochii în cafeneaua zgomotoasă și proferînd ca în transă, în timp ce unul dintre prietenii săi nota. Avea pe atunci douăzeci și doi de ani și faptele acestea mi le-au povestit alții.

În 1929 începuse perioada de dezagregare a suprarealismului și oricît se străduise André Breton, poreclit în glumă „tatăl suprarealismului", să păstreze unitatea grupării, poeții se împrăștiaseră care încotro. În ciuda denumirii sale, suprarealismul nu a însemnat un moment de înălțare, ci doar o bună pistă de decolare. Dar cu toate declarațiile sale zgomotoase și naive de la început, el a dat poeți ca Eluard și Aragon.

În 1930 Desnos declarase : „Suprarealismul, așa cum îl predică Breton, este una din principalele primejdii pentru libertatea gîndirii, o capcană perfidă pentru ateism, cel mai bun sprijin pentru renașterea catolicismului și a spiritului eclezistic".

Ce mă atrăgea în versurile și în personalitatea acestui poet ? Voi răspunde citînd cuvintele lui Eluard : „Dintre toți poeții pe care i-am cunoscut, Desnos a fost cel mai spontan, cel mai liber, a fost un poet pe care nu l-a părăsit niciodată inspirația, un poet care știa să vorbească așa cum puțini dintre poeți știu să scrie. A fost cel mai îndrăzneț dintre toți..."

Cum am mai spus, ne vedeam uneori. În cîteva rînduri a venit la mine, pe bulevardul Saint-Marcel. (Portăreasa care mă considera și pe mine și pe cei ce mă vizitau drept oameni suspecți, îi strigă lui Desnos să-și șteargă picioarele. Poetul îi răspunse calm : „*Madame*, sînteți un c..."). Într-o zi îl vizitai la atelierul lui de pe strada Blomet, situat în apropierea unui local de dans al negrilor. Camera era ticsită de tot felul de vechituri pe care Desnos le cumpărase — nu se știe de ce — la „*Marché des puces*" — piața puricilor, hala de vechituri a Parisului. Mi-a rămas în minte o statuie de ceară, îngrozitoare, înfățișînd o sirenă. Lui Desnos îi plăcea foarte mult. (Mulți ani mai tîrziu citii în poeziile sale că pe iubita sa Iuki o numea „sirenă", iar pe sine însuși se compara cu un „cal de mare".)

Ca să-și cîștige existența Desnos făcea ziaristică. Era reporter la *Paris matinal*, ziarul lui Merle, mai tîrziu a colaborat și la alte organe

de presă. Viața îi arătase ce înseamnă puterea banilor: „Oare ziarele se tipăresc cu cerneală? scrie el. Poate! dar de scris se scriu mai ales cu petrol, margarină, cărbune, bumbac, dacă nu chiar cu sînge..."

Desnos a cîntat adesea dragostea, una dintre cărțile sale cele mai bune a intitulat-o „Noaptea nopților fără iubire". Își găsise sirena. O cunoșteam pe Iuki: frumoasă, plină de viață, venea adeseori pe Montparnasse cu soțul ei, un vechi client al „Rotondei", pictorul japonez Fujita. Într-o bună zi Fujita plecă în Japonia și Iuki deveni soția lui Desnos. Înduioșător în iubirea sa, păstra acel ușor ton de ironie care face parte integrantă din romantism. Cînd a fost arestat de Gestapo în 1944 într-un lagăr de tranzit, i-a trimis lui Iuki următoarea scrisoare: „Dragostea mea! Durerea noastră ar fi de nesuportat, dacă nu am considera-o ca fiind o boală, care trebuie să treacă. Întîlnirea noastră după despărțire ne va înfrumuseța viața cel puțin pentru treizeci de ani... Nu știu dacă vei primi această scrisoare de ziua ta de naștere. Aș vrea să-ți dăruiesc o sută de mii de țigarete, douăsprezece rochii splendide, un apartament pe strada Senei, o mașină, o căsuță în pădurea Compiègne, o casă pe insula Belle-Ile și un mic buchețel de lăcrămioare de patru sous..." Dacă analizezi condițiile în care au fost scrise aceste rînduri, sentimentele pe care le încerca Desnos în timp ce le scria, cuvintele mele despre ironia romantică devin ușor de înțeles. Dar în cazul acesta nu este vorba de un procedeu literar, ci de neprihănire sufletească. Ultimele versuri, scrise în lagărul morții, Desnos le-a adresat lui Iuki.

Atît de mult am visat la tine,
atîta drum am străbătut, către tine,
și-atîta am vorbit despre tine,
atît de scumpă mi-a fost umbra ta,
că nu mi-a mai rămas nimic din ce-i ființa ta.
Sînt doar o umbră, umbră printre umbre,
o umbră imensă, cît sute de umbre,
sînt doar o umbră și străbat mereu același drum,
o umbră ce se va ivi neașteptat în ziua ta cu soare.

În 1931, scîrbit de ziaristică, Desnos deveni funcționar la un birou de închirieri. În biografia lui întîlnim puține episoade pitorești, pudoarea îi cenzura viața.

Pe vremea cînd lucra la ziar fu trimis în Cuba la un congres. Desnos se îndrăgosti de muzica populară cubaneză, ne povestea despre ea, fredona, bătînd toba pe masă. Încercă să imite pe poeții anonimi ai Cubei și să compună cîntece-cuplete.

În 1942 Desnos scrise „Cuplete despre strada Saint-Martin" (acolo se născuse). Era pe vremea cînd locuitorii Parisului știau ce înseamnă soneria sau bătaia în ușă înainte de zorii zilei...

Strada Saint-Martin era a mea,
nu mai mi-e dragă strada Saint-Martin —
ziua namiază mare, pe Saint-Martin e-ntunecime,
nu mi-ar prii nici o gură de vin pe strada Saint-Martin!

Aveam un prieten — Platard André.
Platard André a fost ridicat de cu noapte.
Casa și masa le-am împărțit cu el ani de-a rîndul.
L-au ridicat de cu noapte și cine știe unde l-au dus.
Pe strada Saint-Martin sînt ziduri multe, multe-acoperișuri.
Dar azi Platard André nu mai e-n Saint-Martin.

Ultima oară l-am văzut pe Desnos în primăvara sau în vara anului 1939. Era o zi foarte caldă, ședeam amîndoi pe terasa pustie a unei cafenele și bineînțeles discutam pe o temă, pe care discuta atunci toată lumea : va fi sau nu va fi război ?... Desnos era trist. La despărțire trase o înjurătură : „Porcărie ! Mare porcărie !“ Nu știu la cine se referea : la Hitler, la Daladier sau la destin ?

Cînd am revenit la Paris după terminarea războiului am aflat că Desnos murise într-un lagăr de concentrare. Mai tîrziu mi s-au povestit și amănuntele. Desnos participase la Mișcarea de Rezistență, scrisese versuri politice și adunase date despre dislocarea trupelor germane. În ziua de 22 februarie 1944 cineva îl preveni la telefon : „Să nu rămîneți peste noapte acasă...“ Lui Desnos i-a fost teamă că dacă va fugi, va fi arestată Iuki. Deschise, calm, ușa.

Cînd fu adus în strada Saussaies, unde se afla *Sureté*, un tînăr fascist zbieră la el : „Jos ochelarii !“ Înțelegînd ce înseamnă aceasta, Desnos îi spuse : „Nu sîntem de aceeași vîrstă. Aș prefera fără palme, dați mai bine cu pumnul...“

Un grad mare de la Gestapo, luînd cina cu cîțiva scriitori și ziariști francezi, le povesti despre ultimele arestări. „În lagărul de la Compiègne există, închipuiți-vă, un poet ! Am să vă spun îndată cum îl cheamă... Robert Desnos. Dar nu cred că va fi deportat...“ Atunci ziaristul Lebros, binecunoscut nouă tuturor (a fugit apoi în Spania), a exclamat : „Deportarea e o pedeapsă prea blîndă pentru el ! Trebuie împușcat ! e un individ periculos, un terorist, un comunist !...“

Din Compiègne Desnos a fost trimis la Auschwitz. Printr-o minune unii dintre deținuți au supraviețuit. Ei povestesc că Desnos căuta să-i îmbărbăteze pe ceilalți. Văzînd disperarea tovarășilor săi, declară că știe să ghicească în palmă și le proroci la toți viață lungă și fericire. Tot timpul bolborosea ceva — făcea versuri.

Unitățile armatei sovietice înaintau rapid spre apus. Hitleriștii mînară pe deținuți la Buchenwald, apoi în Cehoslovacia, în lagărul de la Terezin. Oamenii istoviți abia-și mai puteau mișca picioarele, cei ce nu erau în stare să țină pasul erau împușcați de SS-iști.

În ziua de 3 mai Armata Sovietică eliberă pe deținuții din lagărul de la Terezin. Desnos zăcea bolnav de tifos exantematic. A luptat mult timp cu moartea : iubea viața și voia să trăiască. Un tînăr ceh, Josef Štuna, care lucra la spital, descoperi în lista bolnavilor numele lui Robert Desnos. Cunoștea poezia franceză și se

gîndi : n-o fi cumva acela ?... Desnos îi confirmă : „Da, sînt poetul". Ultimele trei zile ale vieții sale Desnos putu discuta cu Štuna și cu infirmiera care știa limba franceză, își aminti de Paris, de anii tinereții, de Rezistență. Muri în ziua de 8 iunie.

Aș vrea să relatez o discuție purtată odată cu Desnos, care mi s-a întipărit în minte. Această discuție a căpătat pentru mine un sens nou după ce am citit versurile, scrise de Desnos în lagăr, după ce am aflat amănunte din ultimele luni ale vieții sale.

În ziua la care mă refer ne întîlniserăm întîmplător pe bulevardul Port-Royal. Locuiam la data aceea pe strada Cotentin, lîngă gara Montparnasse. Dar nu se știe de ce o porniram spre Saint-Marcel și intrarăm într-o cafenea de lîngă o moschee, unde era întuneric și pustiu. Întîlnirea noastră a avut loc în 1931, într-o perioadă fericită pentru Desnos : o găsise pe Iuki, scria mult și viața lui luase un curs liniștit.

Nu știu cum, dar am început să discutăm despre moarte. De obicei oamenii evită asemenea discuții, fiecare preferă să gîndească la această temă de unul singur.

Am mărturisit că voi trece sub tăcere multe lucruri, trăite în anii maturității, lucruri care în mod curent se numesc „chestiuni sentimentale". În aceeași măsură îmi vine greu să dau publicității unele gînduri care prin caracterul lor sînt destinate tăcerii. Dar cînd m-am apucat să scriu acest capitol mi-am pus întrebarea : oare n-am să vorbesc decît despre „grimasele nep-ului", despre lupta pentru cauciuc ? Desigur toate aceste probleme mă frămîntau, dar viața este și mai bogată și mai complexă decît atît. La moarte m-am gîndit și pe cînd eram copil, pe atunci ea m-a înspăimîntat ; m-am gîndit și în anii tinereții, cu un sentiment dublu — de groază și atracție totodată, dar invariabil cu înflorituri romantice. Mai tîrziu, am înțeles într-o bună zi că trebuie să mă gîndesc la ea cu curaj, să leg moartea de viață.

Și totuși n-aș fi început niciodată discuția despre moarte, a început-o Desnos și a început-o pe neașteptate, referindu-se nu la propriul lui sfîrșit, ci vorbind îndelung despre Cosmos, despre materie. Făcea impresia unui om care descoperise o nouă credință : „Prin om materia capătă proprietatea de a gîndi, pentru a se întoarce apoi la starea ei primară. Pier planete, probabil că dispare și viața pe alte corpuri cerești. Face aceasta oare ca gîndirea umană să piardă din valoarea sa ? Oare vremelnicia vieții îi desființează sensul ? Nicidecum !"

De curînd am primit un studiu închinat poeziei lui Desnos, publicat de Academia belgiană. Autoarea, Rose Buchol, citează un sonet inedit scris de Desnos în lagăr :

Privește iarba-n vînt pe povîrnișuri,
Ascultă și cîntarea familiară —
Mi-o îngînai din prag odinioară...
Ești vie — uite-o roză prin tufișuri !

Vei trece, trecătorule, — or să piară
Cuvinte, glasuri, carte — măcinişuri...
Şi apa din bazin, şi secerişuri,
Nu aştepta, ce-a fost, a doua oară.

Stea căzătoare, licărind o clipă.
Te vei topi în tainica risipă
Şi numele îţi vei uita, pribeagă.

Materia în tine se-nfiripă,
Iar trecerea ne fură pe-o aripă,
Pierdut, ecoul repetat — „mi-eşti dragă".

Sonetul a fost scris în împrejurări în care minciuna sau poza erau inutile. Desnos văzuse camerele de gazare, care înghiţeau zilnic grupuri de deţinuţi. Gîndindu-se în versuri la moartea apropiată, el repetă ceea ce-mi spusese în zilele sale fericite. Cît de mult iubise viaţa, prietenii, pe Iuki, poezia, Parisul, steagurile roșii în Piaţa Bastiliei, casele cenuşii !...

Ecoul a amuţit. Dar nimic nu trece fără să lase urme : nici versurile, nici curajul, nici umbra printre umbre, nici lumina de o clipă a unei stele. Nu prea sînt făcut pentru filozofie, arareori cuget la probleme generale, este probabil unul dintre defectele mele cele mai mari. Dar uneori, recuperînd cu un fel de îndîrjire timpul pierdut, încerc să pătrund ceea ce oamenii denumesc sensul sau semnificaţia vieţii. În această noţiune se încadrează desigur şi protestul „trestiei care gîndeşte" şi ecoul pe

care l-a auzit Desnos pînă în ultima clipă — aducînd cuvinte de iubire, grăind despre ardoarea inimii.

20

LA VÎRSTA de şaptesprezece ani studiam cu sîrguinţă primul volum din „Capitalul". Mai tîrziu, cînd scriam „Versuri despre ajunuri", iar noaptea lucram în gara de mărfuri Vaugirard, am început să urăsc capitalismul ; era ura unui poet şi a unui lumpenproletar. În ziarele sovietice am citit despre „monopolişti", „imperialişti", „rechinii capitalismului" — aceste porecle desemnau diavolul, cunoscut mie şi totodată atît de misterios. Am vrut să cercetez mai atent maşina complicată care continua să fabrice abundenţă şi crize, arme şi visuri, să dea oamenilor aur, dar să-i şi scoată din făgaşul normal de existenţă. Am vrut să înţeleg ce fel de fiinţe sînt „regii" petrolului, ai cauciucului sau ai încălţămintei, ce pasiuni îi stăpînesc, să le urmăresc acţiunile enigmatice, de care depinde soarta a milioane de oameni.

Am început această muncă în 1928 şi am terminat-o în 1932. Patru ani am cheltuit pentru ceea ce am denumit „Cronica zilelor noastre". Am scris : „Zece cai putere", „Front unic", „Regele încălţămintei", „Fabrica de vise", „Pii-

nea noastră cea de toate zilele", „Baronii de pe cinci magistrale".

Am studiat statistica producţiei, dările de seamă ale societăţilor de acţiuni, articolele de sinteză asupra vieţii financiare. Am discutat cu economişti, cu oameni de afaceri, cu tot felul de aventurieri care cunoşteau dedesubturile lumii finanţelor. Toate acestea nu-mi ofereau nici o plăcere şi ştiam că munca începută nu-mi va aduce nici glorie, nici dragostea cititorilor.

În viaţa mea particulară se petreceau evenimente peste care am să trec. Vreau doar să spun că de multe ori nu aveam nici un chef să scriu despre bursă, aş fi preferat să vorbesc despre sentimente umane majore, şi totuşi mă opream înfuriat. Cînd un agent al serviciului de informaţii este trimis pe teritoriul inamic, e o sarcină ingrată, uneori primejdioasă, dar ea face parte implicit din meseria lui. Pe cînd pe mine nimeni nu mă trimitea nicăieri, nimeni nu-mi cerea să scriu cărţi despre lupta dintre trusturi, eu însumi mă condamnasem la această activitate.

Ziarele anunţau că renumita vedetă de cinema Pola Negri divorţează de soţul ei, un prinţ georgian, că prinţul de Wales a căzut de pe cal, că scriitorul Maurice Bedel povesteşte cum, sportiv, fără nici un fel de emoţii, domnişoarele norvegiene îşi petrec nopţile cu franţujii galanţi, că Primo de Rivera a discutat foarte rece cu regele Spaniei, că la un concurs de dans pe durată victoria a revenit perechii

Smith, care a dansat charleston douăzeci de ore fără întrerupere.

Cu mult mai serioase erau evenimentele ce se desfăşurau în culise. Între Anglia şi America se pornise un război fără tancuri, fără bombardamente, dar cu numeroase victime. Cauciucul, al cărui producător principal era colonia engleză Malaia, înregistrase o scădere catastrofală de preţ. Atunci Winston Churchill, ministrul de finanţe al Marii Britanii, porni lupta, pe care specialiştii au denumit-o „planul Stephenson" : suprafaţa plantată cu arborele de cauciuc creştea sau scădea, în funcţie de preţul pieţii mondiale. În zadar a încercat Stewart Hotshckins, vicepreşedintele „Companiei americane de cauciuc", să se înţeleagă cu Churchill. În zadar a exclamat preşedintele Statelor Unite, Hoover : „Imixtiunea statului este o acţiune în primul rînd imorală !" Suprafeţele plantate se micşorau, iar cauciucul creştea în preţ. Lipsiţi de cîştigul lor mizer, sute de mii de malaiezi mureau de foame. Americanii făceau presiuni pe lîngă Haaga, căci a doua ţară producătoare de cauciuc era Indonezia, care aparţinea olandezilor.

Arborele de cauciuc nu creşte în Statele Unite, dar el s-a dovedit a exista în minuscula Nicaragua. Din nefericire pentru ea, micuţa republică a încercat să-şi apere independenţa. Timpurile se schimbă. În 1961 atacul împotriva Cubei a indignat lumea întreagă. Altfel s-au petrecut lucrurile în 1929. În zadar a adresat generalul Sandino apeluri ca acestea : „Ieri

aviaţia a bombardat patru sate. Yankeii au aruncat peste o sută de bombe. Au fost omorîte şaptezeci şi două de persoane, între care optsprezece femei. Ruşine ucigaşilor de femei! Yankeii vor să înghită Nicaragua cum au înghiţit Panama, Cuba, Porto-Rico. Fraţilor, amintiţi-vă de Bolivar, de San Martin! Patria este în primejdie!" Americanii răspundeau prin comunicate laconice: „Corpul nostru expediţionar a încercuit ieri una din bandele lui Sandino. Criminalii au fost nimiciţi. Pierderile noastre sînt neînsemnate."

Se desfăşura şi un alt război — pentru petrol — între „Royal Dutch Company" şi trustul american „Standard Oil", între Sir Henri Deterding şi Mister Tigle. La un moment dat inamicii încheiară armistiţiu pentru a porni cu forţe unite împotriva Uniunii Sovietice.

Regele chibriturilor, suedezul Ivar Kreuger, un aventurier de talent, un escroc romantic, după ce-şi strivi concurenţii, aruncă o provocare Moscovei. Avea temperamentul lui Carol al XII-lea.

Ford se războia cu „General Motors", „General Electric", cu „Westinghouse". Magnaţii căilor ferate răsturnau guvernele din Franţa. Regele încălţămintei Thomas Bata privea de sus la preşedintele Cehoslovaciei.

Am văzut la Paris misiţi organizînd panică la bursă. În Suedia am vizitat uzinele lui Kreuger, la Londra am avut prilejul să-l văd pe Sir Henri.

Deterding era olandez. Plecase în Java să-şi caute norocul şi rămăsese ani de zile în rolul anonim de mic funcţionar de bancă. Dar norocul i-a surîs într-o bună zi, a fost angajat funcţionar la „Royal Dutch". Peste cinci ani Deterding era director, peste zece regele petrolului. Pătrunsese în Mexic, în Venezuela, în Canada, în România. Englezii îi dădură titlul de baronet şi deveni Sir Henri. Universitatea din Delft îi acordă titlul de doctor „honoris causa". În fiecare an îşi vizita patria cu prilejul zilei de naştere a reginei şi regina zîmbea entuziasmată. Contribuise la răsturnările de guverne şi regimuri în Mexic, Venezuela, Albania.

Se considera probabil un Napoleon al petrolului. Declarase, nu o dată că misiunea lui este de a îngenunchea rebela Rusie. Cumpărase la preţ de nimic acţiunile foştilor proprietari de exploatări petrolifere din Baku şi declara că petrolul sovietic este „furat". Tot el organizase atacul de la „Arcos" şi contribuise la ruperea relaţiilor diplomatice dintre Anglia şi Uniunea Sovietică. Reuşise să obţină îndepărtarea de la Paris a lui Rakovski, ambasadorul sovietic. Subvenţiona cu sume de bani pe partizanii lui Hitler, aproba cărţile lui Rosenberg, aranjase un atac tîlhăresc împotriva societăţii care vindea petrol sovietic, organizase la Berlin un atelier unde se fabricau bani sovietici falşi. Într-un cuvînt, omul acesta nu se dădea în lături de la nimic. Avusese întîlniri cu Krasin căruia îi propusese pacea, se întîlnise cu Hitler şi îi pro-

pusese să înceapă războiul. Îi recomandase lui Chamberlain să se înţeleagă cu Ribbentrop.

Era un om vînjos, energic, patinase pînă la sfîrşitul vieţii sale, fuma din pipă un tutun ieftin, marinăresc. Se căsătorise cu o rusoaică emigrantă. La Paris exista liceul Lady-ei Lidia Deterding unde învăţau copiii foştilor regi ai petrolului din Baku. Avea nervii tari ; nu-şi pierdu curajul cînd se declară criza mondială. Un ziarist l-a întrebat într-o zi care este, după părerea lui, lucrul principal în viaţă. Sir Henri răspunse scurt : „Petrolul".

Ivar Kreuger construise un imperiu din cutii de chibrituri. Dădea sfaturi lui Poincaré cum să realizeze stabilizarea francului, îi ajutase pe polonezi să desfăşoare campania de „asanare". Pe *Wall-street* era considerat cel mai talentat dintre oamenii de afaceri şi, pe lîngă aceasta, un gentleman, o pildă de onestitate, calm, nobleţe. În Chile închisese fabricile de chibrituri şi aruncase muncitorii în stradă. În Germania convinse pe social-democraţi să interzică importul de chibrituri ca să scape muncitorii de şomaj, pentru ca în anii inflaţiei să cumpere toate fabricile germane. Dictatorul grec Pangalos îi era simpatic, dar acesta refuzase să-i acorde monopolul chibriturilor şi Kreuger sprijini o lovitură de stat. Cu ajutorul lui Kreuger a fost îndepărtat şi guvernul din Bolivia. Ura pe ruşi pentru că aceştia îndrăzniseră nu numai să fabrice la ei acasă chibrituri, dar să le mai şi exporte. Era un om de lume în toată puterea cuvîntului, putea discuta despre Freud sau despre Wilde.

În 1930 apăru cartea mea închinată regelui chibriturilor. Spre deosebire de alte scrieri ale mele datînd din aceeaşi vreme, care au un caracter documentar, „Frontul unic" este un roman cu cheie. Ivar Kreuger apare sub numele lui Sven Olson. Nu ştiu ce mi-a venit să-l înmormîntez pe regele chibriturilor ; el îşi dădea obştescul sfîrşit după ce îşi exprima părerea despre primul ministru francez Tardieu. Romanul a fost tradus în mai multe limbi. Era în 1931, criza mondială creştea. Kreuger începu să dea semne de nervozitate ; încercă să explice publicului scăderea acţiunilor sale prin „intrigile bolşevicilor". Unele ziare publicară mici articole, acuzîndu-mă că aş vrea să-l distrug pe regele chibriturilor. Era o inepţie atît de mare, încît nici măcar nu mă puteam simţi mîndru de acuzaţie.

Guvernele din Franţa se schimbau cu repeziciune, totuşi Tardieu mai era încă prim-ministru în 1932 cînd Ivar Kreuger se împuşcă. Secretarul lui, baronul von Drachenfels, scrie în amintirile sale că văzuse în ajunul sinuciderii pe măsuţa de noapte a regelui chibriturilor cartea mea.

Kreuger a fost înmormîntat cu toate onorurile ; ziarele îl numeau „victima nevinovată a crizei mondiale". Parlamentul suedez proclamă un moratoriu. Pe neaşteptate se descoperi însă că Ivar Kreuger falsificase nişte obligaţiuni ita-

liene şi gentlemenul nobil se dovedi astfel a fi fost un escroc.

Am scris de asemenea despre George Eastman, conducătorul firmei americane „Kodak". Cariera lui începuse cu lozinca : „Apăsaţi pe buton, restul facem noi", cu care făcuse reclama aparatelor de fotografiat pentru amatori. În 1896 trase marele loz cîştigător. În acest an el se adresase lui Edison, scriindu-i : „Sîntem întrebaţi în privinţa aşa-numitelor fotografii vii". Eastman se apucă să producă pelicula de filme. Se îmbogăţi enorm, dar în viaţă îl mai aşteptau grele încercări. În calea lui apăru „Agfa", o filială a concernului „I.G." După ce-şi asigurară sprijinul lui Ford şi al lui *National City Bank* germanii porniră ofensiva : începură să construiască fabrici în Statele Unite. Eastman nu se sperie, acceptă lupta. Capitalurile lui creşteau. Adora muzica şi cheltuia milioane pentru diferite instituţii muzicale. Pe muncitori îi ţinea însă într-o stare de mizerie.

La vîrsta de cincisprezece ani îşi deschisese cont curent la bancă, la şaptezeci şi şapte hotărî să-l închidă. În ziua aceea avea musafiri, se discuta despre muzică şi, bineînţeles, despre criză ; la un moment dat, George Eastman trecu într-o cameră de alături şi-şi trase un glonte. Poate că îşi amintise de aforismul tinereţii sale : „Apăsaţi pe buton, restul facem noi".

Mulţi dintre eroii reali ai cărţilor mele au terminat prin a se sinucide, de parcă n-ar fi fost nişte oameni de afaceri încărunţiţi, cu experienţă de viaţă, ci nişte tineri îndrăgostiţi sau poeţi. Capitalismul a supravieţuit crizei mondiale, dar unii capitalişti s-au dovedit a fi cu mult mai şubrezi : ce să-i faci, erau doar oameni. Începutul l-a făcut Kreuger în martie 1932. O lună mai tîrziu s-a sinucis la Sheffield regele lamelor de ras. Se lăuda că o lume întreagă se rade cu lamele lui, dar el, personal, purta barbă şi a murit trăgîndu-şi un glonte dintr-o veche puşcă de vînătoare. În luna mai a aceluiaşi an s-a sinucis unul din regii oţelului : Donald Pearson. În timpul războiului dăruise guvernului american un crucişător ; studiase metodele de luptă împotriva submarinelor. Lăsase un bilet în care spunea că e obosit de viaţă.

În aceeaşi lună mai, la Chicago, s-a aruncat de la fereastră Swift, regele conservelor de carne. Acţiunile trustului de carne coborîseră într-o singură săptămînă de la şaptesprezece dolari la nouă. Căutînd să salveze reputaţia comercială a trustului, fiul sinucigaşului se jura că tatăl său căzuse cu totul întîmplător din fereastră.

Avionul personal al lui Bata era gata de decolare. Dar cum timpul nu era favorabil pentru zbor, pilotul încercase să-l convingă pe regele încălţămintei să-şi mai amîne călătoria. Bata n-a avut răbdare. Avionul s-a ridicat deasupra Zlin-ului şi s-a prăbuşit.

La Thomas Bata aş vrea să mă opresc mai mult, căci omul acesta mi-a dat destul de furcă.

Regele încălțămintei era fiul unui mic cizmar, cîndva vînduse ghete mergînd din sat în sat, apoi plecase în America unde învățase multe. Între timp izbucni războiul. Bata începu să furnizeze încălțăminte armatei austro-ungare. Orașul Zlin semăna cu o închisoare. La fabrica lui Bata lucrau rezerviști și prizonieri de război. Cînd se încheie pacea, Bata declară : „Trebuie să secăm lacrimile mamelor care doresc să-și vadă copiii încălțați". Îi plăceau aforismele, după ce deveni regele încălțămintei, împodobi pereții fabricii cu inscripții de felul : „Să fim veseli", „Să muncim ca să avem un scop în viață", „Viața nu este un roman". Pe plicurile în care muncitorii primeau salariul, stătea scris : „Învățați să faceți bani din trupurile voastre". Unele aforisme ale lui Bata erau destinate cumpărătorilor. Mi-amintesc de două afișe puse alături ; pe unul scria : „Încălțămintea mea nu face niciodată bătături", iar pe celălalt : „Nu citiți romanele rusești, ele vă răpesc bucuria de a trăi".

Cînd i-am cerut lui Bata permisiunea să-i vizitez regatul, mi-a răspuns : „Nu am obiceiul să-mi arăt fabricile reprezentanților unei puteri inamice". (Și totuși i-am văzut feuda.) Bata suferea de grandomanie ; s-a iscălit pe un schelet de mamut, a dat publicității un „plan cincinal al lui Thomas Bata". Refuzase să recunoască sindicatele și organizase o poliție proprie. Își plătea prost muncitorii și invadase lumea întreagă cu încălțăminte ieftină. Cred că nu exista oraș care să nu cunoască firma cu

patru litere : „Bata". Era catolic și ura pe comuniști.

După ce citi reportajul meu dedicat rînduielilor din Zlin, Bata se înfurie și mă dădu în judecată. Articolul fusese publicat în Germania și urma să fiu judecat de un tribunal german. Bata puse sechestru pe sumele de bani ce mi se cuveneau : pentru diferite traduceri, pentru film.

Lui Bata îi plăcea să se judece. Intentă împotriva mea două procese : unul civil și altul penal. În baza acțiunii civile, cerea să-i plătesc daune în valoare de jumătate de milion de mărci (în viața mea nu văzusem o asemenea sumă). Pe calea acțiunii penale, încercă să obțină condamnarea mea la închisoare pentru calomnie.

Angajase avocați foarte buni. A trebuit și eu să-mi caut un avocat. Dar am găsit apărători printre muncitorii din Zlin. Ei mi-au trimis acte, fotografii care confirmau autenticitatea celor arătate de mine în reportaj. Muncitorii aveau o revistă ilegală *Batovak* în care se descriau metodele crunte ale regelui încălțămintei, se vorbea despre actele arbitrare ale poliției sale. Prezentai tribunalului și o colecție a acestei reviste.

Avocatul lui Bata veni în fața instanței cu o traducere a lui „Julio Jurenito" ; cită din roman pentru a demonstra cinismul meu și căută să convingă instanța că nu m-am îndeletnicit numai cu dresarea iepurilor de casă, dar am fost și casier în casa de toleranță a lui mister

Cool. Avocatul s-a referit şi la articolele unora dintre criticii moscoviţi : „Chiar şi în Rusia comunistă oamenii sînt indignaţi de imoralitatea şi lipsa de principialitate a acestui individ, care îndrăzneşte să-l calomnieze pe respectabilul Thomas Bata !..."

Tribunalul ceru părţilor dovezi suplimentare. Între timp avionul lui Thomas Bata se prăbuşi, iar în Germania veni la putere Hitler. Naziştii arseră cărţile mele şi închiseră magazinele lui Bata. În ce priveşte drepturile mele de autor, foarte modeste, care fuseseră blocate, banii aceştia mizeri ajunseră în mîna celui de-al treilea Reich şi nu a moştenitorilor lui Thomas Bata.

Mă apucasem să scriu despre trusturi şi diferiţi regi în ultimul an al vacilor grase. Pe neaşteptate se declanşă criza mondială şi în cărţile publicate mai tîrziu fui nevoit să descriu anii vacilor slabe.

Să trec acum la o poveste cu vaci, nu în sens simbolic, ci la nişte vaci adevărate, daneze, roşcate, deşi sfîrşitul acestei istorii se referă la anul 1933, deci va trebui din nou să anticipez.

În vara lui 1929 opinia publică americană a fost pusă în alertă de un scurt anunţ de ziar : în America surplusul de grîu depăşea două sute patruzeci de mii buşele. În curînd, oamenii aflară că şi în Canada, în Australia, în Argentina, în Ungaria există surplus de grîu. Preţurile începură să scadă catastrofal. Fermierii se ruinau, ajungeau cerşetori.

Afirmaţia că în lume era prea mult grîu nu trebuie luată textual. Continente întregi sufereau de foame. Pe toată suprafaţa globului existau înregistrate 40 milioane de şomeri. Importul de grîu în ţările din apusul Europei scăzuse de şapte ori.

La Roma fusese convocată o conferinţă la care reprezentanţi din patruzeci şi şase de state discutară ce să se facă cu surplusul de grîu. Era în primăvara anului 1931. Nebunia pusese stăpînire pe toţi. În Brazilia se ardeau în cuptoare boabele de cafea. În Statele Unite ale Americii se ardea bumbac. La conferinţă se propuse denaturarea grîului cu ajutorul eozinei. În felul acesta boabele roşii puteau fi folosite la hrana vitelor.

Începu propaganda : „Hrăniţi vitele cu grîu, e mai ieftin şi mai hrănitor decît porumbul". Băncile continuau să dea faliment. Ţăranii flămînzi părăseau ogoarele şi plecau la capătul lumii în căutare de pîine.

Vacile mîncau grîu de prima calitate „manitoba" sau „barlet". Dar peste cîteva luni ziarele anunţară că pe globul pămîntesc e surplus de unt şi de carne şi de aceea oamenii mor de foame.

În 1933 mă aflam în Danemarca. Mai văzusem şi altădată această ţară liniştită, plină de verdeaţă, bogată. Danezii vindeau englezilor şi nemţilor unt, carne, bacon. Pe insula Laaland în orăşelul Naiskoz văzui o maşină neobişnuită care transforma vacile în pastile rotunde destinate pentru hrana porcilor. Maşina

măcina oasele și le amesteca cu carnea, totul transformîndu-se într-o masă de culoare pămîntie (la data aceea Anglia mai cumpăra bacon, dar era limpede că pe glob e prea multă slănină și că dacă situația nu se ameliora pe plan mondial, curînd urma să se treacă la lichidarea porcilor).

Mașina mi-a fost arătată de un medic veterinar din localitate, un tînăr blond, cu chip cinstit dar foarte trist. Toată viața lui se ocupase cu îngrijirea vacilor și nu putea privi liniștit, cum sînt nimicite aceste animale.

La Copenhaga văzui pe străzi șomeri flămînzi. Știam ce înseamnă foamea, de aceea, întîlnindu-i, întorceam privirea.

Grecii antici cunoșteau mitul lui Sisif, care fusese rege al Corintului și tîlhar. După ce a murit, zeii au hotărît pentru el o pedeapsă îngrozitoare : trebuia să urce pe munte un bolovan uriaș, dar o dată ajuns în vîrful muntelui, bolovanul se rostogolea iar în jos. Sisif jefuise, ucisese. Dar pentru ce păcate, oare, sute de milioane de oameni fuseseră condamnați la o muncă de Sisif ? Mai întîi au luptat să extindă suprafețele cultivate, apoi au colorat grîul cu eozină și au hrănit cu el vacile ; în cele din urmă au început să nimicească vacile și să hrănească cu ele porcii...

Cei patru ani nu au trecut fără a lăsa urme în viața mea. Nu știu dacă cititorii și-au putut face o idee despre epocă din cele relatate de mine, dar eu personal am văzut multe. Și altădată urîsem lumea banilor, lumea intereselor

venale, dar ura singură nu e suficientă. Mi-am dat seama că nu e vorba de firea unuia sau altuia. Printre oamenii de afaceri, de finanțe, printre regii industriei sau magnații financiari unii erau buni, alții răi, unii inteligenți, alții mărginiți, unii simpatici, alții antipatici. Nu era vorba de esența demonică a firilor, ci de absurditatea orînduirii însăși. În epoca lui Balzac capitaliștii erau lacomi, zgîrciți, uneori aprigi, dar ei construiau uzine, creșteau vaci de rasă, contribuiau la ridicarea bunei-stări. Puteau fi învinuiți de lipsă de omenie, dar nu de demență. După o sută de ani nepoții eroilor lui Balzac arătau ca niște nebuni de legat

Mă bucur că am înțeles și am cugetat la toate acestea încă de pe la 1930, cînd omenirea se afla în pragul unor mari încercări. Reluînd firul trecutului, mă gîndesc la Germania lui Hitler, la anii petrecuți în Spania, la război. Una din încercările cele mai amare din viața mea a însemnat-o sfîrșitul anului 1937, cînd am venit la Moscova direct de la Teruel. Dar despre aceasta voi vorbi în volumul următor al cărții mele ; acum vreau să spun că dacă nu am putut prevedea multe din faptele ce au devenit în 1956 obiect de discuție și la congresul Partidului și în orice locuință din Moscova, cel puțin obtuzitatea, barbaria, neomenia lumii dușmănoase nouă, le-am înțeles bine încă înainte de apariția lui Hitler, de Guernica, înainte să fi văzut satele arse, vitele împușcate pe cîmpiile Belorusiei...

21

ÎN PERIOADA cînd lucram la romanele în care se descrie lupta dintre trusturi, Eugène Merle mi-a făcut cunoştinţă cu o serie de reprezentanţi ai lumii de afaceri, mi-a furnizat unele materiale confidenţiale. Tot el a publicat traducerea în franceză a romanului meu „Front unic". „N-aţi vrea să-i punem cărţii dumneavoastră titlul «Poftă bună, domnilor!»" îmi propunea el, plin de entuziasm. Eu refuzam cu încăpăţînare. Totuşi, pînă la urmă, romanul apăru cu un titlu inventat de Merle: „Societatea pe acţiuni «Europa»".

Să nu vă închipuiţi cumva că Merle era editor de meserie. Uneori edita cărţi, alteori publica un cotidian cu multe pagini. Cînd scotea o revistă satirică, cînd buletine financiare. Scria articolaşe şi făcea afaceri.

În prima tinereţe împărtăşise idei anarhiste, avusese legături cu Bonno, un spărgător cu pricipii. Mi-amintesc de emoţia pe care o trăise Parisul cu vreo trei ani înainte de primul război mondial: forţe uriaşe ale poliţiei înconjuraseră casa unde se baricadase Bonno şi de unde trăgea asupra lor. Cu acest prilej ziarul anarhist „Liberté" scrisese: „Hoţii, escrocii, şantajiştii, toţi aceştia se ridică mereu împotriva ordinei stabilite, ei îşi înţeleg bine rolul în societate..." Mulţi prieteni din tinereţe ai lui Merle pieiră cu acest prilej. El scăpă cu viaţa ca prin minune, se potoli şi se integră

total Parisului politic, financiar, literar, deşi nu era nici deputat, nici bancher, nici scriitor.

Merle nu avea convingeri politice ferme, dar, pînă la sfîrşitul vieţii sale, păstrase simpatie pentru anarhişti şi ură faţă de cei de dreapta. Nu cunoştea nici măcar principiile morale ce se insuflă elevilor francezi din cea mai fragedă vîrstă. Cu puternicii lumii, Merle era arogant, dar cu oamenii asupriţi de soartă, fie că era vorba de un poet ghinionist, fie de curiera vreunei redacţii, se purta cu dragoste. Aducea întrucîtva cu haiducii de altă dată, care jefuiau la drumul mare şi împărţeau prada cu sărăcimea din satele învecinate. Pe mine mă atrăgea nu numai vitalitatea, veselia, fantezia sa neobişnuită, dar şi sufletul său bun.

Era originar din Marsilia, unde tatăl său pe numele Angel, fusese negustor de portocale. Pare-se că numele de familie al tatălui era Merlot. În limba franceză *merle* înseamnă mierlă şi, în loc de „corb alb", proverbul francez vorbeşte despre „mierlă albă". Într-un timp Merle publicase o revistă satirică „Mierla albă". De altfel el însuşi semăna cu o pasăre, şi aş adăuga o pasăre cu adevărat rară. În epoca dintre cele două războaie mondiale, cînd oamenii căutau să se fixeze cît mai trainic pe pămînt, cînd pînă şi escrocii făceau apel la filozofie, la religie, la marile idei politice, Merle, asemenea unei păsări, zbura dintr-un loc în altul, ciugulea ici-colo cîteva seminţe, se îmbogăţea pentru o lună sau pentru un an, iar apoi hoinărea din nou prin Paris în cău-

tarea unui om care să-l invite la masă. Lua și oferea bani cu aceeași ușurință cu care ar fi dăruit zîmbete sau ar fi cules flori.

Încă înainte de a ne fi cunoscut, Parisul fusese cutremurat de scurta epopee a lui *Paris-Matinal*. Merle se apucase să publice un ziar neserios de tip nou. Angajase cei mai buni ziariști. Într-o vitrină de sticlă, în fața unei mulțimi de gură-cască, un tînăr, Georges Sim, scria un roman polițist. Pagina scrisă era dusă de îndată la tipografie (Georges Sim deveni apoi cunoscutul scriitor Georges Simenon).

Merle îmi făcu cunoștință cu el. Pe atunci Simenon era începător, autor de romane polițiste. Mulți ani mai tîrziu atinse perfecțiunea care i-a îngăduit să ridice un gen desconsiderat la nivelul unei literaturi de înaltă clasă. Nu-i citisem romanele, dar omul îmi plăcea; era înalt, vesel, un excelent povestitor, fuma totdeauna din pipă. Locuia pe un iaht și mi-amintesc de vizita pe care i-am făcut-o odată pe Marna. Simenon m-a distrat povestindu-mi istorii năstrușnice, dar cel mai mult m-a amuzat cîinele lui, de rasa Terranova, un cîine uriaș și bun care îi speria pe toți cei ce veneau la scăldat în zilele călduroase. Credincios datoriei și deprinderilor rasei sale, cîinele pornea în goană spre înotători și îi scotea la mal. În unele seri, Simenon venea la barul „Coupole", unde stăpîn atotputernic era barmanul Bob. Aici mai puteai întîlni și mulți alți scriitori, pe René Crevel, pe Vaillant, pe Desnos.

Și eu îmi petreceam acolo aproape fiecare seară.

De curînd am reușit să găsesc o parte din cărțile pe care le lăsasem la un prieten în Parisul ocupat de nemți. Printre ele am dat și peste unul din primele romane ale lui Simenon, „Craniul", volumul purtînd următoarea dedicație: „Cu prietenie lui Ilya Ehrenburg a cărui conștiință și principialitate m-au ajutat să creez figura caricaturală a lui Radek". Am recitit romanul. Numele lui Radek este luat la întîmplare. Simenon l-a întîlnit undeva într-un ziar și el nu are nici o legătură cu Karl Radek. Simenon a făcut o caricatură la adresa mea și, vorbind în jargon gazetăresc, șarja era amicală. Radek este înfățișat în barul „Coupole". Dar cu ce se ocupa acest om? Ucisese în chip bestial două fete foarte bătrîne și bogate care locuiau într-o suburbie a Parisului. În felul acesta voia să se răzbune pe viața mizerabilă din copilărie. Era un asasin din principiu, conștient, și numai intuiția rară a detectivului a putut dezvălui rolul real al lui Radek. Bineînțeles, Simenon nu mă bănuia de asasinate și de aceea și adăugase cuvîntul „caricaturală", eu îi apăream ca un om ultraconștient, ultraprincipial și intransigent. Și asta se întîmpla în anii cînd mă simțeam asemenea unei frunze pe apă, cînd criticii sovietici mă numeau „cinic burghez", iar prietenii mă sfătuiau să „mă situez în sfîrșit pe platformă".

Ne petreceam timpul amîndoi într-un bar mic, plin de fum de ţigară, ghicind în cafea, căutînd să descifrăm nu numai viitorul, dar să ne înţelegem vecinii şi pe noi înşine. O treabă grea şi anii aceia au fost şi ei grei...

Merle ameninţă pe politicieni cu demascări senzaţionale, abonaţilor le făgădui premii mari, dar cînd sosi termenul de plată a premiilor, ziarul dispăru...

La una din primele noastre întîlniri, Merle îmi spuse : „Prietene dragă, eşti mult prea modest, în Franţa nu e de ajuns să ai talent..." Hotărî să-mi facă reclamă cu orice preţ. Organiză o masă în separeul unui restaurant de lux la care invită pe scriitoarea Germaine Beaumont, redactoarea paginii literare a ziarului bulevardier *Le Matin*. Mai invită şi pe Desnos, pe care îl proteja.

După ce mîncă şi mai ales după ce bău bine, Desnos începu să atace ziarul *Le Matin*, întorcîndu-se de fiecare dată către Germaine Beaumont cu cuvintele : „Bineînţeles, nu mă refer la dumneavoastră..." Cum era şi firesc din partea unui reprezentant al suprarealismului timpuriu, Desnos avea slăbiciune pentru cuvinte şi expresii deocheate şi, pentru a caracteriza ziarul *Le Matin*, enumerase toate părţile corpului omenesc. Germaine Beaumont nu mai putu suporta şi plecă. Merle era amărît, nu reuşise să mă lanseze pe plan mondial. Îmi explică : „Poate că în fundul sufletului său, doamna Beaumont e de acord cu Desnos, dar nu putea admite ca patronii ei să fie defăimaţi şi încă în prezenţa unui scriitor sovietic".

Merle avea în apropierea Parisului o proprietate splendidă. Cînd organiza recepţii îi plăcea să arunce praf în ochi, dar în viaţa de toate zilele îşi păstra deprinderile democratice, din tinereţe. Dimineaţa lua micul dejun la bucătărie, mînca pătlăgele roşii cu multă sare şi pleca la Paris cu trenul. În majoritatea cazurilor dimineaţa era lefter, dar în tren zămislea planuri grandioase.

Îi plăcea să mănînce la restaurantele cu bucătărie provensală, adora *ailloli* — maioneză cu usturoi. Lua adeseori masa la Nina care ţinea un mic restaurant, în aparenţă foarte modest, dar foarte scump. Nina era şi patroană şi bucătăreasă şi admitea numai un cerc limitat de cunoscători ai artei culinare. Pe cine n-am întîlnit la masa lui Merle ! Anarhişti şi industriaşi, pe Laval şi Daladier, pe poetul Saint-Roux, pe Tristan Bernard, pe Kournonski „prinţul gastronomilor", pe Blaise Centrars, deputaţi, misiţi de bursă, avocaţi la modă, actori de cinema !

Cînd Laval plecă într-o vizită la Moscova, Merle îmi spuse : „Este cel mai talentat escroc din Franţa. Doresc să se înţeleagă cu ruşii, căci pentru el e o nimica toată să se înţeleagă cu Hitler". Daladier fusese poreclit pe atunci „taurul din Vaucluse", pentru că în discursuri se arăta îndrăzneţ şi perseverent. Merle spunea cu un accent de regret în glas : „Francezii au încetat să se mai priceapă pînă şi la lucru-

rile în care altădată erau considerați experți. Cum poate să spună cineva că Daladier e un taur? E un bou tipic! N-aveți decît să întrebați orice vițică..."

În 1933 se descoperi o nouă escrocherie în stil mare. Staviski, care în 1917 fusese judecat pentru un furt mărunt, iar peste cincisprezece ani participase ca expert la conferințele diplomatice, delapidase șase sute cincizeci milioane franci. Tardieu afirma că hoțul fusese protejat de radicali. Merle rîdea ironic: „Dacă îndrăznește să se atingă de mine, am să-i arăt taloanele din carnetul de cecuri al lui Stavisski, din care rezultă că făcea daruri și prietenilor lui Tardieu..."

Merle avea, bineînțeles, mulți dușmani care voiau să-l distrugă. Își poreclise porcii pe care îi creștea la moșie cu numele dușmanilor săi. Îl persecuta îndeosebi Carbuccia, directorul publicației fasciste *Gringoire* și un vier uriaș, gras fu botezat cu acest nume. Într-o zi Merle îmi trimise un jambon însoțit de o scrisoare: „Primește, te rog, în dar acest picior al neuitatului meu Carbuccia..."

Într-un an l-am vizitat în ziua de 14 iulie. Țăranii veniseră să-l felicite cu ocazia sărbătorii naționale. Merle puse la bătaie zece lăzi cu șampanie; ridicînd paharul, toastă solemn: „Trăiască Franța!" Țăranii răspunseră în cor: „Trăiască domnul Merle!"

Îi plăcea să vorbească cu patos: „Cînd voi muri, nu-mi trebuie înmormîntare fastuoasă, nici discursuri, vreau numai să se

înalțe steagul îndoliat pe turnul castelului meu".

Cînd avea musafiri la conac, Merle punea șorțul și gătea singur masa. Și la bucătărie îi plăcea să fantazeze; mîncarea națională — supa de ceapă, el o dregea din belșug cu un porto sec. Era din cale afară de superstițios. Francezii spun că trebuie să bați în lemn ca să nu fii deocheat. Merle se plîngea: „Înainte eram liniștit. În toate cafenelele găseam mese de lemn, acum mesele sînt de marmură, trebuie să port în buzunar un capăt de creion". Adusese la conac păuni, achiziția coincisese cu o perioadă proastă pentru el. Merle trecea toate ghinioanele pe seama păsărilor, spunea că păunii umblă noaptea în jurul casei și își pierd penele care poartă pe ele un ochi rău. Dar nici nu se hotăra să omoare păunii, sau să-i dăruiască altcuiva: „Nu poți să te opui soartei", declara el. Într-o zi cîțiva țărani veniră la el plouați. Niște cîini din sat sfîșiaseră păunii. Merle simți că învie, plecă de îndată la Paris, zămislind noi planuri geniale.

Am greșit cînd am spus că Merle nu avea principii morale. E mai corect să spun că principiile lui nu coincideau cu cele unanim acceptate. De pildă, el nu concepea să încheie contracte cu autorii și nu le plătea onorariile, dar Desnos mi-a povestit o dată că era de ajuns să facă o aluzie la situația sa financiară grea și Merle îi plătea mai mult decît i s-ar fi cuvenit după contract. Pînă la sfîrșitul vieții

ajutase pe copiii tovarășilor săi din grupul anarhiștilor.

Cînd Bata mă dădu în judecată, Merle o întrebă pe Liuba ce număr de pantofi poartă. „Mîine vei primi douăsprezece perechi de pantofi din partea sindicatului fabricanților francezi". Liuba îl repezi, îmi povesti totul, eu mă înfuriai și-i interzisei categoric să discute despre mine cu concurenții francezi ai lui Bata. Merle mă privi cu milă, dar și cu admirație : „Doamne, cît sînteți de naivi !... Dar vă respect pentru asta..."

După ce se întoarse de la Moscova, Panait Istrati se apucă să ponegrească Uniunea Sovietică. Merle era indignat : „Cînd mi-am început cariera de ziarist am cunoscut un tînăr simpatic, era reporter și-l chema Gustave. Avea o prietenă, o femeie frumoasă, foarte înaltă și plină de temperament. Aceasta îi făcea scene de gelozie și omul venea adesea la redacție plin de vînătăi. Într-o bună zi veni cu toată fața plină de sînge, de-ți făcea milă să-l privești. Hotărîrăm să discutăm cu doamna : „De ce îl maltratați pe Gustave al nostru ?" La întrebarea noastră, doamna, uluită, lovi din palme : „Vreți să știți de ce ? Bine, am să vă spun. Eu am fost aceea care am plătit pentru proteza lui și acum cu dinții mei el zîmbește altor femei". O să vă întrebați de ce mi-am amintit această istorie ? Nu e nici un fel de alegorie. Istrati mi-a povestit că la Moscova și-a făcut o dantură grozavă și acuma cu dinții aceștia sovietici zîmbește lui Poincaré și lui Brătianu..."

Merle mă prezentă doamnei Hannot. Fusese arestată, apoi eliberată. A fost un proces cu răsunet în anii aceea. Merle o respecta și repeta adesea : „E o femeie foarte cinstită !" Această doamnă îmi povesti multe lucruri interesante despre afacerile marii finanțe. În ce-l privește pe Merle, spunea întotdeauna : „Nouăzeci și nouă la sută din escroci sau hoți sînt cu mult mai cinstiți decît procurorii sau judecătorii".

În Spania izbucnise războiul civil : plecai la Madrid. Am revenit în toamnă la Paris să procur un autocamion pentru o caravană cinematografică. Întîlnindu-l pe Merle îi povestii că plec pe frontul din Aragon, că aș vrea să-mi cumpăr o mașină de scris, dar nu-mi ajung banii. Merle mă îmbrățișă și-mi spuse : „Toată ziua nu fac decît să mă gîndesc la Spania. Acolo sînt mulți anarhiști..." A doua zi mi-a adus o mașină de scris. Pe vremea aceea stătea prost cu banii, nu știu cum făcuse rost de mașina de scris, care, trebuie să recunosc, funcționa admirabil.

La ultima noastră întîlnire îl văzui obosit, palid ; întotdeauna avusese o voce răgușită, acum rostea cu greu cuvintele, deși îi plăcea să vorbească. A murit de cancer la gît.

Ce m-a determinat să scriu despre acest om ? Nu aș putea spune că ne vedeam chiar atît de des și, de altfel, din toată istoria aceasta nu se poate trage vreo morală : nu e

decît portretul unui om care nu semăna cu ceilalţi. În sufletul său Merle era poet. Chiar şi poeţii buni scriu uneori versuri proaste. Merle dădea uneori cecuri fără acoperire, dar figura lui aducea o notă de înviorare în viaţa Parisului din acei ani ; de altfel, nu poţi scrie mereu numai despre eroi sau numai despre evenimente istorice, viaţa mai are nevoie şi de corbii săi albi...

22

ÎN 1927-1928 francezii citeau cu nesaţ cărţile lui Panait Istrati. Operele sale erau traduse în multe limbi ; îndeosebi în Uniunea Sovietică, unde, în decurs de doi-trei ani apărură nu mai puţin de douăzeci de ediţii ale cărţilor lui Istrati. El avea mulţi cititori pasionaţi. Romain Rolland, entuziasmat de tînărul autor, îl poreclise „Gorki al Balcanilor".

Astăzi puţini îşi amintesc de cărţile lui Istrati. În viaţa mea el a fost o apariţie întîmplătoare. Îi ascultam cu plăcere istoriile pitoreşti. Ca om, aş putea zice că Istrati nu-mi displăcea. Era bun, nepăsător şi totodată şiret, semăna ori cu un lăutar dintr-un cabaret de noapte, ori cu un anarhist care în loc de mătănii număra bombe. Dar o dată dispărut de pe firmamentul meu, uitai de el. Vreau totuşi să mă opresc asupra destinului său : pentru

a înţelege epoca nu trebuie s-o judeci numai după inginerii care construiesc autostrăzile, ci şi după contrabandiştii care se furişează noaptea.

Pe strada Châteaudun din apropierea Marilor Bulevarde era un restaurant oriental ţinut de un sirian gras, cu zîmbet dulceag. Acolo puteai întîlni greci şi turci, români şi egipteni, libanezi şi persani. Acolo se servea chebap de diferite feluri, sarmale în foi de viţă, sarailii cu miere, înotînd în untură, Cotnar aromat, rachiu de anason, o băutură pe care arabii o denumesc „lapte de leoaică", vin grecesc cu miros de catran. Panait Istrati m-a adus în acel restaurant ; îl entuziasmau bunătăţile care-l vrăjiseră încă din copilărie. Dulciurile, mirodeniile, mirosul de miel îi dădeau o stare euforică şi el începea să povestească istorii fantastice.

Prin firea sa Istrati nu era scriitor, ci povestitor. Ştia să povestească excelent, se înflăcăra, încît, pînă la urmă, nici el nu mai ştia dacă ceea ce prezentase drept realitate se întîmplase cu adevărat sau nu. Aşa se petrece adesea cu povestitorii de talent. Îi asculţi cu sufletul la gură, nici n-ai timp să te opreşti cu gîndul la istoriile vesele sau triste pe care ţi le deapănă, şi numai după ce isprăvesc, spui, în funcţie de atitudinea ta faţă de povestitor : „Ce mincinos !" sau „Ce fantezie bogată are !"

Cum a devenit Istrati scriitor ? Avusese în viaţa lui fel de fel de meserii : fusese chelner într-o cîrciumă din România şi hamal în port,

spoise case şi copsese pîine, pictase firme, muncise ca lăcătuş, lucrase pămîntul şi fusese fotograf ambulant, fotografiind pe chei, la Nisa, turişti străini. Ani de zile hoinărise, călătorise prin Egipt, Turcia, Grecia, Liban, Siria, Italia, Franţa. Vorbea multe limbi, dar nici una corect. Socotea România patria sa, mama lui fusese ţărancă română, tatăl, un contrabandist grec. Viaţa lui fusese atît de absurdă, încît cred că nici unui scriitor nu i-ar fi trecut prin minte să o descrie. De altfel nici Istrati însuşi nu visase să devină scriitor. Îi plăcea să citească şi citise la întîmplare tot ce-i cădea sub mînă. Eminescu şi Hugo, Gorki şi Romain Rolland.

În cele din urmă i se făcu lehamite de tot şi de toate : de foame, de închipuiri, de cărţi, de palmierii din Nisa, de poliţie. Făcu tentativa să-şi taie beregata cu briciul. A fost dus la spital şi salvat. Simţind nevoia să-şi împărtăşească disperarea unui om inteligent, cu experienţă de viaţă, trimise din spital o scrisoare lui Romain Rolland. Cum avea talent de povestitor şi suflet naiv de copil, pe măsură ce scria istorisea diferite întîmplări amuzante de care îşi amintea. După ce citi această scrisoare lungă, Romain Rolland se entuziasmă de talentul tînărului român şi Panait Istrati cunoscu o nouă meserie, cea de scriitor.

Gloria, banii veniră repede. L-am cunoscut cînd era în culmea succesului. Îţi făcea impresia că vrea să se bucure de tot ce-i lipsise pînă atunci în viaţă : şi cînd recitea recenziile entuziaste scrise despre el, şi cînd alegea la bufetul restaurantului sirian gustări neobişnuite. Era naiv şi şiret ca un copil, fermecător ca ţiganii din poemul lui Puşkin, ca povestitorii orientali plini de imaginaţie, ca lăudăroşii levantini, dar, totodată, şi un visător obişnuit care păstrase, în ciuda foamei şi a bătăilor, dorul de dragoste, de stele, de adevăr. Într-o bună zi mi-a mărturisit : „Nu sînt un scriitor cu adevărat... Am avut o viaţă foarte agitată, şi atîta tot. Dar curînd n-am să mai am despre ce scrie..." A spus-o fără amărăciune, ca un hoinar care a nimerit întîmplător la un hotel de lux, dar ştie că-l aşteaptă din nou traista şi drumul prăfuit.

Primele cărţi ale lui Istrati care l-au făcut celebru sînt romantice, zugrăvesc o lume de basm. Francezii rămaseră uluiţi în faţa acestei Şeherezade care purta sacou şi pantaloni. Istrati îşi povestea copilăria, peregrinările. Istorisea despre haremurile turceşti, despre haiducii români. Cel mai mult îl atrăgeau haiducii. Ei apărau pe cei asupriţi, nu cunoşteau disciplina de partid, şi Istrati, lipsit de voinţă, dar fire turbulentă, care toată viaţa lui a fost un anarhist, îi considera pe haiduci dascălii săi, fraţii săi mai mari. Mi-a povestit o dată că într-un timp făcuse politică, organizase greve. Probabil că era adevărat, dar, o repet, cîte lucruri nu făcuse acest om în viaţa lui !

De-ar fi trăit în secolul XIX, totul s-ar fi terminat cu bine. Ar mai fi scris vreo zecedouăsprezece cărţi, ar fi ajuns academician

francez sau poate s-ar fi întors în patria sa unde, citindu-i romanele, scriitoarea sentimentală Carmen-Sylva, *alias* regina României, ar fi vărsat lacrimi amare...

Epoca era însă alta.

În 1925 Istrati se întoarse în România, văzu acolo jandarmii bătîndu-i pe ţăranii răsculaţi. Reveni în Franţa, indignat, luă cuvîntul la „Liga Drepturilor Omului". Semnă cîteva articole pline de mînie. Se întreba : ce e de făcut ? Haiducii nu mai erau de mult, dar existau comuniştii şi Uniunea Sovietică deveni visul lui Panait Istrati.

Omului acestuia nu-i plăcea să raţioneze, de altfel nici nu se pricepea s-o facă. Gîndea în imagini de basm. Pentru el lumea se împărţea în două : cei răi şi cei drepţi, cocioabele mizere ale Neapolelui sau ţărmurile vrăjite ale rîurilor unde curge lapte şi miere. Uneori mi-era greu să discut cu el : nu-şi imagina că în Rusia Sovietică poţi găsi oameni proşti sau fără inimă. Şeherezada povestise nopţi de-a rîndul basme, Istrati se apucase să denunţe pe califii moderni.

Plecă la Moscova, îşi exprimă zgomotos entuziasmul pentru tot ce văzu acolo, declară că ar vrea să se mute în Uniunea Sovietică. Dar după ce se întoarse la Paris publică o carte plină de atacuri brutale şi, în bună parte, nedrepte la adresa ţării, pe care cu puţin înainte o proslăvise. Cotitura era atît de bruscă, încît toţi rămaseră înmărmuriţi. Unii vorbeau de

„perfidie" şi „corupere", alţii de o „miraculoasă străfulgerare a intuiţiei".

Cartea în care Panait Istrati relata călătoria sa în Uniunea Sovietică semăna atît de puţin cu celelalte scrise de el, încît unii au afirmat că ar fi opera altcuiva. Nu ştiu dacă era adevărat sau nu. Poate că s-a manifestat o dată mai mult eterna superficialitate a lui Istrati. Pelerinul se supărase. Realitatea nu semăna cu basmul oriental pe care şi-l făurise. De îndată fu înconjurat de ziarişti, politicieni, de fracţionişti. Nici nu apucă să se dezmeticească, că şi deveni o carte pe masa de joc.

Îmi povestise o dată că în tinereţe călătorise clandestin cu trenul, cu vaporul : socotea un joc pasionant să ajungă din Pireu în Marsilia fără nici o drahmă. Poate că a vrut să străbată clandestin şi veacul, dar a fost debarcat într-o gară străină, necunoscută. Nu mai erau nici prietenii de altădată, nici basmele. A încercat să se justifice, să acuze, a scris articole istorice. Curînd după aceea a plecat în România. Despre ultimii ani ai vieţii sale ştiu puţine lucruri. Bolnav de tuberculoză, Istrati a locuit cîtva timp într-o mănăstire în munţi ; se declarase anarhist, încercase să se alăture naţionaliştilor, scria despre Dumnezeu, şi se bucură cînd Mauriac şi-a adus aminte de el. A murit la Bucureşti în 1935. Ziarele franceze publicară cîteva necrologuri scurte. Oamenii apucaseră să-l uite...

Mulţi ani mai tîrziu am văzut o nuntă într-un sat îndepărtat din România şi am avut

impresia că regăsesc pe eroii lui Istrati, tot atît de plini de viață și gingășie. În cîntecele lor răsunau revolta și tristețea. Mi-amintii din nou de visătorul, zurbagiul și chefliul care-mi istorisise atîtea în restaurantul semiîntunecos de pe strada Châteaudun. Și mă gîndii o dată mai mult la marea răspundere ce revine fiecărui scriitor. Nu există meserii ușoare, dar poate că cea mai grea este să mînuiești condeiul. Uneori ești bine plătit, dar tu trebuie să plătești cu propria ta viață...

23

ANII LA care mă refer au fost ani de peregrinări prin Europa; am străbătut în lung și în lat Franța, Germania, Anglia, Cehoslovacia, Polonia, Suedia, Norvegia, Danemarca; am fost în Austria, Elveția, Belgia. Din 1932 am devenit corespondentul ziarului „Izvestia", și multe din călătoriile mele au fost legate, măcar în parte, de munca mea de gazetar. Prin 1928 — 1929 nu eram încă ziarist profesionist (uneori însemnările mele de călătorie le publica „Vecerneaia Moskva"). Dar nici turist, în sensul clasic al cuvîntului, nu eram. Cînd am ajuns în Norvegia, în loc să admir fiordurile pitorești, am plecat într-o insuliță îndepărtată, Rest, unde pînă și pernele miroseau a batog, iar de acolo într-un mic port, Moss, lipsit de

orice farmec unde, noaptea, am discutat despre destinul veacului nostru cu reprezentantul unei societăți de navigație. În Anglia am vizitat Manchester-ul cel afumat și sumbru și am coborît în minele vechi din Swansee. În Suedia am ajuns în noul oraș Kiruna situat dincolo de cercul polar, unde se extrag minereuri.

Bani aveam puțini. În Polonia m-a salvat un impresar, care mi-a organizat cîteva conferințe de literatură. În Anglia am fost invitat de Pen-Club și de un editor. La Viena m-am dus la o reuniune organizată de o asociație culturală. Pretutindeni căutam hoteluri ieftine și mă bizuiam mai mult pe propriile mele picioare decît pe taxiuri.

Pușkin scrisese despre Oneghin:

Și-n rătăcirea fără țel,
Cuprins de patima-i, se-avîntă:
Dar hoinăreala nu-l încîntă.

„Țel" nu aveam nici eu, dar hoinăreala mă încînta. Bineînțeles, de tine însuți nu poți fugi și oriunde mă aflam gîndurile mele nu mă părăseau. Probabil de aceea îmi și plăcea (și îmi place și acum) să călătoresc: uneori peste nouă țări și mări, observînd o viață străină, găsești dezlegarea pe care zadarnic ai căutat-o la masa ta de lucru... Aveam pe atunci aproape patruzeci de ani, deci depășisem vîrsta pe care în mod obișnuit o legăm de noțiunea de creștere, dar, ca și altădată, mă simțeam un școlar.

Treptat, în jurul fiecăruia dintre noi se formează un grup de oameni de care sîntem le-

gați prin interese comune, prin meseria noastră. Nu poți fugi de tine însuți, dar pentru un timp oarecare poți evada din cercul obișnuit de cunoștințe. Desigur și în țări străine mă aflam adesea în mediul scriitorilor : făcusem cunoștință cu Majerová, cu Novomeski, cu Antony Slonimski, cu Bronewski, cu Andersen-Nexö, cu Nurdal Grieg, cu Joseph Roth.

Într-o insulă daneză întîlnii întîmplător pe Karin Michaelis. Ea mă conduse prin case de țărani, îmi arătă ferme excelente, toți o cunoșteau, toți îi arătau respect. În Rusia oamenii din generația mea citiseră în anii primei tinereți romanul ei „Vîrsta primejdioasă". Credeam că o preocupă tainele inimii de femeie, cînd colo, îmi vorbi despre cu totul altceva : despre catastrofa inevitabilă. Îmi povesti că fermierii n-au vrut să-i ajute pe copiii germani înfometați, că acum, ori de cîte ori ea deschide vorba despre fascism, ei își întorc privirile în altă parte ; îmi vorbi despre amenințarea războiului, se plînse cît este de îngrozitoare indiferența, pasivitatea, îndestularea. (Opt ani mai tîrziu la Madrid, la Congresul scriitorilor, în timp ce obuzele explodau, cineva citi salutul trimis de Karin Michaelis care zăcea bolnavă ; îmi adusei aminte atunci de discuția pe care o purtasem cîndva la o fermă liniștită, ascunsă în verdeață.)

Cînd mă refer la evadările din mediul obișnuit, am în vedere alt fel de întîlniri, ca, de pildă, cea cu bătrînul păstor „baci" de la Tissovce, cea cu țesătorii din Lódź, cu paznicul farului de pe insulele Lofoden, cu nepotul țadicului din Gura Kalvari, cu muncitorii berlinezi.

Am să povestesc aici despre una din aceste întîlniri pitorești. La Kiruna am cunoscut un miner, un comunist care avea o soție rusoaică, Niușa. Ea m-a tratat cu cafea, mi-a arătat entuziasmată frigiderul, plita electrică, mașina de spălat rufe. Cu mine minerul se înțelegea în germană, dar cu soția lui nu putea vorbi aproape de loc pentru că nu știa decît vreo sută de cuvinte rusești, iar Niușa nu apucase să învețe suedeza. Îmi povesti că fusese în Uniunea Sovietică cu o delegație, se îmbolnăvise de pneumonie în Caucaz și se îndrăgostise la spital de infirmiera sa. Era convins că Niușa exprimă „sufletul revoluției ruse" și se întrista că nu-i putea cere sfatul cum să acționeze într-un caz sau altul. Iar Niușa se bucura că nimerise într-o țară liniștită, bogată și spunea uimită despre colegii bărbatului ei : „S-au răsfățat de prea mult bine..." Nu voiam s-o judec aspru : în viața ei i-a fost hărăzită multă durere ; răbdase de foame, fratele ei fusese împușcat de albi, mama murise de tifos exantematic. Soțul ei îmi plăcea foarte mult, era un om de caracter, un om curajos. Niușa era amărîtă că nu știa suedeza. Pe masă văzui un dicționar gros, dar tinerii căsătoriți se uitau arareori în el. Amîndoi își blestemau muțenia, fără să bănuiască că ei îi datoresc fericirea...

E bineînțeles doar o istorie tristă și amuzantă, din care nu e cazul să tragem concluzii. De altfel nici nu le-am tras. Pe vremea

aceea căutam doar să-mi notez cu sîrguință impresiile.

Unele din călătoriile mele sînt descrise într-o carte de reportaje pe care am intitulat-o „Viza vremii". E ușor de imaginat că pentru un deținător de pașaport sovietic pe care îl apucase cheful să călătorească în vremurile acelea, viza devenise o noțiune magică. Dar alegînd acest titlu pentru cartea mea, nu la consulii care caută nod în papură mă gîndisem, ci, mai ales, la veacul cusurgiu : voiam să verific care din vechile noastre concepții pot căpăta viza vremii. Călătoriile m-au ajutat să mă eliberez de numeroase lucruri convenționale vechi și noi, să văd viața așa cum este ea într-adevăr. Discutînd cu fermierii danezi, mă străduiam să înțeleg drumul meu de scriitor sovietic.

M.M. Litvinov, reprezentantul U.R.S.S. la Liga Națiunilor, uimi pe toți cu formula lui laconică : „Pacea este indivizibilă". Hoinărind prin țări străine, mi-am dat seama că indivizibilă este și lumea.

Am înțeles de asemenea că popoarele își au fiecare trăsăturile lor originale, unice, întocmai ca și oamenii. F. Raskolnikov, autorul prefeței ce însoțește una din edițiile cărții mele „Viza vremii", îi avertiza pe cititori : „Ehrenburg împărtășește teoria învechită a caracterelor naționale. El crede că fiecare popor își are «sufletul» său, care depinde de trăsăturile caracterului lui național. În această privință Ehrenburg are un precursor strălucit în Stendhal, care în romanul său «Mănăstirea din Parma» încercase și el, dar fără succes, să rezolve problema caracterului național italian. Această idee greșită a «sufletului» național decurge în mod logic din tot sistemul de concepții, idealist, al lui Ehrenburg. Întocmai ca și Stendhal, el nu este un materialist, ci un idealist. Preferă să intuiască, nu să analizeze..."

(Rîndurile acestea au fost scrise în 1933. Zece ani mai tîrziu, Alexei Tolstoi publica nuvela „Caracterul rus", teatrele jucau piesa lui Simonov „Rușii", diferiți poeți cîntau „obiceiurile rusești", „dragostea rusească" și, bineînțeles, „sufletul rus". Nimeni nu le făcea nici un fel de imputare, dimpotrivă, erau aplaudați de toți. De vreme ce s-a dovedit că rușii au „suflet", adică unele trăsături de caracter naționale, e limpede că acest suflet îl au și alte popoare. Mi s-a întîmplat de multe ori să citesc cu privire la mine sau la alți scriitori că „am reușit să ne depășim vechile erori". Ce se întîmplă însă cu cei care ne făceau imputări ? Despre aceștia nimeni nu scrie nimic. Dar și ei au renunțat la multe și multe lucruri au început să le înțeleagă.)

Niciodată n-am socotit că „sufletul" unui popor este legat de sîngele lui. De multe boli am suferit în viață, dar niciodată de rasism. Sufletul unui popor, caracterul lui, se statornicește în decurs de veacuri și trăsăturile caracterului național sînt influențate de geografie, de specificul dezvoltării sociale, de cotiturile istoriei. Alte continente mi-a fost dat

să le cunosc mai tîrziu, după cel de-al Doilea război mondial. Dar şi în anii la care mă refer în aceste pagini, am putut să fac multe comparaţii. Mi-am dat seama bineînţeles că muncitorul suedez gîndeşte altfel decît Kreuger sau bancherul Wallenberg, dar asta nu m-a împiedicat să constat că muncitorul suedez diferă de muncitorul italian ca fire. Nu era nici un fel de „idealism" la mijloc, după cum nu era vorba de vreo infirmare a luptei de clasă sau a principiilor internaţionalismului.

Oare după ce ai vizitat Anglia poţi să nu observi că englezilor le place o anumită izolare, că preferă căsuţele mici, reci, incomode, cu scăriţe înguste unui apartament într-o clădire modernă cu multe etaje, că spre deosebire de francezi nu trăiesc pe stradă şi nu se contopesc bucuros cu mulţimea? Orice turist, chiar dacă îi lipseşte simţul observaţiei, vede că la Paris sînt multe magazine în care se vînd culori şi alte ustensile pentru pictori, multe expoziţii mici de pictură, iar la Viena sînt sute de magazine, unde se vînd note muzicale şi pe ziduri vezi mereu afişe de concerte. Burghezii din diferite ţări îşi petrec timpul liber în chip diferit. Englezul va fi neapărat membru al unui club, iar în alegerea clubului arareori se manifestă simpatiile politice. Orice club are bibliotecă cu fotolii comode şi acolo gentelmanii pot dormi, unii liniştit, alţii sforăind. Şi spaniolilor le plac cluburile, dar ei nu stau în săli pe jumătate

cufundate în întuneric, ci după cristalul vitrinelor sau pe străzi şi privesc la trecători, iar de trece vreo femeie mai tînără plescăie din limbă. Burghezul german adoră noutăţile ştiinţifice şi exotismul. Într-un restaurant din Berlin mi-a fost dat să văd pe lista de bucate cifre, care indicau cîte calorii conţine fiecare fel de mîncare (vitaminele au apărut mai tîrziu). Într-un alt restaurant vizitatorii şedeau tolăniţi în hamace, iar deasupra lor zburau păsări tropicale. Lucrul acesta nu ar fi fost cîtuşi de puţin pe gustul burghezului francez căruia nu-i place să dea bani pe decor, ci să mănînce bine într-un *bistrot* mic şi nearătos. În parlamentul englez oamenii discută între ei politicos. În cel francez am asistat nu o dată la bătăi. Aş putea să scriu sute de pagini enumerînd trăsăturile specifice de caracter, de viaţă, ale unora sau altora dintre popoare, dar n-am intenţia să descriu aici diferite ţări, vreau să arăt numai înrîurirea pe care au avut-o călătoriile asupra vieţii mele de mai tîrziu.

Am văzut că oamenii nu trăiesc la fel, dar formele diferite de viaţă nu au desfiinţat în ochii mei acel element comun, omenesc care ne îngăduie să credem în unitatea lumii. Bineînţeles, suedezii mi s-au părut cam ceremonioşi (astăzi ei au renunţat la multe convenţionalisme, nu puteai să bei un păhărel de vodcă, pur şi simplu, trebuia să respecţi un protocol complicat. Suedezii mi-au lăsat impresia unor oameni reci, închişi în ei. Am avut

însă prilejul să-l cunosc pe Axel Klausson, fost atașat militar la Petersburg. Cunoștea limba rusă și, după ce ieșise la pensie, se ocupă de traduceri ; între altele tradusese și două cărți de ale mele. Era un suedez de altădată în sensul adevărat al cuvîntului, îi plăcea să cineze la lumina lumînărilor, ducea paharul la inimă și, închinînd, nu uita niciodată să-și amintească ce minunat am petrecut împreună ultima seară, chiar dacă aceasta fusese cu doi ani în urmă. Ne împrietenirăm și el se dovedi a fi un om cu inima caldă, un prieten dintre cei mai credincioși, care știa să vorbească, dar mai ales să tacă, ceea ce este cu mult mai greu.

La prima vedere Slovacia îmi făcu impresia unei țări dintr-un trecut îndepărtat. Țărăncile aveau costume frumoase, pestrițe, din epoca barocă, în unele districte țăranii purtau șorțuri, prin cimitire crucile erau pictate în culori vii, de păreau niște jucării vesele. Mai tîrziu mi-am dat seama că pe scriitorii slovaci îi preocupă aceleași probleme ca și pe mine. Am găsit în țara aceasta mulți prieteni devotați, pe Klementis, pe poetul Novomeski și alții.

Englezii aduceau cu niște ființe din altă planetă. La orice întrebare răspundeau : „Aveți un gust continental“ sau : „La noi nu este acest obicei, numai pe continent“. Curînd mi-am dat seama că intelectualii lor sînt niște oameni triști, cărora le place foarte mult Cehov. Cînd se juca piesa „Trei surori“, spectatorii plîngeau. Și am înțeles că pot vorbi cu mulți englezi de la suflet la suflet.

Spusesem mai înainte că pretutindeni mă însoțeau gîndurile și îndoielile mele : ele se născuseră cu mulți ani în urmă, încă în anii Primului război mondial, cînd mă deprinsesem să gîndesc independent. Spectacolul oferit de uriașa dotare a armatei, de renunțarea instantanee a oamenilor la gîndire, de automatizarea iubirii, a crimelor, a morții m-a făcut să înțeleg că însăși noțiunea de om se află în primejdie. În preajma anului 1930 nu existau încă aplauzele la comandă, nici mașinile capabile să compună versuri, nici statistica deținuților de la Auschwitz, nici bomba cu hidrogen. Iar eu mă gîndeam fără întrerupere, chinuitor, nu la trăsăturile proprii unui popor sau altuia, ci la caracterul epocii însăși.

N-aș vrea să îngrămădesc în această carte citate din propriile mele scrieri, referiri la vechile reportaje sau însemnări, dar dacă voi începe să împărtășesc impresiile mele despre Europa apuseană a anilor 1928—1929, fără să vreau, le voi corecta sau completa cu experiența deceniilor următoare. Iată ce scrisesem atunci despre Germania :

„Unul se gîndește cum să facă să-i așeze cu cît mai multă economie pe pasageri în avion, un altul fabrică o brichetă care să se aprindă la o simplă atingere... L-am vizitat pe Maximilian Harden... Probabil că omul acesta nu era făcut să producă brichete perfecționate. Am discutat despre revoluția rusă, despre stră-

zile berlineze. El îmi spuse : „Mă tem de acest ritm egal al vieţii, în care lipseşte neprevăzutul..." În WC-urile publice din Berlin am citit următorul anunţ : „Nu mai tîrziu de două ore după raportul sexual cu o femeie, grăbeşte-te la cel mai apropiat punct sanitar..." Berlinul a devenit un apostol al americanismelor şi brichetele sînt obiecte ce se bucură de un cult deosebit. M-a invitat la el acasă Alfred Döblin, autorul romanului „Alexanderplatz". Îl deprimă automatizarea civilizaţiei, îmi povesti că vizitase Polonia şi, stînd de vorbă cu ţăranii, aflase în satele îndepărtate de acolo mai multă omenie decît în Germania.

Am fost la Dessau, unde astăzi se află *Bauhaus*, şcoala de artă modernă. O clădire de sticlă ; stilul epocii a fost găsit : cultul raţiunii reci. În jur case de locuit în acelaşi stil. Produc o impresie înspăimîntătoare, seamănă într-atît de mult unele cu altele, încît copiii nu nimeresc acasă. Se spune că stilul modern este potrivit pentru uzine, gări, garaje, crematorii, dar pentru case de locuit încă nu s-a găsit linia adecvată. E greu de presupus că acest stil va fi găsit. În zilele noastre oamenii locuiesc la serviciu şi nu acasă. În apartamentul arhitectului Groppius sînt tot felul de butoane, de pîrghii, lenjeria trece rapid prin nişte ţevi ca o poştă pneumatică. Farfuriile se strecoară singure din bucătărie în sufragerie. Totul s-a făcut cu socoteală, inclusiv găleata. Totul este impecabil şi îngrozitor de plicticos. Cînd luam apărarea cubismului şi mai apoi a constructivismului, credeam noi oare că doar zece ani vor despărţi cuburile filozofice de găleata cu destinaţie strict utilitară ? În casa pictorului Kandinski văzui o serie de concesii făcute artei : icoane de Novgorod, peisaje ale vameşului Rousseau, un volum cu versurile lui Lermontov. Dar unul din elevii şcolii îmi spuse : „Kandinski e confuz pe jumătate conservator..."

În gara din Stuttgart sau în tipografiile din Leipzig îţi dai seama cît de perfect s-a acomodat aici America. La o expoziţie din Köln am văzut o biserică în stil ultramodern, cu confortul necesar şi vitralii cubiste ; Hristos amintea de o piesă dintr-o maşină complicată". Iată ce scrisesem despre Anglia :

„Dispreţ faţă de America şi totodată americanizarea vieţii : filme americane, arhitectură americană, magazine americane.

Hamstead. Străzi lungi. *Cottage*-uri. Dar casele sînt toate la fel. Englezilor le place individualismul, totuşi această cazarmă idilică nu-i tulbură.

Cînd te afli la Londra, te întrebi mereu de unde a apărut acest oraş uriaş, aşezat pe o insulă, departe de viaţă, în mijlocul umezelii şi a plictisului ? Cum a reuşit să devină atotstăpînitor şi asupritor ? Cum şi-a pierdut apoi tăria, a început să se clatine, a umplut dulapurile cu tratate de pace şi romane interesante ? Cum de mai trăieşte cu străvechile sale peruci, cu notele sale diplomatice de mare putere, încurcînd cărţile, trăgînd pe sfoară pe

alții, dar temîndu-se de revărsatul zorilor? Cînd și cum a făcut cunoștință cu colonizatorii americani, cu vremile tulburi de pe continent, cu șomajul, cu sinuciderile? Englezii sînt niște cuceritori, navigatori, sportivi admirabili. Ceea ce nu-i împiedică să fie din cale afară de timizi. De aici spiritul conservator, atașamentul pentru ceremonii ridicole.

Iar acum îi vezi intimidați în fața Americii tinere și insolente.

Există în această țară ceva ce depășește măsura. Picadilly și Populard. Luxul ostentativ și sărăcia de nedescris din cartierul docurilor. Minele din sudul Țării Galilor sînt primitive, adesea au loc surpări. Întîlnii în mină cîțiva copii; mi s-a explicat cum că, de curînd, munca în mină a fost interzisă pentru minorii sub paisprezece ani, dar aceștia mergeau pe cincisprezece. În școli se aplică pînă astăzi pedepse corporale. Infernul lui David Copperfield! Dar Dickens nu mai e...!"

Sau iată despre Scandinavia:

„Suedia încearcă să-și apere felul de viață și deprinderile. În timp ce Europa întreagă imită cu sîrguință crispările automatizate ale businessmanului new-yorkez, suedezii sînt singurii care rezistă. Probabil nu pentru mult timp, căci în Suedia sînt numai șapte milioane de locuitori, restul — pădure. Arborii vor fi tăiați, iar oamenii reeducați.

68⁰ latitudine nordică. Trei luni pe an noapte. Între doi munți — orașul Kiruna. Așezarea e în construcție încă, străzile nici nu au denumiri, adresa se dă după numărul casei. Minerii trăiesc bine. Printre ei sînt mulți comuniști, la redacția ziarului, pe perete, portretul lui Lenin. Minerii au automobile. Iar în jur e tundră. O biserică splendidă, statui de aur (în stil modern) simbolizează diferite virtuți. Ziarele anunță: acțiunile firmei „Luosavaara-Kirunovaara" sînt în urcare. Unul dintre marii acționari este Ivar Kreuger.

Rest este o insulă minusculă (arhipelagul Lofoten). Norvegia are un rege. Regele face negoț cu unt. Primarul Restului este pescar și socialist. Totuși adevărații stăpîni ai insulei sînt negustorii de pește, cărora le aparțin casele și fabricile de conserve. Din deșeuri de pește se prepară clei. Negustorii de pește au magazine, ei sînt bancherii locali, ei închiriază pescarilor vasele, pe care le și asigură. Viața insulei este în mîna lor.

Fabrica de ciocolată „Freya". Muncitoarelor li se face manichiură, în sala de mese a fabricii vezi tablouri de Munch. Un zgomot de neînchipuit. Patronii fabricii plătesc salarii de mizerie, au refuzat să recunoască sindicatul...

Fugt mi-a spus că Norvegia își are «drumul său aparte». I-am răspuns că pe o insulă pustie e ușor să-ți salvezi sufletul, bineînțeles, pînă la sosirea primului vapor american.

Viața fermierilor danezi e cu mult mai confortabilă decît a burgheziei pariziene. Pereții odăilor sînt împodobiți cu farfurii rustice, de altădată; ele sînt astăzi obiect de decor. Un fermier mi-a spus că a citit în timpul iernii

«Război și pace» : «O carte interesantă», a adăugat el. Iar după o clipă de tăcere, m-a întrebat : «Dar cîți bani o fi luat pe ea Tolstoi ăsta ?» Un alt fermier a comandat unui pictor niște fresce care să înfățișeze istoria vieții sale. La început căsuța modestă a părintelui său, în nordul Iutlandei. Apoi, prima casă proprie și, bineînțeles, porci. Casa de zestre a nevestei — porci din ce în ce mai mulți. În sfîrșit o fermă splendidă cu etaj, livadă, puzderie de porci.

Pictorul Hansen, poeți tineri, ziaristul sceptic Kirkebju, colaboratorul ziarului «Politikene». Beau mult, încearcă să reînvie boema, se vaită : nu numai că există mai mulți porci decît oameni, dar porcii o și duc mai bine. Spun că orașul Copenhaga se americanizează într-un ritm rapid. Și nu e vorba de trăsnăile unui mănunchi de snobi, ci de starea generală de spirit : nimeni nu citește versuri, pictura, chiar cea extremistă, este tratată ca o mobilă sau ca acțiunile de bursă, totul este redus la tehnică..."

Nu are rost să mai continuu cu transcrisul vechilor însemnări. Astăzi îmi dau seama mai bine decît atunci ce anume mă apăsa în anii aceia. Era încă înainte de criza mondială, Hitler făcea vîlvă prin diferite berării, dar oamenii nu se știe de ce aveau încredere în trăinicia pozițiilor lui Müller sau Brüning, în efectul magic al planului Young, erau convinși că romanul lui Remarque „Pe frontul de vest nimic nou" exprimă spiritul pașnic al germanilor de rînd. Am văzut ridicîndu-se din ruine Reims, Arras. Oamenii începură să uite de război. Pentru tinerii de treizeci de ani povestirile despre Somme sau Verdun erau episoade din istoria antică, de care toată lumea se plictisise. Mi-amintesc de o replică : „A mai fost cîndva și războiul troian..." Pacea părea trainică. În realitate era iluzorie. Orașele au putut fi reconstruite, dar viața nu...

Pînă în 1914 anumite noțiuni, norme, idei rămăseseră intangibile. Scepticul Anatole France, cu acel cult al frumosului, cu umanismul său un pic rece, în 1909 se înscria perfect în peisajul Parisului. Pe cînd în 1929 Paul Valéry părea un fenomen anacronic. Vechile reprezentări despre bine și despre rău, despre frumos și urît fuseseră năruite, iar altele noi nu apucaseră a fi create...

De obicei înrîurirea Americii se explică prin puterea ei economică : un unchi bogat și energic își îndrumă nepoții fără minte și săraciți. Dar americanismul pe care-l observam pretutindeni nu era determinat numai de starea economică. După primul război mondial psihologia oamenilor se schimbase și ea. Îi atrăgeau spectacolele de duzină de pe Broadway, filmele americane cele mai stupide, romanele polițiste. Complicarea tehnicii mergea în pas cu simplificarea lumii lăuntrice a omului. În felul acesta s-a pregătit terenul pentru evenimentele ulterioare : treptat, treptat spiritul de rezistență ceda. Se apropiau anii întunecați cînd în multe țări s-a încălcat demnitatea umană, iar cultul forței a devenit un lucru

firesc; se apropia epoca naţionalismului şi a rasismului, a torturilor şi a proceselor cumplite, a lozincilor rudimentare şi a lagărelor de concentrare perfecţionate, a portretelor de dictatori şi a epidemiei de delaţiune, epoca de înflorire a armamentului modern şi de acumulare a sălbăticiei primitive. Pe nesimţite anii de după război se transformară în anii din ajunul războiului.

24

ŞEDEAM şi mă plictiseam în biroul elegant al directorului ziarului *Frankfurter Zeitung* care voia să publice reportajele mele despre Germania. Directorul era un om rotunjor şi blajin. Alături de el şedea un bărbat slab, nervos, cu ochii buni, dar sclipind a ironie, care pe neaşteptate mi se adresă într-o rusească cam stîlcită: „Spuneţi-i că este interzis să opereze tăieturi în text şi cereţi-i să vă plătească mai mult, că are de unde..." În felul acesta am făcut cunoştinţă cu scriitorul austriac Joseph Roth. Episodul s-a petrecut în 1927. Peste cîţiva ani numele lui devenise cunoscut unui cerc larg de cititori.

Biografia acestui om ar fi putut trezi entuziasmul celor ce caută să descopere cosmopoliţi! Tatăl lui era funcţionar austriac, un beţiv crunt. Mama — evreică, originară din Rusia. El însuşi se născuse în Galiţia, într-un orăşel

de lîngă graniţă. Era considerat scriitor german, dar se recomanda totdeauna ca austriac. După ce nemţii îl votară pe Hindenburg, Roth spuse: „Totul e limpede!" Îşi luă pălăria, bastonul şi plecă la Paris. Locuia totdeauna la hotel. Uneori la hoteluri bune, dar mai mult la hoteluri murdare şi rău mirositoare. Nu avea nici mobilă, nici lucruri personale; geamantanul său demodat, de piele, era ticsit cu cărţi, manuscrise şi cuţite. Nu avea intenţia să înjunghie pe nimeni, dar adora cuţitele. *Frankfurter Zeitung* îl trimisese la Moscova. Stătuse cîtva timp în ţara noastră şi se deosebise de alţi corespondenţi străini prin dorinţa de a ne înţelege viaţa, prin sinceritatea sa, prin compasiunea pentru nenorocirile noastre, prin bucuria cu care descrisese primele noastre succese. Ziarul l-a mai trimis ca reporter şi în alte ţări. Scria reportaje, impresii de călătorie, chinuindu-se cu fiecare rînd — îi repugna să scrie prost. Umbla repede, avea totdeauna un baston în mînă, dar nu se sprijinea în el, ci parcă desena ceva în aer.

N-a scris niciodată versuri, totuşi cărţile sale sînt deosebit de poetice. Nu e vorba de acel iz de poezie la care recurg unii prozatori pentru a împodobi golurile. Nu, Roth era un poet în descrierea densă, amănunţită, cu desăvîrşire realistă a vieţii cotidiene. Observa totul, niciodată nu se închidea în sine, dar lumea lui lăuntrică era atît de bogată, încît avea ce să împărtăşească eroilor săi. Înfăţişînd scene vulgare de beţie, scandaluri, sau

viața plicticoasă de garnizoană, dăruia personajelor sale omenie ; nu scuza și nici nu-și apăra semenii, poate îi era doar milă de ei. N-am să uit niciodată zîmbetul fin, puțin trist care-i lumina adesea chipul.

În 1932 mă fermecase romanul său „Marșul lui Radetzky". Recitindu-l peste treizeci de ani, mi-am zis că este unul din cele mai bune romane scrise în perioada dintre cele două războaie mondiale. Zugrăvește sfîrșitul imperiului austro-ungar, apusul unei societăți și al unor oameni.

Amurgul imperiului habsburgic a modelat și a inspirat o serie de scriitori din cele mai diferite literaturi. Cînd imperiul s-a prăbușit, Italo Svevo avea cincizeci și șapte de ani, Franz Kafka treizeci și cinci, iar Roth numai douăzeci și patru. Dar, ori despre ce ar fi scris, Roth revenea mereu nu numai la viața cotidiană, dar și la climatul psihologic din ultimii ani ai imperiului austro-ungar.

Scriitorii, care au căutat să găsească formule noi pentru a înfățișa descompunerea societății dintre cele două războaie mondiale, au contribuit la dezagregarea structurii romanului. De pildă, „Ulise" de Joyce, „Procesul" de Kafka, „Zenon" de Italo Svevo, „Falsificatorii de monede" de André Gide. Toate aceste cărți nu seamănă una cu alta, și valoarea lor literară nu este aceeași, dar anumite trăsături le apropie de primele picturi cubiste, poate mai ales dorința lor de a diseca lumea. Paralel cu acestea continuau să apară romane excelente, scrise în vechea manieră, romane care zugrăveau viața nouă, cu procedeele scriitorilor din veacul trecut : „Familia Thibault" de Roger Martin du Gard, ultimele volume din ciclul de romane Forsyte Saga de Galsworthy, „Tragedia americană" de Dreiser. Deși scris în maniera nouă, „Marșul lui Radetzky" era roman și încă un roman bine construit. Dacă ar fi să ne referim iarăși la pictură, aș aminti de impresioniști : în romanul lui Roth este multă lumină și mult aer.

M-a impresionat totdeauna dragostea lui Roth pentru oameni. Ce poate fi mai banal și mai stupid decît legătura amoroasă dintre un tînăr ofițer, om de nimic, și nevasta flușturatecă a unui plutonier de jandarmi ? Roth a trice ale personajelor, încît pînă la urmă, știut să înnobileze această aventură, s-o zugrăvească prin perspectiva frămîntărilor lăuniată-mă cutremurat, împreună cu eroul său, în fața mormîntului unei femei imaginare, căreia scriitorul a reușit să-i dea autenticitate, s-o întrupeze.

Un singur lucru făcea Roth cu toată pasiunea : scria. *Frankfurter Zeitung* îl trimisese în calitate de corespondent special la Paris. Aici avea răgazul să scrie romane. Iubea Parisul și l-am văzut atunci cu sufletul plin de bucurie. Veni să mă viziteze cu soția lui, o femeie tînără, foarte frumoasă, văzîndu-l, îmi spusei în sinea mea : Roth și-a găsit în sfîrșit fericirea...

Dar curînd după aceea ziarul trimise la Paris un alt corespondent şi Roth rămase fără slujbă. (Trebuie să spun cîteva cuvinte despre noul corespondent. Îl chema Sieburg, era considerat un om de stînga : se declara prietenul şi admiratorul lui Roth. Sieburg scrise o carte intitulată „Precum Dumnezeu în Franţa". Folosi pentru titlu un proverb german, care exprimă ideea de bunăstare. Francujii au şi ei un echivalent, „ca un cocoş în aluat", ruşii, „ca brînza în unt". În această carte Sieburg lăuda în fel şi chip Franţa. Mai eram încă în Parisul ocupat de nazişti, cînd împreună cu Abetz sosi şi Sieburg, căruia i se încredinţase misiunea de a supraveghea pe ziariştii francezi.)

Roth nu avea bani. Şi la toate acestea se mai adăugă şi o catastrofă : soţia lui se îmbolnăvi de o boală de nervi. Mult timp Roth nu voi să se despartă de ea, dar boala se agravă şi femeia fu internată într-o clinică.

Pe vremea aceea unii prieteni comuni repetau : „Bietul Roth, a înnebunit... Şade la cafenea în faţa hotelului, bea şi tace... A devenit partizanul Habsburgilor... Ce mai încolo şi-ncoace, e de rău..."

Nu e uşor să discuţi serios despre concepţiile politice ale lui Roth. Au fost critici care au văzut în „Marşul lui Radetzky" o apoteoză a imperiului habsburgic. Dar ce fel de apoteoză este aceasta ? E mai curînd înmormîntarea imperiului. Roth a înfăţişat funcţionari tembeli, ofiţeri decăzuţi din punct de vedere spiritual, a descris luxul exterior şi mizeria, execuţia unor grevişti dintr-un orăşel ucrainean, a zugrăvit contrabandişti, cămătari şi deasupra tuturor acestora planînd un bătrîn ramolit, înconjurat de minciună, temîndu-se de orice cuvînt de adevăr, căruia i se spune „majestate imperială" şi căruia îi curge nasul.

O dată, discutînd cu mine, Roth a adus vorba despre Habsburgi : „Trebuie totuşi să recunoaşteţi că Habsburgii sînt mai buni decît Hitler..." Ochii lui Roth zîmbeau trist. Nu era vorba de un program politic, ci de amintiri dintr-o tinereţe îndepărtată.

Ştia să descrie cu iscusinţă tristeţea, bătrîneţea, naivitatea adolescenţilor, copacii seculari, dragostea de pămînt a ţăranilor ucraineni, calmul sufletesc, evrei cu bărbi, moartea şi privighetorile, broaştele, razele de soare într-o zi de vară, strecurîndu-se în odaie prin jaluzele verzi.

Au venit apoi ani cumpliţi. Hitleriştii ardeau cărţile, emigranţii se certau la Paris între ei. Roth locuia în vechiul hotel Faillot de pe strada Tournon. Hotelul urma să fie demolat, toţi locatarii îl părăsiseră, numai la ultimul etaj, într-o odăiţă micuţă mai rămăsese Roth. În cele din urmă se mută şi el într-un alt hotel mizerabil de pe aceeaşi stradă.

În 1937 am fost cîteva zile la Paris, venind din Spania. Trecînd pe strada Tournon, l-am zărit într-o cafenea pe Roth. El mă strigă. Arăta prost, se vedea că viaţa îl apasă din greu, dar ca totdeauna era foarte politicos şi

cravata „papillon“ o avea înnodată cu grijă. În fața lui se înălța o grămăjoară de farfurioare : vorbea cursiv, doar mîinile îi tremurau. Mă întrebă ce se întîmplă la Madrid, ascultă cu atenție, apoi spuse : „Îi invidiez pe toți. Dumneata, de pildă, știi ce trebuie să faci. Pe cînd eu nu mai știu nimic. Prea mult sînge, lașitate, trădare...“ Își mai comandă un păhărel. Mă grăbeam, dar el nu mă lăsa să plec. „Prietenii dumitale mă înjură. Am scris un roman despre un inspector al serviciului de măsuri și greutăți. Poate că e un roman prost. Îmi zic adeseori : cît sîntem de lipsiți de talent cu toții ! Totuși nu asta voiam să spun... Inspectorul meu o ducea prost, era dezorientat ca și mine. În cele din urmă a murit. Înainte de a muri vorbește în transă, are impresia că nu este inspector, ci un negustor la care vine inspectorul principal, un om rău, iar cîntarul lui e defect. A înșelat, a dat lipsă la cîntar. O să fie băgat la închisoare... Și atunci îi spune inspectorului : «Bineînțeles, greutățile mele sînt mai ușoare decît ar trebui. Dar toți fac la fel. Altfel nu poți trăi în orașul nostru.» Și știi ce i-a răspuns inspectorul principal ? I-a spus că nu există cîntar exact. Prietenii dumitale spun că vreau să-l reabilitez pe Schuschnigg, dar eu mă gîndesc la oameni ca mine. Mă vei întreba : «De ce-ți publici romanele ?» Trebuie să trăiesc, deși viața mea nu are nici un rost.“ Mai comandă un păhărel. Apoi ne despărțirăm. Nu l-am mai văzut niciodată.

Ernst Toller își pusese capăt zilelor. Pe străzile Pragăi treceau în pas de marș divizii germane. Joseph Roth, grav bolnav, fu transportat direct de la cafenea la spital. Avea patruzeci și cinci de ani, dar nu mai putea trăi.

Manuscrisele și vechiul baston fură înmînate prietenilor.

25

PE PASCIN l-am cunoscut prin Mac-Orlan, pare-mi-se prin 1928. Am luat masa împreună într-un mic restaurant de pe Montmartre. Cunoșteam desenele lui Pascin care-mi plăceau și-i cercetam chipul cu sinceră curiozitate. Era tip de meridional, poate de italian. Era îmbrăcat mult prea corect pentru un pictor : haine bleumarin, pantofi negri de lac și cu toate că în epoca aceea gambeta dispăruse aproape cu desăvîrșire, Pascin umbla adesea cu o gambetă de modă veche. Tot timpul prînzului rămase tăcut. Vorbi Mac-Orlan. Vorbi despre războiul ce se terminase, despre dezvoltarea gigantică a orașelor, despre luminile pieții Pigalle noaptea, despre umbrele care rătăcesc pe sub podurile negre, numind toate acestea „un nou romantism“. La început Pascin a ascultat discuția, apoi a început să deseneze pe lista de bucate portretul lui Mac-Orlan, al meu, niște nuduri. Se servi cafea,

coniac. El dădu duşcă un păhărel, aşa cum bem noi vodca, şi se învioră pe loc: „Romantism? Ce absurditate! Nenorocire, nu romantism. De ce să faci din rahat şcoli de artă? În piaţa Pigalle sînt sute de bordeluri. Punct. Pe sub poduri dorm oamenii cei mai obişnuiţi care, dacă ar avea un pat, ar vota şi s-ar duce duminica la biserică. N-are nici un rost să îmbrăcăm oamenii în fel şi fel de costume, de vreme ce moda tot se schimbă. E mai bine să-i dezbrăcăm. Mie unuia buricul gol îmi spune mai mult decît toate rochiile. «Romantism?» Dar după părerea mea e pur şi simplu o porcărie..." Mai bău un păhărel şi atunci văzui un alt Pascin, zgomotos, agitat, renumit prin scandalurile şi chefurile sale. Nu ştiu de ce, îmi aminti de prietenul meu din prima tinereţe, de Modigliani.

L-am revăzut apoi în repetate rînduri pe Pascin — uneori era serios, trist, chiar timid, alteori furios şi am înţeles că prima impresie n-a fost greşită. Pascin avea ceva din Modigliani. Ce anume? Trecerea aceea bruscă de la izolare, tăcere, muncă concentrată la dezmăţ? Poate pasiunea de a desena continuu pe bucăţele de hîrtie? Poate pentru că amîndoi, deşi totdeauna înconjuraţi de oameni, au cunoscut din plin singurătatea?

Pascin ajunse la Montparnasse, după ce drama se terminase. Departe de „Rotonde" se jucau alte drame. El apăru pe neaşteptate şi mult prea tîrziu, ca o stea rătăcită. Ar fi trebuit să stea de vorbă cu Modigliani, ei doi s-ar

fi înţeles. Dar în anii aceea Pascin rătăcea departe, prin Viena, pe la München, la New York.

Trăise o viaţă de hoinar. La Paris avea fel de fel de cunoştinţe; ba se întîlnea cu scriitori, pictori, cu Derain, Vlaminck, Salmont, Mac-Orlan, cu suprarealiştii, ba se cufunda într-o altă lume, chefuia cu artişti de circuri ambulante, cu prostituate, cu pungaşi. Toţi ştiau că este un pictor renumit, că pînzele lui figurează în muzee, iar el îşi rupea desenele, desena şi iar rupea. Puţină lume ştia de unde venise, unde-şi petrecuse patruzeci de ani din viaţă, puţini ştiau dacă are patrie, casă, familie.

Adevăratul său nume este Julius Pinchas, se născuse la Vidin, mic orăşel bulgar situat pe Dunăre. Era fiul unui negustor, un evreu sefard (ca şi Modigliani); strămoşii lui Pascin trăiseră cîndva în Grenada şi fuseseră expulzaţi în 1492 de Ferdinand Catolicul. După cît se vede, e o istorie foarte veche. Cînd am sosit în 1945 la Sofia şi la o masă am avut drept vecin un fost partizan care nu ştia limba rusă, ne-am lămurit pe neaşteptate că putem să ne înţelegem în spaniolă. Partizanul era şi el un sefard. În copilărie Pascin vorbise în casă spaniola, iar în curte cu copiii, bulgara. De curînd am primit din Bulgaria o scrisoare de la un fost coleg de şcoală a lui Pascin, care-mi trimise fotografia clădirii unde învăţase micul Pinchas.

Pascin plecă la Viena să înveţe pictura; la München desenase pentru „Simplicissimus"; ajunse pînă în America, unde cunoscu mize-

ria. Apoi începu să se lăfăie în bani; îi cheltuia într-o clipă, îi împărţea unor tovarăşi întîmplători de beţie, organiza nişte chefuri absurde, făcea cadouri modelelor sale. Îţi făcea impresia că nu ar avea încredere în propria sa glorie, nici în el însuşi, adesea vorbea răstit despre lucrările sale.

Într-o zi mă invită să trec pe la el: „Mai vin cîţiva prieteni..." Încă înainte de a fi ajuns în dreptul casei unde locuia Pascin, auzii nişte urlete care izbucneau pe fereastră. Erau mult prea mulţi „prieteni". Chiar şi pe scară stăteau oameni cu pahare în mînă. Unii musafiri se aşezaseră pe desene, alţii se tolăniseră peste ele. Răsuna rumba. Era un adevărat bal în piaţă publică.

Mi-amintesc acelaşi atelier de pe Bulevardul Clichy, într-o zi de lucru: canapele şi taburete prăfuite, uzate, pe care Pascin aşeza modelele. Dezordine, sticle goale, flori uscate, cărţi, mănuşi de damă, palete uscate, iar pe şevalet o pînză începută: două femei goale. Culorile lui Pascin erau întotdeauna stinse, de aceea chiar pînzele la care mai lucra păreau învechite.

Ce temei avea părerea răspîndită despre senzualitatea, despre erotismul lui Pascin? Poate că pe unii îi impresiona faptul că picta totdeauna nuduri, poate că inducea în eroare felul de viaţă al lui Pascin care putea să apară pe neaşteptate, înconjurat de o duzină de femei. Dar în fond era un romantic, care se îndrăgostea ca în vremurile de altădată şi rămî-

nea dezarmat, fără apărare, în faţa femeii pe care o iubea. Dacă ar fi să-i analizăm desenele, ele exprimă mai curînd disperare decît senzualitate. Toate aceste fete grăsuţe, cu picioarele scurte, cu ochii supăraţi seamănă cu nişte păpuşi stricate, parcă ar descinde din acel straniu spital de păpuşi pe care l-am văzut la Neapole.

Ciudat lucru! Deşi s-a aflat tot timpul în miezul discuţiilor artistice, în centrul şcolilor, al curentelor, Pascin pare să nu fi observat nimic din tot ce se petrecea în jurul lui: nici „Călăreţul albastru", nici cubismul, nici suprarealismul zgomotos. După ce citi într-o revistă un articol, care-l proclama şeful „şcolii pariziene" adăugînd totodată că „şcoala pariziană" nu a fost creată nici de parizieni, nici de francezi, Pascin rîse şi propuse criticilor să creeze un nou curent „pentoortoxenofagie" — adică încîncita înghiţire a străinilor.

Ziua mi-o petreceam citind cărţi de economie politică, iar seara mergeam la barul „Coupole", unde venea adesea şi Pascin. Devenea din ce în ce mai posomorît. Circulau unele zvonuri în legătură cu încurcăturile ce le avea în viaţa personală. Bea mult; apoi pe neaşteptate se fereca în atelier şi lucra ca un disperat.

Ştia că îmi plac pînzele lui şi într-o noapte îmi spuse: „Noi doi trebuie să stăm de vorbă. Trebuie să scoatem împreună o carte. Dumneata o să-mi scrii scrisori, iar eu am să-ţi răspund prin desene, eu nu ştiu să scriu ca dumneata, cu fraze caustice, nu sînt scriitor.

Are să fie o carte extraordinară ! O să spunem tot adevărul, sincer, fără înflorituri. Ce rost are să ilustrez cărţile altora ? E o inepţie ! Am făcut desene la nuvelele lui Paul Morand, care nu mă interesează de loc. Am ilustrat Biblia. La ce bun ? Regina din Saba nu-mi spune nimic... Dumneata ai să-mi scrii despre ce pofteşti, iar eu am să-ţi răspund. Ştii de ce noi doi trebuie să scriem o carte ? Pentru că are să fie o carte despre oameni. În zilele noastre se vorbeşte despre orice, iar oamenii au fost daţi uitării. Numai să nu amîi. Altminteri va fi prea tîrziu..."

Am căzut de acord, dar tot amînam, amînam mereu, voiam să-mi termin romanul despre Kreuger. (Era la începutul anului 1930).

Într-o dimineaţă luminoasă de primăvară deschisei ziarul şi citii o telegramă scurtă : „Poetul Maiakovski s-a sinucis". La data aceea nu ne deprinsesem încă cu pierderile şi rămăsei înmărmurit. Nu mă întrebam de ce, nu stăteam să ghicesc motivele, pur şi simplu îl vedeam în faţa ochilor pe Vladimir Vladimirovici, înalt, plin de viaţă şi nu-mi puteam imagina că omul acesta a dispărut.

Două săptămîni mai tîrziu, pare-mi-se, nu-mi mai amintesc exact cînd anume, îl întîlnii pe Pascin la „Coupole". Striga ceva de neînţeles, dar de îndată ce mă zări tăcu brusc. Mă salută fără să scoată o vorbă, fără să mă întrebe ceva. Se spunea că lucrează foarte mult, se pregăteşte pentru o mare expoziţie.

Mai trecură alte cîteva săptămîni şi într-o seară năvăli la „Coupole" Fotinski, abia reuşind să îngaime : „Pascin... nimeni nu ştia... a patra zi, au spart uşa..."

Întocmai ca şi Esenin, Pascin a încercat să-şi taie vinele cu briciul. Şi el a scris cu sînge, dar nu pe hîrtie, ci pe perete : *„Adieu Lucie !"* Iar apoi, ca şi Esenin, s-a spînzurat. Pe masă s-a găsit un testament scris cu multă grijă. Pascin se sinucisese exact în ziua în care urma să aibă loc vernisajul expoziţiei sale.

A fost îngropat departe, în cimitirul Saint-Ouen. L-au însoţit pînă la mormînt pictori celebri, scriitori, modele, lăutari, vagabonzi, prostituate, cerşetori. Apoi trecurăm cu toţii, unul după altul, prin faţa mormîntului şi aruncarăm peste sicriu flori de vară viu colorate. Şi de astă dată, iarăşi, parcă nu-mi venea să cred că nu va mai exista omul acela trist cu atelierul lui dezordonat, nici tablourile începute cu femei supărate, în tonuri de cenuşiu şi roz, nici strigătele de la „Coupole", nici gambeta, nici cartea noastră, ci vor rămîne numai sălile reci ale muzeelor...

În toamna anului 1945 mă aflam la Bucureşti. Portarul hotelului îmi spuse că vrea să mă vadă un oarecare domn Pinchas. Mi-amintii că Pascin avea un frate bogat în România. Fraţii nu se vedeau, mi se pare că nici nu corespondau.

Domnul Pinchas sosi în trăsură proprie trasă de doi cai şi mă invită la Capşa. Era o perioadă de tranziţie. În palat îşi mai avea

reşedinţă regele Mihai, la Capşa se păstrau pentru clienţii mai vechi sticle prăfuite de Cotnar, domnul Pinchas mai avea trăsură proprie.

Îmi povesti istoria vieţii sale: „Credeam că fratele meu e un nebun. A făcut artă şi apoi s-a spînzurat. Eu am fost un om bogat. Îmi pare rău că nu pot să vă arăt ce parc aveam, ce copaci şi ce păsări. Eram căsătorit cu o femeie din aristocraţia românească. Dar iată că a venit fascismul... Voiam să-mi păstrez averea şi o transcrisei în întregime pe numele soţiei mele care era o ariană pură şi aparţinea unei familii de boieri de viţă veche. De îndată ce a pus mîna pe hîrtii, m-a părăsit. Nu mai am bani. Am un apartament, mobilă, trăsură. Ştiu că în curînd n-o să mai am nici asta. Ieri, au vrut să mă distrugă pentru că eram evreu, mîine mă vor distruge pentru că sînt exploatator. Da, acum îmi dau seama că fratele meu a fost cu mult mai inteligent. Am citit într-un ziar francez că desenele lui se vînd la licitaţie. Cu creionul a ştiut să facă bani adevăraţi. Pe cînd eu am avut în mînă monede false. Şi apoi a ştiut să se spînzure la timp. Nu, orice s-ar spune, nebunul sînt eu şi nu el!"

Pinchas ştia că fusesem prieten cu fratele lui. Îşi aduse aminte de copilăria îndepărtată, deveni sentimental şi-mi făcu cadou două desene ale fratelui său: „Am destule lucruri de-ale lui. N-am intenţia să fac comerţ cu ele. Vreau să le donez unui muzeu bulgar..."

Istoria acestor doi fraţi este ca o parabolă, bună pentru educaţia morală a unor adolescenţi serioşi. Pe mine astăzi mă preocupă însă altceva: de ce printre cunoştinţele mele, printre prietenii mei — scriitori, pictori — au fost atîţia care au renunţat de bunăvoie la viaţă? Erau oameni cu totul deosebiţi unii de alţii, aparţineau unor lumi diferite; destinele lor nu semănau între ele, de aceea nu putem compara nici cauzele profunde care au dus la asemenea deznodăminte, nici motivul imediat, căci fiecare avusese „picătura" care, potrivit unor vorbe deşarte, face „să se umple paharul". Şi totuşi care este dezlegarea misterului? (N-aş vrea acum să-i enumăr pe toţi, ar fi prea dureros.)

În ultimii ani ai vieţii, Pascin nu cunoscuse greutăţi materiale. Criticii, negustorii de tablouri, editorii veneau să se roage de el. S-a sinucis la patruzeci şi cinci de ani. Putea să mai trăiască mult şi bine. Probabil că vechile suferinţe şi jigniri i-au subminat forţa de rezistenţă. Deşi cred că nu e numai asta. Cîndva, Pasternak spusese că „versurile scrise cu sînge ucid". E greu de presupus că se gîndea la tributul fatal pe care-l plătesc artiştii adevăraţi, pur şi simplu ştia din proprie experienţă că poezia cere sacrificii. Fără o sensibilitate acută nu poate exista un om de artă, chiar dacă este membru a zeci de uniuni sau asociaţii. Pentru ca slovele obişnuite să emoţioneze, pentru ca pînza sau piatra să învie — e nevoie de suflu, de pasiune, de aceea omul de artă se consumă

mai repede, el trăieşte cît doi, căci în afară de creaţie mai are, ca orice alt om, şi nu mai puţin decît alţii, şi viaţa lui personală, încîlcită, încurcată.

Există o noţiune juridică : „muncă în condiţii nocive". Muncitorii care lucrează în condiţii primejdioase, dăunătoare pentru sănătatea lor capătă îmbrăcăminte specială, lapte, au ziua de lucru redusă. Arta este şi ea „muncă în condiţii nocive", dar nimeni nu se gîndeşte să le creeze condiţii speciale de securitate poeţilor sau pictorilor. Se uită adesea că prin natura meseriei lor, chiar şi o zgîrietură le poate fi fatală.

Iar apoi se perindă o lungă coloană de oameni prin faţa mormîntului şi se aruncă flori...

26

ANUL 1931 n-a prea fost vesel la Paris : criza economică era în creştere, negustorii dădeau faliment, fabricile se închideau. Tot mai zgomotos se manifestau diferitele organizaţii fasciste, „Crucile de luptă", „Tineretul patriotic", „Solidaritatea franceză". În fruntea guvernului se afla Pierre Laval, un om şiret, originar din Auvergne. Paul Reynaud, ministrul coloniilor, făcea călătorii în posesiunile de peste mări şi filmele îl arătau bînd ceai în palatul împăratului din Anam. (Printre ziariştii care-l înso-

ţeau pe Paul Reynaud era şi Andrée Viollis, scriitoare cu vederi de stînga. Ea rămase în Indochina după plecarea ministrului, apoi publică o carte care zgudui conştiinţa intelectualităţii franceze — „Indochina S.O.S.", prefaţată de André Malraux.) Avură loc alegeri prezidenţiale. Briand fu înfrînt, era o figură mult prea marcantă şi parlamentarii preferară pe Doumer, un anonim. Avu loc înmormîntarea solemnă a mareşalului Joffre şi presa îşi aminti de victoria de la Marna. Dar, la drept vorbind, ziarele acordau mult mai multă importanţă unei victorii recente : la concursul celor mai frumoase fete, titlul de „Miss Europa" reveni unei frănţuzoaice. Germania continua să se înarmeze. Parizienii erau în admiraţia stelei de cinema Marlène Dietrich. Regaliştii se adunară în piaţa Concorde pentru a saluta pe regele Alfons al XIII-lea pe care spaniolii îl alungaseră din Spania. Ca urmare a şomajului se înmulţiră sinuciderile.

Se deschise expoziţia internaţională colonială. Pădurea din Vincennes era ticsită de vizitatori. S-au construit pagode, palate, sate trucate. Negrii trebuiau să lucreze, să mănînce, să doarmă în văzul tuturor. Femeile îşi alăptau copiii. În jurul lor se îngrămădeau gură-cască ca la grădina zoologică.

Pavilionul olandez mă uluí prin sinceritatea cu care proclama spiritul de afaceri. Pe pereţi se vedeau diagrame : indonezienii munceau, iar banii se scurgeau în ghişeul unei case de economii, deasupra căreia scria : „Nederland".

Altă hartă popularizā mijloacele cu ajutorul cărora colonizatorii ţineau în supunere Indonezia : becurile roşii indicau posturile militare, cele verzi posturile poliţieneşti.

Francezii se lăudau cu Indochina, Tunis, Maroc, Senegal.

Cu acest prilej am scris un articol propunînd să se construiască un „oraş alb" trucat în care europenii să-şi ducă viaţa lor firească : „Parlamentul : un deputat pronunţă un discurs înflăcărat ; bursa : urletele misiţilor ; institut de înfrumuseţare : unei doamne i se masează dosul ; o casă de toleranţă : un vizitator latră în patru labe ; academia : «nemuritorii» îmbrăcaţi în uniforme de operetă se omagiază unii pe alţii". Spuneam că un oraş ca acesta ar avea asigurat succesul în Asia şi în Africa, şi-mi încheiam articolul cu o părere plină de bun-simţ prevestind sfîrşitul apropiat al imperiilor coloniale. Am aflat mai tîrziu că din cauza acestui articol era cît p-aci să fiu expulzat din Franţa.

Între timp, fără să bănuiesc mînia autorităţilor, colindam liniştit cu aparatul fotografic străzile Parisului. Fotografiam case, scene de stradă, oameni. Devenise o adevărată pasiune.

Nu-mi plac nici tablourile care seamănă cu fotografii în culori, nici fotografiile care încearcă să pară operă de artă. Şi unele şi altele mi se par surogate, escrocherii.

Atunci cum de se născuse în mine această pasiune pentru fotografiat ? Spusesem la începutul cărţii mele, că în epoca noastră au devenit o raritate însemnările zilnice, corespondenţa sinceră şi bogată în idei. Poate de aceea cititorii manifestă atît de mult interes pentru documentele umane, precum jurnalul Annei Frank, caietele Innei Konstantinova, eleva din Kaşino devenită partizană, scrisorile scrise înainte de moarte de ostaticii francezi. (Mi-amintesc de cuvintele lui Babel : „Scrisorile altora sînt lucrul cel mai interesant pe care mi-a fost dat să-l citesc vreodată...")

Cînd pictorul îşi studiază modelul, el nu caută să redea asemănarea exterioară, înşelătoare, ci să dezvăluie în portret esenţa fiinţei umane. Cînd omul pozează, dispar treptat nuanţele schimbătoare ale figurii sale, chipul pierde ceea ce numim în mod obişnuit „expresie". Nu o dată am privit noaptea, în ultimele trenuri ale metroului, chipurile oamenilor obosiţi ; se evidenţiază numai trăsăturile caracteristice, tot ce este neesenţial se estompează.

Cu totul altfel stau lucrurile cînd e vorba de fotografie ; aceasta este preţioasă nu pentru că dezvăluie în profunzime esenţa omului, ci pentru că surprinde, adesea cu viclenie, o expresie fugară, o atitudine, un gest. Pictura este statică, pe cînd fotografia redă o clipă, un moment din viaţa omului, de aceea şi este un „instantaneu".

Dar atunci cînd omul se ştie fotografiat el nu mai seamănă cu sine însuşi. De îndată ce vede aparatul îndreptat spre el, nu mai este acelaşi. De aceea sînt atît de artificiale chipu-

rile tinerilor căsătoriți pe care le vedem în vitrinele fotografilor de provincie. Fotografiile în care oamenii încearcă să-și „aranjeze" chipul, așa cum aranjezi salonul cînd aștepți musafiri, nu redau nici caracterul obișnuit al modelului, nici autenticitatea momentului.

Îmi plac amintirile lui Gorki, el a știut să surprindă multe lucruri fără să fie observat. Poți oare să uiți scena în care Cehov încerca să prindă cu pălăria reflexele unor raze de soare ce cădeau pe bancă ? Desigur, dacă Anton Pavlovici și-ar fi dat seama că Gorki îl observă ar fi încetat de îndată jocul.

Genul de fotografie care mă atrăgea era documentul uman și dacă nu ar fi existat pe lume vizorul lateral, nu aș fi hoinărit cu aparatul pe străzile suburbiilor pariziene.

Vizorul lateral este construit după principiul periscopului. Oamenii nu bănuiau că-i fotografiez. Uneori se mirau de ce mă interesează un perete sau o bancă goală, căci niciodată nu mă întorceam cu fața spre cei pe care îi fotografiam. Un moralist sever ar putea să mă condamne, bineînțeles, dar — ce să-i faci — așa e meseria de scriitor. Noi nu facem altceva decît să urmărim prin gaura cheii viața altora.

Îmi erau străine ambițiile de reporter fotografic. În cartea „Parisul meu", în care am publicat fotografiile luate de mine, nu există nici una „de actualitate". (Data este indicată doar de un uriaș apel pe un zid : „L'ami du peuple". „Șaptesprezece ani după agresiune.

Marea pocăință. Către învingătorii, de două ori escrocați. Drept răspuns la propunerea lui Hoover venim cu planul nostru cincinal". Acest apel era semnat de *Coty*, fabricant de parfumuri, care edita și ziarul fascist *„L'Ami du peuple"*.)

Turiștii sînt duși să viziteze *Champs Elysées*, *Place de l'Opera*, Marile Bulevarde. Eu nu umblam pe acolo cu aparatul meu, eu fotografiam numai cartierele muncitorești ; Belleville, Menilmontant, Italie, Vaugirard, adică Parisul pe care îl îndrăgisem din primii ani ai tinereții mele.

Acest Paris este trist, uneori tragic și întotdeauna liric : case vechi, pe bănci stau bătrînele și tricotează, alături se sărută îndrăgostiți, vespasiene, vînzătoare de flori, birturi muncitorești, mame și copii, pictori, portărițe ghinioniste, vagabonzi, nebuni, pescari, anticari, pietrari, visători.

Zece ani mai tîrziu, am scris romanul „Căderea Parisului" în care am pus destulă amărăciune și dragoste. Dar iată ce scriam în 1931 : „Nu cred că Parisul este mai nefericit decît alte orașe. Sînt chiar înclinat să cred că e mai fericit decît ele. Cîți oameni flămînzi sînt în Berlin ? Cîți oameni fără adăpost în Londra umedă și întunecoasă ? Dar eu iubesc Parisul pentru nefericirile lui, care fac cît bunăstarea altor orașe. Parisul meu e plin de case cenușii, umede, cu scări în spirală, clădiri în care trăiesc pasiuni neînțelese. Oamenii iubesc fără căldură, mint în mod conștient ca

și eroii lui Racine, știu să rîdă tot atît de bine ca și bătrînul Voltaire, urinează unde se nimerește cu o satisfacție vădită, sînt imuni după patru revoluții și patru sute de amoruri... Iubesc Parisul pentru că totul în el este plăsmuit... Poți să devii un geniu, — nimeni n-are să te ajute, nimeni n-are să se indigneze, nimeni n-are să fie din cale afară de mirat. Poți să și mori de foame, e o chestiune care te privește. Poți să arunci mucuri de țigări pe jos, să stai oriunde cu pălăria în cap, să înjuri pe președintele republicii și să te săruți unde vrei. Nu e vorba de paragrafele unei constituții, ci mai curînd de moravurile unei trupe de teatru. De cîte ori nu s-a jucat pînă acum în acest oraș comedia umană. De altfel ea continuă să se joace cu același succes. Totul este plăsmuit în acest oraș, totul în afară de zîmbet. Parisul are un zîmbet ciudat, abia perceptibil, un zîmbet ca din întîmplare. Vezi dormind pe bancă un cerșetor. Iată-l, se trezește, culege de pe jos un muc de țigară, îl aprinde și zîmbește. Merită să colinzi sute de orașe ca să vezi acest zîmbet. Și clădirile cenușii ale Parisului știu să zîmbească tot atît de neașteptat. Parisul mi-e drag pentru acest zîmbet ; totul în acest oraș este plăsmuit, în afară de fantezie, fantezia este aici înțeleasă și justificată."

Parizienii trăiesc în stradă și acest fapt îmi ușura munca. Fotografiam îndrăgostiți, oameni care bîrfesc, visează, se ceartă, scriu scrisori, dansează, cad pe caldarîm morți. În anii

aceia șomerii dormeau pe străzi și pe mulți dintre ei i-am fotografiat. Iată-l pe unul întins pe o bancă. În fața lui două firme : „Pompe funebre" și „Trăsuri de nuntă".

Săptămînalul ilustrat „Vu" a publicat o pagină întreagă cu fotografiile mele înfățișînd portărese. Trebuie spus că multe dintre ele se disting printr-o fire aprigă. Am fotografiat pe una în pragul casei, cu mătura în mînă, gata să respingă un atac. Femeia se înfurie și ceru redacției să-i comunice adresa mea, voia pesemne să-și pună mătura în funcțiune. (Dar trebuie să spun că nu toate portăresele sînt la fel. După ce s-au tradus în franceză fragmente din primul volum al acestei cărți am primit o scrisoare de la bărbatul portăresei, din casa de pe strada Cotentin, unde stătusem ani de-a rîndul ; scria că citește revista asociației de prietenie „France-U.R.S.S." și-și amintea cu drag de noi, chiar și de cîinii noștri.)

Un album cu fotografiile mele, însoțite de textele mele, a fost publicat la Moscova. El Lisițki făcu supracoperta și aranjă montajul fotografiilor : eu eram prezentat cu vizorul lateral și aveam patru mîini : două țineau aparatul de fotografiat, iar două băteau la mașină. Redactorul cărții era Boris Malkin, acel despre care scrisese Maiakovski :

Se îngrozeau de trapul futurist,
se repezeau la noi de frică...
Strigam doar „Tată Boris !", iar Malkin, specialist,
punea pe fugă tagma inamică.

Pe neaşteptate mă aflai trecut în rîndul artiştilor „de stînga“, de la începutul deceniului al treilea.

Curînd lăsai în părăsire aparatul meu de fotografiat, nu mai aveam vreme de el. În timpul aşa-zisei „La drôle de guerre“ mă vizită un inspector de la *Sûreté* care îmi spuse : „Aveţi un dispozitiv cu care semnalizaţi avioanelor inamice“. Se îndreptă spre colţul odăii, unde se afla un aparat de mărit, plin de praf, şi-l examină cu multă atenţie.

Dacă am povestit despre cartea „Parisul meu“ nu am făcut-o, bineînţeles, pentru că mă socotesc un as al fotografiei, şi nici din dorinţa de a împărtăşi cititorului cîteva cancanuri pe seama propriei mele persoane. Cînd privesc fotografiile făcute de mine cu treizeci de ani în urmă, mă gîndesc la meseria mea — la literatură. Desigur, perspectiva pe care o oferea cartea mea de fotografii era îngustă. Ea nu îmbrăţişa tot Parisul, era vorba numai de Parisul pe care-l văzusem eu într-o anumită epocă. Există mai multe Parisuri. E mult mai uşor să apeşi pe butonul aparatului de fotografiat decît să scrii, şi aş fi putut fotografia tot ce-mi cădea sub ochi, dar fotografiam numai ceea ce era în concordanţă cu gîndurile şi sentimentele mele. Nu fotografiam un oraş străin, şi nu căutam să prezint drept viaţă autentică impresiile unui turist : cunoşteam pe de rost străzile, băncile, oamenii pe care-i fotografiam.

D. Zaslavski a scris cîndva : „Cartea lui Ehrenburg demască Parisul, dar îl demască şi pe autor... Pe Ehrenburg îl atrag curţile din dos... Vizorul lateral i-a făcut un prost serviciu, el a fotografiat numai ceea ce este într-adevăr «lăturalnic»“.

La rîndul lor şi unii francezi, examinînd fotografiile, socoteau că sînt tendenţios. La care le răspundeam că există multe cărţi făcute de profesionişti cu experienţă care înfăţişează celălalt Paris.

Cred că tot ce-am spus aici nu se referă numai la fotografii, ci şi la literatură, nu numai la Paris, ci şi la alte oraşe. Pentru mine, unul, lucrul acesta este evident, dar uite că de o jumătate de veac mă îndeletnicesc cu scrisul şi aud mereu spunîndu-mi-se : „Tovarăşe, nu fotografiezi ceea ce trebuie ! Întoarce-ţi mai bine privirea spre stînga, acolo vei vedea un model vrednic de atenţie, cu un zîmbet bine studiat...“

27

ÎN TOAMNA anului 1931 în viaţa mea s-a petrecut un eveniment important : am vizitat pentru prima oară Spania. Vizita în această ţară nu a însemnat pentru mine încă o călătorie, pe lîngă numeroase altele, ci o revelaţie.

Ea m-a ajutat să înțeleg multe și să iau multe hotărîri.

Spania era pentru mine o veche atracție. Cum se întîmplă adesea, am început s-o înțeleg prin intermediul artei. Am admirat îndelung pînzele lui Velasques, Surbaran, El Greco, Goya, răspîndite prin diferitele muzee din lume. În anii primului război mondial învățasem să citesc în limba spaniolă, traduceam fragmente din „Romanciero", din poemele lui Gonzalos de Berceo, din Juan Ruiz, protoiereul din Ita, din Jorge Manrique, din Quevedo. În operele acestor artiști atît de puțin asemănători unii cu alții mă atrăgeau unele trăsături comune, specifice geniului național al Spaniei (le putem afla și în „Don Quijote", și în dramele lui Calderon, și în pictură): realismul crud, ironia permanentă, peisajul aspru, stîncos al Castiliei, al Aragonului și totodată căldura trupurilor umane, elevația fără patos, ideea fără retorică, frumosul dezvăluit în urît și urîtul prețuind în frumos.

Întrucît cu anii mi-am schimbat firea, s-a schimbat și felul meu de a-i înțelege pe poeți și pictori. La douăzeci de ani pînzele lui El Greco au fost pentru mine o revelație. Lucrul se explică nu numai prin înrudirea lui El Greco cu pictura de la începutul veacului nostru, dar și prin frenezia lui, prin expresia uimitoare pe care o dă suferințelor umane, aspirației spre înălțare și neputinței omului. Pe vremea aceea citeam cu nesaț pe Dostoievski. Ce soartă ciudată a avut Greco. S-a născut în Creta, acolo unde pasiunea Eladei, jefuite și umilite continua să trăiască încătușată de dogmele Bizanțului. Avea treizeci și șase de ani cînd sosi în Spania și acolo vocația lui își găsi deplina ei expresie: acest cretan reuși să exprime una din trăsăturile esențiale ale caracterului spaniol. Dar la patruzeci de ani El Greco nu mă mai entuziasma. Sfinții și mucenicii lui efilați începură să mi se pară lascivi, afectați, iar culorile, pestrițe și aspre, îmi repugnau. Revenind la Toledo în toamna anului 1936, în focul luptelor de stradă, voii să-mi verific impresiile și rugai pe unul dintre ostași să mă conducă la biserica unde se păstrează tabloul „Funerariile contelui Orgaz". Biserica era sigilată, totuși ostașul îmi dădu drumul să intru, mă închise apoi și-mi spuse că se va întoarce peste trei ore. Abia atunci am înțeles, de ce El Greco încetase să-mi placă: prea mă înconjurau multe suferințe umane adevărate. Pe măsură ce învățăm, totodată ne și dezvățăm, și eu m-am dezvățat să înțeleg pictura lui El Greco. Unele pagini din Dostoievski, care în tinerețe mă zguduiau, astăzi mi se par afectate. Bineînțeles, toate acestea sînt lucruri care țin de biografia mea și nu de istoria artei sau a literaturii. Știu că și El Greco și Dostoievski sînt personalități artistice uriașe. Dar se vede că îi poți înțelege și simți mai bine în epoci aparent calme, cînd oamenii caută în artă frenezie, exagerări...

Pe Goya, dimpotrivă, l-am îndrăgit în perioada mea de maturitate și probabil că și în cazul acesta tot epoca și-a spus cuvîntul. Altădată mi se păruse că fantazează, că operele sale sînt neverosimile, că e un Edgar Poe al picturii. Dar viața a răsturnat concepțiile naive privind limitele posibilului și am înțeles pe neașteptate că Goya este în primul rînd un realist. Sînt convins că regii, reginele, conții, ducesele erau întocmai așa cum i-a înfățișat el. Mă zguduie viziunea lui asupra războiului, deși am văzut conflagrații cu mult mai cumplite decît cele napoleoniene. Căci pe Goya nu-l interesau uniformele, drapelele, conducătorii de oști, ci rînjetul, zbaterea, nebunia. Tabloul, care înfățișează execuția răsculaților spanioli de către soldații lui Napoleon, exprimă pe deplin nu numai suferința umană, dar și mînia pictorului. Goya și-a intitulat coșmarurile „capricii," dar pînă astăzi fantomele lui se plimbă, ucid, mănîncă, rîgîie, îmbîcsesc pămîntul cu prezența lor. Nu s-a temut să pară tendențios, dar niciodată n-a simplificat și nici n-a îngustat perspectiva asupra lumii. Mi-amintesc adesea de dipticul din muzeul de la Lille. O fată tînără și frumoasă citește scrisoarea adusă de servitoare de la un admirator. Iar alături, vedem peste cincizeci de ani, două bătrîne și, deasupra lor, moartea cu mătura, gata să dea afară gunoiul uman. Goya se gîndea adesea la moarte și tablourile lui au rezonanțe comune cu versurile lui Jorge

Manrique, poet din secolul XV, scrise de acesta la moartea tatălui său :

Ca rîurile-i viața,
iar moartea, ca o mare —
atîtea rîuri soarbe !
În ea își topesc fața
surîs și întristare,
în apele ei oarbe...
La rîndu-i, după ce neobosit
mișcă pioni pe tablele de șah,
și răsturnă pe mulți ce-au îndrăznit
să treacă-n fața regelui slujit,
după atîta trudă și-ncercări,
și patime aprinse, după tot
ce-i hărăzi lui viața, că nu pot
să-i zugrăvească sucitele cărări,
se zăvorî, ca un monah,
în casele lui mari de la Ocana,
iar moartea îi întinse, plină, cana...

(Cum să nu-ți aduci aminte, citindu-le, de „bătrînica" lui Tvardovski, care a intrat în Kremlin fără permis ?)

Adesea se vorbește despre izolarea Spaniei, despre destinul ei singular și totuși geniul spaniol, cu tot caracterul său specific, a fost totdeauna preocupat de problemele care i-au frămîntat pe oameni oriunde ar fi trăit ei. Cîți n-au scris, cîți n-au căutat să demonstreze că „Don Quijote" este o satiră caustică la adresa unui gen literar de mult uitat ! Au trecut veacuri și Cavalerul Tristei Figuri continuă să colinde lumea cu nefericita sa Rosi-

nanta, mai ușor decît eroii care încă din fașă zboară în avioanele cu reacție.

Romanul lui Cervantes este cunoscut tuturor, dar puțini au auzit despre Juan Ruiz, protoiereul din Ita. E un poet extraordinar. A trăit cu o sută de ani înaintea lui François Villon și a reușit să exprime toată complexitatea, toată dedublarea epocii îndelungi, ce urma să vină. E greu să precizezi cînd anume își bate joc de cele sfinte, și cînd se confesează, cînd ironizează și cînd plînge cu lacrimi amare. Descrie totul cu sinceritate, numește totul cu numele său propriu și, totodată, simți incontinuu existența unui al doilea plan, prezența unei a patra dimensiuni, poezia. Tocmai în aceasta constă, după părerea mea, specificul realismului spaniol și, de altfel, și al caracterului spaniol.

Poate că am început cu sfîrșitul, dar în felul acesta are să-mi fie mai ușor să explic rolul pe care l-a jucat Spania în viața mea.

Alfons al XIII-lea a fost izgonit de pe tron în aprilie 1931, dar noi am primit vizele de abia în toamnă. Consulului nu-i plăceau nici pașapoartele sovietice, nici cărțile mele.

Autoritățile nu știau cum să se comporte cu noi. Să ne ofere un păhărel de *manzanilla* sau să ne bage la zdup. Miniștrii erau niște novici în meserie, poliția însă se putea lăuda cu un stagiu serios în muncă. Republicanii dădeau denumiri noi străzilor, instituțiilor, hotelurilor. Dar oamenii care fuseseră în serviciul regelui au rămas la posturile lor. Cum am

coborît în gară, la Madrid, ne-am pomenit reținuți și duși la o secție de poliție, unde puținul nostru bagaj a fost îndelung percheziționat : se căutau bombe, revolvere, manifeste. După aceea am fost tot timpul însoțiți de agenți de poliție. Din cînd în cînd aceștia uitau de conspirație și scoteau din buzunare insignele care le atestau calitatea.

Adjunctul ministrului de interne mă primi amabil, îmi zîmbi de cîteva ori și mă rugă să-i prezint o listă, indicînd orașele pe care intenționăm să le vizităm. Cînd soseam într-o localitate, eram întîmpinați la gară de agenți ai poliției și de reprezentanți ai intelectualității de stînga. Aceștia din urmă aflau despre sosirea mea de la agenții de poliție, dornici să împărtășească o știre senzațională : eram primul cetățean sovietic care vizita Badajoz, Zamora sau San Fernando. Mă înarmasem la Madrid cu sute de scrisori de recomandare pentru a găsi în orice oraș oameni cu care să pot sta de vorbă. Aceste scrisori mi le dăduseră scriitorii spanioli, editorul cărților mele, comunistul Rozes, ziariști radicali, deputați, cunoștințe întîmplătoare.

După ce sosii la Estremadura Caceres, un orășel dintr-un fund de provincie, expediai cîteva scrisori de recomandare. Curînd patroana hotelului mă anunță că mă caută cineva. Văzînd doi eleganți pierde-vară, semănînd a avocați de provincie (nu știu de ce majoritatea scrisorilor erau adresate unor avocați), le întinsei mîna. Cei doi se zăpăciră și

scoaseră din buzunar insignele : „Sîntem de la poliţie". Urmă o convorbire amuzantă. Poliţiştii mă întrebară cu teamă dacă nu am intenţia să mă stabilesc pentru totdeauna la Caceres, şi, aflînd că plec peste două sau trei zile, tulburaţi, îmi mulţumiră îndelung.

Revoluţiile încep aproape totdeauna în chip idilic : oamenii cîntă, se adună în mitinguri, se îmbrăţişează între ei. Eu am sosit în Spania după ce perioada îmbrăţişărilor se terminase. Zilnic garda civilă trăgea în „cei ce călcau ordinea publică". Izbucneau greve. În timp ce ne aflam la Badajoz, a avut loc un schimb de focuri. Împuşcături am auzit şi la Madrid cu prilejul împrăştierii unei manifestaţii. La Sevilla am stat de vorbă cu guvernatorul, care mi-a spus : „Este timpul să dăm muncitorilor o ripostă..." Am asistat la o şedinţă a cortez-urilor. A luat cuvîntul Miguel Unamuno, care a vorbit splendid despre sufletul poporului, despre dreptate. Dar în aceeaşi zi la Estremadura gărzile au împuşcat pe un nenorocit care îndrăznise să adune ghindă de pe pămîntul unui marchiz fugar.

La Madrid, la Malaga, se înălţau zidurile negre ale mănăstirilor şi ale bisericilor incendiate în primăvară : oamenii se răzbunau pentru asuprire, pentru dări şi servituţi, pentru sufocanta apăsare a confesionalelor, pentru viaţa distrusă, pentru veacurile de negură ce stăpîniseră ţara. Nicăieri biserica catolică nu fusese atît de puternică şi atît de cruntă. În catedrala din Malaga femeile se tîrau pe dale,

implorînd iertare, iar călugărul cu faţa prelungă şi ochii negri şi răi, repeta într-una că pedeapsa va veni curînd. Ziarele catolice anunţau tot felul de „minuni" : Maica Domnului se arăta tot atît de des ca şi gărzile şi condamna de fiecare dată republica.

Am vizitat o regiune muntoasă Las Urdes. Oamenii locuiau izolaţi de restul lumii, niciodată în viaţa lor nu mîncaseră pe săturate. Mamele tinere păreau fetişcane de zece ani, femeile de treizeci aduceau a bătrîne neputincioase. Era greu să-ţi imaginezi că numai la o sută de kilometri distanţă, bogătaşii trîndavi plescăie din buze, mîncînd din ochi femeile frumoase din Salamanca. Răsfoind caietul unui şcolar, am citit într-o dictare „binefăcătorul nostru regele", iar la pagina următoare „binefăcătoarea noastră republică a oamenilor muncii".

Spania purta în mod oficial titlul de „republica oamenilor muncii din toate clasele". Această denumire n-a fost inventată de vreun umorist, ci de deputaţii foarte serioşi din cortez-uri. Oamenii muncii din diferite clase trudeau în chip diferit. În Andaluzia, în Estremadura am avut prilejul să văd moşii uriaşe. În majoritatea cazurilor pămîntul nu era lucrat. Aristocraţii locuiau la Madrid, la Paris sau la Biarritz. Administratorii angajau argaţi şi în contracte scria că aceştia trebuie să muncească „din zori şi pînă în noapte". Burghezia era leneşă, trăia ca în vremurile vechi. Am văzut fabrici cu totul învechite. Tinerii filfizoni, în-

călțați cu ghete ultraelegante, nu aveau nici o ocupație ; expresia cea mai curentă era „să-ți omori timpul". Republica nu adusese schimbări esențiale : flămînzii continuau să flămînzească, bogătașii se desfătau într-un lux stupid, provincial. Am stat de vorbă cu argați din Andaluzia care într-un an nu ajungeau să cîștige nici măcar o mie de pesete. Ducele Ornachuelos, „om al muncii", stăpînea șaizeci și cinci de mii de hectare. Îi plăcea vînătoarea și venea la moșie o dată pe an pentru o săptămînă. La Murcia locuia un oarecare Sierva, a cărui proprietate funciară se evalua la douăzeci și cinci milioane de pesete. El se ocupa de politică, împușca pe greviști. După revoluție a plecat în străinătate, lăsînd în locul său un administrator care continua să încaseze arenda. Toți fuseseră declarați oameni ai muncii : acționarii, feudalii, călugării, proxeneții.

Într-o zi am plecat cu un doctor din Zamora, un om bun și drept, în adîncul țării, într-o regiune îndepărtată, la Sanabria. Ajunserăm pînă în dreptul unui lac dincolo de care nu mai exista drum, trebuia să ne continuăm călătoria cu măgăruși. Satul minuscul cu un nume lung San-Martin de Castaneda mă ului prin sărăcia sa, rară chiar pentru Spania. Printre colibe zării ruinele unei mănăstiri. Altădată țăranii plătiseră călugărilor o dare „foro". Călugării se mutaseră de mult în locuri mai bogate, iar țăranii continuau să plătească 2500 de pesete unui trîntor, „om al muncii",

avocatului Jose San Ramon de Bobilla, al cărui străbun cumpărase de la călugări dreptul de a jefui pe țărani. Am trecut apoi într-un alt sat, Rivadelago. Locuitorii acestuia nu plăteau „foro", dar nici pămînt nu aveau. Trăiau înghesuiți în niște cotețe și se hrăneau cu mazăre. Satul era așezat pe malul unui lac plin de păstrăvi, lacul aparținea unei doamne bogate, proprietara mai multor case la Madrid, și administratorul urmărea cu grijă ca țăranii flămînzi să nu fure nici un peștișor. O țărancă întrebă pe doctor cu amărăciune în glas : „Cum așa, Don Francisco, republica n-a ajuns încă pînă la noi ?"

[După această călătorie în Spania am scris o carte în care povesteam tot ce văzusem. Încă înainte ca ea să apară la Moscova a fost publicată la Madrid, cu titlul : „Spania, republica oamenilor muncii". Doctorul din Zamora a luat cartea mea, s-a dus la Rivadelago și a citit țăranilor capitolul în care vorbeam despre foamea lor, despre lac și despre doamna din Madrid. A doua zi, țăranii înconjurară casa administratorului și-i cerură să renunțe pe loc la drepturile sale asupra peștelui. Se expedie o telegramă la Madrid și proprietăreasa, speriată, cedă. Țăranii îmi trimiseră o scrisoare de mulțumire, invitîndu-mă totodată la Rivadelago, cu făgăduiala de a mă ospăta cu păstrăvi. De ce aș ascunde că această scrisoare mi-a făcut plăcere ? Ca scriitor ți se întîmplă atît de rar să vezi că o carte de a ta schimbă

ceva în lume! De obicei literatura schimbă firea oamenilor, dar acesta e un proces îndelungat și imperceptibil. În cazul acesta însă mi-am dat seama că i-am ajutat pe țăranii din Rivadelago să desființeze o nedreptate seculară. Chiar dacă participarea mea se datora hazardului, chiar dacă satul era mic și victoria de scurtă durată (căci nu-mi imaginez că fasciștii au lăsat păstrăvii în proprietatea răzvrătiților), totuși uneori mi-aduc aminte de această întîmplare și de fiecare dată cu bucurie.]

Garda civilă continua să tragă. Deputații continuau să rostească discursuri frumoase. Poporul rămînea neînarmat. Socialiștii șovăiau. Anarhiștii aruncau bombe. Într-un sătuc din Andaluzia asistai la o dispută aprinsă între învățător și primar: învățătorul era partizanul Internaționalei a III-a, primarul, al Internaționalei a II-a. Pe neașteptate intră în vorbă și un argat care spuse: „Eu sînt pentru Internaționala I, pentru tovarășul Miguel Bakunin..." Într-un ziar minuscul, pe care-l editau argații din Xeres, citii un articol care demonstra că sparsolii trebuie să se inspire din principiile lui Kropotkin. La Barcelona am făcut cunoștință cu Durruti, conducătorul F.A.I. (Federația anarhiștilor din Iberia). Ședeam într-o cafenea, Durruti îmi arătă un revolver, niște grenade și mă întrebă: „Nu vă e frică? Să știți că n-o să mă dau prins viu..." Deși concepțiile acestui om erau destul de fanteziste, el mă cuceri dintr-o dată prin curajul,

puritatea și noblețea sufletului său. La data aceea nu știam că cinci ani mai tîrziu, pe frontul din Aragon, același Durruti își va îndrepta spre mine revolverul, cu cuvintele: „Te împușc, pe loc", dar că pînă la urmă vom deveni prieteni...

La data aceea nu știam încă multe lucruri. Unul singur mi-era însă limpede. Se juca primul act al unei tragedii după care în mod inevitabil trebuiau să urmeze altele. Mi-amintesc că la Madrid cineva mi-a arătat un militar cu chipul încruntat, spunîndu-mi: „Uite-l pe Sanjurjo". Bineînțeles că la data aceea nu puteam să prevăd că peste cinci ani împreună cu Franco și Mola, acest om va inunda Spania cu valuri de sînge. Totuși în 1931 scrisesem despre el: „Comandantul gărzii civile, generalul Sanjurjo, lucrează în tăcere. Patruzeci și opt de mii de membri ai gărzilor civile trag, din cînd în cînd, focuri de armă, pregătindu-se pentru execuții în masă..."

Referindu-mă la toamna anului 1931, la farse și tragedii, n-am apucat încă să vorbesc despre lucrul principal, despre popor. În cartea de față încerc uneori să înfățișez oameni pe care i-am întîlnit în calea mea, caut s-o fac cu dragoste, cu exactitate, să nu mă situez pe poziția unui cronicar impasibil, ci a unui om care-și amintește de niște prieteni ce nu mai sînt în viață. Povestesc despre oameni, mai mult sau mai puțin cunoscuți cititorilor, despre scriitori, pictori, fruntași ai vieții publice. (Bineînțeles există în sufletul meu și alte chi-

puri dragi pe care le cunosc numai cei apropiaţi; în cazul lor mărturiile mele nu pot fi întărite cu referiri la cărţi sau la pînze.) Despre Spania aş vrea să vorbesc ca despre un om apropiat şi drag mie.

În anii războiului civil pe care i-am petrecut în Spania am cunoscut cu adevărat poporul acestei ţări, dar de îndrăgit l-am îndrăgit de la prima cunoştinţă, în 1931. Pablo Neruda şi-a intitulat unul din volume: „Cu Spania în inimă". Aş vrea să repet aceste cuvinte: într-adevăr Spania este în inima mea şi nu din întîmplare, nu pentru scurt timp, nu ca un oaspete luminat de focurile de artificii ale evenimentelor istorice, nu ca o chiriaşă înconjurată de fotografi şi reporteri, nu, ci ca o prietenă intimă, apropiată deopotrivă şi în anii de răsunet şi în anii de tăcere, o Spanie interzisă, încătuşată, care va rămîne în inima mea pînă la moarte, acum sînt îndreptăţit s-o spun.

Scriam în 1931: „Am o peniţă care scîrţîie şi o fire dificilă. Sînt deprins să vorbesc despre fantomele, deopotrivă mîrşave şi mizerabile, care guvernează lumea noastră, despre Kreuger-ii imaginari şi Olson-ii vii. Cunosc bine sărăcia, cu umilinţa şi invidia ei, dar nu găsesc cuvinte să povestesc aşa cum s-ar cuveni despre sărăcia demnă a Spaniei, despre ţăranii din Sanabria şi argaţii din Cordoba sau Xeres, despre muncitorii din San-Fernando sau Sagunto, despre săracii care cîntă în sud cîntecele de dor *flamenco*, iar în Catalonia dansează *serdana*, despre cei ce se ridică neînarmaţi împotriva gărzilor civile, despre cei întemniţaţi în închisorile republicii, despre cei ce luptă şi despre cei ce zîmbesc, despre poporul aspru, curajos şi gingaş totodată. Spania nu este nici Carmen şi nici toreadorii, nici regele Alfons şi nici diplomaţia lui Lerrus, nici romanele lui Blasco Ibanez, nici tot ceea ce se exportă în străinătate o dată cu proxeneţii argentinieni şi vinul de Malaga din Perpignan. Nu. Spania sînt douăzeci de milioane de Don Quijote în zdrenţe, sînt stînci sterpe şi nedreptate amară, sînt cîntecele triste ca foşnetul măslinului uscat, vuietul de glasuri ale greviştilor printre care nu se găseşte nici un „spărgător", Spania este bunătate, compasiune, omenie. Ţară măreaţă, care a reuşit să-şi păstreze entuziasmul adolescentin în ciuda tuturor străduinţelor depuse de inchiziţie, de diferiţi trîndavi, de Bourboni, de trişori, de avocaţi, de englezi, de asasini năimiţi şi de aventurieri cu titluri de nobleţe!"

Chiar la această primă întîlnire fugară, multe lucruri m-au impresionat în Spania şi în primul rînd sentimentul de demnitate personală la oameni săraci, veşnic flămînzi, adesea analfabeţi. La Sevilla, văzui şezînd pe o bancă un burghez respectabil şi un şomer. Săracul scoase din traistă un cîrnat de mazăre şi-l oferi prieteneşte vecinului său de bancă. Pe terasa unei cafenele luxoase din Madrid, într-o noapte nişte pierde-vară îşi petreceau timpul. O femeie cu un copil în braţe încerca să vîndă bilete de loterie (o ipostază a cer-

șetoriei). Sugaciul începu să plîngă. Femeia se așeză liniștită pe un scaun lîngă o măsuță liberă și începu să-și alăpteze copilul. Nimeni nu se miră. Și fără să vreau, îmi zisei că femeia ar fi fost, fără doar și poate, alungată, nu numai din „Café de la Paix", dar și din „Metropol"-ul de la noi...

Într-un sat mizer din Sanabria am vrut să-i plătesc unei țărance pentru niște mere. Dar aceasta nu acceptă nici în ruptul capului să primească banii. Însoțitorul meu, un spaniol, îmi spuse: „Ați putea da banii copilului celui mai mic, dar mi-e teamă că o să bage moneda în gură și are s-o înghită. Iar copiii mai mari nu vor lua nici ei banii..." Un lustragiu, un adolescent, văzînd că stau și aștept să se deschidă o tutungerie, — era ora pauzei de prînz — scoase din buzunar o țigară și mi-o întinse: „poftim, fumați!" Lîngă Murcia un țăran, căruia încercai să-i plătesc pentru niște portocale, clătină din cap, și-mi spuse: „Zîmbetul e mai prețios decît peseta".

Altruismul țăranilor spanioli i-a uimit totdeauna pe străini. Martin Andersen-Nexö îmi povesti o dată că-și petrecuse anii tineri în Spania. Bani nu avea, și mereu i se întîmpla să-i dea țăranii cîte o farfurie de supă, spunîndu-i: „Mănîncă..."

Un hamal îmi spuse într-o gară: „Am încasat destul pe ziua de astăzi, mă duc să-mi chem tovarășul". Trecui pe la un cizmar să-mi repar încălțămintea. Acesta întrebă pe nevas-

tă-sa dacă au bani pentru prînz, și la răspunsul ei pozitiv, mă îndrumă la un alt cizmar. Șomerii nu căpătau nici un fel de ajutoare. Întrebînd cum de nu mor de foame, mi se răspunse: „Îi ajută tovarășii..." Un argat din Andaluzia tăie în două pîinea și oferi jumătate din ea vecinului care nu avea de lucru. Muncitorii din Barcelona duceau o parte din leafă la sindicate pentru fondul șomerilor, fără ca cineva să-i îndemne, fără fraze sonore, pur și simplu dintr-o pornire omenească.

Spusesem mai înainte că Spania reprezintă 20 de milioane de Don Quijoți în zdrențe. Mă reîntorc la această imagine nu numai pentru că mi-e drag romanul lui Cervantes, dar și pentru că în Cavalerul Tristei Figuri găsesc întrupat tot farmecul spiritual al Spaniei. Iată rîndurile pe care le-am scris în 1931: „În țara aceasta o moară poate fi luată drept dușman și oamenii vor merge să lupte cu moara. Aceasta ține de istoria erorilor umane. Dar în țara aceasta omul nu poate fi luat drept moară, căci nu se va apuca să-și rotească supus brațele în chip de aripi. În țara aceasta mai trăiesc oameni, oameni cu adevărat, oameni vii."

Cîțiva ani mai tîrziu, cînd popoare mari, înaintate, bine organizate se pregăteau să capituleze unele după altele în fața fascismului, poporul spaniol a înfruntat primejdia, acceptînd o luptă inegală: Don Quijote rămăsese credincios sie însuși și demnității umane.

Spania m-a ajutat să înving numeroase îndoieli. Știam că în viață voi greși nu o dată,

uneori împreună cu toți ceilalți, alteori de unul singur. Fie. Dar numai să nu devin un șurub mic, un robot, o moară de decor!

28.

PRIVESC o fotografie mică, decolorată de vreme. O cîrciumă în tîrgușorul Montilla, nu departe de Cordoba. Cîrciumarul, un om gras, Liuba, Ernst Toller. Ziua aceea fusese veselă, plină de bucurie. Băusem îndelung vin în cîrciuma răcoroasă. Toller ne povestise istorii amuzante, iar cîrciumarul ne spusese că nu există pe lume vin mai bun decît cel de Montilla: „Nu întîmplător, la Xeres, se face vinul *amontillado*, pe cînd la Montilla nimănui nu i-ar trece prin minte să fabrice *axeresado*". Argumentul suna convingător, puteai de altfel să-ți aduci aminte de nuvela lui Edgar Poe cu butoiul de *amontillado*, puteai să mai guști și o altă varietate de vin de Montilla. Pentru cîteva ceasuri puteai să uiți trecutul și să nu te gîndești la viitor. Nu ne grăbeam să plecăm. Toller spusese: „Din rai nu se pleacă, din rai trebuie să fii dat afară". Ne-am întors la Cordoba noaptea tîrziu.

(În timpul războiului, în vecinătatea Montillei au fost dislocate trupe republicane. Trebuia să tipărim un număr al ziarului de front, dar nu aveam hîrtie și ziarul apăru pe foița

subțire în care cîrciumarul cel gras avea obiceiul să-și înfășoare sticlele. Printre comunicatele militare se puteau descifra cuvintele: „Montilla este vinul cel mai bun din lume".)

De ce m-am apucat să povestesc despre Toller în legătură cu episodul din Montilla? Îl cunoscusem încă prin 1926 sau 1927, la Berlin. În anii următori ne-am întîlnit în repetate rînduri, cînd la Paris, cînd la Moscova sau Londra, am purtat numeroase discuții serioase. Dacă mi-am adus aminte de aceste cîteva zile petrecute împreună în Andaluzia (ne întîlnisem la Sevilla și ne despărțisem la Algesiras), este pentru că atunci l-am văzut pe Toller fericit. Omul acesta avusese o viață grea, îi plăcea să discute în contradictoriu, să convingă pe alții, să blesteme; crezuse, disperase, dar rămăsese un visător, un om glumeț, chiar un sibarit, de aceea vorbind despre poetul partizan mi-am amintit în primul rînd de răgazul scurt dintre lupte cînd ostașii stau și fumează.

Toller era frumos, semăna cu un italian, vesel și trist totodată, un erou veșnic ghinionist dintr-un film neorealist. Poate că trăsătura lui cea mai caracteristică era blîndețea neobișnuită, dar viața pe care a dus-o a fost foarte aspră. Există tot felul de oameni: unii sînt modelați din ceară, alții tăiați din piatră. Nu e o chestiune de convingeri, ci de fire și adesea calea pe care și-o alege omul în viață e prea puțin corespunzătoare cu materialul din care el a fost plăsmuit. Am cunoscut oameni de voință, cu nervii sănătoși, oameni ho-

tăriţi, în felul lor curajoşi, care au preferat să trăiască în spatele frontului; pînă la urmă oţelul a sfîrşit prin a rugini. Toller era creat pentru meditaţie, pentru o lirică duioasă, dar el şi-a ales din fragedă tinereţe drumul greu al acţiunii şi al luptei.

N-a trăit chiar atît de mult, doar patruzeci şi cinci de ani, dar nu cred că a fost zi în care cineva să nu fi scris despre greşelile lui. Toller nu protesta. Într-o zi mi-a şi spus: „În realitate am greşit de o sută de ori mai mult, dar ei nu cunosc decît jumătate din erorile mele. Pe lîngă aceasta ei ţin seama numai de prostiile pe care le-am făcut de unul singur. Dar de cîte ori n-am greşit cu toţii?"...

Unele greşeli ale lui Toller au fost dictate de vîrstă şi de epocă. Nu numai că le-a recunoscut, dar le-a şi anihilat prin faptele sale. La începutul primului război mondial Toller nu împlinise încă douăzeci şi doi de ani; cum avea sănătatea şubredă fu respins de comisia militară, dar, pînă la urmă, reuşi să fie trimis pe front, în Franţa. Era convins că Germania apără o cauză dreaptă. Deşi Barbusse avea patruzeci de ani cînd a izbucnit războiul, credea şi el că Franţa apără o cauză dreaptă. Toller a înţeles foarte repede că a fost indus în eroare, influenţat de psihoza generală şi a început să denunţe pe iniţiatorii războiului. A fost arestat, aruncat într-o închisoare militară şi apoi ţinut într-un ospiciu.

Era un poet tînăr şi talentat. Versurile lui erau lăudate de Rilke, de Thomas Mann. Ar fi putut să scrie, să proslăvească revoluţia în poezia sa. Dar el şi-a ales altă cale. A devenit unul din conducătorii revoluţiei din Bavaria, vicepreşedintele Consiliului Central de deputaţi ai muncitorilor şi soldaţilor. Criticii au spus adesea şi continuă să spună pînă astăzi că Toller nu avea suficientă pregătire politică. Lucrul este incontestabil. Avea în schimb un surplus de conştiinţă, proprietate ce este mai curînd o povară şi pentru care deţinătorii ei plătesc totdeauna.

Republica sovietică din Bavaria a trăit doar cîteva săptămîni. În München pătrunseră albii. Pe capul lui Toller s-a pus un premiu mare, şi cineva l-a denunţat. În faţa instanţei de judecată el a declarat: „Lupta a început şi nici un fel de baionete, nici un fel de curţi marţiale ale guvernelor capitaliste nu vor sugruma revoluţia." Avea douăzeci şi şase de ani, cinci ani a stat la închisoarea din Niederschönfeld. Mi-amintesc cu cîtă emoţie am văzut la Berlin spectacolul cu o piesă a lui Toller scrisă în închisoare. Piesa era un mesaj trimis celor din libertate.

În anii aceia reacţiunea germană culegea pretutindeni victorii. Nu numai în Bavaria, dar şi la Berlin, în Saxonia, la Hamburg. Nici vorbă, generalul Epp, comandantul forţelor contrarevoluţionare, ştia să conducă operaţiile militare mult mai bine decît poetul Toller. Putem doar regreta că bavarezii n-au avut un Şciors sau un Ceapaev, dar ar fi un nonsens să-l acuzăm pe Toller: el unul ştia că lupta este ine-

gală și că în viitor nu-l așteaptă nici onoruri, nici putere, ci răfuiala celor ce sugrumaseră revoluția. I se spunea „revoluționar sentimental", dar el a intrat în mișcarea revoluționară venind din lumea poeziei și nu din cercurile ilegaliste, unde ani de-a rîndul se elabora tactica, se discutau toate planurile. În politică el a rămas pînă la sfîrșitul vieții sale un autodidact.

Cînd a ieșit în 1924 din închisoare, avea un nume de prestigiu în literatură. Piesele lui se jucau pe scenele teatrelor din multe țări. Poate că succesul lor se explica nu numai prin calitățile lor artistice, dar și prin temele foarte actuale pe care le abordau. Poate că spectatorii aplaudau uneori nu atît textul, cît biografia autorului. Dar Toller nu era în literatură nici uzurpator, nici oaspete întîmplător. Vorbeau cu căldură despre el scriitori atît de puțin asemănători unul cu celălalt, precum Thomas Mann, Gorki, Romain Rolland, Sinclair Lewis, Feuchtwanger. Ar fi putut să se apuce intens de lucru și să devină un scriitor de renume, respectat de toți. Dar în omul acesta trăia un veșnic neastîmpăr. N-a devenit și nici n-a putut deveni un soldat al revoluției, a rămas tot timpul un partizan ; conștiința lui era mai puternică decît atașamentul pentru miile de mărunțișuri ce fac viața ușoară și fără de grijă.

Era o fire complicată. De n-ar fi avut un farmec deosebit s-ar fi făcut probabil antipatizat de toți. Dar în fața farmecului său

adversarii se îmbunau... Un critic foarte exigent îmi spusese odată : „Dar e vorba de Toller ! Nu poți să-i pretinzi ca altora..."

Mi-amintesc de convorbirea noastră atît de încîlcită, dar și de plăcută, la Cordoba. Începusem prin a colinda îndelung prin oraș și un specialist local în urbanistică ne explicase că străzile întortocheate ale vechii Cordobe fuseseră proiectate de arhitecți cu experiență, arabi și evrei. Chiar și în zilele lui iulie, la amiază, pe una din părțile străzii este întotdeauna umbră. Discuția noastră porni de la acest fapt. Toller era entuziasmat : „Arhitecții aceia s-au gîndit la niște pietoni oarecare !" Apoi trecurăm la relațiile dintre om și societate. Toller zîmbi : „Am scris pe această temă cîteva piese slabe. Poate că nici nu sînt dramaturg, dar simt o adevărată atracție pentru teatru, el îți dă iluzia acțiunii... E ușor să-ți creezi o reputație. Ibsen a demonstrat-o admirabil : «Dușmanul poporului» este un om din cei mai cinstiți... Dar cîți ambițioși, egoiști, oameni de nimic nu proclamă sus și tare «drepturile individului !» și pînă la urmă nu fac decît să încurce ițele... Trebuie să luptăm pentru o societate în care fiecare să aibă drept și la soare și la umbră... Binefăcătorii recomandă totul *en gros :* dacă-i soare, numai soare, dacă-i umbră, numai umbră... Am văzut cum puterea, fie ea și efemeră, duce la deformarea personalității umane..." Îmi povesti întîmplări hazlii din trecutul său, istorii vesele despre scriitorii germani, apoi se întunecă brusc :

„Mi-e teamă că vor învinge naziştii. Ştii dumneata ce înseamnă asta ? Război...“ Îşi aminti de cartea despre rîndunele pe care o scrisese în închisoare : „Nu, nu la versurile mele mă refer. Dar ţi-aminteşti de scrisoarea muncitorului, un zidar ? Directorul închisorii poruncise să fie distruse cuiburile de rîndunele şi atunci un muncitor, care se afla în celula vecină, scrise că rîndunelele îşi fac cuibul cu greu, că sînt în genere nişte păsări cinstite şi muncitoare. Bineînţeles că scrisoarea nu-l determină pe directorul închisorii să-şi schimbe părerea. Distrugerea cuiburilor este un tablou în miniatură al războiului. Mi-e groază să mă gîndesc la viitor !...“

Toller îmi povestise în Spania că vrea să scrie o piesă, în care Don Quijote şi Sancho Panza deveneau contemporanii noştri şi trăiau în lumea banilor, a aroganţei, a prostiei. N-a mai scris această piesă. Lui Feuchtwanger îi spusese că scrie un roman despre Demostene, omul care a vrut să apere civilizaţia Eladei de barbari. Dar nici romanul nu l-a scris. Ducea continuu o viaţă febrilă, începea şi lăsa lucrurile neisprăvite ; şi epoca era din cale afară de agitată, dar şi inima lui peste măsură de sensibilă.

În străinătate Toller lua întotdeauna apărarea Uniunii Sovietice, chiar şi atunci cînd anumite lucruri de la noi nu-i erau pe plac. Avea prieteni la Moscova cu care discuta îndelung şi sincer. La ultima noastră întîlnire

îmi spuse că dacă mai are vreo speranţă, aceasta e legată de Moscova.

În cartea în care-şi povesteşte tinereţea, scrisă în 1933, după venirea lui Hitler la putere, Toller îşi exprimă dragostea faţă de Germania, şi confesiunea lui ne aminteşte de cea a lui Tuwim : „Oare nu iubesc eu această ţară ? Oare în mijlocul peisajelor bogate de pe ţărmul Mediteranei n-am dus dorul pădurilor sărăcăcioase de brazi, crescute pe nisipuri, sau lacurilor tăcute, uitate, din nordul Germaniei ? Oare nu mă entuziasmau în anii copilăriei versurile lui Goethe şi Hölderlin ?... Limba germană nu este oare limba mea, limba în care gîndesc şi simt, o parte din fiinţa mea, patria care m-a hrănit şi m-a crescut ?... În toate ţările se afirmă tot mai mult naţionalismul orb şi aroganţa ridicolă rasială. Mă voi lăsa eu oare tîrît de această psihoză a zilelor noastre ?... Cuvintele «mă mîndresc că sînt german» sau «mă mîndresc că sînt evreu» mi se par tot atît de lipsite de sens ca şi cînd cineva ar spune : «mă mîndresc că am ochi căprui»“.

Nu, Toller nu s-a lăsat antrenat de nebunia epocii, el a rămas pînă la capăt un adevărat internaţionalist. Cu puţin timp înainte de tragicul său sfîrşit, bolnav, deznădăjduit, făcea chete pentru copiii flămînzi din Spania, cuprins parcă de frenezie, smulgînd lire sterline şi dolari egoiştilor, indiferenţilor, reuşind într-un termen scurt să strîngă peste un milion de dolari. Chiar oamenii cu inima de fier de-

veneau mai buni cînd le vorbea Toller. Toată ființa lui emana bunătate.

Cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului din Spania, în iunie 1936, participasem la Londra la o întrunire a Comitetului Asociației antifasciste a scriitorilor. După ședință Toller mă invită acasă la el. Locuia într-o căsuță mică, la marginea orașului. Ca de obicei era ocupat, avea de rezolvat numeroase probleme urgente și migăloase, ca întotdeauna era înconjurat de oameni și totuși singur, mai singur decît în celula închisorii — cum mi-a mărturisit de îndată. L-am găsit tras la față, posomorît. Îl enerva atitudinea disprețuitoare — așa i se părea — a englezilor și francezilor față de emigranții germani. Ziarele vorbeau despre Hitler, dacă nu cu bunăvoință, cel puțin cu reticență. Toller sublinia supărat cu creion roșu articolele, apoi arunca ziarele pe jos. Mi se plînse ca un copil că la Londra e foarte frig iarna, nu reușești să te încălzești ; mi-amintesc ca acum de cuvintele lui : „Aici este o iarnă mai lungă decît la Moscova, mai lungă decît în Laponia, cu zece sau doisprezece ani. Oamenii care au rădăcini puternice vor suporta. Dar ceilalți vor degera unul după altul..."

Toller mai rezistă încă trei ani. Ultima oară l-am întîlnit la Paris. O clipă mi se păru că arată mai bine, l-am văzut că încearcă chiar să glumească. Tocmai în vremea aceea făcea chete pentru copiii spanioli. La despărțire mă întrebă : „Poți dormi fără somnifer ?... Noaptea e îngrozitor. Totul apare mai limpede decît ziua... Dar s-o lăsăm... Cred că o să ne revedem curînd. Am hotărît să părăsesc America. E prea departe. Și nici nu poți să spui un cuvînt despre ce se întîmplă pe lume că toți se miră și-ți recomandă un neuropatolog... La revedere !..."

Nu ne-am mai întîlnit. În primăvara lui 1939 a avut loc la New-York congresul Pen-clubu-rilor. La banchet Toller încercă să trezească conștiința celor prezenți, amintind de soarta lui Musam, Ossietzky, Tuholsky. Cîteva zile mai tîrziu, la 22 mai se spînzura în camera sa de baie de la hotel.

Ori de cîte ori mi-amintesc de Toller îmi vine să zîmbesc blînd. Un om bun, un prieten, un poet, nu numai în ceea ce scria, dar și în felul cum trăia. Îmi place volumul lui de versuri, scris în închisoare, „Cartea rîndunelelor".

O, vrednici ziditori de catedrale !...
Trudiți, pietrarii au cioplit granitul,
iar meșterii sticlari cu fețe pale
au pus zăbralnic soarelui, slăvitul...
și bolți înalte-ați spus să se ridice,
cu arcuri ce se-avîntă să se frîngă,
și clopote-ați turnat, mereu să plîngă —
doar morții negre-ați închinat portice !...
Mai vrednică e rîndunica ce adună,
cu ciripitul vesel în plin soare
un pai, un fulg, și-și face sus, din humă,
palatul ei de viață pieritoare,
să bucure pămîntul, un cuib de rîndunice !

Toller semăna el însuşi cu o rîndunică, poate cu acea rîndunică „singură" care vine prea devreme şi nu face primăvară.

29

ÎN 1931 am vizitat de două ori Berlinul: în primele luni ale anului şi toamna. Nici un eveniment excepţional nu s-a petrecut în acest răstimp. În fruntea guvernului se afla un catolic moderat: Brüning. În ciuda crizei viaţa părea că-şi urmează cursul normal. Totuşi în amintirea mea aceste călătorii au rămas ca un vis absurd şi totodată plin de o semnificaţie, pe care, trezindu-te în mijlocul nopţii, în zadar încerci s-o descifrezi. Îmi vine greu să povestesc cursiv despre Berlinul anului 1931. Va fi mai cinstit din partea mea dacă voi încerca să reconstitui unele tablouri izolate, poate nu atît de semnificative în sinea lor, dar pe care le ţin minte bine. Ele vor explica cititorului de ce m-am oprit tocmai la aceste două călătorii.

În compartimentul vagonului şade un german în vîrstă, cu ceafa bine tunsă; poartă guler tare şi citeşte un ziar cu multe pagini. Ştiu că este un voiajor comercial care vinde nişte agende perfecţionate. Îl întreb cînd urmează să sosim la Berlin. El scoate din servietă orarul trenurilor: „La orele unsprezece

şi treizeci de minute, treizeci secunde". Apoi ia din nou ziarul şi spune încet, impasibil: „Aceasta înseamnă sfîrşitul... sfîrşitul a tot, absolut tot..."

Schwarzschilde, editorul revistei radicale *Neues Tagebuch* a organizat o cină în cinstea unui grup de scriitori. Totul e aşa cum se obişnuieşte: pahare de cristal de diferite mărimi, vinuri bune, flori, discuţii despre ultimul roman al lui Feuchtwanger, despre legea de moratoriu a lui Hoover, despre proprietăţile viclene ale vinurilor de Rhin. Pe neaşteptate, gazda spune întocmai ca şi comis-voiajorul: „Dar ştiţi, în curînd totul se va sfîrşi".

Rulează filmul „Pe frontul de vest nimic nou", după romanul lui Remarque. Naziştii sînt indignaţi: „Soldaţii germani ştiu să moară în tăcere, pe cînd aici eroul strigă de parcă ar fi un polonez. Asta-i calomnie!..." Mai văzusem filmul înainte, la Londra, dar un prieten m-a convins să merg din nou: „Astăzi naziştii au de gînd să dezlănţuie o bătălie, li se va da replica pe care o merită..." Privim filmul. Pe neaşteptate se aud nişte ţipete isterice. Se aprinde lumina. Nu e nici un fel de bătaie, totuşi ţipetele continuă. Spectatorii pleacă. Aflăm că naziştii au dat drumul în sală la vreo sută de şoareci.

Patronul unei fabrici de tutun îmi spuse: „Nu ştiu cine va învinge, naziştii sau prietenii dumitale. În fond mi-e indiferent, eu mi-am transferat de mult capitalurile la Zürich. Acum mă pasionează doctrina lui Gandhi. Îmi

place Tolstoi. Dar teoriile lor nu se potrivesc cu epoca noastră. Germanii vor dictatură, grandoare, conţinutul nu-i interesează. Cînd cumpăraţi o cutie de ţigări produse de fabrica mea, plătiţi mai mult de jumătate din preţ pentru ambalaj... Hugenberg subvenţionează propaganda împotriva capitalismului. Veţi zice că e o farsă. Nu, el cunoaşte bine firea nemţilor... La Zürich am deschis o mică sucursală... Acolo e aer bun şi linişte. Romain Rolland a scris despre Ghandhi în anii cînd a stat în Elveţia şi îl înţeleg..."

Am petrecut cîteva seri cu Rudolf (numele de familie l-am uitat.) Colabora la „Rote Fahne" şi cunoştea bine cartierele de nord ale Berlinului. Mi-a arătat multe lucruri interesante. Rudolf era fiul unui funcţionar vamal cu convingeri monarhiste. Urmase o facultate, dar nu-şi terminase studiile, nevastă-sa îl părăsise. Se apucase de politică încă din 1919, adolescent fiind. Mi-a povestit cum i-a venit de hac unei namile, un obraznic, care voia să acopere cu strigătele sale glasul lui Karl Liebknecht. Rudolf era foarte înalt, uscăţiv, avea mărul lui Adam proeminent şi ochi albaştri blînzi. Vorbea în fraze de gazetă, introducînd mereu expresia „să luăm faptele", dar pe mine mă emoţiona vocea lui, se vedea că omul acesta crede ceea ce spune.

Rudolf îmi explică: „Să luăm faptele — şapte milioane de şomeri! Capitalismul se descompune în văzul lumii întregi. Toţi îşi dau seama că zilele le sînt numărate. Ştii care e

acum visul tuturor capitaliştilor? Să ia legătura cu vreun funcţionar de la reprezentanţa voastră comercială. Poate că Moscova are să le cumpere ceva... În genere Moscova se află acum în centrul atenţiei. Ai văzut cîte traduceri din limba rusă apar? Aseară am găsit cu greu un loc la filmul „Drumul în viaţă". În sală, publicul era arhiburghez ceea ce e uşor de înţeles — muncitorii n-au bani. Emil Ludwig pleacă peste două săptămîni la Moscova, vrea să scrie o carte despre Stalin. Mi s-a dat sarcina să fac o anchetă, am discutat cu o serie de scriitori, toţi vor să vină la noi: Ernst Gläser, Plivier, Oskar Maria Graf. Să luăm faptele: anul trecut am avut patru milioane şase sute mii de voturi, iar naziştii şase milioane patru sute. Dar cîţi din cei ce au votat pentru ei vor merge cu noi în clipa hotărîtoare? Trei sferturi. Ei sînt muncitori, au votat pentru nazişti numai pentru că urăsc capitalismul. Conducerea noastră a ţinut seama de starea de spirit a maselor; îmi pare bine. Noi venim acum cu un program de eliberare naţională a Germaniei. Muncitorii nazişti încep să ne asculte. Există, bineînţeles, şi unii înverşunaţi, dar sînt convins că pînă la urmă instinctul sănătos va învinge. Nu, astăzi nu mai sîntem în 1919. Cînd vei veni din nou la Berlin, vei vedea altă Germanie..."

Oskar Maria Graf este gras şi calm. Are ochi naivi de copil. Îi ascultă pe alţii cum discută, el tace. Maria Greshoehner mi-a făcut cunoştinţă cu un nou autor al lui „Malik", îl

cheamă Dehmel. Se dădea drept prinţ de Hohenzollern, fu arestat şi apoi scrise o carte despre toate peripeţiile prin care trecuse. Maria îmi vorbeşte despre succesul de care se bucură cartea: „Prinţul fals". Autorul zîmbeşte. Îi place să vorbească, îi plac literatura, revoluţia şi bărbaţii, femeile îl lasă indiferent...

Kurfürstendamm străluceşte. Judecînd după această stradă n-ai zice că lumea trece printr-o criză. În vitrinele magazinelor vezi obiectele cele mai rafinate. Restaurantele şi cafenelele scumpe sînt arhipline. Scriitorul Walter Mehring, un om căruia îi plac glumele triste, m-a invitat la restaurantul „Kakadu". Mesele sînt aşezate printre palmieri. Papagalii îşi depun energic excrementele în farfuriile clienţilor. Snobii sînt mulţumiţi: au impresia că se află pe insula Tahiti. Văzînd jena mea, Mehring rîde: „Acum îţi dai seama că nemţii au înnebunit? Poţi să nu mănînci, vom prînzi într-un restaurant obişnuit... papagalii sînt un fleac, mă gîndesc ce o să fie cînd o să pice peste noi bombele... Dar ce putem face? Sparg geamurile, mîzgălesc pereţii şi nu sînt nişte vagabonzi, sînt filozofi, fiecare huligan îl citează pe Nietzsche. Papagalii sînt şi ei filozofi". În jurul nostru oamenii discutau despre afaceri, despre premierele de teatru, despre scandalurile mondene, despre tot ce vreţi, numai despre politică nu. Mehring ciocăneşte cuţitul de pahar, e timpul să plecăm. Şi papagalul repetă enervat, cu glas hodorogit: „Plata! Plata!"

Din întîmplare întîlnii un ziarist cu vederi de stînga, pe care-l cunoscusem cu patru ani în urmă în timpul turnării filmului „Jeanne Ney". Pe vremea aceea îşi bătea joc crunt de naţionalişti, îi spunea lui Hugenberg: „Un mamut stupid". Între timp a făcut carieră, redactează rubrica literară a unui mare ziar, a îmbătrînit, şchioapătă de un picior. Începem să discutăm despre politică: „Lucrurile nu sînt chiar atît de simple. Am subapreciat multe... Desigur, printre nazişti sînt şi elemente dubioase, dar în ansamblu este vorba de un fenomen sănătos..." Prietenul îmi spuse apoi că ziaristul are neplăceri. Într-un periodic nazist a apărut o notiţă referitoare la trecutul lui: nu întîmplător îl calomniase pe Ludendorff, mama lui este evreică iar el are picioarele bolnave, indiciu cert al originei evreieşti. Ziaristul este acum preocupat de genealogie: culege documente care să demonstreze sîngele pur al strămoşilor săi.

Partea de nord a oraşului arată cu totul altfel decît Kürfurstendamm. Aici criza şi-a lăsat amprenta pe tot şi pe toate. Pe case, pe hainele oamenilor, pe chipurile lor. Dinspre Baltica suflă vînturi reci, vestind apropierea iernii. Mulţi oameni n-au adăpost, dorm prin aziluri de noapte, unii chiar pe stradă. Este interzis, dar există alei întunecate în Tiergarten sau maidane, subsoluri. În vitrina uriaşă a unui bufet de lîngă Alexanderplatz sînt expuse tot felul de bunătăţi, cartofi cu slănină, cîrnaţi, o şuncă. („Colosal! Costă numai cincizeci şi cinci

de pfennigi.") Oamenii stau şi privesc îndelung. Unii intră şi înghit ceva la repezeală.

Un şomer îmi povesti că primeşte lunar un ajutor de nouă mărci. Din fericire e singur. Un pat la azil costă cincizeci de pfennigi, de aceea mai tot timpul doarme pe stradă. „Naziştii dau gratis supă cu carne, prietenii mi-au spus că e bine acolo, dar mie mi-e scîrbă să mă duc.. "

Berlinul a devenit edenul pederaştilor internaţionali. La preţ de nimic poţi găsi un tînăr frumos. Seara, în pasajul Unter den Linden, în Tiergarten, lîngă Alexanderplatz vezi şomeri tineri care se plimbă încolo şi încoace. Mulţi dintre ei poartă pantalonaşi scurţi şi zîmbesc cochet. Preţul este de una pînă la două mărci. Am discutat într-un bufet cu un băiat din aceştia. El mi-a povestit că la Berlin locuieşte un prinţ de Hohenzollern, dar nu unul fals, ci adevărat. Dacă vede un tînăr care-i place, îl bate cu biciul, apoi îi oferă zece mărci. În jurul casei unde stă prinţul, hoinăresc tineri care-şi aşteaptă norocul...

Mă dusei la o întrunire a naziştilor, într-o berărie. Ochii îţi lăcrimau din cauza fumului de ţigări de foi ieftine. Gesticulînd cu mîinile lui mari, un nazist strigă mult timp că germanii s-au plictisit să flămînzească, că numai evreii trăiesc bine, că aliaţii au jefuit Germania, că francezii şi polonezii trebuie bătuţi măr. Şi în Rusia la cîrmă sînt evrei, deci şi ruşilor trebuie să li se tragă o mamă de bătaie. Hitler va arăta lumii întregi ce înseamnă

socialismul german... În timp ce el vorbea, eu examinam asistenţa. Unii beau bere, alţii stăteau la măsuţe fără să consume. Erau mulţi muncitori, lucrul cel mai dureros. Bineînţeles ştiam şi înainte că printre nazişti sînt destui muncitori, dar una e să citeşti în ziare, alta e s-o vezi cu ochii. Aş fi putut eu oare bănui că acest muncitor în vîrstă este un fascist ? Are o figură plăcută, tristă, se vede că o duce greu. Iar celălalt, un tînăr, seamănă cu tovarăşul căruia Rudolf i-a dat sarcina să împartă manifeste...

Statul major al naziştilor se află la berăria „Berliner Kindl". Într-o altă berărie de pe strada vecină se întrunesc comuniştii. Rudolf m-a dus acolo : canapele cu catifea ruptă, pe pereţi coarne de cerb, o berărie ca oricare alta...

Treceam cu Rudolf pe o stradă pustie, Norden. El tocmai termina să spună ceva cu eternul : „Să luăm faptele..." Pe neaşteptate răsunară împuşcături. Rudolf alergă într-acolo, apoi strigă : „Weber !" Naziştii asasinaseră un muncitor comunist. Peste cîtva timp apăru un poliţist care nu se grăbea de loc ! Fu chemată o maşină. Alcătuirea procesului verbal dură mult. Stăteam de o parte, aşteptîndu-l pe Rudolf. Veni în goană o femeie bătrînă, care începu să plîngă în hohote. Noaptea era întunecoasă, vîntul îţi smulgea şapca din cap şi ultimele frunze de pe copaci.

Mă întorsei la Paris posomorît. Furtuna se apropia. Într-un articol de ziar scriam : „Capi-

talismul se descompune prea încet, procesul e din cale afară de dezgustător. Cangrena a reușit să atace părțile încă sănătoase ale corpului... Rare sînt cazurile cînd istoria a cunoscut o tragedie egală cu tragedia proletariatului german. Strîngînd din dinți de scîrbă, el fabrica tunuri și murea la Verdun. Femeile nășteau copii degenerați, orbi, debili mintali. Cînd proletariatul ceru drept la viață, alții reușiră să-l dezbine, să-l încătușeze... Muncitorii au fost deprinși din nou cu mizeria și impasul. Văzînd că muncitorimea nu mai are încredere în politiștii social-democrați, din rîndurile ei au început să fie recrutați pogromiști fasciști. N-a fost pîngărit numai trupul proletariatului german, dar și sufletul lui. Ceasul de răsplată a fost amînat, dar această răsplată va fi cruntă, căci istoria știe să se răzbune."

30

ACUM UN sfert de veac scriam în „Carte pentru adulți" : „În 1931 împlinisem patruzeci de ani. Acest an mi s-a părut a fi ca oricare altul. Dar acum îmi dau seama că el mi-a îngăduit să trăiesc mai departe... A fost ca o clasă pregătitoare într-o școală nouă în care mă înscrisesem în cel de-al cincilea deceniu al vieții mele."

Pînă acum am povestit despre Spania și despre călătoriile mele la Berlin, despre peregrinările îndelungate prin cartierele din nordul Parisului cu aparatul de fotografiat în mînă. Aș putea adăuga că am vizitat Praga, Viena, Elveția, că am asistat la o ședință a Ligii Națiunilor, l-am văzut pe Briand, care, ascultînd altercația dintre ministrul german Kurzius și polonezul Zaleski, își lăsa mereu în jos pleoapele greoaie, cărnoase. Toți vorbeau despre dezarmare și toți își dădeau seama că se apropie războiul.

Liuba închirie un mic apartament pe strada Cotentin. Apartamentul era la parter și cei doi cîini pe care-i aveam nu trebuiau să treacă prin fața portăresei. Șiretul Buzu învățase singur să sară pe fereastră în stradă. Înainte de a închiria apartamentul, fuseserăm într-o duminică pe strada Cotentin și ne entuziasmase liniștea de acolo. Dar după ce ne mutarăm, ne apucă groaza. Noaptea și în zorii zilei treceau pe stradă într-un lanț neîntrerupt autocamioane care transportau bidoane cu lapte de la gara de mărfuri Vaugirard unde muncisem și eu în anii războiului. Dar omul se obișnuiește cu orice și curînd nu mai auzeam nici huruitul camioanelor, nici zăngănitul bidoanelor.

La începutul anului terminai de scris o carte despre industria cinematografică, „Fabrica de visuri". Într-un cuvînt, așa cum am mai spus-o, anul era mai curînd un an obișnuit.

Şi totuşi în realitate el schimbase multe în atitudinea mea faţă de oameni şi faţă de viaţă.

Răgazul ce-mi fusese dăruit mie şi tuturor celor din generaţia mea, se apropia de sfîrşit. Furtunile nu se iscaseră încă, dar liniştea părea nefirească. Prietenii care veneau din Uniunea Sovietică povesteau despre deschiaburire, despre greutăţile pe care le întîmpina colectivizarea, despre foametea din Ucraina. După călătoriile întreprinse la Berlin mi-am dat seama că fascismul este în ofensivă şi că adversarii săi sînt dezbinaţi. Criza economică continua să se accentueze. Lipsurile, umilirile, foametea nu contribuie totdeauna la hotărîri raţionale : fasciştii îşi recrutau adepţii nu numai din rîndurile negustorilor ruinaţi sau al adolescenţilor aroganţi, dar şi al şomerilor ajunşi la disperare, care-şi pierduseră cîrma vieţii.

Nu mă preocupaseră în zadar regii petrolului, ai oţelului sau ai chibriturilor. Ştiam că fiind oameni mai mult sau mai puţin culţi şi dispreţuind contactul direct cu fasciştii, ei subvenţionau din plin diferitele organizaţii fasciste cu bani. Teama de revoluţie se dovedi a fi mai puternică şi decît liberalismul moştenit şi decît obişnuitul bun-simţ. La Nürnberg au fost judecaţi maniacii, dar vinovată a fost toată clica conducătoare a societăţii. Poate că unii dintre cei care fuseseră îngăduitori cu fasciştii, care îi sprijiniseră, au şi plîns mai tîrziu văzînd cărţile arse, oraşele distruse, oamenii scumpi lor ucişi. Unii au încercat să înfăţişeze fascismul drept un necunoscut, un vagabond, care s-a strecurat din întîmplare în ţările civilizate, onorabile. Dar fascismul a avut unchi generoşi şi mătuşi iubitoare ; unii dintre ei continuă să mai trăiască şi astăzi.

Bătălia era inevitabilă. Diplomaţii cunosc zone de separaţie, state neutre şi state tampon. Îmi dădeam seama că între noi şi fascişti nu exista nici măcar o fîşie îngustă de „ţară a nimănui".

Se prea poate ca în trecut să fi existat epoci în care omul de artă să fi putut apăra demnitatea umană, fără să se dezică măcar pentru o clipă de artă. Epoca noastră cere oricui dintre noi nu atît o cascadă de inspiraţie, cît mai ales sacrificii zilnice sau renunţări definitive.

Doamne, de cîte ori nu mi-a fost dat în viaţă să răspund la întrebările tip din diferitele chestionare ! Aş vrea să nu mai vorbesc acum despre evenimente, nici despre călătorii, nici măcar despre cărţi, ci despre mine însumi. Pînă la patruzeci de ani nu reuşisem să-mi găsesc drumul, viaţa mea era sinuoasă, plină de zbucium.

Probabil că nu am dreptate cînd explic totul prin specificul epocii. Există doar scriitori care şi-au exprimat pe de-a întregul gîndurile, năzuinţele, pasiunile în cărţi : Thomas Mann, Joyce, Veaceslav Ivanov, Valéry. Bineînţeles oamenii aceştia s-au simţit atraşi de multe lucruri în viaţă, după cum altele, tot atît de multe, le-au stîrnit repulsie, dar uneltele lor de acţiune au fost romanele sau versurile. La

fel s-a întîmplat și cu Balzac, deși visase să devină deputat, scrisese pamflete politice, elaborase proiecte financiare cu gîndul să scape de eternele sale datorii. Dar toate acestea nu erau decît mici încrețituri pe luciul de oglindă al apei, căci Balzac nu se înflăcăra cu adevărat decît atunci cînd vorbea despre eroii romanelor sale. În schimb pentru contemporanul său, Stendhal, literatura era numai una dintre căile posibile pentru a participa la viață ; el luase parte la războaie, îl preocupase politica, se îndrăgostise cu pasiune, nu trăise pentru a cunoaște mai bine pasiunile altora, ci pentru a trăi.

Orice scriitor, fie el mare sau mic este croit după alt tipar. După „Julio Jurenito" am devenit scriitor de profesie. Scriam foarte mult. Am făcut un calcul și mă și jenez să mărturisesc că între 1922 și 1931 am scris nouăsprezece cărți. Graba nu era dictată de ambiții, ci de zbucium lăuntric. Cheltuind hîrtie, vărsam focul din mine.

Niciodată în viață nu mă satisfăcuse contemplarea ; îmi plăcea nu numai să meditez asupra destinelor unor personaje imaginare, dar să mă și asemuiesc cu ele. Din păcate în deceniul căruia îi este consacrat acest al treilea volum al cărții mele, m-am aflat mult prea des, dacă nu în rolul unui observator, atunci în cel al unui suporter.

În 1931 simții că nu mă mai pot înțelege pe mine însumi. Meditam asupra trecutului apropiat și în timp ce camioanele huruiau și

zăngăneau prin noapte, mă frămîntam mereu cum să trăiesc mai departe.

Poate părea ciudat că asemenea întrebări nu și le pusese băiatul abia ieșit din adolescență, care cutreierase flămînd și zdrențăros străzile Parisului și scrisese versuri despre sfîrșitul lumii ; nici intelectualul tînăr dezorientat, dar totodată arțăgos, pe care A.N. Tolstoi îl poreclise „ocnașul mexican" și care povestise fetelor aventurile unui „Jurenito", încă nescris la acea dată, că în schimb aceste întrebări îl preocupau pe scriitorul cvadragenar care începuse să încărunțească. Dar, cum am mai spus-o altădată, în epoca noastră, în care evenimentele se desfășoară cu o repeziciune uluitoare, adeseori, omul se formează lent. Herzen avea patruzeci de ani cînd se apucase să scrie „Amintiri și cugetări" și să facă bilanțul vieții sale : el nu privise niciodată evenimentele ca un spectator ; a fost actor în toate tragediile care se jucaseră în vremea lui.

Poate că aceste căutări atît de îndelungate ale propriului meu drum se explică și prin faptul că trăisem în două lumi diferite, tinerețea mi-o petrecusem la Paris și în momentul cînd a izbucnit revoluția, gusturile, simpatiile, antipatiile mele se cristalizaseră. Poate că era și o consecință a firii mele : totdeauna am simțit nevoia să verific ceea ce multora li se părea a fi tabla înmulțirii.

Dacă ar fi să discutăm despre drumul meu de creație, e limpede că nu m-am schimbat într-un singur an. În prefețele la cărțile mele

se arăta mereu în deceniul al treilea că, deşi sînt „un cinic cu sufletul pustiit" şi un „nihilist", merită să fiu publicat pentru că înfăţişez cu talent „putrezirea lumii capitaliste". Într-adevăr în „Jurenito" mi-am bătut sincer joc de clerici şi radicali, de comuniştii fanatici şi de socialiştii domesticiţi, de francezii amatori de huzur şi de intelectualii ruşi cu mustrările lor de conştiinţă. Dar treptat, treptat am început să mă îndepărtez de acest fel de a vedea oamenii. Era probabil şi un rezultat al vîrstei. Dispăruse asprimea proprie tinereţii. Îmi venea din ce în ce mai greu să trăiesc numai din negare. Doream să găsesc dincolo de acţiunile tembele sau urîte ale oamenilor ceva autentic, ceva omenesc. (Mi-a reuşit arareori, dar în momentul de faţă nu este vorba de realizări literare, ci despre intenţiile mele.)

Totuşi ceea ce mă preocupa cel mai mult în 1931 nu era atitudinea mea faţă de personajele romanelor mele. Mă gîndeam prea puţin cum să scriu cartea următoare ; mă întrebam cum să trăiesc mai departe pentru ca anii să nu fie simple însemnări pe marginea vieţii, ci viaţa însăşi.

Fiecare om se gîndeşte cu precădere la problemele care au legătură cu munca lui şi pe mine, desigur, mă preocupau destinele literaturii, ale artei. Maiakovski nu mai era în viaţă. Tot mai puternic răsuna glasul celor de la R.A.P.P. Expoziţiile erau ticsite de pînzele uriaşe ale membrilor Asociaţiei Pictorilor din

Rusia Revoluţionară. Perioada de căutări şi trăsnăi rămăsese în trecut.

Revoluţia ridicase masele la cultură şi era firesc ca oamenii care luau pentru prima oară un roman în mînă sau vizionau o expoziţie să nu se descurce prea bine în probleme de măiestrie. Uneori surogatul de artă îi entuziasma. Noii cititori, noii spectatori puteau fi educaţi, dar puteau fi şi linguşiţi, spunîndu-li-se că sînt judecători supremi. De bună seamă s-au găsit destui linguşitori.

Erau poeţi care compuneau versuri ocazionale. Enciclopedia literară spunea că drumul duce spre romanul „de producţie" care va înlocui toate celelalte specii. Începuse să prindă contururi stilul ce va domina apoi timp de un sfert de veac : stilul arhitecturii împopoţonate, propriu unor staţii de metrou unde găseşti o adevărată înghesuială de statui, stilul glorificărilor necontenite şi al satirei demascînd modest pe un administrator nepriceput sau pe vreun cîntăreţ de estradă cam pilit. Bineînţeles în 1931 totul era încă în stare embrionară. Apăruseră totuşi primele portrete şi statui ale omului, care, poate, la data aceea nu bănuia nici el că va deveni nu numai obiectul, dar şi creatorul „cultului personalităţii". Paralel se ducea o campanie asiduă de simplism ; aceeaşi Enciclopedie literară scria că : „Hamlet este inutil maselor" şi că proletariatul „va azvîrli pe Don Quijote la lada de gunoi a istoriei".

Pe la începutul lui 1932 scrisesem o nuvelă nereuşită : „Moscova nu dă crezare lacrimi-

lor". Unul dintre eroi, un pictor sovietic, în trecut participant la războiul civil, citeşte într-un ziar moscovit o cronică despre o expoziţie de pictură semnată cu iniţialele O.B. : „Peisajele lui Ciujakov dovedesc că el s-a rupt definitiv de mase. Este o artă tipică pentru un renegat, un declasat, o artă de care au nevoie vreo zece-douăzeci de degeneraţi ai boemei burgheze". Pictorul se gîndeşte (şi gîndurile lui erau şi ale autorului nuvelei) : „Zece-douăzeci... Să zicem... Pe cînd Asociaţia pictorilor din Rusia Revoluţionară este necesară unei mase de zece mii ?... Deci ce ne propuneţi : să ne apucăm de mîzgăleală ? Ia să ne gîndim : cît de numeroşi erau cei cărora le-a plăcut Rembrandt în timpul vieţii sale ?... Iar acum îi băgaţi pe excursionişti cu sila în muzeu : staţi şi vă cultivaţi !... Cetăţene O.B.... sau poate că sînteţi cetăţeancă ? Dar nu la asta mă refer... Vă cunosc eu, ştiţi să vă aranjaţi treburile cînd e vorba de o muiere, puţin vă pasă, dar cînd semnaţi articolaşe nimeni nu poate să se agaţe de nimic. Capitolul venituri nu trebuie confundat cu capitolul cheltuieli. Tablouri, bineînţeles, nu ştiţi să pictaţi, asta-i o treabă înapoiată, şi, în genere, nu puteţi aduce bucurie nimănui. Dacă sînteţi cetăţean mă îndoiesc că aţi putea da vreo bucurie cetăţenei O.B. sau B.O. De altfel nici nu contează asta. Ia să-i ascultăm pe cintezoi. Ei cîntă ca nişte degeneraţi. Îmi veţi spune că s-au rupt de mase ? Dar cum rămîne cu coardele vocale ?

Ah, dragă O. B., ei cîntă pentru că le e dat să cînte. Sînt veseli şi eu împreună cu ei, iar dumitale, dacă nu-ţi place, n-ai decît să nu asculţi. Parcă eu insist să-mi apreciaţi tablourile ? Pot să mă dau la o parte, să vă fac loc... Dacă dumneata, O. B., ai calculat că tablourile mele sînt nefolositoare, foarte bine, mă rog, pot să mă duc să văruiesc pereţii. Sînt un om de înţeles. Dar vă rog să nu insistaţi în ce priveşte problemele de pictură. Asta-i un capitol aparte. Cintezoii pot înţelege, dar dumneata nu... Proştii cred că doi ori doi fac patru, fiecare să capete cîte un biftec şi nu-i nevoie de nici o artă. Dar arta adevărată de abia începe după ce s-a consumat biftecul şi arta are să te convingă că doi ori doi nu fac patru, ci fac cinci sau douăzeci şi cinci... N-are decît un O.B. oarecare să nu înţeleagă nimic în pictură, n-au decît O.B. ăştia să fie mii şi milioane, dar atunci trebuie să renunţ la pensulă. Să-mi găsesc altă meserie, adecvată epocii. Se poate trăi şi fără tablouri. Dar o să treacă zece ani... Ei, să zicem, nu zece, ci o sută, care-i diferenţa ? Atunci oamenii vor înţelege..."

Mi-amintesc de o discuţie lungă purtată cu o tînără franţuzoaică, o actriţă, Denise. Vorbeam despre turneul lui Meyerhold, despre portretul bunicii Denisei, scriitoarea Severin, pictat de Renoir, despre versurile lui Desnos, despre artă. Ce să-i faci, peştele are nevoie de apă, să înoate... Şi pe neaşteptate îi făcui o

mărturisire : „Asta-i aşa, Denise, dar în momentul de faţă nu se pune problema artei... Cu zece ani în urmă susţineam că arta moare. Eram convinşi pe atunci că vechile forme s-au perimat : romanele, pictura de şevalet, rampa. Prostii ! Reacţia începe acum... Totuşi poţi să nu scrii romane... Eu am ales totul demult... De altfel nici n-am ales, căci nu există posibilitate de alegere...“

Noaptea cugetam la multe : la umanism, la scopul vieţii şi la mijloacele de a-l atinge. Nu mă îngrijorau atît tablourile — şi de altfel arta era numai o frîntură din enigmele zilei de mîine, — cît mai ales soarta omului, despre ea era vorba şi nu de curente artistice.

Poţi să nu iei de la bibliotecă volumul care nu-ţi place, poţi să-l iei din greşeală şi să-l restitui fără să-l citeşti. Dar viaţa nu e o bibliotecă... În 1931 am înţeles că destinul soldatului nu are nimic comun cu cel al unui visător şi că trebuie să-ţi ocupi locul în linia de luptă. Nu dezavuam ceea ce mi-era drag, nu mă deziceam de nimic, dar ştiam că va trebui să trăiesc cu dinţii încleştaţi, să învăţ una dintre cele mai grele ştiinţe : tăcerea. Criticii care s-au ocupat de mine socotesc că anul 1933 reprezintă un moment de cotitură în creaţia mea. Ei judecă după romanul „Şi a fost ziua a doua“. Eu unul ştiu însă de ce am plecat la Kuzneţk ; totul fusese gîndit în 1931, nu în faţa excavaţiilor de pe şantier, ci pe strada Cotentin, noaptea, în zăngănitul bidoanelor...

31

ÎN PRIMĂVARA anului 1932 au venit la Paris dramaturgii V.M. Kirşon şi A.N. Afinoghenov. I-am plimbat prin Paris, povestindu-le despre locurile istorice ale oraşului. Ei, la rîndul lor, mă iniţiau în procesul de desfăşurare al literaturii noastre. Pe amîndoi succesele îi înaripaseră : zeci de teatre jucau „Pîinea“ lui Kirşon şi „Teama“ lui Afinoghenov. Totuşi ei se mîndreau cu succesele R.A.P.P.-ului mai mult decît cu operele lor proprii. După spusele lor, R.A.P.P.-ul reunise pe toţi „adevăraţii“ scriitori sovietici. Kirşon repeta : „Noi reprezentăm drumul mare de dezvoltare a literaturii noastre“. (La data aceea nu ştiam că această expresie aparţinea lui A.A. Fadeev.) Alexandr Nikolaevici Afinoghenov era foarte înalt, modest, zîmbea şi-l aproba pe Kirşon. Vladimir Mihailovici predica, demasca, rîdea cu sarcasm. El îmi spuse : „Este timpul să vă reconsideraţi poziţiile...“ Îi mărturisii că mi le-am reconsiderat. „Atunci faceţi o cerere ca să fiţi primit în R.A.P.P.“. Îi răspunsei că principiile literare ale R.A.P.P.-ului mă atrag prea puţin şi că pe drumul mare se circulă de obicei în vehicole, — înainte în căruţe trase de cai, acum cu maşinile, — pe cînd scriitorii prin firea lor sînt pietoni, fiecare se poate îndrepta spre ţelul comun, mergînd pe o cale proprie. Afinoghenov zîmbi : „Lasă-l în pace ! Poate că are dreptate...“

Ședeam pe lespezile vechi din arenele Luteției. Era o zi caldă, de aceea, în ciuda orei timpurii de dimineață ne refugiasem la umbră. Desfăcui un ziar: „Telegramă din Moscova. R.A.P.P.-ul a fost dizolvat..." Mie știrea nu mi se păru importantă, căci firmele diferitelor organizații scriitoricești se schimbaseră nu o dată, și în genere mă interesa literatura și nu literatura despre literatură; pe vremea aceea nu știam încă ce înseamnă „concluzii cu caracter organizatoric". Kirșon sări în sus: „Nu se poate! Astea-s minciuni! Ce ziar e ăsta?" Îi răspunsei: „L'Humanité". Deși hotărîsem să vizităm niște cartiere muncitorești, Kirșon declară că trebuie să se ducă de îndată la ambasadă. A doua sau a treia zi amîndoi se înapoiară la Moscova, deși inițial proiectaseră să rămînă mai mult.

Mi-am dat seama că dizolvarea R.A.P.P.-ului însemna un lucru serios și am mai prins curaj: poate că într-adevăr la Moscova s-a înțeles că șoselele se construiesc pentru transport-auto iar scriitorilor trebuie să li se dea dreptul să meargă fiecare pe propria sa potecă?

Totuși în fața mea rămînea deschisă problema: cum să mă apropii mai mult de viață, de acțiune, de luptă?

În luna mai, primii pe neașteptate vizita lui Ștefan Alexandrovici Raevski, colaborator al ziarului „Izvestia". El îmi spuse că redactorul șef și P.L. Lapinski, cu care mă întîlnisem des în anii războiului, îmi propun să devin corespondentul permanent al ziarului la Paris. „Izvestia" avea un corespondent, pe Sadoul, care fusese în 1917 membru al Misiunii militare franceze în Rusia și trecuse de partea revoluției. Stefan Alexandrovici îmi spuse că Sadoul rămîne la postul lui, dar fiind francez, el nu cunoaște îndeajuns cititorul sovietic. Eu urma să scriu reportaje și, dacă evenimentele o vor cere, să transmit știri telegrafice.

Propunerea mă găsi cu totul nepregătit. Trăisem mult prea mulți ani fără vreo muncă regulată și mă obișnuisem să dispun cum vreau de timpul meu. Desigur ziaristica mă atrăgea, mi-ar fi plăcut munca aceasta vie, dar mi-era teamă că nu voi fi la înălțime.

Mă dusei la ambasadorul nostru Valerian Savelievici Dovgalevski, cu care mă împrietenisem între timp. Era un om bun, plin de înțelegere, încît în discuții uitam că el este o persoană oficială, ambasador, iar eu un scriitor, cînd „tovarăș de drum de dreapta", cînd „un cinic descompus". Valerian Savelievici cunoștea perfect Franța. Era un vechi bolșevic, fusese emigrant politic, studiase la Toulouse. Francezii îl apreciau, nu arareori mi-a fost dat să întîlnesc la ambasadă pe Herriot, care venea să discute cu Dovgalevski, uneori să-i ceară și un sfat. (Dovgalevski a murit la patruzeci și nouă de ani de cancer. Atunci am fost profund îndurerat, dar mai tîrziu mi-am zis nu o dată că moartea l-a ferit de multe încercări). Valerian Savelievici aflase înainte de propunerea ziarului „Izvestia" și îmi spuse de îndată: „Foarte bine, nici nu mai este cazul să stai pe gîn-

duri..." N-a fost greu să mă convingă — de mult năzuiam să mă arunc în luptă.

Timp de aproape opt ani am fost corespondent al ziarului „Izvestia" la Paris, apoi în Spania, din nou la Paris, pînă la încheierea pactului germano-sovietic ; am scris sute de reportaje și articole, am trimis știri. Însemnările erau publicate uneori fără semnătură, alteori cu pseudonim. Învățasem să scriu la mașină cu litere latine pentru telegraf ; răgușeam și-mi pierdeam vocea dictînd articole la telefon. Va trebui să mai revin nu o dată cu povestirea la munca mea de ziarist, acum vreau să spun doar că-mi amintesc de ea cu recunoștință. Mi-a răpit desigur mult timp, dar mi-a îngăduit să văd multe lucruri, să cunosc oameni feluriți. De altfel și pentru meseria de scriitor a fost o școală bună, am învățat să scriu concis, trebuia să mă gîndesc mereu cum să fac economii ziarului. Întrucît scrisorile circulau greu, aproape toate articolele le transmiteam prin telefon sau prin telegraf. (Conciziunea, frazele scurte m-au atras totdeauna. Îmi plăcea să scriu așa cum gîndeam, fără propozițiuni secundare. Criticii mă condamnau pentru „stilul telegrafic", dar eu socoteam că acest stil corespunde nu numai sentimentelor mele, dar și ritmului vremii).

Astăzi n-a mai rămas aproape nimeni în viață dintre tovarășii mei de muncă de la ziarul „Izvestia"... În anii războiului la secția a 7-a a uneia dintre armate îmi atrase atenția glasul unei femei cu grad de locotenent ma-

jor. Glasul mi se păru binecunoscut, dar chipul femeii mi-era străin. Intrarăm în vorbă. Locotenentul major fusese stenografă la ziarul „Izvestia", în perioada cînd transmiteam zilnic articole sau știri din Madridul asediat. Se auzea prost și stenografa mă ruga mereu : „Nu se aude... Repetați literă cu literă..." Și atunci eu strigam : „Boris, Olga, Ivan..." Uneori voia să vorbească cu mine responsabilul secției externe și ca nu cumva să se întrerupă legătura stenografa începea să-mi spună : „La Moscova este o vreme admirabilă" sau „fiica dumneavoastră vă transmite salutări". Toate aceste convorbiri erau acompaniate de tirul artileriei. Și iată că am întîlnit-o pe această cunoștință necunoscută, cu glasul ei simpatic, plăcut, lîngă Briansk în timpul unui duel de artilerie.

Dar să ne întoarcem la 1932. Începui să fac diligențele necesare pentru ca autoritățile franceze să-mi recunoască calitatea de corespondent al ziarului „Izvestia". Fui chemat la Ministerul de Externe. Credeam că vor să stea de vorbă cu mine funcționarii care țin legătura cu presa externă. Dar fui trimis la serviciul de „control al străinilor" cunoscut mie datorită caznelor cu vizele. În acest serviciu nu lucrau diplomați, ci polițiști, care discutau nu tocmai reverențios. Zării pe masă un dosar uriaș pe care stătea scris : „Ilya Ehrenburg". Funcționarul se grăbi să-mi explice că mă cunoaște, că are referințe proaste, că un corespondent al unui ziar bolșevic se va afla sub supraveghere specială, și că la prima încer-

care de a încălca regulile, voi fi expulzat din Franța.

Două luni mai tîrziu am avut prilejul să discut nu cu polițiștii încartiruiți în clădirea Ministerului de Externe, ci cu diplomați autentici. Era la Moscova ; fusesem invitat la dejun de ambasadorul Franței, Dejean. Printre oaspeți se afla și atașatul ambasadei polone. Dejean o așeză pe Liuba alături de el și purtă cu ea o discuție cu totul pașnică despre calitățile diferitelor brînzeturi franceze. În schimb un consilier al ambasadei (nu-i rețin numele) începu să mă descoasă, interesîndu-se ce-am văzut în timpul călătoriei mele (cu puțin înainte fusesem la Bobriki). Rămase vădit nemulțumit de relatarea mea : „Răspunsul dumneavoastră este oficial, dar noi am fi vrut să discutăm în mod sincer. Toată lumea știe doar că planul cincinal e un eșec..." Atașatul polon adăugă : „Îndeosebi șantierul de construcții de la Bobriki..." Mă supărai. Cum rămîne cu politețea diplomatică dacă oamenii te invită la dejun și încearcă să te provoace ? ! Nici nu putui aprecia calitatea vinurilor și a brînzeturilor. Cafeaua ne-a fost servită în salonul învecinat. Consilierul ambasadei deschise pe neașteptate un volum din Mica Enciclopedie sovietică și începu să citească cu un aer triumfător (silabisind, dar perfect inteligibil) ce scria acolo despre mine. Amintindu-mi de acest episod, am făcut rost de respectivul volum, din care extrag un scurt citat : „Educat de boema declasată, Ehrenburg ironizează, cu spirit, capitalismul și burghezia apuseană, dar nu crede în forțele creatoare ale proletariatului. Afirmînd neputința planificării științifice socialiste a vieții în fața factorilor biologici elementari și prezicînd eșecul planurilor comuniste în fața stihiei simțului de proprietate, Ehrenburg apare ca unul din cei mai de seamă reprezentanți ai aripii neoburgheze în literatură". Articolul era semnat de unul din conducătorii defunctului R.A.P.P.

Atunci am înțeles dintr-o dată de ce consilierul de ambasadă socotise că am să-i povestesc despre eșecul construcției. Am înțeles și m-a bufnit rîsul. Dar nu m-am mai apucat să-i explic că autorul notei face parte din gruparea R.A.P.P. și că această grupare a fost de curînd dizolvată. Pentru francezi un dicționar enciclopedic este o sursă de informare : acolo scrie că Joffre a cîștigat bătălia de la Marna, că vaca este un rumegător, că Anatole France este un stilist excepțional care știe să mînuiască și ironia, și toate acestea sînt adevăruri incontestabile, cel puțin pentru o generație. Consilierul citi în enciclopedie că sînt un reprezentant al literaturii neoburgheze și socoti că lui, unui reprezentant al vechii diplomații burgheze, îi va fi ușor să se înțeleagă cu mine. Cum ar fi putut el să creadă că dicționarul enciclopedic își revizuiește aprecierile de la un volum la altul ?...

În 1932 socoteam că nu numai R.A.P.P.-ul a fost lichidat, dar și un anume stil în critica literară. Era o naivitate, mai ales pentru au-

torul lui „Julio Jurenito", care apucase să pășească în al cincilea deceniu al vieții sale. Curînd îmi dădui seama că greșisem. Unul dintre criticii noștri scrise că în cărțile mele „apar, denaturate de anxietate, trăsăturile dușmanului de clasă" și mă caracteriză drept „vătaful literar al burgheziei". În 1934 apăru un nou volum, dar nu din Mica, ci din *Marea Enciclopedie sovietică*, în care citii : «Ehrenburg este un reprezentant tipic al stărilor de spirit caracteristice pentru intelectualitatea burgheză, care a pornit pe urmele ideologilor „smenovehovismului"». Cum am mai spus-o, cu timpul, percepțiile se tocesc. Prima oară m-am simțit dezorientat, a zecea oară m-am înfuriat, a suta oară repetarea acelorași clișee m-a lăsat indiferent. Am înțeles că focul dezordonat este una din trăsăturile caracteristice ale războiului care n-a început ieri și nici nu se va termina mîine și că se întîmplă adesea ca artileria să tragă în ai săi. Desigur că nu e bine, dar ce să faci ? Și dacă obuzul poate ucide un om, jignirea nu-l face decît să încremenească. Jignirea, chiar cea mai amară, nu te face să-ți schimbi convingerile și să treci de partea dușmanului.

Am înțeles de asemenea că de vină nu este biografia mea încîlcită, nici faptul că am trăit ani de-a rîndul la Paris ; tot atît de întîmplătoare, de nedrepte, de fără temei erau jignirile adresate și altor scriitori care niciodată nu se pasionaseră pentru Evul Mediu, nu-l cunoscuseră pe Picasso și nu locuiseră pe strada

Cotentin, ci în ulicioarele Moscovei. Iată de ce la primul Congres al scriitorilor sovietici am putut spune cu deplină sinceritate : „Mi-este greu să-mi imaginez drumul scriitorului ca o șosea dreaptă, bine asfaltată, fără sinuozități. Dar un lucru rămîne incontestabil pentru mine : sînt un scriitor sovietic de rînd. Aceasta e bucuria, aceasta e mîndria mea..."

32

ÎN MAI 1932 Parisul fu zguduit de o întîmplare neașteptată : un oarecare Pavel Gorgulov, născut în stanița Labinskaia, împușcă ziua în amiaza mare pe Paul Doumer, președintele Republicii franceze. Crima fu săvîrșită în ajunul alegerilor parlamentare și ziarele de dreapta se grăbiră să-l declare pe Gorgulov bolșevic. De îndată apăru un alt cazac, Lazarev, care confirmă că-l cunoaște pe Gorgulov și că acesta lucrase la Ceka sub porecla „Mongolul".

„Izvestia" mă însărcină să scriu despre proces. Nu aveam încă legitimația de ziarist. Mă scoase din încurcătură Semion Borisovici Cilenov, care cunoștea pe toată lumea. Președintele instanței, Dreyfus, unul din cei mai de seamă juriști ai Franței, îmi permise să asist la proces, în calitate de invitat personal al său. Trecui prin intrarea de serviciu și luai

loc pe băncile din spatele completului de judecată și nu în sală.

Seara, la ieșirea din clădirea tribunalului, am fost arestat. N-am putut prezenta nici o legitimație care să justifice prezența mea la proces. Am fost dus la prefectură, supus unui interogatoriu plin de batjocură și închis. Eram furios pentru că era clar că nu voi putea expedia în timp util telegrama la ziar. Într-adevăr am fost eliberat de-abia în cursul nopții și relatarea a apărut în ziarul „Izvestia" cu o zi întîrziere.

Procesul a durat trei zile. Tot ce se petrecea acolo semăna cu un vis neverosimil și plin de groază. Așa cum spusesem mai înainte, unii încercaseră să-l prezinte pe Gorgulov drept agent sovietic : „Moscova a vrut să instaureze anarhia în Franța". Mai exista și o altă versiune : Gorgulov era agent al poliției franceze, crima fusese organizată pentru a asigura succesul partidelor de dreapta în alegeri și a împiedica tratativele ce urmau să aibă loc cu Moscova. În realitate totul era și mai simplu și mai complicat. Crima fusese săvîrșită de un emigrant ajuns la disperare, care se găsea în pragul demenței. Trei zile de-a rîndul l-am privit pe Gorgulov, i-am ascultat strigătele frenetice și absurde. În fața mea era un personaj pe care l-ar fi putut născoci Dostoievski în ceasurile sale de insomnie.

Gorgulov era înalt și voinic. Cînd își striga blestemele încîlcite, absurde, într-o franceză greu de înțeles, jurații, care păreau a fi, după

aspect, notari, băcani, rentieri, se codeau speriați.

În primul rînd fapta lui era de neînțeles. În deceniul al treilea Caverda ucisese pe ambasadorul sovietic Voikov, iar Conradi pe Vorovski. Gorgulov îl împușcase pe Doumer, președintele Franței, un om cu concepții de dreapta și, pe deasupra, un bătrîn de șaptezeci și cinci de ani. Totuși și aci era o logică, logica urii și a disperării.

În timpul procesului se dezvălui biografia criminalului. Absolvise la Praga Facultatea de medicină și lucrase în specialitate într-un orășel din Moravia. Avusese noroc : cîți emigranți ruși nu deveniseră salahori sau pur și simplu cerșetori. Dar Gorgulov nu era omul care să se poată adapta la o viață modestă, într-o țară străină. La tot pasul vedea numai intrigi, umilințe. Socotea că e trecut pe linie moartă de colegii săi cehi, se apucă să bea, să facă scandaluri și introduse în viața orășelului ordonat atmosfera de dezmăț a cîrciumii rusești.

De altfel medicina nici nu-l pasiona. Încă pe cînd învățase la Universitatea din Rostov frecventase un cenaclu literar. Începu să se ocupe de poezie. O cehă mai în vîrstă, o persoană exaltată, pe care o cunoscuse întîmplător, crezu în talentul lui și-i dădu bani să-și publice o carte. Gorgulov își alese un pseudonim semnificativ : „Bred"-„Aiureală". Îi citii volumele. S-ar putea spune că avea talent, dar nu știa să lucreze, și aiureala lui era nein-

teresantă, imitativă. Versurile sale răsunau ca ecouri ale unor lucruri foarte cunoscute.

Nu renunţase la politică. La început se socotise socialist, chiar explicase unui ministru cehoslovac cum trebuie apărată democraţia. Apoi îl atrase fascismul. Atunci întemeie „partidul naţional ţărănesc" care nu avea membri, dar în schimb avea un steag frumos, brodat de două dansatoare rusoaice, angajate la un cabaret de noapte.

După o serie de scandaluri, cehii îi retraseră lui Gorgulov dreptul de a practica medicina şi atunci el se mută la Paris. Aci se împrieteni cu Iakovlev, care vindea ciorapi de damă şi edita ziarul „Clopotul de alarmă". Succesele lui Hitler inspirau pe mulţi în anii aceia. Iakovlev, Gorgulov şi vreo zece partizani de-ai lor se adunau duminica într-o cafenea muncitorească din Billancourt, ridicau mîna sus şi strigau : „Rusie, trezeşte-te !"

Curînd Gorgulov se certă cu Iakovlev şi publică programul unui nou partid. Inventă de asemenea o religie „naturism", propunînd oamenilor să fie buni, să iubească natura. Totodată însă îndemna să fie măcelăriţi toţi comuniştii şi evreii. Bani nu avea ; pe ascuns trata cazaci cunoscuţi, bolnavi de blenoragie, şi francii astfel cîştigaţi îi cheltuia ba pentru editarea vreunui volum de versuri, ba pentru publicarea vreunui manifest politic.

Se întreba cum să trăiască mai departe. Iată planurile pe care şi le făcuse : să se mute la Harbin, să facă cu racheta o călătorie interplanetară, să-l ucidă pe Dovgalevski, să se înscrie în Legiunea străină, să plece în Congo belgian, să se înroleze într-un detaşament de asalt hitlerist, să-şi caute o logodnică bogată.

Aflînd că Gorgulov practică medicină ilicită, poliţia franceză îi retrase biletul de liberă petrecere. El plecă în Monaco. La început încercă să cîştige la ruletă. Apoi decise să elibereze Rusia de bolşevici, altă soluţie nu era. Scrise lui Kuprin : „Sînt un scit singuratic şi sălbăticit".

Ura pe francezi pentru că duc tratative cu bolşevicii, iar pe el, un cazac cinstit, un aliat credincios, l-au expulzat din Franţa. Citi undeva că pe Kolceak „l-au trădat francezii". În camera lui atîrna pe perete portretul lui Kolceak, dedesubt, erau indicate două date : ziua morţii amiralului rus şi ziua asasinării premeditate a preşedintelui Franţei.

Tot ce a urmat pare într-adevăr o aiureală. Gorgulov sosi la Paris cu două revolvere ; se duse la biserică, se închină, apoi bău un litru de vin ; temîndu-se de poliţie, căci nu avea bilet de liberă petrecere, alese un hotel de mîna a treia unde se închiriază odăi pentru o noapte sau pentru o oră şi pentru a nu trezi bănuieli luă cu el o prostituată pe care o expedie curînd ; toată noaptea scrise blestemînd pe comunişti, pe cehi, pe evrei, pe francezi. Apoi ieşi din hotel şi-l ucise pe Doumer.

Îţi făcea rău să-l priveşti, părea o fiară hăituită. Şi Iakovlev, şi alţi partizani de-ai lui se deziceau de el.

Mi-amintesc de tabloul acela fioros : noaptea, la lumina palidă a lustrelor prăfuite, sala tribunalului semăna a decor teatral : îmbrăcămintea de ceremonial a judecătorilor, togile negre ale avocaților, figura acuzatului verde, încremenită, totul părea nefiresc. Judecătorul rosti sentința. Gorgulov sări în sus, își smulse gulerul de la gît de parcă s-ar fi grăbit să-și pună capul sub cuțitul ghilotinei și strigă : „Franța mi-a retras biletul de liberă petrecere !"

Întorcîndu-mă noaptea pe străzile pustii, mă gîndeam la viața acestui om. Nici vorbă, Gorgulov nu putea trezi simpatie. O viață îngrozitoare, o crimă sălbatică, stupidă. Dar îmi ziceam că odinioară omul acesta fusese un băiețel rus ca oricare altul, jucase „gorodki" pe o stradă încinsă și prăfuită. Ce îngrozitor să nu găsești înainte de moarte alte cuvinte decît „biletul de liberă petrecere", văicăreala cotidiană, obișnuită a oricărui emigrant ! De ce voise să măcelărească milioane de oameni cînd în versurile sale vorbea cu dragoste despre gîngănii ? De ce îl ucisese pe Doumer ? De ce jucase un rol străin într-o melodramă sîngeroasă și absurdă ? Cu trei luni înainte de crimă scrisese prietenului său Iakovlev : „În sufletul meu a mai rămas un singur sentiment — setea de răzbunare". Trăia cu o mică speranță : „Numai războiul ne va salva !" Mi-amintii că Iakovlev vinde ciorapi de damă... În adîncul apelor liniștite ale vieții europene treceau curenți cumpliți.

Procesul lui Gorgulov a fost pentru mine introducerea psihologică ce a deschis un deceniu cumplit. Cuvîntul „război" devenea obișnuit. Peste tot oamenii începuseră să se deprindă cu acest lucru nou și îngrozitor. Începu să miroasă a sînge.

33

ÎN VARA și toamna lui 1932 am cutreierat în lung și în lat Uniunea Sovietică. Am fost pa șantierul magistralei Moscova-Donbas, la Bobriki care deveni ulterior Stalinogorsk, la Kuzneț devenit apoi Stalinsk, la Sverdlovsk, la Novosibirsk, la Tomsk. Era o epocă neobișnuită. A doua rafală de furtună se abătuse asupra țării noastre. Dar dacă prima, în anii războiului civil, păruse o dezlănțuire a forțelor elementare și fusese strîns legată de lupta între clase antagoniste, despărțite prin mînie, dor, ură, colectivizarea în schimb, ca și începutul procesului de construire a industriei grele, care au schimbat viața a zeci de milioane de oameni, fuseseră prevăzute prin plan, indisolubil conexate coloanelor de cifre, subordonate legilor de fier ale necesității și nu exploziei unor pasiuni ale maselor populare.

Văzui iarăși gările principale ticsite de oameni cu tot calabalîcul lor, era o adevărată migrațiune a populației. Țărani din regiunile

Orel sau Penza părăseau satele şi se îndreptau spre răsărit. Li se spunea că acolo pot căpăta pîine, peşte, chiar şi zahăr.

Cuprinşi de entuziasm, comsomoliştii porneau spre Magnitka sau spre Kuzneţk. Erau convinşi că e de ajuns să construiască uzine gigantice pentru ca pe pămînt să se instaureze raiul. În timpul gerurilor lui ianuarie, fierul îţi frigea mîinile. S-ar fi zis că oamenii trebuiau să înghețe bocnă. Nu erau nici cîntece, nici steaguri, nici discursuri. Cuvîntul „entuziasm", ca şi multe altele, a fost devalorizat de inflaţie ; totuşi pentru anii primului plan cincinal nu poţi găsi alt cuvînt potrivit, căci numai entuziasmul a fost cel care a însufleţit tineretul la fapte de eroism cotidiene, care treceau uneori aproape neobservate.

Mulţi muncitori îşi îndrăgiseră uzinele. Furnalele le botezaseră „Doamna Ivanovna", iar cuptoarele Martin — „Nea Martin". Întrebai pe un student de la un institut superior tehnic, cum îşi imaginează Parisul. El îmi răspunse : „Probabil că în centru sînt uzine uriaşe, iar oamenii locuiesc în jur în case mari, sînt multe mijloace de transport — sute de tramvaie..." Omul acesta venise la Novosibirsk dintr-un sat şi avea impresia că oraşele cresc în jurul uzinelor, totuşi citise pe Hugo, căci mă întrebase : „Unde este la Paris catedrala Notre-Dame ?"

Bineînţeles printre cei ce veneau pe şantierele de construcţii se găseau tot felul de oameni. Erau cinici, aventurieri, firi nestatornice, în căutare — cum se spunea pe vremea aceea — de ruble multe. Ţăranii priveau cu neîncredere maşinile. Cînd vreo pîrghie nu funcţiona ei se supărau de parcă ar fi fost vorba de un cal încăpăţînat, adesea stricau maşinile. Dacă unii erau stimulaţi de sentimente înalte, alţii, dimpotrivă, făceau eforturi în speranţa de a căpăta un kilogram de zahăr sau stofă pentru o pereche de pantaloni.

Am văzut trenuri care transportau populaţia dislocată : erau deschiaburiţii trimişi în Siberia. Semănau cu nişte sinistraţi. Copii sugari plîngeau în braţele mamelor, mamele nu aveau lapte. În aceste transporturi mai puteai găsi şi grădinari din preajma Moscovei, mici speculanţi ai Suharevkăi, sectanţi, delapidatori.

La Taşkent şi la Reazan, la Tambov şi la Semipalatinsk, agenţi anume trimişi recrutau pentru şantierele de construcţii săpători, pietrari, ţărani fugiţi din sat în urma colectivizării.

Am fost în cîteva sate unde cu greu puteai găsi un bărbat, erau numai femei, bătrîni, copii. Multe case erau părăsite. Femeile făceau o zarvă, încît ai fi zis că te afli într-un stup de albine răvăşit.

Tomskul arăta sărac, părăginit. Garduri nu mai erau, toate fuseseră luate pentru foc. Trotuarele lipseau. Oamenii mai descurcăreţi plecaseră la Novosibirsk, la Kuzneţk. Cei lipsiţi de drepturi politice îşi ascundeau candelele de la icoane ca să nu se vadă din stradă. Ceaiul

se bea fără zahăr. Pe la bufete se vindeau apă minerală și cutii goale de bomboane.

Unele orașe creșteau furtunos. Novonikolaievskul, altădată un orășel de provincie, deveni zgomotosul Novosibirsk. Casele semănau a pavilioane de expoziție. La restaurantul hotelului oamenii beau nopți de-a rîndul vodcă. Noii sosiți ridicau în jurul orașului cocioabe sau săpau bordeie în pămînt. Toți se grăbeau, îi aștepta iarna grea, siberiană. Noile așezări se numeau „Nahalovka"[1]. Locuitorii spuneau glumind : „În America sînt zgîrie-nori, iar la noi sînt zgîrie-pămînt". Era cu mulți ani înainte de apariția la noi a clădirilor foarte înalte.

Viața era grea, toți vorbeau despre rații de alimente și economate. La Tomsk pîinea neagră semăna a lut. Mi-amintii de anul 1920. La piață se vindeau bucățele minuscule, murdare, de zahăr. În pauza dintre cursuri profesorii făceau coadă. Magazinele „Torgsinului" te ademeneau cu făină, zahăr, încălțăminte, dar acolo se plătea cu aur, — cu verighete, cu monede păstrate de pe vremea țarismului. La Kuznețk noii veniți întrebau pe loc : „Carne se dă ?" La spital pavilionul cu bolnavi de tifos exantematic era arhiplin. Tifosul secera din nou viețile oamenilor. La Tomsk am văzut o soție de profesor universitar făcînd singură săpun. Totul amintea de război, de spatele frontului, dar de astă dată spatele era chiar front, căci războiul era pretutindeni.

---

1 De la nahal — obraznic, om cu tupeu (rus.).

Pînza uriașă a vremii era zugrăvită în două culori : roz și negru ; speranța trăia alături de disperare ; entuziasmul alături de ură, eroii alături de șnapani, cultura alături de întuneric, unora epoca le dădea aripi, pe alții îi ucidea.

Asistai la o adunare pe șantierul magistralei Moscova-Donbas. Un muncitor de la săpături, cu căciulă de miel și fața arsă de vînt spuse : „Noi sîntem de o sută de ori mai fericiți decît blestemații de capitaliști ! Ei doar halesc, halesc și crapă, habar n-au pentru ce trăiesc. Cîte unul greșește socoteala și-l vezi cum se spînzură de cîrlig. Pe cînd noi știm pentru ce trăim. Noi construim comunismul. O lume întreagă se uită la noi..." M-am dus împreună cu el la cantină. La intrarea în baracă li se luau căciulile. Ele se restituiau după ce muncitorii depuneau lingurile. Căciulile zăceau de-a valma pe jos și fiecare pierdea o groază de vreme pînă să și-o găsească pe a sa. Încercai să-i explic responsabilului că este o jignire și o prostie. Oamenii pierd timpul de pomană. El îmi aruncă o privire inexpresivă și spuse : „Eu răspund pentru linguri, nu dumneata".

La Kuznețk am făcut cunoștință cu șeful unei secții de uzină. Cu nouă ani în urmă — îmi mărturisi chiar el — păscuse gîște la țară. Acum era socotit un inginer de talent, citise „Kara-Bugaz" de Paustovski și vorbea cu înflăcărare despre stilul cărții.

Căutai îndelung în Kuznețkul vechi casa unde locuise Dostoievski ; o găsii în sfîrșit.

Nişte femei îmi replicară supărate : „Nu există pe-aici nimeni cu numele ăsta..." Elevii îmi explicară că ştiu mulţi scriitori : Puşkin, Gorki, Demian Bednîi, dar pe Dostoievski nu l-au studiat.

Într-un sat lîngă Tomsk ţăranii îmi povestiră : „Vine unul şi zice : «Cine vrea să construiască socialismul, poftim, să meargă de bunăvoie în colhoz, cine nu vrea, poftim, are tot dreptul. Numai că am să vă spun fără ocol : cu de-alde ăştia avem un singur fel de a vorbi : sufletul afară, maţele pe stîlpii de telegraf»." În acelaşi sat făcui cunoştinţă cu o fată, care după orele de muncă citea „Cimentul". Ea îmi spuse : „Îmi vine foarte greu să înţeleg totul, dar învăţ. Am să plec la oraş. Acum, dacă vrei să înveţi, toate porţile îţi sînt deschise. Sînt aşa de fericită, cum nici nu vă puteţi imagina !"

Prin hîrtoapele Novosibirskului se hurducăiau automobile nou-nouţe. La Kuzneţk fură instalate nişte maşini excepţionale. Dar uzina gigantică a fost construită aproape cu mîinile goale. Existau escavatoare de mare capacitate, dar am văzut cu ochii mei oameni cărînd pămîntul în spate. Nu erau suficiente macarale şi un tînăr muncitor construi o macara de lemn. Cu puţin timp înainte de sosirea mea se dărîmaseră nişte schele ; oamenii se prăbuşiră într-o grămadă de talaş şi se asfixiară. Au fost înmormîntaţi cu onoruri militare.

La Kuzneţk munceau douăzeci de mii de constructori. Şeful şantierului, un vechi bolşevic, Serghei Mironovici Frankfurt, era un fanatic, nu găsesc alt cuvînt cu care să-l caracterizez ; nu dormea aproape de loc, mînca din mers, ba trebuia să cerceteze cauzele unei avarii, ba să potolească nişte şnapani care părăsiseră munca strigînd : „dă-ne haine de protecţie", ba să caute loc de cazare pentru nişte cazahi veniţi peste plan. În odaia lui văzui o acuarelă : Parisul în amurg (înainte de revoluţie Serghei Mironovici fusese emigrant politic). În anii aceia numele lui apărea des în paginile ziarelor. Dar după 1937 dispăru cu desăvîrşire. (De curînd aflai unele amănunte în legătură cu soarta lui. După ce s-a terminat construcţia de la Kuzneţk, Ordjonikidze l-a trimis pe un nou şantier, la Orsk, şi acolo a fost arestat în 1937, împreună cu 58 de colaboratori. La şedinţa (bineînţeles închisă) a Tribunalului militar, Serghei Mironovici declară : „Am fost bolşevic şi voi muri bolşevic" ; aceste cuvinte au fost trecute în procesul-verbal. În 1956 S.M. Frankfurt a fost reabilitat *post mortem*). Inginerul şef Ivan Pavlovici Bardin era un om foarte cult. În tinereţe lucrase în America, era la curent cu progresele tehnicii. Înţelegea că sarcina ce-i revine este grea, mai mult decît atît, de neîndeplinit şi ştia că o va îndeplini. Cu ocazia uneia dintre avarii, Ivan Pavlovici îşi rupse un picior, totuşi se ridică repede din pat şi reveni la locul de muncă. Mi-a făcut impresia unui om blînd, dar posomorît.

Oraşul ca atare încă nu exista, şi totuşi el creştea. În barăci se rulau filme. Se deschi-

seseră magazine cu mărfuri raționate, cantine pentru specialiștii străini. Începuseră să vină actori de la Moscova.

Cartea pe care am scris-o despre Kuznețk începe astfel : „Oamenii au avut voință și disperare. Ei au rezistat. Fiarele au cedat. Caii suflau greu și cădeau. Brigadierul Skvorțov aduse cu el un ogar. Noaptea ogarul urla de foame și urît. Curînd muri. Șobolanii încercară să se adapteze, dar nici șobolanii nu rezistară la această viață aspră. Numai insectele nu trădară pe om : păduchii se mișcau în hoarde compacte, puricii săreau vioi, ploșnițele se tîrau cu un aer preocupat. Gîndacii, înțelegînd că nu vor putea găsi altă hrană, se apucară să-i muște pe oameni."

Specialiștii străini care lucrau la Kuznețk spuneau că în condițiile respective nu se poate face construcția, că în primul rînd trebuie făcute drumurile de acces, ridicate casele pentru constructori și în genere efectivul muncitorilor nu este stabil, oamenii nu știu să mînuiască mașinile, tot proiectul este condamnat la eșec. Ei judecau după manuale, după propria lor experiență, după psihologia oamenilor care locuiesc în țări liniștite, și nu puteau de fel înțelege o țară străină, climatul ei sufletesc, posibilitățile ei. Văzui o dată mai mult de ce este capabil poporul nostru în anii de aspre încercări. Oamenii construiau uzinele în condiții în care succesul părea o minune, după cum minune putuse părea generației mai vîrstnice

victoria în războiul civil, cînd Rusia încercuită, flămîndă, desculță nimici pe intervenționiști.

În ciuda greutăților ce păreau de neînvins, secțiile uzinelor se înălțau în ritm rapid. În mijlocul excavațiilor apărură cinematografe. Se deschiseră școli, cluburi. În 1932, la Kuznețk, nu puteai face un pas fără să nimerești într-o groapă, dar primele furnale ardeau și la cenaclul literar tineretul discuta cu înflăcărare cine scrie mai bine : Maiakovski sau Esenin.

Raiul, pe care-l visau pe atunci tinerii, ei nu l-au văzut ; dar zece ani mai tîrziu furnalele Kuznețkului au îngăduit Armatei Roșii să salveze patria și lumea întreagă de bestiile rasiste.

O nouă generație intra în viață : tineri și tinere născuți în ajunul primului război mondial pentru care țarul, fabricanții, vardiștii erau niște noțiuni abstracte. Pe mine acești oameni noi, viitorul țării noastre, mă interesau mai mult decît furnalele și cuptoarele Martin. Examinîndu-i mai îndeaproape, constatai numeroase contradicții. Procesul de democratizare a culturii este lung și complicat. În primii douăzeci și cinci de ani, extinderea culturii s-a făcut în dauna adîncirii ei. Alfabetizarea generală din primii ani a dus la semialfabetism spiritual, la simplism. Numai în anii celui de-al doilea război mondial a început o etapă nouă, de adîncire a culturii.

Mi-amintesc cum se mirau scriitorii francezi cînd auzeau de tirajele pe care le cunosc

traducerile lui Balzac, Stendhal, Zola, Maupassant în limbile popoarelor din Uniunea Sovietică. Bineînțeles, cifrele tirajelor nu sînt o dovadă de recoltă bogată, ele vorbesc mai curînd despre extinderea suprafeței cultivate. În anii aceia setea de cunoștințe nu avea margini. Am simțit acest lucru cu deosebită ascuțime, pentru că veneam dintr-o țară unde trăiau Valéry, Claudel, Eluard, Saint-John Perse, Aragon, Supervielle, Desnos și mulți alți poeți minunați pe care toți îi stimau, dar puțină lume îi citea.

În vara lui 1932, pe cînd mă aflam la Moscova, am primit o scrisoare expediată dintr-un orășel din Ural. Îmi scria un tînăr învățător: „Fiindcă veni vorba, întrebați-l pe scriitorul francez Drieu la Rochelle ce geniu rău îi insuflă tot felul de absurdități de genul acesteia: «Ceea ce a fost viață nu reprezintă absolut nici un fel de interes. Conștiința e și mai puțin posibilă pentru că nu avem de ce lua cunoștință». (E vorba de romanul lui «Luminița rătăcitoare» în comentariul din «Literaturnaia gazeta»).“ Comunicați-i totodată că unul dintre milioanele de oameni ce populează țara din care ați venit și încearcă nu fără succes să așeze pe temelii noi viața veche a lumii, îl încredințează pe cuvînt de onoare că această viață veche este plină de un interes «absolut» și că în afară de conștiința lui bolnavă mai există zăcăminte neatinse de conștiință a milioane de oameni care urmează încă să ia cunoștință de infinit de multe lucruri. Spuneți-i, de asemenea, că după părerea oponentului lui din îndepărtatul Ural, conștiința umană abia se pregătește pentru a îndeplini rolul măreț pe care i l-a hărăzit istoria: rolul unui traducător iscusit al măreţului limbaj al sentimentelor în care se includ iubire, ură, curaj, îndrăzneală, spirit de sacrificiu etc. Într-o limbă nouă care să le elibereze de cătușele dogmelor, să le facă adecvate unei vieți noi.“

(Pe vremea aceea Drieu la Rochelle frecventa cercurile de stînga și-l întîlneam adesea. Îi tradusei scrisoarea învățătorului din Ural. Ridică din umeri și spuse: „De ce ia în serios fiecare cuvînt al meu? Ceea ce scrie e admirabil dar totodată și absurd...“) Bineînțeles, învățătorul care-mi trimisese scrisoarea era cu zece capete mai presus de tinerii de rînd din vremea aceea. Nu am citat părerile lui pentru a ilustra dezvoltarea spirituală a tineretului în anii primului plan cincinal, ci pentru acele admirabile cuvinte despre zăcămintele neatinse ale conștiinței care există în scrisoare. Tocmai în anii la care mă refer, terenul virgin a fost pentru prima oară desțelenit.

Un tînăr tungus văzu la Kuznețk o bicicletă. O examină îndelung, apoi, în cele din urmă întrebă: „Unde-i motorul?“ Știa bine că oamenii umblă cu automobilul, zboară cu avionul, dar biciclete nu văzuse niciodată. În satele îndepărtate ale Siberiei, oamenii știau că există telegrafie fără fir și văzînd stîlpii cu cablu, se întrebau la ce servesc firele.

La muzeul din Tomsk făcui cunoştinţă cu o fată tînără din populaţia şorkilor. Era studentă la Facultatea de medicină şi adusese la muzeu o statuetă, un omuleţ din lemn pe care părinţii i-l dăduseră ca talisman împotriva frigurilor şi al duhurilor rele. Fata auzise că muzeul colecţionează obiecte caracteristice pentru traiul de altădată şi adusese acest talisman. M-a întrebat cum se trăieşte în Franţa, dacă sînt multe spitale, cum se duce lupta împotriva alcoolismului, dacă francezii merg la concerte, cîţi ani are Romain Rolland. Ochii ei exprimau încredere şi curiozitate. Probabil că părinţii rugaseră pe vreun vraci bătrîn să izgonească duhurile rele din fata lor neascultătoare.

Într-unul din cluburile Kuzneţkului se organiză o seară literară. Se recitară versuri de Maiakovski, publicul aplaudă. Apoi un inginer începu să declame : „De dragul ţărmului natal". Vecina mea, o başkiră, trimise un bilet cu întrebarea : „Cine-i autorul ?" Intrai în vorbă şi ea îmi mărturisi : „Îl cunosc pe Puşkin, a scris «Evgheni Oneghin», dar versurile acestea nu le-am citit niciodată, poate nu sînt suficient de cultă, dar ele îmi plac foarte mult, chiar mai mult decît Maiakovski... Nici nu ştiam că se poate scrie aşa ceva..."

Cu transportul era tare greu în anii aceia. Am fost nevoit să aştept cîteva zile în gara Taiga. Şeful gării mă căută, îmi spuse că-i place „Julio Jurenito" şi-mi oferi un vagon de serviciu. E adevărat că nu era chiar aşa simplu să călătoreşti cu acel vagon : noaptea, pe neaşteptate, se întîmpla să fie decuplat şi tras undeva pe linie moartă. Dar nu despre vagon vreau să povestesc, ci despre însoţitoarea lui, o fată din Siberia, Valia. Îi era frică să părăsească vagonul, fie şi pentru o oră : „Or să spargă geamurile şi or să taie postavul de pe bănci..." Şi-mi povesti o istorie neobişnuită. Venise la Kuzneţk de la ţară şi lucrase la început ca femeie de serviciu. În baraca ei era curat, cineva dintre şefi remarcă acest lucru, şi Valiei i se dădu în grijă vagonul de serviciu. Timp avea berechet şi se apucă să citească. Un funcţionar de la căile ferate uită în vagon o carte : „Dirijarea cu sistemul dispecer a circulaţiei trenurilor". Valia mi-arătă cartea. O examinai şi nu înţelesei nimic. Valia rîse : „La început nici eu n-am putut pricepe nimic, dar am citit-o, cred, de o sută de ori şi în cele din urmă am început să mă descurc. Am luat apoi manuale de matematică. Acum m-am pregătit, am promisiunea că o să-mi dea drumul să mă înscriu la facultatea muncitorească". Nu ascund că asemenea întîlniri mă zguduiau. Începui să privesc cu mai multă încredere viitorul.

Am scris mult despre greutăţile vieţii de atunci ; dar totul nu poate fi povestit. În bărăci tinerii căsătoriţi ridicau în jurul patului un fel de draperie din cîrpe. Din întîmplare mă aflam într-o baracă cînd un tînăr săpător veni acolo cu o fată (începuseră gerurile). Cum nu aveau draperie îşi acoperiră feţele cu haina lui.

În ciuda traiului aspru se năşteau sentimente noi, idei noi ; am văzut nu o dată tineretul discutînd dacă există sau nu dragoste veşnică, dacă gelozia poate fi justificată, dacă tristeţea înjoseşte pe un comsomolist, dacă constructorii au nevoie de versurile lui Lermontov, de muzică, de clipe de singurătate.

Le povesteam că am intenţia să scriu o carte despre tineret şi ei mi-aduceau jurnalele lor de însemnări, scrisorile lor. Îmi istoriseau cum muncesc, îmi destăinuiau necazurile lor sentimentale. Uneori îi mai întrebam şi eu, şi-mi notam răspunsurile lor.

Încă înainte de a începe să scriu „Şi a fost ziua a doua" am publicat într-o revistă de literatură din Paris — *La Nouvelle Revue Française* — cîteva din documentele culese de mine. În introducere spuneam : „De obicei scriitorul nu aduce la cunoştinţa cititorului unele materiale care l-au ajutat să scrie o carte. Am impresia însă că aceste documente sînt preţioase independent de munca mea. Multora pot să le pară mai convingătoare decît cel mai reuşit roman..."

Am găsit recent la bibliotecă numărul respectiv din revista franceză, am recitit fragmentele de jurnale, scrisori, stenograme, publicate atunci şi mi-am zis că viaţa s-a schimbat, dar multe dintre problemele pe care şi le punea pentru prima oră în anii aceia tineretul nostru continuă să-l preocupe şi astăzi. E vorba şi de felul cum se poate evita specializarea

îngustă, şi de repulsia faţă de duplicitate, de făţărnicie, de problema adevăratei prietenii, de condamnarea indiferenţei.

După 1920 vechea Rusie ţărănească a intrat în agonie. În uzine, în diferite instituţii mai precumpăneau oameni formaţi înainte de revoluţie. În jurul lui 1930 se produse cotitura. Mi-amintesc cu groază, dar şi cu admiraţie de construcţia Kuzneţkului. Totul era insuportabil şi în acelaşi timp admirabil.

Spusesem că metalul Kuzneţkului a ajutat ţara noastră să reziste în anii invaziei fasciste. Dar celălalt metal ? Cel uman ?... Constructorii Kuzneţkului, ca şi toţi colegii lor de generaţie, au avut o viaţă grea. Mulţi au murit de tineri, unii în 1937, alţii pe front. Alţii s-au gîrbovit prematur, s-au închis în ei, au devenit tăcuţi ; prea erau multe cotituri neaşteptate, prea trebuia să te obişnuieşti, să te adaptezi la multe lucruri... Astăzi eroii romanului meu „Şi a fost ziua a doua", care au supravieţuit, numără cincizeci sau şaizeci de ani. Generaţia lor n-a prea avut răgaz de meditaţie. Dimineaţa ei a fost romantică şi aspră : colectivizare, deschiaburire, schelele şantierelor. Iar ce s-a întîmplat apoi ţine minte toată lumea. Oamenilor care s-au născut în ajunul primului război mondial li s-a cerut atîta bărbăţie, încît ea ar fi fost de ajuns pentru cîteva generaţii, bărbăţie nu numai în luptă sau în muncă, dar şi în tăcere, în nedumerire, în anxietate. În 1932 i-am văzut pe oamenii aceştia înaripaţi. Mai

tîrziu aripile nu s-au mai potrivit cu sezonul. Aripile primului cincinal au trecut moştenire copiilor o dată cu uzinele gigantice, plătite cu un preţ foarte ridicat.

34

ÎNAINTE de a mă fi dus la Kuzneţk citisem reportaje, nuvele consacrate procesului de construcţie. Dar mi-a fost dat să văd altceva decît ceea ce citisem. Nu-mi amintesc cînd anume s-a încetăţenit în articolele de critică literară expresia „a lăcui". Pare-mi-se mai tîrziu. Dicţionarul explică astfel acest neologism: „A înfrumuseţa, a înfăţişa mai frumos decît este în realitate". Dar de fapt, realitatea poate fi nu numai mai urîtă, dar şi mai frumoasă decît acele tablouri moralizatoare şi decente pe care le-au confecţionat şi continuă să le confecţioneze „lăcuitorii".

Cine nu-şi aminteşte de romanele sau filmele în care războiul era înfăţişat ca nişte manevre, cu soldaţi veseli în bluze noi, care se îndreptau cu cîntece, cu lozinci, într-un marş de paradă spre victorie? Oare „lăcuirea" nu anula profunzimea culorilor? Oare privind filmul care prezenta căderea Berlinului ca o feerie, puteai să apreciezi faptele de eroism ale poporului sovietic ce rezistase pînă la

moarte apărînd Leningradul, Moscova sau o fîşie îngustă de pămînt pe malul Volgăi?

Aşa s-a întîmplat şi cu construcţia Kuzneţkului sau a Magnitogorskului. Oamenii ridicau uzinele în condiţii îngrozitor de grele. Cred că nimeni niciodată n-a construit şi nu va mai construi în asemenea condiţii. Fascismul intervenise în viaţa noastră cu mult înainte de 1941. În Apus se desfăşurau pregătiri febrile în vederea atacului împotriva Uniunii Sovietice şi primele noastre tranşee au fost fundaţiile noilor şantiere de construcţie.

Am văzut spiritul de sacrificiu al unora, lăcomia, inerţia altora. Construiau toţi, dar fiecare construia altfel: unii din convingere, alţii împinşi de nevoie, alţii forţaţi. Pentru mulţi acest proces nu însemna numai începutul operei de construire a unor uzine, dar şi de modelare a conştiinţelor umane. Mi-am denumit romanul „Şi a fost ziua a doua". După legenda biblică lumea a fost creată în şase zile. În prima zi s-a despărţit întunericul de lumină, ziua de noapte. În ziua a doua, pămîntul de mocirlă, uscatul de mări. Omul a fost creat de-abia în ziua a şasea. Aveam impresia că în făurirea noii societăţi, anii primului cincinal reprezentau ziua a doua. Treptat pămîntul se despărţea de mocirlă; era multă mocirlă pe atunci (întotdeauna e mai mult mocirlă decît pămînt, după cum pe glob marea ocupă o suprafaţă mai mare decît uscatul). N-am vrut să trec acest lucru sub tăcere şi alături de Kolea Rjanov, de Smolin, de Irina,

de cei mai buni reprezentanţi ai tinerei generaţii, am înfăţişat cinici, egoişti, oameni indiferenţi faţă de tot ce nu este legat de propria lor soartă.

N-am căutat cîtuşi de puţin să fiu un cronicar impasibil. Romanul a fost dictat de admiraţie, de dragoste, de setea de a apăra primele vlăstare ale noii conştiinţe. Tocmai de aceea am căutat să spun adevărul : realitatea nu avea nevoie să fie machiată. Ştiam desigur că mulţi vor considera cartea mea drept o calomnie, îşi vor aminti o dată în plus că sînt „un sceptic incorigibil", vor spune că am vrut să denaturez realitatea admirabilă, că : nu am mai fabricat, adică, încă o oleografie, după un model prestabilit şi aprobat. Dar în timp ce scriam romanul nu m-am gîndit nici la criticii literari, nici la redactori, nu m-am întrebat dacă va fi sau nu publicat. Scriam cu emoţie, zi şi noapte.

Romanul a fost început în noiembrie şi terminat în februarie. Unele capitole le-am rescris de mai multe ori. După cum am mai spus, aproape în fiecare zi mă vizita I. E. Babel, care citea paginile scrise, uneori le aproba, alteori spunea : „Trebuie să mai scrii o dată, sînt spaţii goale, unele unghere au rămas neterminate..." Alteori, scoţîndu-şi ochelarii după lectură, Babel zîmbea şiret : „Ei, dacă o să se tipărească, are să fie o minune..."

În roman există şi unele concluzii ale îndelungatelor mele meditaţii. Volodea Safonov

este un tînăr bun şi cinstit. Învaţă la Universitatea din Tomsk, apoi pleacă la Kuzneţk. E un om citit, cu un suflet sensibil, care nutreşte un sentiment de dragoste curată pentru Irina. Dar nu crede în posibilitatea formării unei noi conştiinţe. După propria lui mărturisire, l-a otrăvit filozofia vechilor cărţi şi îl chinuie naivitatea, puerilitatea tovarăşilor săi. În jurnalul său el notează următoarele : „Muncesc în uzină. Studiez. Probabil că voi fi un specialist cinstit. Dar toate acestea îmi sînt impuse din afară. Cu inima nu particip cîtuşi de puţin la viaţa din jurul meu... Nu sînt făcut să construiesc. În minerit se pare că acest fenomen se cheamă «rocă sterilă»... Aţi îndepărtat din viaţă ereticii, visătorii, filozofii, poeţii. Aţi introdus alfabetizarea generală şi o ignoranţă tot atît de generală. Acum vă pregătiţi să repetaţi după o fiţuică cuvinte despre cultură... Muşuroiul de furnici este o pildă de înţelepciune şi logică. Dar acest muşuroi a existat şi acum o mie de ani. Există furnici-muncitori, furnici-specialişti, furnici-şefi. Dar n-a existat pînă acum pe lume o furnică-geniu. Shakespeare n-a scris despre furnici. Acropole nu s-a construit de către furnici. Legea gravitaţiei n-a descoperit-o o furnică. Furnicile n-au dat nici pe Seneca, nici pe Rafael, nici pe Puşkin. Furnicile cunosc doar muşuroiul în care muncesc..."

Volodea se întîlneşte cu un ziarist francez pe care-l descoase îndelung şi-şi dă seama că

nici în Apus nu există cultura adevărată de care este însetat sufletul său. La o adunare studenţească Safonov se pregătea să denunţe naivitatea şi ignoranţa tovarăşilor săi, dar sub impresia discuţiei purtate cu francezul, în locul acestei denunţări, el spune : „Ne putem oare îndoi al cui este viitorul ? Eu personal o simt cu deosebită putere pentru că sînt mai curînd un condamnat. Aş vrea să fiu laolaltă cu toţi, caut să muncesc bine... Dar nu e vorba de mine unul, ci de noi toţi. De aceea rostesc cu fermitate cuvîntul «noi». Noi trebuie să învingem... Cultura nu este o rentă, ea nu poate fi păstrată în casa de bani. Ea se creează în fiecare clipă, prin fiecare cuvînt, fiecare gînd, fiecare acţiune. Am auzit cum aţi discutat despre muzică, despre poezie. Asta şi înseamnă actul de naştere al culturii, creşterea ei chinuitoare, grea..." Întorcîndu-se acasă, eroul notează în jurnalul său : „Lucrul cel mai curios este că am vorbit sincer. În orice caz nu determinat de teamă. Dar n-am spus ceea ce gîndeam. Sau ceva ce trebuia şi totuşi nu trebuia. În locul meu parcă au vorbit alţii..."

Într-o scrisoare neexpediată Irina îi replică : „...Tu eşti mai inteligent decît alţii, ştii mai mult. Dar nu faci nimic ca viaţa să devină mai bună. Observi numai părţile rele şi ironizezi. Crezi tu că eu însămi nu văd ce dezordine domneşte în jur ? Şantierul nostru nu trăieşte într-un laborator curat, minunat, ci, la drept vorbind, într-un grajd. Laşitate, făţărnicie,

interese meschine ! Uneori mi-e frică pentru toţi şi pentru toate. Tocmai de aceea socotesc că trebuie să luptăm, nu să ironizăm şi să povestim în şoaptă anecdote stupide... Mi-ai spus «în zilele noastre omul nu poate iubi». Volodea, dar asta nu e adevărat... Viaţa este astăzi atît de grea, atît de încordată, atît de măreaţă, încît şi dragostea a crescut. E greu, foarte greu să iubeşti astăzi !... Tu ai spus «astăzi dragostea parcă-i fontă» şi ai tot repetat «fontă, fontă», ţi s-a părut, nu ştiu de ce, ridicol. Dar nu e de loc ridicol. Spune şi tu, ce e mai important astăzi : să-l citeşti pe Anatole France al tău sau să torni şine pentru ca, în sfîrşit, să fie în ţară ceva mai multă pîine sau stambă ? Dar astăzi oamenii nu toarnă numai fontă sau mai bine zis ei toarnă fontă, dar în această fontă nu este numai cocs şi minereu, mai este şi altceva. Aşa cum Senea «se avîntă spre vîltoarea melodiei», la fel astăzi toţi se avîntă mai sus şi mai sus ! În acest avînt e totul : şi furnalele şi versurile, şi iubirea..."

Irina l-a preferat lui Volodea cel condamnat pe Kolea Rjanov cel plin de viaţă. Dar nu din această cauză s-a sinucis Volodea. Nimeni nu i-a întins frînghia, nici colegii, nici bătrînul profesor la care venise în ultima zi să-i ceară un sfat, nici autorul romanului. Conştiinţa lui prea ascuţită l-a adus la disperare. Iar dacă l-a condamnat cineva, a fost epoca, aceeaşi epocă care venea noaptea pe strada Cotentin şi purta cu mine discuţii interminabile.

M-am referit la Volodea pentru că mulți critici literari încercaseră să-l prezinte drept dușman. Ediția din 1953 a romanului „Și a fost ziua a doua“ este însoțită de comentariile lui V. Emelianov care susține că Volodea ar fi fost un fascist : nu spusese el bătrînei bibliotecare că ar vrea să ardă toate cărțile ? Da, într-adevăr, Volodea mărturisise o dată că urăște cărțile așa cum bețivul urăște vodca. Dar e greu de presupus că acest om de carte ar semăna cu un hitlerist. Volodea s-a încurcat în propriile sale contradicții. De-ar fi avut mai puțină conștiință și mai mult spirit practic, nu s-ar fi spînzurat, ci ar fi devenit un specialist respectat de toți.

În acest roman nu l-am înfățișat numai pe Kolea și pe prietenii lui, am zugrăvit de asemenea speculanți, șnapani, oameni ignoranți care stricau mașinile. Am căutat să spun tot adevărul. Dacă romanul mi s-a părut și mi se mai pare și astăzi optimist, nu se datorește faptului că la sfîrșitul unor uriașe încercări intrau în funcțiune noi secții de uzine, ci pentru că sute de mii, milioane de constructori deveneau treptat oameni cu adevărat. Romanul se termină cu cuvintele pe care le rostește un fost partizan : „Priviți-l pe Kolea Rjanov, pe ceilalți băieți. Am luptat cu ei la Kuznețk cînd s-a produs spărtura la caupere. Împreună cu ei am luptat pentru acest baraj... Ca un bătrîn partizan pot să vă spun că acum pot muri liniștit, pentru că, tovarăși, în mijlocul nostru se găsesc oameni adevărați...“

Romanul nu are un erou principal. Cum se spune la noi, este „caleidoscopic“, prin paginile lui trece în fugă un număr mare de personaje. Îmi plăceau frazele scurte, montajul rapid, scenele care se succedau una după alta. Voiam să dau unui conținut nou o formă nouă.

În iunie 1934 revista „Literaturnîi kritik“ organiză la Moscova o discuție asupra romanului „Și a fost ziua a doua“. Pentru prima oară participam la o adunare la care se discuta despre o carte de-a mea și la care eu însumi trebuia să iau cuvîntul. Adesea în aceste amintiri am comentat cu ironie sau necaz opiniile mele de altădată. Dar oricît s-ar părea de ciudat, recitind stenograma discuției la romanul „Și a fost ziua a doua“, sînt de acord și astăzi aproape cu tot ce am spus cu douăzeci și șapte de ani în urmă : „Mă simt astăzi aidoma constructorilor de pe canalul Marea Albă : am greșit, dar mi-am răscumpărat păcatele, am fost admis în rîndurile cetățenilor conștienți, care înalță patria socialistă... Convingerea că scriitorii trebuie să fie judecați, și că ei trebuie să se pocăiască, este după părerea mea eronată... Am scris multe cărți proaste, n-am știut să le dau o formă mai desăvîrșită, mi-a lipsit maturitatea ; dar niciodată n-am calomniat realitatea sovietică... Unii dintre tovarăși spun acum că m-am oprit în romanul «Și a fost ziua a doua» asupra greutăților pentru că sînt obișnuit cu confortul... Tovarășul Frankfurt, șeful șantierului, și secretarul comitetului orășenesc socotesc că nu am «îngroșat» nimic, ci am ară-

tat greutățile așa cum au fost ele în realitate... Tovarășii au spus aici că Volodea este un om inteligent, dar mi-au reproșat că nu i-am contrapus un comsomolist cinstit, tot atît de erudit... Dar, tovarăși, noi trăim ziua a doua și nu a șasea... Nu știu dacă mi-a reușit romanul, dar nu vreau să fiu un epigon... Cărțile mele sînt scrise slăbuț. Probabil că sîntem cu toții într-o oarecare măsură niște Trediakovski. Dar Trediakovski și-a avut rolul său... E mai bine astăzi să scrii o carte slabă, dar să fie a ta proprie, decît să împrumuți ceva de la Zola, ceva de la Lev Tolstoi și ceva să iei de la realitatea sovietică..."

Nu știu prea bine nici astăzi dacă am reușit măcar în parte să-mi realizez planul așa cum îl concepusem. Poate că „Și a fost ziua a doua" este o carte slabă, dar nu este o carte de imitație, și a fost scrisă dintr-un impuls lăuntric.

După ce citi ultima pagină, Babel îmi spuse : „ți-a reușit" și pe buzele lui aceste cuvinte erau pentru mine un mare elogiu. (După ce cartea a fost tradusă în limba franceză, am primit o scrisoare lungă de la Romain Rolland care-mi scria că „Și a fost ziua a doua" l-a ajutat să înțeleagă mai bine tineretul sovietic.)

Expediai Irinei manuscrisul și o rugai să-l prezinte editurii „Sovetskaia Literatura". Curînd Irina mă anunță că manuscrisul i-a fost înapoiat cu cuvintele : „Transmiteți tatălui dumneavoastră că a scris o carte proastă și dăunătoare".

M-am hotărît atunci la o acțiune disperată : am tipărit la Paris cîteva sute de exemplare numerotate și le-am trimis la Moscova membrilor Biroului Politic, redactorilor de ziare și reviste, scriitorilor.

Prin 1930—1950 soarta unei cărți depindea, uneori, de o întîmplare, de părerea unui singur om. Era ca o loterie și eu am avut noroc : cîteva luni mai tîrziu am primit o telegramă lungă din partea editurii, anunțîndu-mă că mi se expediază contractul, adăugînd felicitări și mulțumiri.

„Și a fost ziua a doua" a apărut la Moscova în aprilie 1934. În ziarul „Izvestia", Radek scria : „Nu este un «roman dulceag». Este un roman care înfățișează veridic realitatea noastră, care nu ascunde condițiile grele ale vieții noastre..." În aceeași zi apăru în „Literaturnaia gazeta" un articol semnat de A. Garri : „Scriitorul elogiază forțele spontane anarhice care în cazul de față duc la făurirea uneia din cele mai mari uzine metalurgice din lume. Pe fundalul haosului șantierului trăiesc, iubesc și suferă niște omuleți meschini. Pe lîngă toate, acești omuleți, din păcate, mai și gîndesc. Și asta este din cale afară de rău, pentru că gîndesc extrem de primitiv. În romanul lui Ilya Ehrenburg oamenii s-au pierdut în haosul șantierului, s-au rătăcit printre șanțurile, escavatoarele și macaralele lui. Acest lucru ciudat

s-a întîmplat în roman nu numai cu tipurile «negative», dar şi cu cele «pozitive». Şi asta este curată calomnie din partea autorului. De altfel, dacă ar fi să fim foarte exigenţi faţă de romanul lui I. Ehrenburg, am putea demonstra fără efort că această scriere constituie o apologie a aiurelilor austro-marxiste despre «planul cincinal construit pe oasele udarncilor»". Într-un nou articol, Radek replica : „Oare după părerea lui Garri realismul socialist constă în aceea că scriitorul trebuie să înfăţişeze tablouri idilice, să ne arate ce lucru uşor este construirea socialismului ?" Discuţia aceasta parcă ar fi fost luată din ziarele recente...

Toate acestea s-au petrecut la peste un an după ce am isprăvit romanul „Şi a fost ziua a doua". Dar chiar în ziua în care am aflat din scrisoarea Irinei că editura refuza să-mi publice cartea, primii un ziar german ce descria autodafeul din mai : sub conducerea lui Goebbels, studenţii din Berlin au aprins un rug în faţa universităţii şi au ars cărţile urîte de ei, conform unei liste dinainte întocmite. Printre alte cărţi au fost arse şi traducerile romanelor mele.

Ziarele erau pline de cele mai îngrozitoare ştiri : pogromuri, execuţii ale comuniştilor, lagăre de concentrare. Reîntors de la Geneva, V.S. Dovgalevski îmi povesti cum a fost zădărnicită conferinţa pentru dezarmare ; Rosenberg făcuse o călătorie în Anglia ; unii politicieni englezi sînt adepţii înarmării Germaniei, socotind că naziştii vor ataca Rusia. Tocmai de aceea s-a semnat „Pactul celor patru".

Am fost cu Jean-Richard Bloch la un miting antifascist în sala „Mutualité". Publicul era nervos, sărea în picioare, strîngea din pumni. Un german, evadat dintr-un lagăr, făcu pe mulţi să plîngă povestindu-şi suferinţele.

După întrunire ne-am dus la o cafenea modestă, împreună cu profesorul Langevin. Zîmbind trist, profesorul spuse : „Ce prostie sînt toate acestea ! Omenirea nu a ieşit încă din vîrsta copilăriei. Ea nu are decît două miliarde de ani de existenţă..." Şi atunci îl întrebai : „Şi cîţi ani mai are înainte ?" „Zece miliarde, dacă nu cumva din prostie nu-şi va curma existenţa printr-o sinucidere..."

Jean-Richard era agitat, spunea că trebuie să se organizeze pretutindeni comitete, să acţionăm pînă nu e tîrziu. Prin faţa cafenelei treceau muncitori cîntînd : „Hai la lupta cea mare..."

În cafenea intră şi Andrée Viollis, o femeie curajoasă şi intransigentă. Ne povesti despre sălbăticiile comise de trupele coloniale în Indochina, despre satele incendiate, despre locuitorii torturaţi. Şi zece ani mai tîrziu, şi după douăzeci de ani am auzit şi am citit lucruri asemănătoare. Se schimba doar uniforma trupelor de reprimare, dar colonizatorii cruzi

și neputincioși semănau unii cu alții. De curînd m-au vizitat niște scriitori vietnamezi. Rostii numele scriitoarei Andrée Viollis și ei spuseră cu admirație : „E cunoscută la noi. A fost prima scriitoare care a spus Occidentului adevărul.“

Se deschidea un nou capitol nu numai în istorie, dar și în biografia fiecărui om din generația mea, poate, capitolul cel mai greu.

Sfîrșitul cărții a treia

Redactor : NATALIA RADOVICI
Tehnoredactor : DECEBAL ENESCU

Dat la cules 03.08.1968. Bun de tipar 08.01.1969. Apărut 1969. Tiraj 25.170 ex. broșate. Hîrtie tipar înalt tip B mat de 63 g/m². Format 700×900/32. Coli ed. 14,88. Coli tipar 12,5. A. nr. 13.533. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 47—31=59.

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918“, Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București, Republica Socialistă România.
Comanda nr. 1936.